ІВАН ФРАНКО

АКАДЕМІЯ НАУК
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

ІНСТИТУТ
ЛІТЕРАТУРИ
ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

ІВАН ФРАНКО

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ У П'ЯТДЕСЯТИ ТОМАХ

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО
ТОМИ 26—43

ІВАН ФРАНКО

ТОМ 27

ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ
ПРАЦІ
(1886—1889)

ВИДАВНИЦТВО
«НАУКОВА ДУМКА»
КИЇВ — 1980

У1
Ф83

Редакційна колегія:

М. Д. Бернштейн
Г. Д. Вервес
А. Т. Гордієнко
О. І. Дей
Б. А. Деркач (заступник голови)
І. О. Дзеверін
В. Ю. Євдокименко
О. Є. Засенко
Д. В. Затонський
С. Д. Зубков
Є. П. Кирилюк (голова)
П. Й. Колесник
Н. Є. Крутікова
Ф. Є. Лось
В. Л. Микитась
Ф. П. Погребенник (відповідальний секретар)
Є. С. Шабліовський
М. Т. Яценко

Редактори тому

С. В. Щурат
М. Т. Яценко

Упорядкування та коментарі

Р. С. Міщука,
М. Д. Родька,
Л. Т. Сеника,
В. С. Харитонова

Редакція художньої літератури

Ф $\frac{70303-146}{M221(04)-80}$ передплатне видання 4702590100

© Видавництво «Наукова думка», 1980

ДОСЛІДЖЕННЯ
СТАТТІ
МАТЕРІАЛИ

АНАТОЛЬ ПАТРИКІЙОВИЧ СВИДНИЦЬКИЙ *

(УВАГИ ДО ЙОГО «ЛЮБОРАЦЬКИХ»)

Анатоль Патрикійович Свидницький належить до тих талановитих, а нещасливих людей, котрих чи то життя, чи зла доля ламають і убивають в цвіті літ, не давши розвитися вповні їх талантові, не давши прикласти їм до діла те знання, яке вони в житті здобули, ані ту щиру любов, котрою душа їх горіла в найкращих хвилях життя. Навіть те, чого вспіли вони доконати в житті, переслідує зла доля, немовби старалась замести всякий слід їх земного існування, їх змагань і мук душевних.

Дванадцять літ минуло від смерті автора «Люборацьких», а ім'я його, можна сміло сказати, остається і донині незвісним для найбільшої часті любителів української літератури, так як незвісним остався донині його найкращий твір, оця «сімейна хроніка», котру ми тепер печатаємо. І коли на підставі «Сірої кобили» міг Куліш* про Іродчука сказати, що було у нього «орлине перо», то з далеко більшим правом можемо ми прикласти сю поговірку до Свидницького. Хроніка його, написана ще в 1861 чи 1862 році,— се перша широка проба української повісті на тлі сучасних суспільних відносин і заразом — сміло можна сказати — одна з кращих спроб з-поміж усіх, які досі маємо на тім полі, і в деяких зглядах сміло може стати під пару Нечуєвій «Причепі», з котрою у неї багато дечого спільного і котрої вона — старша сестра.

Про самого автора «Люборацьких» мало маємо даних; ті, що тут подаю, завдячую ласкавій пам'яті проф[есора] В. Б. Антоновича* і п[ана] М. Драгоманова*. Свидницький родився на Поділлі, в Гайсинськім повіті, в році 1834, в убогій священичій сім'ї. В році 1861, коли українське національне життя так живо хвилювало, дістав він посаду

акцизного урядника в Козельці. Тут він і почав пробувати свого пера до праць літературних. В октябрській і ноябрській книжках петербурзької «Основи»* напечатана його гарна етнографічна праця «Великдень у подолян», написана по-великоруськи, по поводу вийшовшої тоді книжки Шейковського* «Быт подолян». Праця та дає дуже красне свідоцтво, як пильно придивлявся Свидницький до життя і побуту рідного народу і якою гарячою любов'ю обіймав його. Заохочений тою пробою, почав він писати свою «хроніку» також для «Основи», але «Основа» в слідуючім році упала. От і осталась «хроніка» бездомною сиротою і мусила цілих 25 літ блукатися по світу, поки найшла хоч яку-таку домівку в Галичині*. Дальше життя Свидницького було повне нещасть і розчарувань. Його за щось відставлено від уряду; якийсь час він був учителем в повітовім училищі, здається, таки в Козельці. Але й тут недовго пробув. Він перенісся до Києва, де дістав службу при архіві в університеті. Нещаслива женитьба затруїла його життя; він почав пити і, заледве 40 літ від роду, помер 1873 року*. Чи писав ще дещо по-великоруськи — не знаємо. З його українських творів дійшли до нас ще три поезії, з котрих дві мов іронією долі стались майже народними піснями. Се звісні у нас в Галичині: «Вже більше літ двісті, як козак в неволі» і «В полі доля стояла».

Подаючи наразі сю коротку звістку про життя і писання Свидницького, ми прилюдно просимо всіх тих земляків-українців, котрим би звісно було що-небудь про життя або інші ще твори сього цікавого писателя, щоб зволили нам тих звісток уділити*.

[«КИЕВСКАЯ СТАРИНА» *]

«Киевская старина», славнозвісний місячник, посвячений українській історії, літературі і старовині, в послідніх своїх книжках (з минувшого і біжучого року) подає кілька дуже цінних і цікавих праць, заслугуючих на увагу широкої публіки через те, що в спосіб, у нас новий а строго науковий, дотикають дуже важних питань духового життя і творчості нашого народу. Ітак, падолистова книжка з минулого року починається дуже цінною працею п[ана] Кузьмичевського* про найдавніші руські драматичні сцени. Автор, кинувши коротенький погляд на самі почини руського театру, котрий в Західній Європі перейшов зараз на Білорусь і до Червоної Русі*, а відси з часом розширявся чимраз далі на схід, на Україну, і в кінці, посредством українців, на Великорусь, зводить бесіду на дві южно- (червоно-)руські інтермедії з початку XVII віку, написані Яковом Гаватовичем*, львів'янином, ставлені на сцені вже 1619 р. в Кам'янці і тоді ж напечатані, а недавно після копії, зробленої І. Крашевським*, перепечатані в «Киевской старине». П[ан] Кузьмичевський коротко передає зміст обох інтермедій, а затим слідить, з яких джерел їх автор зачерпнув мотиви. В першій інтермедії виступають на сцену два мужики: Стецько з горшками і Клим з міхом. Стецько хоче найняти Клима на службу; Клим згоджується, але предкладає Стецькові, щоб купив у нього лиса, котрого зловив живцем і має в мішку. Стецько хоче оглянути лиса, але Клим заговорює, що се звір ще дикий, втік би,— і Стецько купує. Взявши гроші, Клим дає Стецькові міх і виходить, забравши заразом Стецькову одіж і горшки. Стецько розв'язує міх і находить в нім замість лиса кота. По хвилі вертає Клим,

перебраний, і приносить горшки, котрі накриває своєю одежею і присипає травою. Стецько гнівно накидається на нього за проданого в міху кота, але Клим божиться, що се не він зробив, а он той, і показує на прикриті горшки, і радить Стецькові добре побити ошуканця. Стецько сповнює його раду і побиває свої власні горшки. Джерело тої інтермедії вбачає п[ан] Кузьмичевський в німецьких оповіданнях, причеплених до особи дотепного забавника Till'a Ulenspiegel'a*, оповідання ті з початком XVI в. зведені були в одну цілість Томасом Мурнером* і видані 1519 р. З кінцем XVI в. мусили появитись уже й польські переклади і переробки тих оповідань, відки (чи, може, й прямо з Німеччини) Гаватович узяв основу до своєї інтермедії.

Друга інтермедія виводить на сцену трьох мужиків: Максима, Грицька і Дениса. Вони вертають з ярмарку і не мають хліба; нараз находять пиріг в траві. Денис замічає, що пиріг замалий для трьох, і радить лягти спати: кому найкращий сон присниться, тому й пиріг дістанеться. Лягають, а поки ті сплять, Денис з'їдає пиріг і будить затим товаришів. Ось і розказує Максим, що йому снилось, що був в небі, і широко описує, як його там гостили. Грицькові знов снилося, що був у пеклі, а Денис оповідає, що його ангел поніс насамперед до неба і показав, як там Максим гостює, а відтак до пекла, де Гриць мучиться. Оба вони нібито говорили йому, що позаяк навіки вже там остануться, то нехай він, Денис, вертає на землю і сам з'їсть пиріг, бо вже їх більше не побачить. І він так зробив. Мужики, побачивши, що пирога справді нема, прогонюють Дениса з своєї компанії. Варіант того мотиву живе яко казка в устах українського народу і напечатаний в збірнику Афанасьєва*. Джерело і інтермедії, і усного народного оповідання пан Кузьмичевський просліджує дуже далеко в давнину і виводить його аж з Індії через Персію, Арабію і старожидівську літературу, відки тее оповідання перейшло до Європи і попало в старий збірник анекдотів, звісний під заголовком «Gesta romanorum»* і вчасно переводжений на різні європейські язики, в тім числі також на польський і руський (білоруський). Своїм досвідом старався автор розкрити один із впливів західноєвропейського відродження на нашу Русь, котре началось було в XVI віці після довгого і тяжкого упадку XIII—XV в. Рівночасно дотикає автор в своїй роботі і многих інших

прецікавих питань з культурної історії русько-українського народу, особливо ж питання про джерело і походження тих казок і оповідань, що живуть в устах народних і не раз в своїм виконанні і переведенні проявляють дуже яркі і виразні признаки нашої народної творчості. Дослід джерел другої інтермедії Гаватовича сам собою викрив не тільки заграничне, але надто ще й книжне походження оповідання народного, напечатаного у Афанасьєва. Тому ж предметові посвячена й друга не менше цікава праця п[ана] Кузьмичевського, котрої перша частина напечатана в «К[иевской] стар[ине]» за м[ісяць] лютий 1886 р. п[ід] з[аголовком] «Турецкие анекдоты в украинской народной словесности». Автор зводить в тій роботі 21 укр[аїнський] анекдот і знаходить їх оригінали в турецьких оповіданнях про шутника Насреддіна*, прослідуючи деякі з них і дальше на схід і в давнину і виказуючи, що українські (а також інші західноєвропейські паралельні) оповідання суть тільки блідими, не раз навіть незрозумілими копіями орієнтальних. Крім тих двох праць перворядної ваги для науки про нашу народну словесність, в послідніх 4-х кн[игах] «К[иевской] старины» стрічаємо дві праці п[ана] Сумцова*, дотикаючі нашої етнографії, а іменно: «К вопросу о влиянии греческого и римского свадебного ритуала на малорусскую свадьбу» і «Научное изучение колядок и щедривок». В першій з тих праць автор доходить до того виводу, що майже всі обряди українського весілля (навів їх 19) мають паралельні церемонії в римськім і грецькім; питання о переході впливів від слов'ян до греків і римлян чи навідворот, а в кінці о спільності певних церемоній більшому числу народів (тут особливо важно прослідити обряди болгарські і сербо-хорватські) більш порушене, ніж вияснене. Друга стаття п[ана] Сумцова про колядки і щедрівки — не оригінальний дослід, а тільки резюме важніших наукових праць над тим предметом, починаючи від Ор. Міллера* (в його «Опыте исторического обозрения русской словесности») і Афанасьєва («Поэт[ические] воззр[ения] славян на природу»), котрі поясняли трохи не всі українські колядки і щедрівки в дусі т[ак] зв[аної] міфологічної школи. За натяками Куліша в «Запис[ках] о Южн[ой] Руси» о історичних загадках, находячихся в тих піснях, пішла 1872 р. робота Костомарова* «Об историческом значении южнорусской нар[одной] поэзии», а 1874 перший том критичного видання

«Исторических песен ук[раинского] народа» Антоновича і Драгоманова, де деякі колядки і щедрівки признано історичними пам'ятниками з князівської доби нашої історії. П[ан] Сумцов подає цікавий, хоч і не зовсім докладний очерк того наукового спору о значенні історичнім наших колядок, який вив'язався по виданні першого тому «Исторических песен». З іншого (хоч також не зовсім нового) боку підступив до наших колядок проф[есор] О. М. Веселовський* в своїм досліді про румунські, слов'янські і грецькі колядки. Веселовський вбачає великий вплив грекоримських обрядів Calendae[1] на слов'янські різдвянські обряди і пісні. Він ділить їх на чотири групи після основних мотивів, а іменно: 1) мотиви поганські (греко-римські), 2) християнські (біблійні і апокрифічні), 3) битові (після Веселовського, тільки румунські; реальних битових черт в українських колядках, по його думці, нема!), 4) баладові і новелістичні, в котрих Веселовський також радніше признає або вандруючі епічні мотиви, або поетичні loci communes[2], ніж які-небудь історичні споминки українського народу. Резюме п[ана] Сумцова закінчує зміст найновішої, спеціальної праці проф[есора] Потебні* о колядках і щедрівках. Праця та, о котрій нам доведеться говорити обширніше, печатається поки що в «Филологическом вестнике»*, де її випечатано вже XXI главу, котрою праця дотягнена ледве до половини. Се, безперечно, найспеціальніша робота о колядках, яка досі появилась; головна вага досі напечатаних глав не в широких виводах, а в мікроскопійнім розборі і поясненні незлічимих деталів не тільки різдвянських наших пісень, але й многих інших, починаючи від деяких весільних а кінчаючи історичними думами (н[а]пр[иклад], в гл[аві] XIX розбір думи про Олексія Поповича і бурю на Чорнім морі). Щоб закінчити огляд праць, посвячених народним предметам в послідніх 4 кн[игах] «К[иевской] стар[ины]», згадаємо про гарну рецензію М. Дашкевича* на книжку д[окто]ра Абеля, доцента Оксфордського університету, про різницю великої і малоруської мови (вийшла й по-німецьки п[ід] з[аголовком] «Gross- und Kleinrussisch»), збірничок Іванова* «Знахарства, шептання і заговори», В. Горленка* рецензію

[1] Календи *(лат.)*.— *Ред.*
[2] Загальні місця *(лат.)*.— *Ред.*

на де Воллана* збірник угро-руських нар[одних] пісень, кілька пісень і оповідань народних. Про історичні праці, заміщувані в «Киевской старине», тут не говоримо; деякі з них знають наші читателі в тих скорочених переводах, які були печатані в попередніх рочниках «Зорі»; о інших при нагоді поговоримо.

25-та РІЧНИЦЯ СМЕРТІ ШЕВЧЕНКА ТА ЇЇ ВІДЗНАЧЕННЯ В ГАЛИЧИНІ

Львів, 14 березня

10 березня минуло чверть віку з дня смерті найбільшого українського поета Тараса Шевченка. Цей день кожного року є святковим для Галицької Русі; не лише у Львові, а й у інших містах і навіть у сільських читальнях інтелігенція і народ вшановують пам'ять геніального поета. Тим більше урочистим повинне бути відзначення 25-ої річниці з дня його смерті. Досі, проте, старші львівські українці не підготували жодного заходу, крім відправи за душу покійного; музично-декламаційний вечір товариств «Просвіта»* і «Руська бесіда»* призначено аж на 25 березня. В річницю відбулися вечори, влаштовані молоддю, а саме: один — учнями української гімназії, а другий «Академічним братством»*. Однак шкода, що на цих других зборах не було ніякої доповіді, яка могла б їм надати відповідного характеру. Виступ редактора «Діла»* пана Івана Белея*, який передбачався, був заборонений поліцією. На відзначення цієї річниці готується нове стереотипне видання збірки поезій Шевченка*, хронологічно упорядкованих, і кількох праць, які висвітлюють його вплив не лише на українську, а й на інші братні літератури. Пан Драгоманов прислав відкритий лист*, надрукований у тутешніх польських часописах, в якому він нагадує галицьким «народовцям»*, що вони діють непослідовно, вшановуючи пам'ять Шевченка, тому що, прийнявши програму священика Пелеша*, програму «уніатського ультрамонтанства»*, вони тим самим розірвали нитку, що з'єднувала їх з провідними ідеями українського поета, який у своїй поезії не тільки не був ні католицьким, ні уніатським ревнителем, але навіть вийшов далеко за межі традиційного християнства. Внаслідок цього п. Драгоманов закликає до зміни «напряму», до надання «світського» характеру національній політиці. Голос цей не звернув на себе такої уваги, яка б йому, з огляду на важливість порушеної проблеми, була належна.

[ПРИМІТКА ДО ВІРША М. О. НЕКРАСОВА «НА СМЕРТЬ ШЕВЧЕНКА»]

З С.-Петербурга одержали ми повищу прекрасну, досі ніде ще не напечатану поезію М. Некрасова* з слідуючою припискою: «Покійний М. О. Некрасов дня 26-го грудня 1876 р., за рік до своєї смерті, зовсім вже слабий, подиктував своїй сестрі, А. О. Буткевич*, вірші «На смерть Шевченка». Сподіваємось, що думки великоруського «співака народного горя» про життя українського заступника за волю і добро людське мають великий інтерес, і для того подаємо їх читателям «Зорі».

Щиро дякуючи високоповажаному добродієві, котрий прислав нам сю гарну незабудку, ми печатаємо її в оригіналі в нинішнім пам'ятковім нумері нащої часописі.

ПРИЧИНКИ ДО ІСТОРІЇ РУСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ XVIII ВІКУ

Дрогобицький збірник руко-п[исних] апокрифічних оповідань. Під апокрифічними писаннями розуміються, як звісно, такі письма і повісті о предметах біблійної історії, котрих нема в книгах, признаних церквою за канонічні. Такі оповідання вже дуже давно почали складатися на тлі оповідань біблійних. Першу згадку о них находимо в канонічній книзі Ездри* (3 кн., 14 гл., 47—48 ст.), де при оповіданні о відновленні св[ятих] книг після вавілонської неволі говориться, що 24 давні книги Ездра віддав до читання цілому народові, а 70 нових і послідніх скрив для ужитку самих наймудріших. Відси й пішла назва подібних писань: книги скриті, утаєні (βιβλία ἀπόκρυφα)[1]. Писань таких з часом набралося дуже багато; задля свого фантастичного, а нерідко й високопоетичного змісту вони ширилися дуже сильно між письменними людьми всіх народів. Церков християнська вчасно наложила свою руку на ті книги; вже в IV віці по Хр[исті] появляється т[ак] зв[аний] «Індекс книг ложних і єретицьких». Помимо того твори ті ширились і проникали не тільки в уста і поезію простого народу, але навіть в пісні і писання церковні.

І для нашої руcько-української літератури, як письменої, так і усної (народної), пізнання апокрифічної літератури есть безмірно важне. Не кажучи вже о тім, що наша Русь-Україна була етапом, через котрий ті твори переходили з полудня і з заходу на північ, і що на великій їх частині лежить досі нестерте знам'я нашої мови, а почасти й нашого народного світогляду (оскільки вони в нашім краю переписувались і перероблювались), — досить

[1] Апокрифічна біблія *(давньогр.).— Ред.*

буде згадати, що многі наші чільні писателі (почавши від Нестора*) багато черпали з тих творів і що письменні люди наші довгі віки в значній мірі ними кормили свого духа, що вкінці й народ наш дуже багато попереймав апокрифічних переказів і обснував їх своєю фантазією, передає їх і досі з уст до уст в формі пісень, казок, заклинань, примів, шептів і т. і. Деякі апокрифи, як т[ак] зв[аний] «Лист небесний» з долученим до нього «Словом о дванадцяти п'ятницях», і досі ще переписуються нашими сільськими дяками і з великою пошановою ховаються навіть неписьменними людьми. Загалом в релігійно-моральнім складі понять нашого народу, хто зна, чи не більше місця займають елементи апокрифічні, ніж канонічні,— і вже для того одного прослідження тих елементів являється одною з найважливіших і найцікавіших задач для кождого народолюбця, а тим паче для кождого знатока нашої історії, літератури і культури.

Наша «Зоря» зробила вже один крок на тім полі, подавши в однім томику своєї «Бібліотеки»* тексти деяких оповідань*, зладжених на підставі апокрифічної літератури в XVIII віці[1]. Тепер ми позволимо собі звернути увагу на другий збірник апокрифічних писань, також XVIII віку, виготовлений в м[істі] Дрогобичі в р. 1843 для тамошнього міщанина Петра Чорневича, як о тім свідчить приписка, котру далі наведемо. Жаль великий, що збірник той дійшов до наших рук тільки в малій частині; найшов його о[тець] Михайло Зубрицький*, тоді ще ученик гімназіальний, в одній міщанській хаті. Єсть се рукопись в чвертку звичайного сірого паперу, писана руським скорописом з титлами і дуже ушкоджена. Той фрагмент, котрий доховався до нас, складається з 8 цілих а трьох дуже обшарпаних і збутнілих ненумерованих карток; наводячи з нього деякі цікавіші уступи, задержуємо у всім правопись оригіналу, а тільки зі взглядів типографічних позволяємо собі порозв'язувати титли і помістити в стрічках букви, висаджені в рукописі понад стрічки.

---

[1] На рукописний збірник, з котрого теперішній редактор «Зорі» д-р О. Калитовський видав згадані твори, перший звернув увагу ученого світу В. Макушев* в «Журнале министерства народного просвещения»*, 1881 р. (см. його статтю «Южнорусские сказания по рукописи библиотеки Оссолинских»*, де й напечатані доволі обширні виємки з текстів, опісля опублікованих в бібліотеці «Зорі»).

ФРАГМЕНТ ПОВІСТІ О ТІМ, ЯК ЦАР ДАВИД ПИСАВ ПСАЛЬМИ

«Напервѣ и жаби кричаши єгда Царъ Писаше, и повѣлъ отроком, И забихом жаби Сосаждами де (sic! Мабуть, замість «да») не кричат во едину нощъ видѣ єдину Давидъ жабу велику, Расти на тои єго (sic! Очевидно, хибно переписано; в тексті тої самої повісті, напечатанім І. Порфир'євим*, се місце звучить: «распаляющися на писание его») он же отвергся и паки видѣ второе, Писаніе и покажи єму и почуди ся Давидъ и паки третие обрѣте во писании и рече(:) проганяю тя дияволе того тако Пасти твориши (у Порфир'єва: «упражняю тя дьяволе и что ми пакости твориши») тогда проглагола жаба, Недам азъ тебѣ Писати и Бога хвалити, якоже и ти мѣнѣ недаваешъ тогда Повелѣ царъ отрокомъ отити Такожъ Давидъ рече всяко дихание дахвалит Господа, и писа Давидъ псалтиръ всѣхъ псалмовъ 153 и залия воломъ (sic! Зам[ість] «оловомъ») и верже ихъ воморе и рече аще естъ Слово Се право да изидєт измори И пробист псалтиръ оседмъ десятъ лѣт и по смерти Давидовои (опущено: «Соломонъ») воверже воморе вомрежу и Звлече олово и обрѣте вооловѣ псалмовъ 150 Ітое повѣда мирови и наполнися миръ псалтиръ и псалмов такъ И Господъ Богъ нашъ вопослѣдняя время вотомъже Мѣстѣ Повелѣ воврещи Мрежа И як Рече, якже Соломон Полніи Псалтири тако и господъ наполниша Миръ Божества и прийму вѣру Завѣт и крещение Христу Богу нашему Слава вовеки вѣком аминь». (Кінець повісті, очевидно попсований; у Порфир'єва він звучить ось як:) «Тако и Господь наш Іисус Христос въ послѣдняя лѣта преже Сих временъ в том же мѣстѣ въ морѣ повели воврещи мрежу своимъ апостоламъ. И яша рыбы 153. И якоже Давидъ и Соломонъ наполниша весь міръ псалтирнимъ учением, тако и апостолы исполниша мір божества и правыя веры; рыбы бяху новый завѣт и крещение Господне». Окрім деяких пропусків, текст дрогобицький і текст Порфир'єва, вийнятий із рукописного збірника апокрифів Соловецького монастиря на далекій півночі, зладженого в XVII і XVIII віці, сходяться дуже близько. Під тим текстом слідуючий підпис: «Pisał Stanisław Mi... (дальше вишкрябано ім'я). Писалося 1743 anno. Pysało sia pzy Petri Czorniwiczowi Mieszczanin Drohobycki».

На тій же стороні зачинається «Житіе о Адамѣ і Евѣ і о согрешеніи ихъ и изгнанію из рая и яко бист по согрѣшенію». Єсть се апокрифічна повість, схожа доволі близько з напечатаною у Тихонравова*[1] п[ід] з[аголовком] «Слово о Адаме начало и до конца», і обнімає в нашій рукописі кінець першої картки, дальше цілу другу і третю, і першу сторону четвертої.

...При кінці першої сторони четвертої картки слідує: «О древѣ тамже иже изросте от вѣнца Адамова», а при кінці другої сторони четвертої картки зачинається: «О третом древѣ на немже Распяся разбойник невѣрник Списа ся Року Б. 1753». Оба ті коротенькі «слова» майже зовсім схожі з початком напечатаного у Тихонравова (т. 1, стор. 305—306) «Слова о древѣ крестномъ», тільки що в нашій рукописі кінець затрачений.

Слідуючий піваркушик єсть знов уривок без початку і кінця. Хоч почерк його той сам, але мова відмінна і більше зближена до народної, особливо на першій стороні, що містить слідуючий уривок апокрифічної повісті о Самсоні... «Телми (?) моими и утрату Моих очей и людий твоих Израилских и Рече до хлопяте отийди от Мене и диви, що будет адди дитя отиишло, а Самсон взявши Слупи онии единъ правою другий лѣвою и Рек Нехай же положу живот Свои З филистинами За люд Ізраилский и Страсши оними Слупами, обвалив онии увесь палацъ и Спанами филистинами, и позабивал увесъ люд который там близко били оного палаца, а гди валился мур, и Самсона убивъ. Пишут о Самсоне иСторикове так же такую Силу мав, гдиби такоє коло великоє же би затримала Земля управленно, и Самсон би узял рукама За тоє коло то би усєго Свѣта землю повернул, такии то бил той Самсон Силний. Самсон Славний Муж, и воин валечний, и оная злая жена иЗвела и силу ему отняла, и очи ему выбрала, бо жена єсть всему злому початок и приводца злих дѣлъ и тако преставися онии Славнии Самсон Муж вмѣстѣ... (Два або три слова зовсім побекли, так що годі розібрати). Сородними єго вземше и положиша єго тѣло вгробѣ отца єго Судивъ Ізраилский люд Лѣтъ 20 и от апостола описаний же он

---

[1] *Н. Тихонравов.* Памятники отреченной русской литературы. С.-Петербург, 1863, т. I, стор. 1—6.

ієсть между праведними праотци, но иншии Люде повѣдают же гди волоси выросли и сила єму в волосах пришла конему, якая була, бо гди он зоставал у неволи филистинов, и прилѣжно Молился Богу олюд Ізраилский, жеби незоставали уневоли, бо бивши Самсон Судия от Бога даний аби визволил их из руки филистинской, а гди узятии бил, у неволю знову филистинове уставали на Израилитовъ, и вислухал Богъ Самсона и дав знову єму Силу, жеби оборонил люд божіи от неприятелей, и тамто Самсон обвалил Мури усѣ филистинскиє звоєводами, и преможних панов, и всѣх, которие там були и упокоив Люд Ізраилский, Вотроици єдиному Богу честь и слава во вѣки вѣком Аминь». Не маючи під рукою ніякого другого варіанта сього апокрифа, ані не находячи у Порфир'єва ніякої згадки про подібний твір, ми не можемо догадуватись ані того, до якої цілості належав сей фрагмент, ані відки і якими дорогами він до нас зайшов. Замітно тільки, що оповідання досить близько держиться письма св[ятого], а тільки підкрашене декуди фантазією і підлите звичайною середньовіковою моралізацією про «злу жену».

На другій, третій і четвертій стороні сього піваркуша находимо початок т[ак] зв[аного] «Листа небесного», найпопулярнішого досі у нас апокрифічного твору, котрий для того, мабуть, і найбільшим уляг переробкам на нашій землі. Нашому «Листові небесному» відповідає у збірнику апокрифів пр[офесора] Тихонравова «Епистолья о недѣли» (I, с. т. II, стор. 314—315), але галицький варіант значно різниться від великоруського (вийнятого з рукописного збірника XVI в., що був власностею Волоколамського монастиря). Ось його текст.

«Во имя отца и сина и святаго Духа амин. Тие слова святиє зосланиє на сей свѣт от самого Господа Бога святѣишому патриярсѣ божия Града иєрусалиму и всеи палестини, иж ся тои лист наишол в церкви Столечнои, воскресения господа бога испаса нашего Іисуса Христа на престолѣ, и изнаймили патриярсѣ, а патриярха посла єго дориму, до папи... апапѣжъ посла єго дополщи докороля єго милости жигмунъта, аби єго казал послати повъсем свѣту, и панству Своєму, и розних Краєв Где би ся колвекъ знаходило Християнство, и той лист Наишол ся Вземли британской на горѣ оливнои вохрамѣ Святого архистратига Михаила перед образом єго, иж жаден Человѣкъ немогл єго видѣти начом той лист висѣл, ахто єго

хотелъ читати албо переписовати, то Сам ся єму отворил, и написан бил золотими лѣтерами.

Я правдивий Іисус Христос Син Божий той листъ написал, а тот лист такую моцъ мает гди єго кто читает албо Спилностию слухает тому Человѣку сто днии отпущение Грѣхов будет, и которая невѣста веремѣнная атот лист при собѣ носити будет толегко отроча породит, авкотром дому той лист будет втом дому нѣчо злого шкодити небудет, анѣ огнъ анѣ чари анѣ иншиє речи шкодити не можут, ахто колвекъ в поцтивости тиє Слова Святиє Мѣти будет, то всѣх неприятелей Звитяжит, и от всѣхъ неприятелеи и людей приязн мѣти будет, Іисус Христос сомною и оборонцем моим Іисус Христос Стережет мене водни и вънощи и навсякий час, якос освятил тиє Слова, такъ и мене освяти Раба Своєго от всего злаго диявольскаго наваждения прошу тебе Господи през муку твою Святую и кров, которуюс проливал из боку твоєго Святого. Глаголет Іисус Христос приказую вам и абявляю, моцию Боства своєго, абисте денъ неделний Святили и жадних работ неробили анѣ корѣня вгородах своих некопали и напожиток свои необертали, тоє вам приказую жебисте зжидами доброволне неили инепили иж я правдивии Син Божии тои листъ написал, а бистеся добре Справовали натом Свѣтѣ и тому листу вѣрили. шест днии далем вам Робити, а седмии Собѣ зоставилем и постановилем єго на добрии учинки аненазлии, не сотвориши всякого дѣла, и Синъ твои и отрокъ твои и отроковица твоя вол твои и осля твоє и вес Скот твои и пришелецъ обитая у тебе, Приказую вам вовечер Суботнии поперестати от всяких робот, для поцтивости матки моєи, бо гдиби матка моя до бога отца моєго не молила ся давнобисте погинули просто въ неделю каждый человѣкъ мает ити до церкви намолитву Старии и молодии З офѣрами Розмишляючи о грѣсех своих, а если то для поцтивости матки моей чинити небудете, буду вас карати Голодом и войною Строгою, напущу навас прузи погание, которие працю вашу поядят, же єдин вас поженет тисящу а два тму, и котории бистеся Зостали потом моим караню, а не хотели бистеся покаяти, то болшим каранєм буду вас карати, Побужу короля на короля мѣсто на мѣсто, пана на пана един на другого, отца на сина, брата на брата, дщер наматер, свою невѣстку Насвекроху Свою и кровопитиє будет и ненависть Меже вами будет. А єсли и потом караню не покаетеся, То сам так Бог мовил небо и Земля

Мимоиде, асловеса мои немогут мимоити, иєсли єще не поправитеся, то перепущу на вас птахи чорниє Сромливиє, коториє прилѣтаючи будут вас кусати, же и єдин от вас нескриється, и от тих Птахов Злоє повѣтра почнется, а гди не покаєтеся єще буду вас карати Голодом и нестерпливим мором и блискавицею Градом огненним и иними карностями незмѣрними, а гди поправитеся и полѣпшѣєте все то ускромлю и пиху вашу отвергу, а то, далем вам абисте знали Гнѣв мой и Справедливост мою упоминаю вас Давною ласкою Моєю абисте перестали всяких злих учинков чинити, абисте до церкви божои ходили и Заказаниє чгили Свята и воседмий день жадних робот не рабѣтъ о грѣсѣхъ...» Тут рукопись уривається. На іншім піваркушику того фрагмента находимо уривки із апокрифічних оповідань о Соломоні (стор. перша), а затим починається:

«Слово Святаго Василия како ізгони Бѣси из человека. Писалося в 1743». Єсть се також апокрифічна легенда про те, як св[ятий] Василій Великий вигнав біса із Евладія. Кінець тої легенди дуже пошарпаний. По ній слідує на двох шматочках уривок легенди про життя «Преподобнаго отца нашего Алексея чловека Божія», але ся послідня легенда ледве до половини дається відчитати.

(Вміcто «й» давані в рукописі дрогобицькій два штрихи над попередньою буквою).

ЮЗЕФ БОГДАН ЗАЛЕСЬКИЙ*

[I]

Słowiczku mój,
A leć, a piej,
Na pożegnanie piej
Wylanym łzom,
Spełnionym snom,
Skończonej piosnce twej[1].

Сни о Україні — не дійсній, не ідеалізованій навіть, а чисто висненій, фікційній,— і сльози за Польщею, не дійсною, а також фікційною, сконструйованою на основі якоїсь дивоглядної філософії,— отсе був зміст поезії свіжо померщого польського бояна. І сни ті і сльози скінчилися і не повторяться більше; пісні о них, хоч пристроєні цілим чаром, на який могла здобутися польська мова, багато дечого й від нашої запозичаючи, тепер уже, в хвилі смерті співака не находять слухачів, стрічають слухові знаряди не так зорганізовані, щоб могли їх розуміти, щоб могли їх мелодійне «бряцання» перетворювати в живі тони, будити ними в серцях живі чуття.

Кажуть, що за часів римського кесаря Августа*, коли в серцях людей давно вже вигасла віра в стару грецьку міфологію, морякам, пливучим коло якогось пригірка пелопоннеського, з гір Аркадії почувся могучий голос: «Перекажіть там у Римі, що великий Пан помер!» А в Римі про великого Пана, крім поетів і спеціалістів міфології, ніхто й не знав. Отсей голос донісся й до нас із малесенької Аркадії Вільпре коло Парижа: «Перекажіть там на Україні, що вмер їх великий Пан!» Невже ж аж тепер? А ми, читаючи колись, дітьми ще, його думки українські, тоді вже думали, що автор їх давно-давно помер в якійсь незвісній закутині, не знаний нікому, таємничий і міфологічний,

[1] Соловейку мій,
І лети, і співай.
На прощання співай
Вилитим сльозам,
Здійсненим снам,
Скінченій пісеньці твоїй *(польськ.)*.— *Ред.*

як таємничою і міфологічною, відірваною від живого контексту життя і історії, облитою надприродним, казочним блиском, єсть та Україна, котру він закляв в свої строфи.

Сон, міфологія, мари! Чайки козацькі плинуть по лиману, що лунає окриками: «urra-ho, urra-ho, urra-ho». Куди пливуть, відки, за чим? Бог знає. Козак — чомусь названий Косинським* — жене по степу, до Ставищ, до полків і до жінки (?!) — чисто гарячкове манячіння. Чорним шляхом, степовою дорогою іде вся Україна за марами Ляха Сердечного і великий жаль подає в небо всіма дзвонами — в початку XVI віку, коли степова полоса стояла пустинею! Якийсь романтичний, закоханий студент — чомусь названий Золотаренком — підмовляє гарну ляшку кудись в безвісті; не менше романтичний трубадур, названий Мазепою, вибирається на Січ з Варшави, та не може розстатися з гарною полькою; любощі і бунчуки, степ і розкішні красавиці, Людмила над дніпровою водою ридає за коханком; все в тій поезії, навіть відголоси, навіть переклади з живих пісень українських, таке змінене, перевернене на фантастичну подобу, вибуяле поза нормальні границі поетичної правдоподібності, що читаєш і сам собі не віриш, що могли бути покоління, котрі ту фатуморгану приймали за правду. Прошу для приміру прочитати його «думку» «Ukaranie»*[1], щоб побачити, яку дивоглядщину зробив сей «український боян» із нашої простої, а в простоті своїй так реальної пісні «Не ходи, Грицю, на вечорниці».

Nie chodź, mój Archory,
Na cudze wieczory,
Młoda go Makryna
Prosi-upomina[2].

«Український боян» зробив з сеї пісні романтичну баладу, в котрій о посідання «Archorego», перехрещеного так з нашого Гриця, борються дівчата Макрина і Анеля! Свою видуману Україну пристроює він в видумані пісні о Ляху

[1] Pisma Bohdana Zaleskiego, wydanie zbiorowe, Lwów, 1877, т. I, стор. 167*.

[2] «Не ходи, мій Архорію,
На чужі вечори»,—
Молода його Макрина
Просить-вимагає *(польськ.)*:— *Ред.*

Сердечнім, котрої ніколи й не було, а на котру він покликається (I, 224), «Powij, witre, bujny, myły...», котру переробляє в слідуючу строфу:

Świat omamień mych pomału
Niknie z lekką mar drużyną;
Coraz rzadsze dni zapału
I łzy czucia rzadziej płyną[1] (I, 181).

І се має бути «duma z pieśni ludu ukraińskiego»[2]. Навіть міфологія українська в його міфологічній Україні або ним самим видумана (якийсь патрон кобзарів-віщунів — Наум, котрого він навіть робить дідом Шевченка! — т. IV, стор. 99 і др.), або з уст народних перетворена і перероблена в дивоглядний спосіб (наприклад, русалки, що в повірці народній залоскотують людей і відносяться до них вороже, мали, після його слів, його самого виховати, поячи його «mlekiem dum i mleczkiem kwiecia»[3] (т. II, 235 і дальше). Se non e vero, e ben trovato[4] те, що сказав п. Лям* в своїм посмертнім відзиві о Залеськім, що буцімто та Україна, котру він оспівував, о котрій думав і снив, о котру просив бога по смерті в небі,— in согроге[5] находилась у нього в кабінеті, на образочку, намальованім для нього якимсь родаком-артистом. Сам поет чув часами призрачність своїх творів, чув, що впивається фантастичними надіями і плаче від фантастичного горя, поза котрим в віддалі неткнутий ним і незнакомий йому, лежить світ реальний з іншими інтересами, надіями і змаганнями; сам він в таких хвилях питав себе:

Sen — że moje łzy żywota?
Sen — że moja duma złota?
Sen — że Polszcza? Ukraina?

---

[1] Світ оман моїх поволі
Зникає з легким туманом примар;
Що раз рідші дні запалу
І сльози почуття рідше плинуть *(польськ.)*.— *Ред.*

[2] Дума з пісень українського народу *(польськ.)*.— *Ред.*

[3] Молоком дум і нектаром квітів *(польськ.)*.— *Ред.*

[4] Якщо це і не правильно, то все ж добре придумано *(італ.)*.— *Ред.*

[5] У повному складі *(лат.)*.— *Ред.*

Sen — że jedna, o jedyna
Moja — moja — Bezimienna?[1]

І на те питання сам відповідав: так єсть,

Człowiek — tajemnica senna[2] (т. II, 299).

Не диво затим, що теперішні покоління, склонні не до «брудного реалізму», котрим старі няньки літературні страшать маленьких дітей, а до тверезого і ясного погляду на світ, перестали розуміти сю сонну поезію, перестали інтересуватися нею.

Потрібна тут одна маленька оговорка. Всяка поезія — се свого роду сонний привид, галюцинація, на хвилю заслонююча перед нами окружаючу нас дійсність. Та тільки ж різні бувають галюцинації поетичні. Одні, як покріпляючий напій, зміцнюють наші сили до труду, прояснюють наші очі духовні, розвивають чуття, роблять нас ліпшими і пожиточнішими членами суспільності — і ті поезії вічно свіжі, тих і по тисячах літ люди не перестають розуміти. Другі — се розтвір гашишу або опіум: уколисують до сну, розвертають перед сонними очима чудові фантасмагорії, але лишають заворот голови, млість, отупіння нервів і ослаблення мускулів; до сього розряду я одніс би найбільшу часть оригінальних поезій Б. Залеського. Для оправдання сеї моєї думки доволі було б навести його найбільшу поему «Duch od stepu» (II, 234—300), котра від початку до кінця єсть не чим іншим, як беззв'язною фантасмагорією, писаною немовби справді під впливом гашишу. Спомини з власного життя і спомини з історії всесвітньої за послідніх півтори тисячі літ, Україна і польський месіанізм — все те змішалось в тій поемі в такий хаос, в котрім не раз годі доглупатись змислу поодиноких віршів і речень. Але, як сказано, «Duch od stepu» — се тільки крайній виприск тої фантастичної творчості; хоч в меншій не раз мірі, але до того самого розряду належать всі майже його твори. Не диво затим, що одинока поема, яку удалось йому виконати гармонійно і пластично,

[1] Сон — що мої сльози життя?
Сон — що моя дума золота?
Сон — що Польща? Україна?
Сон — що одна, о єдина
Моя — моя — Безіменна? *(польськ.)*.— *Ред.*

[2] Людина — сонна таємниця *(польськ.)*.— *Ред.*

«Przenajświętsza rodzina», єсть, що так скажу, найчистішим хрусталем фантазії. Основа її — невеличке євангельське оповідання о подорожі семилітнього Христа до Єрусалима, пристроєна тут такою багатою тканиною фантастичних сценарій, фантастичної психології і фантастичної теології, що справді поему сю вважати треба одним з найінтересніших творів романтичної поезії польської. Та тільки ж не треба забувати, що коли ся поема на читателя, особливо при першім читанні, робить сильне враження, то враження се тим іменно сильне, що нам здається, немов ми перенесені в якийсь зовсім неземний світ, між зовсім незнакомих людей, в околицю зовсім не подібну до того, що бачимо звичайно на світі, і навіть до тих фантасмагорій, які бачимо звичайно у сього самого поета; одним словом, поет на хвилю очаровує наше око лагідним півсвітлом, наш слух солодкою, хоч доволі монотонною і м'якою музикою, і на легких хвилях його вірша ми колишемось в полусні, не тямлячи себе самих, не виносячи з тої солодкої дрімоти нічого для свого реального життя.

А прецінь було в тих думках і фантасмагоріях щось таке, що свого часу рвало людей за собою, що спонукало Міцкевича назвати Залеського першим поетом Слов'янщини, що з'єднало йому славу барда і віщуна. Погляньмо, що се було. Розберім, чи і оскільки воно надає Залескому право до безсмертності в світі духу.

II

Bóg — Świat — Słowiaństwo — Polszcza — Ukraina —
W pięć strun mej gęsli pięciorakie dzwięki[1].
J. B. Zaleski (t. IV, 194)

«А з-поміж тих п'яти струн дві крайні найголосніші, а особливо писклива квінта (!) майже всі прочі глушить». Правда,

Polszcza jedyna pomiędzy Narody,
Och Męczennica wielka, której płaczę;
Polszszy klaskałem ja z mogił, wieszcz młody;

[1] Бог — Світ — Слов'янство — Польща — Україна —
В п'ять струн моїх гусел п'ятиструнні звуки *(польськ.)*.— *Ред.*

Dzisiaj (1864) przerażon jej krwią i rozpaczą
Tęsknię odkupić w Pieśniach dawne winy —
Ale w głos zawżdy Matki Ukrainy[1].

Значиться, не в Україні тут діло. Колись «wieszcz młody»[2] розпочав свою вищу кар'єру оплесками повстання 1831 року, в котрім навіть брав діяльну участь; а скінчив свою кар'єру плачем по невдалім повстанні 1863—[18]64 р. Колись Україна в його піснях, ота буйна, широка, козацька, з лицарськими а щиро прихильними до польського панства Сагайдачними*, з Ляхами Сердечними і т. п. або з романтичними Косинськими, Мазепами та Золотаренками, була тільки рефлексом шляхетських буйних мрій о невідривній приналежності тої України до Польщі, була поетичним виразом того самого змагання, котре подвигнуло польську молодіж в Варшаві д[ня] 29 падолиста 1830 р. до повстання і виразилось численними ухвалами демократичних клубів варшавських, а в кінці й воєнним походом генерала Домбровського*, котрий «не міг розуміти існування Польщі без Волині, Поділля і України»[3]. В 30 літ пізніше образ співаної України дуже-дуже вже полиняв; на тлі її степів показуються вже такі темні плями, як «Trzeci szturm do Stawiszcz» (1656) ославленого «поганого Степана» Чарнецького*, котрий, по словам одного польського історика* (Antoniego J.), дужче зруйнував Україну, ніж Батий* і всі Гіреї*, разом взяті,— показується над далеким Дніпром нова «przesławna mogiła Tarasowa»[4] — віщунка нової доби в житті України. А все-таки основна тенденція пісень Залеського остається однакова: Україна для Польщі! Правда, страшна 30-літня історія* не зовсім безслідно промайнула над головою поета; козаки і ляхи, дружно воюючи під одним прапором, щезли; Сагайдачний на „grzeczne skinienie"[5] королевича перестав „psim węchem"[6]

[1] Польща єдина поміж народами.
Ох! Велика мученица, котру оплакую;
Польщі з могил аплодував я, молодий поет;
Сьогодні (1864) жахнувся від її крові та розпачу.
Прагну спокутувати в піснях давні провини,
Але завжди голосом Матері України! *(польськ.).— Ред.*

[2] «Молодий поет» *(польськ.).— Ред.*

[3] Гляди: Maurycy Mochnacki, Powstanie narodu polskiego w r. 1830—[18]31, t. 3, str. 17 і passim.

[4] «Преславна могила Тарасова» *(польськ.).— Ред.*

[5] «Чемний кивок» *(польськ.).— Ред.*

[6] «Собачим нюхом» *(польськ.).— Ред.*

кидатись на турчина; нове, самостійне українське слово кликнуло могуче „Veto"[1] против такого обношення мальованої України як якоїсь декорації, пригідної для розбуджування польських фантазій; ілюзії почали розвіватись... Та не таке було еміграційне життя і окруження поета, щоб позволило розвіятись їм цілковито! Перелякана новим «опирем наддніпрянським», фантазія ховається в нову, ще густішу хмару — католицького аскетизму і містики, котра, правда, заслонює перед нею реальний світ, але для улегшення болючій душі дає повноважні прокляття і безмежні простори млистої надії, прибрані в млисті слова.

W nieskończonościach wysoko-wysoko
Duch — duchów — Słońce — Słońc — Opatrzne — Oko
Czasy — Rozstrzenie — skinieniem prowadzi.
Przenika niebo i ziemię i morze.
Dwór swój, — i radzi o wielkim swym Dworze,
I radzi o mnie, najmniejszym z czeladzi (I, 39)[2].

В тій „rozstrzeni" (слово, самим Залеським уковане замість „przestrzeni"[3] — простору, котрий, мабуть, видавався для нього чимось надто ще реальним, грубим, ограниченим!) розливаються всі його основні поняття в хитке абстракції.

Mam ja ojczyznę u ojca, u Boga,
W nieskończoności czasu i rozstrzeni;
Piastunko marnych i znikomych cieni,
Czemuś mi, ziemska Polsko, taka droga?
Polsko! tyś roszczka z porajskiej rozsady,
Cisniona ręką Bożą na przestworza (IV, 115)[4].

Але хоч і як «марна та зникома тінь» та Польща, то все-таки поет дуже не любить, коли Україна не держиться тої тіні, а шукає своєї власної дороги.

---

[1] «Забороняю» *(лат.)*.— *Ред.*

[2] В безконечностях високо-високо
Дух — духів — Сонце — Сонць — Всевидяче Око
Часи — Простори — кивком провадить.
Проникає небо, і землю, і море.
Двір свій — і піклується про великий свій Двір,
І піклується про мене, найменшого з челяді *(польськ.)*.— *Ред.*

[3] Простір *(польськ.)*.— *Ред.*

[4] Маю вітчизну в батька, в бога,
В безконечності часу і простору;
Пестунко марних і зникаючих тіней,
Чому ти мені, земна Польще, така дорога?
Польщо! Ти рожа з райської розсади,
Кинута божою рукою в простори *(польськ.)*.— *Ред.*

Biada wam, wielkiej naszej sprawy przeniewierce
Głos wieszczów, to głos piersi potężnych, co leci,
Błyskawicuje ludom wzdłuż, grzmi wskroś stulecie...
W taki głos cisnę klątwą wam, niech pęknie serce[1].
(II, 227).

Ну, богу дякувати, від клятви такої (а кидано їх на нас з різних боків багато!) серце наше не пукло; надіймось, що не швидко сповниться й друга побожна надія «українського бояна», адресована „do braci Rusinów"[2].

My 'was błogosławimy w sercach (ut supra), wy nam klniecie,
Otóż błogosławieństwo nasze was w proch zgniecie[3] (II, 221).

З того самого містичного, але заразом польсько-шовіністичного погляду судив Залеський і всю нову руську-українську літературу, вирікаючись своїх власних дум, перекладених В. Терлецьким* на руську мову, для того тільки, що напечатані гражданкою, а затим по-«московськи»:

W rzeczach moskiewskich wiecznym chcę zostać nieukiem,
Toż wyrzekam się moich dum graždanskim drukiem[4] (IV, 224).

З того самого погляду осудив він і поетичну діяльність Шевченка, а особливо його більші поеми, в приписці до пісні „Mogiła Tarasowa": «Шевченко в примусових реколекціях оренбурзьких опам'ятувавсь часом, жалував за гріхи, але без щирої скрухи. Справді, йому, як і Байронові, не стало часу до поправи. Для того-то й поеми його перед- і пооренбурзькі остануться, мабуть, не завсігди потерчатами, дітьми без хреста на широкім українськім степу» (IV, 103). Справді, скажемо ми й від себе, з тих слів чуємо радше голос монаха-аскета, ніж «бояна», той самий голос аскета релігійного, котрий співав:

---

[1] Горе вам, великої нашої справи віроломці!
Голос поетів — це голос могутніх грудей, що летить,
Блискає народам, гримить крізь століття.
Таким голосом кину вам прокляття, хай розірветься серце *(польськ.)*.— *Ред.*

[2] «До братів русинів» *(польськ.)*.— *Ред.*

[3] Ми вас благословляємо в серцях (ut supra) (як сказано вище.— *Лат., ред.*), ви нас кленете,
Отож наше благословіння зітре вас в порох! *(польськ.)*.— *Ред.*

[4] В справах московських хочу залишитись вічним неуком,
Тож зрікаюсь своїх дум, друкованих гражданкою *(польськ.)*.— *Ред.*

Zaskorupiały od klęczeń kolana;
Modlę się, ale w przeczuciu złowrogiem,
Co łask i natchnień wypłaczę od Pana,
Wnet je zmarnuje za kościelnym progiem;
Jak na libijskich tam piaskach podróżni,
Srodzem utrudzon, szamocąc się w próżni[1] (IV, 156).

Оті-то дві струни: бог, а радше католицька містика, і Україна, а радше її невідривна приналежність до Польщі — були тою живою силою, укритою в кришталевім слові Богдана Залеського і побуджуючою довгий час польську суспільність до звісних рухів. Та сама містика, котра заставила його кидатись в Римі до стіп папи, вітхненними строфами вітати «навертання болгар» — не болгар-поганців на християнство, але болгар-християн на католицизм, і кликати їм „adora, quod incendisti, incende, quod adorasti"[2] (т. є. православіє — IV, 119), заставила також другів його Семененка*, Кайсевича*, Терлецького, Янського* і др. заснувати закон змартвихвстанців і нести католицьку пропаганду на схід, не до Турції, ані Азії, але до православної Болгарії та Албанії, а то й до уніатської Галичини. Хрусталь передражнює сонце; та тільки сонце своїм живим промінням будить живий, свобідний рух, а хрусталь своїм позиченим блиском може збудити щонайбільше рухи гіпнотичні, полягаючі на цілковитім приспанні волі і свідомості людської. Чи не такі самі гіпнотичні рухи могла будити й хрусталева поезія Залеського?

Католицька містика, котра вироджується під впливом розбитих мрій о відбудуванні Польщі в р. 1831, і політична містика, котра хоче в Україні бачити підвалину історичної Польщі і таким способом являється продовженням шляхетських традицій ще від часу Люблінської унії*,— отсе ті сили, котрими Залеський порушував польську суспільність. Чи се були живі сили українського грунту? Ні. Україна сама собою, народ український в його світогляді не були нічим самостійним, живим, власновільним;

[1] Заклякли від поклонів коліна;
Молюсь, але в зловісному передчутті,
Що випрошу сльозами в пана ласк і натхнень,
Зараз же змарную їх за костьольним порогом;
Як на лівійських там пісках подорожні,
Важко змучений, борсаюся в порожнечі *(польськ.)*.— *Ред.*

[2] Шануй те, що ти спалив, і спалюй те, що ти шанував *(лат.)*.— *Ред.*

вони мусили зійти на просту, гарно перетикану декорацію Виключаючи пильно з української традиції все, що нагадувало таку власновільну, самостійну, протестуючу Україну, Залеський м у с и в дійти до витворення України фікційної, мальованої. Чим краще мальована була та фікція, тим гірше для польської суспільності, бо тим сильніше скріплювалась в її умі і серці о д н а в е л и к а і л ю з і я. І коли польський критик називає поезію Залеського «естетичною анексією України, котра затвердила поетичну і літературну невідривність її від Польщі» („Czas"*, № 97), то ми з спокійним сумлінням можемо тоту, Залеським анексовану Україну відступити полякам, добре знаючи, що вона — з картону. Годиться тут піднести ще слова того самого критика: «побороти поезію Залеського може тільки поезія малоруська, ніколи російська»,— бо в тих словах ми бачимо іменно того нового, тверезішого духа, котрий не в пишно-мережаних ілюзіях, а в докладнім пізнанні грунту, в підношенні інтересів місцевих бачить задаток зросту і розвою народу. Тільки така література, котра перейметься тою думкою, щоб служити місцевому народові, боронити його інтересів, розвивати його мову, підносити його освіту,— тільки така література — отже, на Русі-Україні тільки руcько-українська народна — переможе всі ті фата-моргана, котрі перед очі зфанатизованих поколінь чарувала поезія таких боянів, як Залеський. «Українська школа» в якій-небудь чужій літературі тепер уже неможлива; «українська школа» в польській літературі по своїм провідним думкам була і осталась більше чужою українському народові, ніж, н[а]пр[иклад], школа литовська. Літературний, посередній вплив її на інтелігенцію в деяких зглядах був значніший, але й то більш негативно, ніж позитивно: примір поетів польських тої школи більше вказував на те, як не треба писати для українського народу, ніж як треба.

ПІСНЯ ПРО ЗНЕСЕННЯ ПАНЩИНИ

Подаємо тут слідуючу пісню* про знесення панщини, записану п[аном] Стефанчуком в Воскресинцях коло Коломиї, котра далеко різче від усіх досі напечатаних пісень на сю тему малює антагонізм між мужиками і дідичами-панщизняниками. Зміст пісні — об'єктивне зображення не того, що було на ділі після знесення панщини, а того, чого народ в ту пору надіявся. Надіявся ж він, що пани, позбавлені дармих робучих рук, швидко збіднюють і зруйнуються економічно.

Ой, летіла зозулечка та й стала кувати,
Як зачила від панів панщина впадати.
Вийхав пан та на місто, посіг у кишеню,
Та виймає із кишені порожнюю жменю.
Посіг же він у другую, витігає дудку.
«А за що ж сі ту напити, мій гіренький смутку?
Бричку, коні продавати, робити наймати,—
А за що ж сі ту напити та й карти заграти?
Ой, пити би намість кави борщик бураковий,—
Бідна ж моя головонько, живіт нездоровий!
Ой, корови попродані, дійниці вакує,—
То ж то мені без сметанки кава не смакує».
Пішли пани й мандатори цісаря просити:
«Подаруй нам панщиночку, нема з чого жити!
Не вміємо молотити, наші жінки жіти,
Не знаємо, цісарику, як на хліб робити.
Не можемо ми сапати, наші жінки прісти,
Хіба підем попід плоти концурічком[1] трісти».
Ввішов дідич до стодоли, зачів молотити,
Та надавив мозолі та й став голосити.
Ой, пішов він до покою, та взів собі лою,
Та намастив мозолята... Отак, дурний гою!

[1] Кóнцурі — лахміття; трясти концур'ям попід плоти — жебрати хліба.

Не боїться голий дощу ані тої бурі,
Засунувся в чужі грідки та миче цибулі.
Та як вийшов газда з хати та вдарив колом:
«Нащо, пане, тото мичеш, коли-с не полов?»
«Дайте мені фустиночки, голову з'їзати!
Поки буду, вже не буду в грідки зазирати!»
Помолітсі, люди добрі, до св'їтої діви:
Що ходив пан на обцасах, тепер на халіві.
Помоліться, люди добрі, до тої фігури:
Вже вам цісар подарував мітки, єйці, кури.
Помоліться, люди добрі, до тої каплиці:
Утратили пани ласку, ой, через Кошиці!

Послідні слова пісні, натякаючі на уділ поляків в угорській революції 1848—1849*, були б потрохи анахронізмом, коли б їх так розуміти, що немовбито уділ панів в революції угорській був причиною знесення панщини. Але се певна річ, що уділ той був причиною тої реакції, котра настала в Галичині по збомбардуванні Львова дня 1 падолиста 1848 і тяглась аж до 1860 року. Реакція та, хоч і який пагубний вплив мала на економічні відносини нашого краю, все-таки сільському народові безпосередньо не долягала, а навіть противно, притискаючи до стіни не милих йому панів, лишила по собі в пам'яті народній незаслужено добру славу. «От лиш в оден час якось нам ліпше було жити,— говорив мені один господар в Нагуєвичах,— то тих років, як уже панщину скасували. Тогди, видите, на панів така стяж упала, що не дай, боже, то й люди мали від них спокій».

НОВОНАЙДЕНІ ТВОРИ Т. ШЕВЧЕНКА

У найновішій (іюньській) книжці «Киевской старины» почалось печатання великоруських творів Шевченка*, котрі досі ще не були печатані, а іменно в першім ряді поміщена обширна поема «Слепая», написана в самім початку 40-х років*. «До минувшого року,— говорить редакція,— існування сеї поеми звісно було тільки з наслуху, а тільки в минувшім році в Петербурзі найшовся її рукопис*, писаний рукою самого поета». Зміст поеми нагадує головно пізнішу українську поему Шевченкову «Марина», а деякі мотиви з неї, навіть поодинокі стихи, увійшли в пізніші поеми «Відьма» і «Княжна». Ось той зміст в коротких словах: пан-кріпосник звів сільську дівчину, а опісля виїхав тайком, покинувши її. Слуги прогнали її з покоїв, рідня в селі не хотіла прийняти її,— вона пішла блудом по селах. Родилась у неї дівчинка Оксана, але бідна мати по кількох літах осліпла і стала жебрачкою. Поема починається тим, що сліпа жебрачка з своєю доростаючою дочкою сидить під запустілими панськими будинками і дожидає повороту батька своєї дитини. Оксані приснився недобрий сон — і ось пан приїздить.

Чету страдалиц разлучили:
Оксана в доме заперта,
А одинокую слепую
Одеть велели и прогнать
С наказом строгим — не шататься
Вокруг господского двора.
И рада, бедная, была,
Что так сбылося, как мечтала.
«Теперь, — так думала слепая, —

Теперь Оксаночка моя
Укрылася от непогоды,
Будет счастливою»...

Та не збулася, правду кажучи, не зовсім і правдоподібна, мрія. Оксана в покоях тужить; вона полюбила козака-гайдамаку, а коли той раз хотів підкрастися під панський двір, його доглянули, пострілили і відтак зловленого заморили в темниці. Сей поступок пана був страшним ударом для Оксани, а надто ще коли одного вечора пан, батько її, після ловів прийшов до неї п'яний з поганим наміром. Оксана пробила його гайдамацьким ножем, запалила будинок і сама погибла в пожарі. «В сій поемі,— говорить ред[акція] «Киевской старины», — поперед всього впадає в очі значна розтягліcть, особливо в першій половині поеми видні сліди романтизму 30-х років, певна штучність у розмовах дійствуючих осіб і певна пересада красок у картинах; але хиби ті надгороджує могуче обурене чуття людське, котре декуди доходить до високої поетичної піднеслості». Редакція «Киевской старины» заслужила собі на велику вдячність української громади, печатаючи ті досі нехтувані твори нашого кобзаря, — а не меншу вдячність заслужив і п. В. Л. Беренштам*, котрий позбирав і до ладу позводив їх рукописи.

ОСИП-ЮРІЙ ФЕДЬКОВИЧ

(КІЛЬКА СЛІВ ПО ПОВОДУ 25-ЛІТНЬОГО ЮВІЛЕЮ ЙОГО ЛІТЕРАТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ)

Осип-Юрій Федькович — се, безперечно, одна з найоригінальніших літературних фізіономій в нашій літературі. Так і здається, що природа гуцульської землі і гуцульської породи зложила в ньому що мала найніжнішого і найсердечнішого: чаруючу простоту і мелодійність слова, теплоту чуття і той погідний, сердечний та неколючий гумор, котрий так і липне до серця кожного слухача, а особливо того, хто привик до меланхолійної вдачі і їдкого сарказму наших підгірських та долинянських селян. Типовий гуцул, Федькович і в літературній своїй діяльності відзначається всіма добрими і слабими прикметами гуцульської вдачі. До слабих сторін його таланту мусимо зачислити поперед всього його невеликий обшир. Федькович більше, ніж усякий інший з наших писателів, поет одного закутка — розкішного та принадного, але все-таки тісного. В тім своїм закутку він вповні у себе дома, але де лише сягне поза його границі, де діткнеться сюжетів ширших, загальнолюдських, історичних та загальнонародних, впадає в манеру, в наслідування, тратить те почуття естетичної і поетичної правди, без котрого нема й поезії. Друга слаба сторона його поезії — се властивий трохи чи не всім гуцулам нахил до містики. Нахил той найвиразніше проявився в першім опрацюванні його драми «Довбуш», в котру він вплів багато міфологічних осіб і дійшов навіть до того, що й образи, висячі на стіні, почали було говорити. Драма «Довбуш» в другій переробці (в «Руській хаті»*) найнаглядніше являє нам іменно слабі сторони таланту Федьковича, помимо многих, безперечно, гарних і з талантом написаних уступів. Вкінці, третя його слаба сторона — се іменно те, що робить його

в іншім місці таким симпатичним,— його м'якість та переважно лірична, суб'єктивна вдача. Вдача та не дозволила йому сконцентрувати свої сили до якого більшого діла, котре б спосібне потрясти, розбудити і повести за собою нашу суспільність, тривко вплинути на склад, силу і ясність суспільних ідеалів, народних симпатій і антипатій, як се зробив на Україні Шевченко; вона ж не дозволила йому й практично, в зносинах з живими людьми, використати для добра загалу те високе становище, яке зараз перші його твори відразу здобули йому були серед галицької молодежі.

Та підносячи тут слабі сторони нашого буковинського Кобзаря, ми не хочемо кидати темної тіні в світлий празник його 25-літньої літературної діяльності. Нам здається, що вказання слабих сторін для всякого писателя не менше, коли й не більше важне, як вказання добрих, а по-друге,— що слабі сторони у Федьковича далеко не переважають його добрих сторін, а, противно, не раз і самі стаються добрими сторонами, дають осібний якийсь блиск його творам. Як музика, владаючий по-майстерськи хоч і невеликим засобом звуків, та все-таки звуків чистих і глибоких, Федькович займає в нашій літературі важне місце. Особливо болі, тугу, надії і розчарування рекрутського та вояцького життя оспівував він так, як ніхто другий. Мені здається, що віршові і прозові твори, котрі відносяться сього круга сюжетів (а в віршових і прозових Федькович тут однаково великий поет), зібрані докупи, дали б нашій літературі правдиву перлу і вказали б нам творчість Федьковича в її найкращім моменті. Сюди увійшла б найбільша частина його повістей, увійшли б найкращі його поезії.

Федькович — се талант переважно ліричний; всі його повісті, всі найкращі його поезії навіяні теплим, індивідуальним чуттям самого автора, всі похожі на частки його автобіографії — так і здається, що автор співає і розказує всюди про те, що сам бачив, сам найглибшими нервами душі прочув. І в тім іменно й лежить чаруюча сила його поезії, в тім лежить порука її живучості, доки живе наша мова, Федькович вложив в свою поезію найкращу частину своєї душі, а така поезія не вмирає, не пропадає, як се перед кількома роками здавалось одному критикові*, котрий, не можучи сам вложити в свою поезію ані крихітки своєї душі, не вмів і в поезії Федьковича найти нічого, крім неправильних ритмів та синтакси, не відповідаючої

шкільним правилам. Ні, поезія буковинського Кобзаря — жива, правдива поезія; вона буде порушувати серця людські й тоді, коли про стихи його критика світ давно забуде.

Про життя Федьковича небагато що можемо сказати; головні дати знають наші читателі з власної автобіографії поета, поміщеної в передмові Дідицького* до першого видання його поезії, а також і з переднього слова п[ана] Драгоманова* до київського видання повістей Федьковича.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

[ДО ЗБІРКИ «OBRZĘDY I PIEŚNI
LUDU RUSKIEGO WE WSI LOLINIE,
POWIATU STRYJSKIEGO.
ZEBRAŁA OLGA ROSZKIEWICZ*,
OPRACOWAŁ IWAN FRAŃKO»]

В українського народу весілля є взагалі найурочистішим актом, пов'язаним з найбільшим числом обрядів. Чи не кожне село, а тим більше кожний повіт на величезному обширі українських земель має, крім певної кількості типових і повторюваних всюди обрядів та пісень, також не менше окремих, оригінальних і ніби місцевих. Деякі обряди вважаються в певній околиці дуже важливими, в іншій другорядними, а ще в іншій вони цілком загинули. Обрядові сцени, наприклад, звані «поганє весілля»*, збереглися ще в деяких місцевостях України, в той час коли в Галичині залишилися з них де-не-де лише невиразні сліди, наприклад, у 141 пісні цієї збірки. Відомо також, яке велике значення в народних українських весільних обрядах має «коровай»; тим часом у Лолині ні про коровай, ні про обряди, поєднані з його випіканням, вбиранням, краянням і розподілом між родиною, немає жодної згадки ані в ритуалі, ані у весільних піснях. Зате та обрядова частина, коли пан молодий відводить з батьківського дому панну молоду, а особливо той вельми драматичний діалог, в якому свахи ведуть суперечку з дружками за панну молоду, ледве відзначені кількома піснями в інших збірках весільних пісень, наприклад, у збірці Головацького*, в Лолині представлені кількома десятками пісень (№ 78—100).

Що ж до характеру весільних пісень з Лолина, то деякі з них глибоко поетичні, наприклад, № 126 і 140, одначе в більшій частині — це римовані обрядові формулки, які мусили мати первісно більше символічне та міфоло-

гічне, ніж поетичне, значення; такими є пісеньки: 12, 18, 31,35, 40, 42, 46, 47, 51, 52, 54, 57—59, 61 та інші.

Як у весільних обрядах і піснях українського народу загалом, так і в тих, які подаю тут з Лолина, часто вдається розпізнати інколи виразні риси звичаїв, які існували в далекому минулому, наприклад, викрадання або купування дівчат для одруження, про що згадує ще Нестор та інші руські літописці[1]. З цього боку весільні обряди в Лолині містять в собі виключно цікаві і невідомі в інших околицях подробиці, наприклад: врочисте вирядження по барвінок, вискакування з хустками, вінчання пана молодого і перев'язування його хусткою самою панною молодою, благословляння до шлюбу з хлібом на колінах, годування молодят після повернення і намащування матір'ю чола молодих медом, обсівання вівсом дівчат і багато інших — все це ритуальні подробиці великого значення.

Мелодія обрядових весільних пісень з Лолина, так само, як і таких же пісень українського народу взагалі, дуже жалібна і красномовно свідчить нам про той справжній смуток дівчини і присутніх, яким у первісні часи супроводжувався акт одруження, коли він відбувався насильно, викраденням дівчини з дому батьків або продажею в чужу сторону і в більш-менш тяжку для неї неволю.

Зміст пісень, поданих у цьому збірнику, переважно невідомий для інших збірок. А з другого боку, тут є багато варіантів то повніших, то бідніших, які у виносці я зазначив для порівняння з цими[2].

Щоб дати деяке уявлення про людей і околицю, де відбуваються ті весільні обряди, додаю в кількох штрихах слідуючі відомості про них:

Лолин — це невелике гірське сільце, що має до 80 хат, розташоване біля річки Свічі в дуже бідній лісовій місцевості. Тамтешні люди, відрізані від решти світу і пригнічені злиднями, не знають майже ніяких заробітків,

---

[1] Див.: Полное собрание русских летописей, изд. Археографической комиссии*, т. 1. «Лаврентьевская летопись», стор. 6, одночасно «Летопись Переяславля Суздальского», стор. 3—4.

[2] Порівн.: Головацкий. Народные песни Галицкой и Угорской Руси. 3 частини в 4 томах, Москва, 1878; Чубинский. Труды этнографическо-статистической экспедиции в западнорусский край. Т. IV. СПб., 1877; Наврoцький. «Весілля» — в часописі «Правда», 1869, № 32—39.

ніякого промислу. Навіть мало займаються вівчарством відколи громада у сервітутному процесі* втратила значну частину полонин, віддалених від села на кілька миль, їх прикріплено до маєтків української митрополії в Перегінську. Головним джерелом їхнього прожитку є худоба, яку випасають у близьких горах, а також нужденна рілля, що ледве родить овес і картоплю, і тільки почасти жито і ячмінь.

Тип лолинських мешканців нічим не відрізняється від звичайного типу карпатських бойків: чоловіки середнього зросту, мають широкі обличчя, русяве волосся, довге, що падає аж на плечі, очі сірі або блакитні і добродушний вираз обличчя, який часто виявляє обмеженість і пригніченість думки. Їхній одяг становить сорочка з грубого полотна (льону там не сіють), що сягає дещо вище колін, без жодної вишивки і прикрас, такі самі штани і широкий ремінний пояс. Єдиним верхнім одягом для чоловіків і жінок взимку і влітку є так звана «б у н д а», тобто короткий кожух, що сягає вище колін, який влітку носять без рукавів і вовною наверх, а взимку з рукавами і вовною всередину. На голові носять влітку капелюх, грубий, повстяний або солом'яний, а взимку смушкову шапку. Заміжні жінки носять волосся розпущене, що спадає з-під очіпка, на який пов'язують білу хустку, так званий рантух. Дівчата ходять без жодних хусток, з волоссям, заплетеним у дві коси і загорнутим навколо голови, притому у вухах носять сережки, так звані «ковтки», а на шиї часто пов'язку з кораликів власної роботи.

Лолинські хати такі нужденні і занедбані, що не піддаються опису. Так, як я їх пізнав у 1876 р., нутро навіть найпорядніших лолинських хат було далеко гірше від підгірських: ліжко, складене з окремих дощок, має за всю постіль тільки солому і пару брудних подушок; велика скриня служила замість стола. Голі стіни до третини своєї висоти вгорі були обкіпчені димом, бо величезна глиняна піч була без комина; дим виходив малим отвором у стелі. На полиці стояла пара мисок, три або чотири глиняні горщики, а на скрині лежала половина чорного хліба, твердого, як цегла, з ячмінними стеблами і остюками. Перед вікнами, як звичайно, невелика купа гною. Господарські будівлі, а було їх тільки дві, тобто стаєнька для корови і ялівки та оборіг, внизу збудований у вигляді хлівця, були у ще гіршому стані.

Народна їжа — це здебільшого хліб, вівсяний або змішаний з ячменем, картопля і вівсяний «чир», тобто водою розведена лемішка. М'ясо рідко коли з'являється на його столі. Зате літом споживають більше огірків і грибів, хоч огірки дуже скупо родять на погано оброблених городах біля хат. Нещастям цього села є його розташування в улоговині і часті дощі, які змивають родючий грунт з ріллі, нахиленої до потоків. «Лолин — г о л и й,— каже місцева приповідка,—д о в к о л а л і с, а в с е р е д и н і о д и н б і с».

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА В ГАЛИЧИНІ ЗА 1886 РІК

Львів, 1 січня

Як у політиці, так і в літературі минулий рік приніс галицьким українцям незвичайно скупий урожай. Внутрішні непорозуміння і сварки між партіями, загальне звуження розумового горизонту і постійне роздратування, підтримуване безплідною, але завзятою газетною полемікою,— це умови, які дуже шкідливо впливають на розвиток літератури і її талантів. Кермо української політики, як і літератури, взяли в свої руки вчителі гімназій, люди, будемо вважати, особисто чесні й такі, що прагнуть загального добра, але разом з тим дуже залежні, несміливі і, внаслідок несприятливих шкільних умов, закам'янілі в літературних і естетичних поняттях часів середини XVIII ст., часів до Дідро* і Лессінга*. Коли б щось було написане в дусі інших засад і поглядів, то воно напевне не буде вміщене в жодному з існуючих тепер українських часописів. До цих мертвих і вузьких засад пристосовують вони літературу іноземну, друкуючи в «Бібліотеці найзнаменитших повістей»* найбезбарвнішу писанину: «Дядька Адама» Шварцової*, Феє*, Раймунда*, Гіллерна* і Оне*,— і обминають шедеври Діккенса, Шпільгагена*, Золя та ін. До тих самих засад пристосовували вони й батька української літератури Шевченка, видавши вибрані його поезії, за висловом одного письменника, формально «кастрованими». Боязнь усього, що називається дійсністю і життям, боязнь глибшого зрозуміння його цілей й завдань — такі, можна сказати, головні, характеристичні риси цієї літератури, бідної, блідої, безплідної, позбавленої запалу й оригінальності. Якщо при цьому галицькі українці не втратили ще цілком інтересу до власного письменства, якщо вони читають речі, друковані їхньою мовою, то тільки

завдяки продукції на Україні, завдяки тамошнім авторам, як Нечуй-Левицький, Панас Мирний, О. Кониський*, Д. Мордовець* та інші.

Бажаючи подати читачам „Prawdy" більш-менш докладну картину, накреслю тут кілька силуетів: поетів, повістярів, учених і публіцистів, які зараз живуть і працюють. Обмину тут зовсім українців, які друкують свої праці в Галичині, бо, як я згадував про це вище, ці праці виросли на іншому грунті і могли б швидше затемнити, ніж підкреслити характерні місцеві риси.

I

У старому підвавельському місті*, в друкарні пана Корнецького, вийшла гарна книжечка (8-а, 148 стор.) під назвою «Володимир І. Масляк*, Поезії, том І». Є це єдина чимала, окремо видана збірка українських поезій, що з'явилася в 1886 році; отож з цією збіркою передовсім я познайомлю читачів.

Пан Масляк уже кілька років працює на ниві галицько-української поезії, твердо утримуючися від прозових творів. Його книжка заслуговує на докладний розгляд, тим більше, що згідно з думкою гімназійних учителів, які взяли провід у нашій літературі, він є найздібнішим українським поетом у Галичині. Ця думка до деякої міри слушна: пан Масляк — це поет, який найбільше наближається до ідеалу наших учителів. Він має вдосталь усього того, що, на їхню думку, становить поезію, і до того ж не має того, що лежить поза горизонтом їхніх естетичних понять. З погляду формального ми повинні визнати у пана Масляка велику вправність у віршуванні і велику плідність, нерідко мелодійну, хоч і не завжди чисту мову та легкість, що походить, на жаль, далеко частіше від поверхового розуміння, ніж від повного опанування предмета.

Але поглянемо на моральне й духовне обличчя автора. Ясна річ, це український патріот, його

...серце рветься,
Мов птиця к сонцю в полудень;
Воно на труд великий преться:
Для люду нести слів огень.
Мене вже доля посвятила,
Щоб я за люд мій щиро став;
Щоби я тьму, цей люд прикрившу,
Зірвати світлом помагав (стор. 60).

Правда, можна б зауважити, що «огень слів» — це ще не така велика праця, а головне, що вогонь саме тих слів, що їх у цьому томику надрукував пан Масляк, ще не дуже спричиниться до того, «щоби зірвати з люду тьму», але не забуваймо, що це поезія, в котрій добрі наміри можуть заступити діла. Подивимося далі, як пан Масляк розуміє цю «велику працю», до якої він почуває себе «посвяченим». Він її розуміє дуже поетично, тобто дуже непрактично.

Ой коби-то де дістати
Тих крилець сокола,
Облетів би світ широкий,
Земленьку довкола...
Назбирав би сонця лучів,
Блиску самоцвіту
На обнову тим хатинам,
Що в туман сповиті.
Поспитав би, чи є в світі
Де такеє море,
Щоб водиця, з нього взята,
Дала лік на горе.
Ніс би воду по крапельці
Між люд мій ізбраний.
Роздував би тую росу (!)
Немов вітер ранній.
Ой, на кожне невеличке,
Низеньке віконце...
Най би смуток проганяли,
Наче хмару сонце (стор. 15—16).

Як бачимо, всі дії зовсім фантастичні і безцільні, до того ж просто неможливі. А втім, хоч би пан Масляк і одержав крила, то найпростіше міркування повинне б йому підказати, що ані блиску сонця, ані блиску самоцвітів у мішок не збереш і що ці блиски нічого обновити не можуть, так само, як краплі морської води, «роздмуханої» по вікнах сільських хат, не заспокоять ніякого страждання. Та, може, за цими словами криється якась алегорія? Можливо, але автор не подає нам найменшої вказівки до її розуміння; навпаки, інші місця його творів дуже ясно свідчать про те, що все народолюбство, увесь патріотизм пана Масляка є не чим іншим, як туманною фразою, без будь-якої реальної основи, без думки про її практичні наслідки. Він хотів би жити для свого народу,

Йому вінець добра (!),
Зламати муки його, страсть (стор. 79).

Фраза, як бачить читач, зовсім беззмістовна; він хотів би злетіти до зірок не для того, щоб там навчитись астрономії, а для того, щоб

І звідтам, з-під неба, щоб міг звеличати
Всю вниду моєї Вкраїни,

і щоб

І з неба самого від тих херувимів
Чувств миру й любові набрав я,

щоб опісля, повернувшися з надземної мандрівки, могти їх «посіяти» у своєму народі (стор. 80); він хотів би зайти в своє рідне село не для того, щоб просвітити й потішити його мешканців, а виключно для того,

Щоб на горбочку край дороги
Обнятись щиро із хрестом,
Там помолитись по-давньому,
Поклонів вдарити чолом.
Поглянуть раз хоч на долину,
На ліс, на річку із горбка,
Згадати щастя ту годину (!)
Як паленіла яр моя...
Хоч раз забігти в луг широкий,
Йому відкрити серце й грудь,
Щоб знав (?), який там жаль глибокий
Лишила жизні остра путь (стор. 48).

Про цей глибокий жаль скажемо пізніше, а поки що досить буде зауважити, що всі думки автора про людей, про Русь — тільки фрази, які зовсім не відповідають його справжнім почуттям. У цьому найвиразніше переконують нас такі вірші, що, мабуть, найкраще передають моральну порожнечу:

Хотіло б ся жити на божому світі,
Дивитись в е с е л о на зорі;
Хотіло б ся в щ а с т і життя дні прожити...
. . . . . .
. . . . . .
Хотіло б ся жити при п р а п о р і с л а в и,
Б у н ч у к той за народ підняти;
Та годі, ой годі, бо з наших прапорів
Колишніх остались лиш шмати (стор. 93).

Нема тут ні згадки про працю, тільки прагнення до веселого, щасливого і славного життя. Життя без праці уявляється йому чимось дуже бажаним, отож саме такого життя замість усіх інших благ він бажає своєму рідному

селу (стор. 47). З винятковою щирістю — чи наївністю — він визнає своє моральне банкрутство:

Дала мені моя мати
Вроду непогану,
А бог зволив в серце вляти
Крихітку талану;
А судьба ми тхнула в душу
Якусь дивну віру,
А до неї ще придала
І співацьку ліру.
А із мого личка-вроди
Лишень зморшки видно[1];
А талан мій, що від бога,
Вгнули дикі злидні;
Товпа людська як присілась,
Зломила ми віру;
Дика буря придавила
Та й порвала ліру.
І лишилась ще у мене
Лиш співацька доля:
Згадок трохи, думок трохи
Й холодніша воля (стор. 114).

Якщо навіть не вважати за звичайні теревені такої писанини, як «холодна воля», «дика буря, що придавлює ліру» тощо, то все-таки можемо з них вичитати, що віра автора в народ, в Русь і ідеали людства не була в нього вироблена життям, а була вкладена в нього долею; природна річ, що це була «якась дивна» віра, що зникала саме там, де вона повинна була народитися,— серед людей. Друга істина, яку ми бачимо в наведених віршах, це те, що думок у голові автора «трохи». Ох, і справді трохи! Ця думка настільки дитяча і незріла, що «навіть соромно від неї», хоч відома річ, що поети звичайно вважають себе незобов'язаними до поважної розумової праці на тій ніби підставі, що їм «бог зволив в серце вляти крихітку талану». Ще б пак, але з тою крихіткою таланту дуже легко дійти без інших провідників, приміром, до таких питань і проблем:

Я рад би пізнати, де клониться світ (!),
Де никнуть небесні простори.
. . . . . .
Чи правда, що вище над нами, людьми,
Над світом, над сонця Краями,

[1] Це неправда, бо пан Масляк ще молодий, не більш ніж 25-літній хлопець і великий «джигун».

Є ясність, є сила, є бог всячини,
Що творить лиш тільки словами.
Я рад би пізнати, який там престол,
В яких він царствує корунах?
Чи там йому пісню співає «глагол»,
Чи гімну му грають на струнах?
Чи є там тінь ночі, чи є там лишь день
і т. д. (стор. 118—119).

Мій боже, перший-ліпший підручник фізики дав би авторові ясні і певні відповіді на ці питання! І даремно він, бідачисько, безсонними ночами «числив зорі і вчився ч и т а т и, що місяць г о в о р и т ь» (стор. 34); що ж з того, коли з цієї науки він не виніс навіть того, що світ не клониться, що простір не никне, що говоріння треба слухати, а не читати. Так само крихітка таланту ніколи не заступить підручника історії, і автор повинен би соромитись просвіщати темний люд, приміром, таким віршем:

В Білоцеркві помирився
Гетьман України
З львом півночі, наче з братом,
Та в лихій годині (стор. 61).

Шкода, що пан Масляк, пишучи це, не заглянув хоча б до календаря «Просвіти»*, де на першій сторінці прочитав би, що в Білій Церкві Хмельницький уклав мир з поляками, а з «львом півночі» — у Переяславі. Так само автор не ставив би за приклад сучасним русинкам княгині Ольги (стор. 23), про яку історія знає хіба лише те, що вона жорстоким способом обібрала і знищила плем'я древлян, а на старість стала святенницею. Що й говорити, гарний ідеал!

Та коли нашому авторові не щастить з високими матеріями, то, може, йому більше пощастить у змалюванні сцен із щоденного життя або, врешті, в описі своїх власних, особистих почуттів? Правда, вже з вищенаведених уривків читач міг переконатися, що у пана Масляка фраза дуже часто заступає щире почуття; так само фраза, а не щире почуття відчувається у його яві, що «з давніх вже літ полюбив я ж и з н і с и л у, ближніх, бога, світ...» (стор. 146). Як можна полюбити таку сумнівної вартості абстракцію, як «жизні сила», що тепер усунена з біології і фізіології, цього я не можу собі уявити, але мені здається, що зовсім не про любов до ближніх свідчить та наука, яку пан Масляк дає якомусь хлопчині:

А поволі, ой хлопчино,
Будеш знав,
Що на тоє ти родився,
Щоби-сь кляв (стор. 195).

Навпаки, автор признається, що його ті «ночі безсонні» лякали:

Як духом, як серцем поглянуть мені
Під стріхи похилі казали (стор. 35).

І справді, з усієї книжки видно, що автор дуже рідко і неохоче заглядав під ті стріхи. Де тільки в своїх віршах він торкнеться дійсного життя і побуту народу, він робить цілий ряд помилок і недоречностей, замість реальних образів дає пусті і заяложені фрази, замість фактів — старі й пережовані схеми, запозичені з книжок. Тому на могилу дівчини-самовбивці радить він прохожим кидати с о л о м у (стор. 2, 6); звичайно, він читав, що на такі могили українці звикли щось кидати, але він забув, що кладуть тільки гілки, але в жодному разі не солому. Так само сільська дівчина стає у нього в церкві близько вівтаря (стор. 11), видно, не знаючи, що в наших сільських церквах точно зберігається звичай, що передню половину церкви займають чоловіки, а задню під хорами жінки й дівчата. Так само вперто велить пан Масляк сільським дівчатам прикрашатися рутою (стор. 13, 38, 39, 53), не знаючи, що рута — це символ смерті, а не весілля. Він і сам відчуває своє безсилля на цій ниві, коли (стор. 130) благає долю: «верни м'я на позем реальний землі», хоча у цьому ж самому вірші він виявляє повне нерозуміння того, що являє собою цей «реальний позем» і чого він вимагає від поета. Бо ж далі автор благає долю, щоб йому дозволила хоч на одну днину стати «малолітнім дитям в сорочині, повним віри в святі небеса». Ну, а такий реальний грунт не дав би пану Маслякові багато користі.

Порівняно краще виходять у нього невеликі вірші, в яких він оспівує власну любов, проте без будь-якої глибокої чи загальної думки, або ж короткі жарти, буцімто сатиричні, але скоріш масні і поверхові, як наприклад, про дівчину, що, пішовши до церкви, під час богослуження стояла близько вівтаря обличчям до хору і «молилася до того святого, що на хорі з чорними очима» (стор. 11), або про «налякану», що, йдучи вночі до сусідської хати, зустріла парубка і, вважаючи його за мару, хотіла його

відігнати молитвою, в той час, як він її цілував (стор.19—20), чи то про «реальну», яка, слухаючи любовну сповідь хлопця, не знаходить інших слів відповіді, крім оцих: «дивіться, як гарна фасоля», чи, врешті, про ту «святу», що все ходить до церкви, молиться, сповідається і не може простити своїй подрузі, що та покохала студента, але одної ночі сама втікає з офіцером (стор. 56). Все це звичайні анекдоти, що їх полюбляють старі парубки, і автор не вмів у них увілляти ані крихти якоїсь свіжої думки, тільки виключно намагався підкреслити їхній масний зміст.

На закінчення цієї характеристики, зробленої на основі власних слів поета, я повинен навести ще два уривки з його поезії «Новий закон». Можливо, пан Масляк, прочитавши мій аналіз, скаже про нього:

Поет був, що з серця й природи
Знав гарні закони поезії,
За правду велику, глибоку
Зганьбив го той критик з професії (стор. 101).

Хоч я не критик з професії, але був би дуже радий, щоб на мене впав оцей гіркий закид; та гадаю, що він не може мене торкнутися. Я щиро шукав у поезіях пана Масляка цієї «правди великої, глибокої», та — як бачить читач — крім порожніх фраз, дитячого незнання і відсутності будь-яких принципів, я нічого не знайшов. Ці поезії і їхня популярність, не так серед русинської громадськості, як серед корифеїв нашої літератури,— це явище дуже сумне, і якщо я, може, надто надовго затримався над ними, то тільки для того, щоб показати, на які бездоріжжя може завести людину, безумовно талановиту і працьовиту, галицьке пустомельство і темнота. Був час, коли деякі проводирі русинських «народовців» виставляли пана Масляка в ролі лицаря сумної слави для подолання «раціоналізму і радикалізму» молоді. І в цьому томику пан Масляк дуже багато говорить про віру, яку нібито колись мав, яку в нього відняли, але яку все-таки має,— бо часто посилається на бога і навіть хоче вивчити форми його корони. Мені здається, що у зв'язку з цим досить яскраве світло на його релігію і моральність кидає така строфа* (стор. 100), яку я спробую передати віршами і якою закінчу цю характеристику:

«Pracuj»,— mówi mi uczony;
«Módl się»,— ksiądz mię napomina.
Jam sie modlił, jam pracował
Ale doli mojej nie ma.
Bo modlitwa dzis—
parada,
Praca — blagą jest wtej porze
W świecie jeden głos rozbrzmiewa:
«Targuj każdy, jak kto może».

II

Якщо вплив школи (не літературної, а у власному розумінні, до того ще цісарсько-королівської галицької гімназійної) такий значний і помітний навіть у ліриці, що найменше підлягає смакам громадськості і що залишає найширше поле для індивідуальності і вдачі поета, то далеко більшим він буде в творах драматичних, у театрі. Український театр — це установа, ведена збірними силами, яка в справах мистецьких залишається під безпосереднім наглядом і контролем майже самих гімназійних учителів, що засідають у правлінні «Руської бесіди» і в театральному комітеті. Отож, уподобання цих добродіїв визначають вартість майже кожної п'єси, що виходить на підмостки української сцени, і вже безумовно вартість кожної п'єси оригінальної. Те, що не підходить під мірку їхніх естетичних понять, ніколи не дійде до театру. Нових цінних праць українських драматургів, як Старицького «Не судилось», Кропивницького «Дай серцю волю» і т. д., навіть не пробували виставляти; «Глитай» того ж Кропивницького здобув собі право громадянства аж після довгої і завзятої боротьби з забобонами — не пересічної публіки, а якраз найінтелігентніших українських представників, які ще й досі про вартість і «моральність» цієї п'єси висловлюють цілком протилежні погляди.

Загалом естетичний канон наших керівних естетів можна зібрати в кількох, переважно суперечних реченнях: «Якнайменше селян, а як уже селян, то принаймні «підчищених», які промовляли б так, щоб це не бентежило гімназійних учнів! Жодних «неестетичних» слів і жодних «неморальних» ситуацій! А крім цього, пиши і виставляй, що тобі до вподоби!»

Іронія долі! Цей канон, на перший погляд, такий невинний і справедливий, при суворому застосуванні стає

кодексом облуди і фальшування життєвої правди, тому носить у собі самім зародок неморальності, який може розвинутися у цілковитий брак моральної основи, як це ми бачили в поезії пана Масляка. Побачимо, які квіти вирощує він у драматичній літературі!

Є у Львові гімназійний учитель, що має безсумнівний драматичний талант, та який під впливом понять, вироблених, як здається, на грецькій і латинській граматиці, лякається всякого реалізму, позитивізму та інших (незрозумілих йому) *ізмів*, як діти залізного вовка. За останні три роки написав він п'ять комедій, і тому, що застосував у них вищезгадані принципи, то й не дивно, що був визнаний за першорядну силу, відразу посів майже винятково керівне становище в справах театру, а від нового 1887 року в його руках опинилася також і редакція єдиного українського літературно-наукового журналу «Зоря».

Пан Григорій Цеглинський* є дійсно в теперішній момент головою літературного руху старшого табору галицьких українців народовців; крім комедій, він написав кілька оповідань, уміщених у «Зорі», а з Нового року розпочав там же друкувати, крім коротких нарисів, велику, як здається, повість з життя герцеговинського народу. Тим-то й годиться розглянути ближче його твори, передовсім драматичні, які тепер з успіхом виставляються українською театральною трупою панів Біберовича* і Гриневецького* і які становлять, кінець кінцем, перший зародок оригінального галицько-українського репертуару.

З п'яти комедій пана Цеглинського дві почерпнуті з життя «інтелігенції», дві — з народного життя, а одна — з міщанського. До першої групи належать: «На добродійні цілі» і «Соколики» (тобто старі парубки), без сумніву, з усіх найслабші; здається, що бачимо перед собою відживлені старі і давно запліснявілі вигадки німецьких комедієписців XVIII ст., як-от Геллерта*, безбарвні маріонетки, без найменшої спроби психологічного умотивування дій, без найменшої згадки про будь-яке духовне життя, про будь-яке одухотворення цих постатей, що виходило б поза рамки чисто тваринних, життєвих інтересів. Люди з освітою (може бути, русини) в комедіях пана Цеглинського сплять, їдять, вживають ліки, навіть читають газети, особливо відомості про просування по службі (книжки їх нудять), влаштовують вистави й концерти на добродійні цілі, тобто для того, щоб зловити чоловіка дочці,

врешті одружуються без найменшої уваги на почуття та розумовий розвиток іншої статі, плодять дітей, призначення яких полягає в тому, щоб вирости за образом і подобою своїх батьків. Жінка дозріває тільки з тією думкою, що головне завдання самостійного, дівочого життя — зловити собі чоловіка; тільки з цією метою вона вчиться трохи читати, грати на фортепіано, а головне під керівництвом матері й тіток вивчає найповніший курс кокетства й усяких жіночих штучок. У мужчині шукає вона не розуму, не характеру, не почуття, а добре розвинутої фізичної будови і капіталу у формі готівки або службового становища. Відкидає його пропозицію, якщо має на увазі іншого, який являє собою більшу матеріальну вартість, але тієї ж миті може зомліти, коли довідається, що відкинутий нею пішов угору. Так само й мужчина дивиться на цю нужденну комедію як на щось цілком природне, і йому зовсім байдуже, чи він доможеться руки тієї «вимріяної» панянки, чи її молодшої дурненької сестри, чи, врешті, служниці. Словом, у цих комедіях бачимо зовсім ту саму моральну й розумову основу, що її ми бачили в поезіях пана Масляка, хіба, може, з тим одним винятком, що пан Масляк бодай часом кине кілька патріотичних фраз, а герої пана Цеглинського ні про який патріотизм, ні про яку Русь ніколи й не думають.

Через це вище від інтелігенції стоїть у пана Цеглинського народ і міщанство. В комедії «Тато на заручинах» на тлі банального сюжету з XVIII ст.— переодягання маломіщанина старого часу у фрак і панські штани, щоб догодити примсі «панськуватої» жінки економа, що з її дочкою хоче одружитись ніби інтелігентний його син,— накреслив пан Цеглинський бодай одну правдиву постать, оцього батька, людину з сильним почуттям своєї особистої гідності і з погордою до всякого фальшу та поверховості. Це чи не найсимпатичніша постать в усьому дотеперішньому репертуарі пана Цеглинського.

В одноактному жарті «Лихий день», темою для якого послужила така жива й сучасна подія, як вибори депутата до сейму в малому містечку, автор, крім того, довів ще, що за методом опрацювання теми стоїть на грунті традицій XVIII ст. Навіть не згадавши про глибшу проблему питання — що це за вибори, які в них стикаються суперечні інтереси, які цілі ставлять собі противники тощо,— він дав лише картинку одного маневру, картинку вдало інсце-

нізовану, але ані типову в наших обставинах, ані навіть правдоподібну. Двоє «порядних» селян приїжджають у містечко, щоб взяти участь у виборах. Кандидат, що стає до виборів проти того, за якого вони бажають голосувати, підібрав собі євреїв, які мають агітувати за нього з допомогою горілки, ковбаси та інших закусок, що їх повинні роздавати виборцям. Ця партія почуває себе сильною, однак знає, що до остаточної перемоги їй потрібно ще тільки два голоси. Ті голоси євреї повинні здобути від оцих селян, тому влаштовують на них формальну засідку: розставляють по дорогах варту, яка кожного селянина, що їде в містечко, має питати, звідки він Коли б же він був з того села, звідки оці виборці (бо особисто євреї їх не знають!), варта повинна відвести їх до міста і передати просто в руки євреїв, які вже оброблять їх по-своєму. Тим часом виборці, зміркувавши вже в дорозі, в чім річ, збрехали варті, заявляючи, що їдуть з іншого села, і таким способом непомітно прибули до міста. Тут вони міняються одягом з своїми наймитами і підходять до виборчої скриньки. Наймитів, переодягнених господарями, обсідає юрба євреїв, частує їх, і навіть, не спитавшись, чи вони виборці, намовляє їх голосувати за панського кандидата, аж поки за сценою не знявся радісний крик,— що саме з допомогою двох голосів оцих хитрих виборців «хлопський» кандидат переміг.

Незважаючи на всю поверховість цього задуму і брак мотиву, сценічний жарт показує нам, кінець кінцем, позитивні сторони народного характеру — стійкість в обороні своїх, добре чи зле зрозумілих інтересів, і оце, хоч ще невиразне, але помітне прямування до розвитку, до народної свідомості, яке тепер проявляється в нашому селянському русі і яке кожному щирому прихильникові поступу додає віри в краще майбутнє.

Нарешті, остання комедія пана Цеглинського «Шляхта ходачкова», що в минулому році вперше побачила театральне світло і аж тепер має з'явитися друком у «Зорі», є з багатьох поглядів найкращим з дотеперішніх творів цього автора. Бачимо в ній кілька природно схоплених постатей загонової шляхти, з великою сценічною вмілістю, хоч і без глибокої провідної думки, змальована тут виборча боротьба (цим разом вона провадиться за начальника громади) в підгірському селі, що наполовину заселене хлопами, а наполовину «ходачковою» шляхтою. Незважаючи на свої

добрі сторони, ця комедія мала у Львові менший успіх, ніж, наприклад, значно слабша від неї «Соколики». Причини цього факту треба шукати, напевне, в тім, що ходачкової шляхти в Галичині відносно небагато, отож мало хто з львівської публіки мав нагоду зблизька бачити її звичаї та побут, а тому, що цього життя публіка не бачила в дійсності, то й ціла дія мусила здатися чимось неправдоподібним і значною мірою надуманим. Оцінку цієї комедії подам читачам „Prawdy" тоді, коли твір з'явиться друком.

ЯК ВИНИКАЮТЬ НАРОДНІ ПІСНІ

So strömen des Gesanges Wellen,
Hervor aus nie entdecken Quellen.
Schiller[1]

I

Народні пісні протягом віків проходили ті самі шляхи розвитку, що й багато інших явищ сучасної науки. Віками не звертали на них жодної уваги, вчені ставилися до них із погордою, як і взагалі до мови простого народу, до його життя, звичаїв і звичок, як ставились із погордою і до самого народу. Лише під кінець минулого століття під впливом сентименталізму, що розвивався в літературі, і звернення до природи, а також під впливом нових напрямів у суспільних, історичних та філологічних науках у різних країнах почалося їхнє активне збирання.

Само собою зрозуміло, що перші збирачі народних пісень передусім звертали увагу на такі пісні, які найбільше відповідали їхнім науковим або політичним інтересам, чи, зрештою, пануючим у літературі смакам. Швед Макферсон* видає поеми і пісні Оссіана*, той знаменитий фальсифікат, який, незважаючи на це, був прабатьком романтичної школи і залишив свій слід на літературному колориті цілої епохи. Майже одночасно видає Персі* незрівнянно цінніший, одначе далеко менше впливовий збірник шведських балад, і ми знову бачимо, як найвідоміші поети того часу один поперед одним пишуть балади, комбінуючи в них сучасні їм суспільні, політичні і літературні погляди з формою народної шведської балади та з колоритом Оссіана (дивись особливо Бюргера*— «Дикий мисливець», «Ленора», «Граф-розбійник»; Гете — «Лісовий цар», «Учень чародія» і «Наречена з Коринфа»). Під сильним впливом цих творів аматори народної старовини починають

[1] Так струмують хвилі пісень,
Але не відкривають джерел.
Шіллер (нім.).— Ред.

розбігатися по всіх закутках свого краю з метою збирання подібних зразків, знаходять багато справжніх скарбів народної поезії, а де не було в наявності того скарбу, там допомагають справі «побожним підступом» — фальшуванням і підробкою З'являються цінні збірки сербських народних пісень (першим почав їх збирати чужоземець абат Фортіс*, поки на їхній власній батьківщині виріс головний збирач Вук Стефанович Караджич*), але одночасно з'являється також відомий «Краледворський рукопис», про який ми досі не знаємо, чи він автентичний, чи фальсифікат*, постають нарешті і на Україні збірки давніх козацьких дум Цертелєва* і Лукашевича*, також наполовину фальшовані. Таким чином, це доба аматорства і еклектизму: збирачі шукають у народній пісні лише форму, яка б обновила заєтарілі і закостенілі в псевдокласицизмі форми сучасної їм літератури, шукають безпосередній вираз натури, виклад простих, але сильних почуттів. Найкращим виявом цього еклектичного аматорства була славнозвісна книжка Гердера* «Голоси народів у піснях»; це справжній кабінет раритетів, відкопаних у найрізноманітніших закутках світу: поряд із шведськими баладами — литовські та перуанські пісеньки, поряд із дорогоцінностями справжньої народної музи — зовсім незрозумілі уривки з Оссіана і на народний лад складені пісні та балади Гете.

Незважаючи на це, книжка мала величезний вплив: рівноправність, з якою в ній були розглянуті пісні найрізноманітніших народів, будила і зміцнювала зростаючу думку про рівноправність і самих народностей. Історичні та філологічні дослідження, що розвивалися, штовхнули багатьох учених до відшукування в тих народних піснях нових матеріалів для своїх досліджень, а скоріше для підтвердження раз прийнятих наукових теорій. Особливо сильно виявився той рух серед покривджених історією народностей, серед народностей слов'янських. Сербські пісні, так звані юнацькі, що оспівують боротьбу за народну незалежність, битву на Косовому полі*, дії Марка-кралевича тощо, набирають європейського розголосу, стають матеріалом, на основі якого Енгель* майже дослівно оповідає Європі історію падіння сербської самостійності. Не меншу популярність здобувають і чеські пісні з «Краледворського рукопису», перекладані і високо оцінені Гете. Зоріан Доленга-Ходаковський* (Адам Чарноцький) пішки проходить усю територію давньої Польщі, а пізніше й

Росії, збираючи народні пісні, скоріше з інтересу археологічно-міфологічно-історичного, ніж етнографічного. Вацлав Залеський* видає свою збірку польських та українських пісень так само еклектично, як Гердер, змішуючи — але вже не без політичних намірів — пісні одного народу з піснями другого, а значною мірою через ненауковий погляд на природу народної пісні, змішуючи (так як і Гердер) твори народної музи з творами свідомих митців, з піснями Карпінського*, Залеського і т. д., чи то складеними пісенним стилем, чи то дійсно співаними по шляхетських дворах. Очевидно, що і українські вірші подібного роду (школи Падури*) повинні були увійти в ту збірку.

Та чим сильніший вплив зробила народна пісня на пробудження і відродження народності, тим коротшим повинне було бути панування цього еклектизму. Романтична школа в Польщі проголошує вустами Міцкевича народну пісню «святою скрижаллю, в якій народ зберігає свою звитяжну зброю*, пряжу своїх дум і квіти своїх почуттів»; річ очевидна, що кожна національна група, в якої пробуджується свідомість, прагне не лише мати таку скрижаль, але прагне мати її в цілковитій чистоті й недоторканності. Мало того, кожна група звертається до своєї скрижалі, щоб у ній відшукати саме те, чого вона потребує, відшукати зброю, здатну відстояти межі народної самостійності. Народна пісня з святої скрижалі сама стає зброєю, якою орудують pro і contra[1]. Міфологи, філологи, історики і політики беруть її in crudo[2], як доказ для своїх тверджень і теорій: що не підходить до тих тверджень і теорій, те або відкидається як не варте уваги, або його намагаються підмалювати чи витлумачити по-своєму. А коли нарешті демократичний та революційний рух нашого століття змусив звернути увагу мислячих людей на народ, на необхідність його пізнання й вивчення, коли з розпливчатих старих доктрин — старовинності, міфології, лінгвістики і т. д.— почала відокремлюватись нова потужна наука етнографія, то й сюди спочатку втручався хто хотів зі своїми упередженими поглядами і намагався під виглядом пізнання поглядів народу на підставі його власних пісень втлумачити народу ті думки, які сам поділяв. Так, в українській

---

[1] За і проти *(лат.)*.— *Ред.*

[2] В первісному вигляді; тут — без наукового опрацювання *(лат.)*.— *Ред.*

літературі ми бачили теологів, які на підставі народних пісень і прислів'їв приписували народові повне і детальне знання християнської догматики, але бачили також і соціалістів, які на тій самій підставі проголошували, що погляди українського народу в суспільних справах хоч не ясно, проте близько підходять до ідеалів соціалізму.

Тільки в останній час дедалі ширше починає прокладати собі шлях справді наукове розуміння і пояснення пісень та інших усних народних творів як матеріалу до історії народної культури, а отже, як матеріалу історичного, як документа. І як у сучасній історичній науці апріорне трактування предмета, тобто підтягування чи навіть підфарбовування історичних документів під певні наперед взяті схеми та концепції, зникло або поступово зникає і поступається місцем індуктивній реконструкції минулого за допомогою якнайдокладнішого критичного розгляду і дослідження кожної цеглини, кожного документа і кожної вміщеної в ньому деталі, так і в етнографічній науці, яка під впливом вищезазначеного методу стає в силу необхідності частиною історії культури, замість давнішого некритичного користування сирим матеріалом усної народної літератури поволі з'являється критичне опрацювання цього матеріалу для наукових цілей. І як при критиці історичних документів першим і найважливішим питанням є питання автентичності, а отже, генезису, походження даного документа, так і тут поставлено тепер на першому плані питання: як виникають і звідки походять народні пісні? Без ясної і рішучої відповіді на це питання неможливе наукове використання нагромаджених за сто років етнографічних матеріалів, бо ці матеріали, взяті разом, становлять таку масу суперечностей і подібностей, оригінальних рис і зворотів чи мотивів, спільних різним, далеко один від одного розселеним народам, що сама постановка в такий спосіб питання відкрила перед дослідниками цілий світ таємних духовних зв'язків, віковічних течій, впливів і взаємних стосунків до цього часу мало досліджених чи навіть не передбачуваних. Відразу з'ясувалося, що у цій «святій скрижалі» не якийсь окремий народ, а цілі століття найрізноманітніших впливів і зв'язків залишили свої відбитки і що це є скоріше великий геологічний шар, де упереміш знаходяться чи то збережені в цілості, чи то до невпізнання зруйновані і твори місцевого життя, і тисячі мандруючих

пам'яток, занесених морем, і сушею, вітрами, і хвилями, і льодовиками, більше чи менше асимільованих, так що повністю розмотати цей заплутаний клубок у межах одного краю і народу абсолютно неможливо без одночасного проведення такої роботи у всіх майже народів нашої раси і навіть інших рас, з якими історія приводила нас у контакти. До здійснення такої величезної праці ще дуже далеко, перед нами ледве окреслюються її контури, хоч великий загін дослідників невтомно працює над нею; і якщо далі я хотів би подати читачам кілька нарисів з цієї нової науки, то роблю це більше з тим наміром, щоб звернути увагу на цей дуже цікавий і до цього часу мало відомий у нас предмет, ніж з претензією подати тут щось не стільки нове, а хоча б уже утверджене і загальноприйняте в науці.

II

Не так давно у звітах історико-літературної комісії краківської Академії наук ми читали розвідку доцента Львівського університету доктора Кавчинського*, в якій цей учений муж серйозно твердить, що саме поняття народної пісні, тобто колективної творчості, є абсурдом і що пісні, які сьогодні живуть в устах народу або записані з його вуст, є витвором «моральних та інтелектуальних вождів народу», тобто напевно тієї самої «суспільної ієрархії», якій ми завдячуємо в Галичині так багато різноманітних благ. Подібне твердження не тільки не заслуговує на заперечення, але само по собі є найкрасномовнішим свідоцтвом того, що автор його не має жодної уяви про суть та історію поезії і що в цьому предметі він перебуває на стадії того, що німці називають „der Köhlerglaube“[1].

Український народ пояснює походження народних пісень міфологічно. Авторами народних пісень є морські люди, що співають їх, плаваючи по хвилях. Чумаки, що працюють біля моря, добуваючи сіль, підслуховують ці пісні і приносять їх на Україну. А народна пісня говорить:

Співаночки мої любі, де я вас подію?
Збирав я вас в лісах, борах, по полю посію.

Легко зрозуміти, що оповідання й пісня вказують тут на одне з джерел поетичної творчості взагалі, на запас вражень, які знаходить людина в природі (над морем,

[1] Сліпа віра *(нім.).— Ред.*

в горах, лісах і т. д.). Лише питання про виникнення народних пісень і про те, що, власне, робить їх народними, залишається нерозв'язаним.

Для вияснення цього питання нам треба передусім уявити поетичну творчість сучасних нам поетів-митців. Митець, який свідомо створює поетичний твір, передусім відбирає предмет, найбільше відповідний його індивідуальній вдачі і характерові його таланту, він намагається вивчити, опанувати той предмет, вдуматися і вслухатися в нього і потім заповнити його рамки, так би мовити, викристалізуваним змістом свого власного я. Звідси виходить, що чим досконалішим і глибшим є твір художньої поезії, тим у більшій мірі він несе в собі риси доби і обставин, серед яких виник, риси поглядів, прагнень, ідей, одним словом, індивідуальності самого поета. Це найвиразніше підтверджує визнання великого німецького майстра Гете, котрий усі свої поетичні твори назвав (і цілком слушно) Gelegenheitsgedichte[1].

Зовсім інакше стоїть справа з народними піснями. Що вражає нас в них у першу чергу — це відсутність індивідуальності. Нам не спадає навіть на думку дошукуватись автора кожної поодинокої пісні, а щодо їхньої хронології, то тільки великі історичні періоди залишають на них свої специфічні риси, які і так дедалі більше затираються пізнішими періодами.

Чим же це пояснити? Здається, що найпростішим і найдоречнішим буде пояснення, коли ми звернемо увагу на середовище, в якому виникає народна пісня. Народ, що створює пісні, є народом неосвіченим, він не читає газет, живе патріархальним або військовим життям. Всі члени його стоять на однаковому ступені розумового розвитку, інтереси, прагнення і заняття їх є більш-менш ті самі. Отже, народний поет творить свою пісню з того емоційного та ідейного матеріалу, яким живе вся маса його земляків. Творячи її, він не стає і не може стати вище від інших; із скарбів своєї індивідуальної душі він у основних контурах не може зачерпнути ані іншого змісту, ані інших форм, крім тих, що становлять щоденне життя цілої маси. Його пісня є, отже, певним виразом думки, вражень та прагнень цілої маси, і тільки таким чином вона стає здатною до сприйняття і засвоєння її масою.

[1] Вірш на який-небудь випадок *(нім.)*. — *Ред.*

Ми сказали вище, що народний поет, творячи якусь нову пісню, користується змістом та формою тих, які він уже застав. Що ж то за зміст і форма? Докладно сформульоване, це питання приводить нас до самих початків усякої поезії, до тієї «праісторії поетичного і взагалі мистецького розвитку», в якій з одного джерела випливали і первісні релігії, і обряди, і пісні. Джерелом їх не є, як це ще недавно твердилося, багатство фантазії первісної людини, що живе в безпосередньому зв'язку з природою: первісна людина нічого майже не творить з фантазії і не може творити, бо ця фантазія у неї надзвичайно убога через малу кількість і малу різнорідність сприйнятих вражень. Джерелом первісних епічних мотивів є, скоріше, та відсутність межі між почуттям і дією, та надзвичайна жвавість і бурхливість у виявах почуття, яка і тепер ще вражає кожного європейця в дикунах. Всякий незвичайний факт, незвичайне явище збуджує розум до найвищого ступеня, виявляється в криках, рухах, стрибках, жестах і звертаннях, які, посилюючись завдяки своїй масовості, переходять у пісню. Кожне нове повторення подібного факту або явища викликає новий вибух спільного почуття, нову імпровізацію на давній мотив і одночасно нове збагачення, розвиток її тексту, підпорядкування його певному ритмові під такт спільного танцю і під акомпанемент спільних мімічних рухів.

Отже, первісна поезія була, по суті, колективним вибухом почуттів, збірною імпровізацією, яка одночасно була співом, танцем і пантомімою. Рештки цієї первісної поезії ще збереглися досі в деяких обрядових піснях, які виконуються в такт танцю, в супроводі характерних рухів. У цій поезії ще все перемішане: оповідання, і лірика, і драма. Її основа захоплює цілий колектив, збуджує його емоційний настрій і тому відтворює завжди всі ті вияви «святого шалу», що був джерелом першого вибуху.

З часом, проте, почуття охолоджується, залишається тільки інтерес до самого змісту, до самого факту, який дав привід до утворення пісні; з лірично-епічно-драматичної імпровізації вона стає піснею, а пізніше епічною повістю, співаною або декламованою спокійним тоном, її охоче слухають, проте вона вже не збуджує в масах ні вибухів гніву, ні сліз, ні шаленої радості.

Таких пісенних мотивів з часом у кожного народу повинно назбиратися більш або менш значний запас. Вони є

основою, з якої розвинулась не тільки наступна народна поезія, але й поезія художня: епопея, лірика і драма, а також міфологія. Отож епіка переважно йде слідами реальних фактів. Бачити в давніх епічних піснях міфи, в давніх богатирях богів, одягнених у людські постаті, або персоніфіковані явища природи, як це ще недавно робила ціла школа вчених етнографів (Мангардт і т. д.),— це значить іти проти течії Антропоморфічні міфи складаються саме на зразок епопеї, а не навпаки: Гомер, а скоріше ті епічні пісні, які він використовував, були власне джерелом грецької міфології[1].

Як спомини дитинства і молодості у кожної особи, так і первісні епічні мотиви у кожного племені зберігалися в пам'яті багатьох поколінь, перетворюючись і комбінуючись під впливом нових шляхів розвитку або під впливом мотивів, запозичених збоку. Часто бувало так, що чужі мотиви перемагали власні, затирали їхні характерні риси, залишаючи з них лише крихти, які входили до складу нових творів, або ж чужі мотиви вливалися в оригінальні форми і навпаки. Таким чином протягом сторіч виробилася та скарбниця понять, уявлень і форм, значною мірою спільна для всіх народів нашої раси, в сфері якої обертається кожний народний поет і з якої найбільші поети-художники всіх часів і народів видобували метал, що, перетоплений в їхніх геніальних умах, робився шедевром людського духу,— так, назвем тут лише твори грецьких трагіків, багато драм Шекспіра («Король Лір», «Макбет», «Буря» і т. д.), «Фауста» Гете, «Балладину» Словацького* тощо.

Однак, це ще не все, коли народний поет черпає з цієї одвічної скарбниці зміст і форму своєї пісні, коли складає її з готових почасти матеріалів на готовій канві. Вже складена, ця пісня переходить в уста народу, який завершує у ній те, що в художній поезії називається шліфуванням. У кожній місцевості відповідно до діалекту, клімату, території і звичаїв нова пісня потроху змінюється: незвичні або надто індивідуальні її риси затираються, діалектні форми однієї місцевості поступаються місцем іншим; відповідно до кращої чи гіршої пам'яті співака одні строфи випадають, з'являються інші, вирвані з якоїсь іншої пісні,

[1] Див.: А. Н. Веселовский, Из истории романа и повести. Материалы и исследования, вып. 1-й. Спб., 1886 (вступ).

ці знову підлягають поступовій зміні, і в такий спосіб пісня повільно розщеплюється на велику кількість варіантів, в яких первісний мотив з часом підлягає видозміні, затемненню або розвитку то в один, то в другий бік і з яких потім за відповідних умов можуть постати окремі пісні з близькими, але мало між собою схожими мотивами. Отже, ми маємо тут у сфері колективної творчості те саме явище, яке представляє нам біологія, пояснюючи механічним способом виникнення та розвиток видів тварин і рослин. Ясна річ, таке зближення є тільки аналогією і нічим більше; мотиви змін в одному і другому випадку зовсім відмінні.

ПОЛЬСЬКИЙ СЕЛЯНИН В ОСВІТЛЕННІ ПОЛЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

(«PLACÓWKA», POWIEŚĆ BOLESŁAWA PRUSA*, WARSZAWA. 1886)

I

Польська література ще недавно була небагатою на народні типи й постаті. Створена представниками шляхетського стану, вона звичайно найбільше була пов'язана з цим станом, найбільше своїх променів розсипала по шляхетських дворах і панських палатах, і там вона знаходила для себе найбільше матеріалу як у минулому, так і в сучасному. Простий народ, селянин з'являвся в ній рідко, переважно як сіра, одноманітна маса або як панський наймит, долею і внутрішнім духовним життям якого вона цікавилася дуже мало або й зовсім не займалася. Цікаво, що навіть у такому, до речі, прекрасному творі, як «Пан Тадеуш» Міцкевича, де з такою майстерністю показані типи дрібнопомісної шляхти і навіть орендаря,— простого селянина не бачимо зовсім. Ця «народна епопея» є насправді тільки шляхетською епопеєю, а якщо під кінець у ній і з'являється «народ», то це народ наскрізь театральний, декоративний, виведений на сцену тільки для підсилення фінального ефекту. Взагалі жоден із трьох великих поетів-романтиків не створив і навіть не намагався створити тип селянина, не проник у глибини його життя. Це явище було тим більш фатальне, що «народ» займав дуже важливе місце в еміграційній історіософії; ним оперували, як математичним невідомим, на нього покладали надії. Звичайно, це був народ, чисто видуманий, а провідники польської інтелігенції навіть не утруднювали себе тим, щоб цю невідому величину вирахувати докладніше.

Так само небагато у цій ситуації змінили й спроби «української школи» вивести на сцену селянина в першо-

рядній ролі. Честь ініціативи в цьому напрямі безумовно належить Северинові Гощинському*, який у своєму творі „Zamek Kaniowski" перший пробує накреслити народні типи Небаби та Орліки. Однак і тут романтичні аксесуари майже закривають собою справжнє життя; більше того, криваве тло, на якому діють ці типи, скоріше відштовхувало від них, відбивало охоту вивчати їхнє життя та їхні душі. Чайковський* у своєму дуже популярному творі «Вернигора» та в інших повістях із козацького життя не пішов ні на крок уперед, не проклав для громадськості дороги до кращого розуміння народного життя.

Тому й не дивно, що під впливом цієї літератури все польське суспільство довгі роки жило майже переконаним у тому, що основою народного життя є шляхта, що в ній зосереджені всі культурні зародки і здобутки минулого і сучасного, що вона є єдиною і найбільш тривкою підвалиною національного існування у майбутньому і що шукати національне життя і свідомість поза нею — це те саме, що шукати сонце вночі. Хоч у певних моментах і в деякому відношенні цей погляд міг бути й слушним, особливо щодо національної свідомості, все ж таки він був однобічним і шкідливим для подальшого розвитку, бо підтримував серед шляхетської інтелігенції почуття своєї вищості над селянином, до чого аж надто часто домішувалося почуття погорди до його темноти й апатії, хоча не він, а саме інтелігенція була в цьому винна. Ця погорда перетворилася просто в ненависть після кривавих подій 1846 року*, вона довела розчарування в романтично-народних доктринах до такого ступеня, що дехто з розпачу назавжди відвернувся від сучасності, щоб не натрапляти на селянина, і вдався до ідеалізації минулого, як Вінценти Поль*, а дехто, як Рішард Бервінський*, кинули навіть тяжкі слова про те, що нібито ніякого польського народу нема і не було, а була і є тільки польська шляхта, натомість те, що називається народом, це якісь колоністи чи навіть залишки якихось невідомих диких племен.

Однак, незважаючи на ці гострі слова, на гострі прояви болю і розпачу, 1846-й рік відразу звернув увагу всієї польської громадськості на польський народ, і сильніше, ніж це могла б зробити найкраща епопея. Одні проклинали цей народ, інші заперечували його право зватись поляками, але всі про нього говорили, про нього думали і шукали мотивів його поведінки. Правда, і тут

знайдено зовнішні впливи, на які поки що можна було звалити всі нещастя; найпопулярніший твір, що розглядає цю тему,— пісня Уейського* «Z dymem pożarów» — виразно просить бога, щоб «карав руку, а не сліпий меч», тобто тут простий народ вважається не чим іншим, як тільки сліпим знаряддям у руках якоїсь сторонньої, темної сили.

Однак це зацікавлення, що прокинулося з такою силою, не могло вже згаснути на такій вузькій темі; критична думка почала працювати. Демократичні теорії, втративши романтичний «пушок невинності», почали поглиблюватись; з другого боку, й етнографічний дилетантизм, розбуджений кільканадцять років тому, притягав дедалі більше осіб до спостереження народного життя. І знову «країна степів і могил», Україна, Волинь і Поділля, вносить свіжий, життєдайний струмінь у польську літературу. Ще до 1846 р., як також і пізніше, Крашевський започаткував новий напрям у польській белетристиці, уводячи до неї вперше справжні, живі народні типи. Його повісті «Ярина», «Остап Бондарчук», «Уляна» і високохудожня «Хата за селом», крім першорядних мистецьких достоїнств, мають і завжди матимуть першорядну вартість в історії польської літератури, як перші промені світла, кинуті у цю, досі темну глибінь, яка називається життям і душею простого народу. Ентузіазм, з яким були прийняті ці первоцвіти народної літератури, був цілком виправданий і був разом з тим найкращим показником важливого перелому в поглядах суспільства. Зокрема, воля, здобута в 1848 р., створила з селянина самостійну суспільну силу, якої не можна вже було ігнорувати. Взаємини між двором і хатою — це найпекучіша суспільна проблема, особливо в Галичині і у Великому князівстві Познанському. Всебічним опрацюванням і висвітленням цієї проблеми займається ціла група письменників, більш чи менш талановитих; вони розв'язують її так чи інакше, залежно від своїх симпатій чи відповідно до наперед прийнятих теорій. Так, коли Крашевський, Коженьовський* і Захар'ясевич* схильні захищати, а часом навіть ідеалізувати давні патріархальні взаємини, Дзержковський* стоїть на зовсім інших позиціях і викриває зловживання шляхти, яка ці взаємини зіпсувала і зробила надалі неможливими.

І все-таки польського селянина в усіх цих спробах ще не було; був тут селянин майже виключно український, змальований на тлі українських краєвидів, а часто навіть барвами української народної поезії. Рідні польські народні голоси прозвучали в польській літературі вперше лише в творі Ленартовича* „Lirenka"; співець «мазовецьких полів і лісів» був першим, хто бодай крізь призму своєї кришталевої лірики дав польській громадськості змогу заглянути глибше в душу польського селянина, подивитися на світ його очима, жити його життям і змусив полюбити цього селянина, побачити в ньому правдиву, щиру й чисту людську душу, здатну до поетичних поривів, чистих радощів, глибокого суму, здатну, врешті, до високої посвяти для добра батьківщини й народу. В своїх чудових поемах і невеликих творах з народного життя, як «Захоплена», «Карпатський дудар», «Бранка», «Битва під Рацлавіцами» та ін., Ленартович дав полякам уперше образ польського народу, образ, щоправда, однобічний, поетично й тенденційно ідеалізований, але в усякому разі такий, який був потрібний тодішній громадськості, щоб у зранених серцях розбудити симпатію; причому він уперше показав справжню, просту й мальовничу мову цього народу, яка зовсім відмінна від тієї «класичної польської мови», яку викарбував кінець XVIII століття і яку вдосконалили й підняли до найвищого ступеня поети з Литви й України*. Незважаючи на надзвичайно вузькі і здебільшого дуже наївні суспільні й релігійні погляди самого Ленартовича, які в цій мазовецькій поезії не дали йому змоги сягнути вглиб життя народу, незважаючи на вражаючу відсутність історичної перспективи в «Бою під Рацлавіцами», він залишиться назавжди одним із перших майстрів польського слова і батьком справжньої народної польської поезії, яка після нього, оновивши його форму та його метод і при цьому поглиблюючи цей метод на основі докладнішого вивчення історії народного життя, піде далі і збагатить польську літературу новими перлинами поезії, спорудить нову, величну будівлю на цьому наріжному камені, який, свідомо чи несвідомо, поминули поети романтизму.

Дивне, на перший погляд, однак в суті своїй дуже природне явище! Поетичну спадщину Ленартовича ще за його життя сприйняла «позитивістська» школа*, одним із запеклих противників якої він був! У поезіях Конопніцької*

бринять ті самі золоті струни, які були на лютні Ленартовича, тільки в Конопніцької вони бринять далеко глибшими і сумнішими тонами. Те, що в Ленартовича було щебетанням щасливої дитини, у Конопніцької стає важкою задумою парубка, якого забирають у солдати, голосним нарікання «вільного наймита», німим розпачем бідної сироти, що конає на порозі замкнутої церкви. Ті самі золоті струни звучать також у народних оповіданнях Літвоса*, в «Янкові-музиканті», «Барткові-переможці» і в «Нарисах вугіллям», в «Климентії Борутті» Оконського* і в «Картинках» Пруса*,— тільки тут перед нами розкриваються широкі, як дійсність, горизонти справжнього народного життя, всебічно охопленого, старанно досліджуваного і представленого за допомогою всього витонченого апарату сучасного реалізму. І якщо, незважаючи на незначну кількість справді видатних митців, що працюють у цій галузі, незважаючи на відхід такого визначного таланту, як Сенкевич*, польська література може й тут давати такі прекрасні плоди, як останній твір пана Пруса під назвою «Форпост», то, очевидно, це не випадково і не випливає з наївної інтуїції Ленартовича, а є результатом серйозної роботи самих письменників, їхніх глибоких, наскрізь демократичних і прогресивних суспільних поглядів, врешті результатом тих гірких уроків, які в останній час дає польській громадськості сама історія і які подібно до 1846 р., хоч і в інший спосіб, силою привертають очі всіх, хто тільки хоче бачити, до селянина і до його ролі в загальнонародному розвитку. Наївний ідеалізм «Битви під Рацлавіцами» поступається перед іншим поглядом, може, не таким ясним і світлим, але зате більш відповідним до дійсності, який захоплює ширші горизонти і глибше сягає в життя.

Боротьба, яка тепер розгортається, менш голосна й менш легендарна, як «Битва під Рацлавіцами», зате вона стократ тяжча, упертіша й масовіша, бо її полем дії є вся польська земля, а її метою — вдержатися на тій землі. Тому-то сучасна епопея — це не історія воєнних трофеїв і косиньєрів, що з розгону налітають на ворога і його розтрощують,— це історія благенького, відлюдного «форпосту», який до останніх сил витримує атаки переважаючих ворожих сил і елементів, атаки чужоплемінної колонізації, озброєної всіма новітніми завойовницькими засобами: капіталом, організованістю, особистою ініціативою,

проворністю та спекуляцією, що поширює навкруги себе деморалізуючий і дезорганізуючий маразм і експлуатацію.

II

Спробуймо коротко переказати зміст цієї сучасної селянської епопеї, темою якої є, за словами одного з критиків, не боротьба за жінку, а б о р о т ь б а з а з е м л ю. Над річкою Бялкою, осторонь від села, при дорозі розташована селянська садиба Слімака, власника десяти моргів землі, хати, стайні з оборою і хлівцем, стодоли, повітки для возів, пари коней, двох корів і собаки Бурка. Земля, що є його власністю, це три пагорки, як три насипані холми, що лежать на самому краю села і замикають долину. Хазяїн Юзеф Слімак, його жінка Ягна, його два хлопці, Єндрек і Стасек, наймичка Магда і наймит-каліка Овчаж — ось і весь «народ» цієї оселі, яка, хоча й «краплина в океані людських інтересів, була, однак, окремим світом, що проходив різні фази розвитку і мав власну історію» (стор. 9). Ця оселя, ця земля з усім її живим і неживим майном, є головним і єдиним героєм роману, вона є тією «прекрасною Оленою», за яку розгортається епічна боротьба. В понятті селянина земля є живою відчуваючою істотою, яка усвідомлює, що вона дає селянинові, але незгірше знає, що́ селянин їй повинен дати. Селянина в'яжуть з нею щирі, майже синівські почуття. Правда, ця щирість дещо своєрідна, вона виявляється не так у вишуканих словах, як, швидше, у почутті невіддільності селянина від землі; це органічний зв'язок дуба з землею, що його живить: чим сильніше її любить, тим дужче всмоктується в неї своїми корінчиками, стискає її кліщами своїх товстих коренів і гнітить її тягарем свого велетенського тіла. Не ніжна, вишукана форма, а непоборна сила опору — така основна риса цього почуття, головна ознака ставлення селянина до землі. «Та я впав би трупом на порозі, коли б мені довелося покинути цю хату, а вже якби я вийшов за ворота, то ви мусили б мене відвезти просто на кладовище...» Бо ж селянин осів на землі, як той камінь при дорозі: «Я тут кожний куток знаю напам'ять, всюди потрапив би у потемках, кожну грудку землі перевернув своїми руками, а ви мені кажете: продай і йди у світ» (278). Такими простими, але сильними словами висловлює Слімак своє почуття прив'язаності до землі.

Тому й не дивно, що від цієї головної героїні — від землі — іде початок конфлікту, що становить сюжет епопеї. Джерелом прив'язаності селянина до землі є його постійна боротьба з цією землею за своє прогодування, боротьба тяжка і безкінечна, яка, однак, у результаті дає життя. У цій боротьбі ми бачимо Слімака вже на початку роману, коли він боронує ниву, засіяну вівсом. Послухаймо, як автор при цій нагоді передає розмову своїх героїв, надзвичайно важливу для їхньої дальшої долі.

«Вже ні радості не мав Слімак від своєї праці, ні пошани. Мало того, що горобці з вереском критикували його роботу, що його гніді погордливо вимахували йому попід ніс хвостами, ще й борони замість того, щоб іти вперед, опиралися з усіх сил, і кожний камінчик, кожна грудка землі теж на свій лад чинили йому перешкоди. Ось, зробивши кільканадцять кроків, пристають втомлені гніді, а коли Слімак кликне: вйо, діти! — вони, щоправда, рушать з місця, але знову борони починають їх бунтувати і тягнути назад. Коли ж втомлені цією тяганиною борони пустять їх вперед, знову ж таки каміння лізе коням під копита, а йому під ноги або забиває зуби борін, а часто не один і зламає. Навіть земля чинить йому опір, невдячна!

— Ти гірша від свині! — обурився селянин. — Якби я так свиню шкрябав скребницею, як тебе боронами, вона б не тільки лягла спокійно, але ще й хрюкнула б в подяку. А ти все їжачишся, ніби я тебе кривджу!..

Оборонити зневажену землю взялося сонце і кинуло величезний сніп світла на сіру ріллю, де місцями видно було темні або жовтаві плями.

— Ось глянь,— мовило сонце,— бачиш цей чорний шмат? Таким чорним був увесь цей пагорб, коли твій батько, бувало, сіяв на ньому пшеницю. А тепер поглянь на цю жовту скибу — тут уже глина виглядає з-під чорнозему і незабаром вона обсяде все твоє поле.

— А хіба я тому винен? — відповідає Слімак.

— Як же не винен? — шептала у свою чергу земля.— Сам їси тричі на добу, а мене як часто годуєш?.. Дай боже раз на вісім років. А багато мені даєш? Собака сконала б від такої годівлі. І чого ти жалуєш мені, бідоласі?.. От, сором і згадувати — жалуєш мені трохи того гною...

Слімак, каючись, похилив голову.

— Сам спиш, якщо жінка не зжене тебе з постелі, і по два рази на добу, а мені який даєш відпочинок? Раз на де-

сять років, і то ще худоба мене топче. І я маю бути вдоволена твоїм боронуванням? Попробуй не дати сіна коровам, не застели їм обори, а шкрябай їх щіткою, тоді побачиш, чи матимеш молоко? Загине тварина, а сільська управа пришле тобі ветеринара, щоб добив і решту твоєї скотини, і навіть єврей шкури з неї не купить.

— Боже мій, боже! — зітхав селянин, визнаючи, що земля говорить правду».

Я навів дослівно цей уривок, по-перше, у зв'язку з його важливістю для дальшого розвитку оповідання, а, по-друге, для того, щоб ширшим колам галицьких читачів, досі, на жаль, дуже мало знайомих з творами Пруса, дати змогу пізнати надзвичайно просту і разом з тим дуже оригінальну творчу манеру цього автора, про що, зрештою, далі доведеться мені говорити трохи ширше.

Земля має рацію — селянин не дає їй того, що їй належить, отже, звідси природне її незадоволення і опір. Але й селянин має рацію, бо він скупий не зі злої волі, а тому, що не має звідки дати землі більше. Від двох корів і двох коней гною більше не зробить, лишати землю перелогом частіше не може, бо і так поля мало, а сіножаті немає нітрохи. «Я б інакше господарював, коли б дочекатись ще одної коровки і бодай ось цього клаптика луки»,— це ідеал, до якого раз у раз повертаються думки Слімака. І справді, цей ідеал, завдяки енергії та ініціативі його жінки, здійснюється швидше, ніж він смів про це мріяти. Ще того ж дня Ягна намовляє його купити третю корову і в логічній послідовності з цим фактом випихає його до панського двору, щоб взяти в аренду луку.

Життєва ситуація Слімака після здійснення цієї мрії склалася б ідеально, коли б на його вузькому горизонті не виринули раптом два нових і грізних явища, провісники іншого світу — могутнього, бурхливого і зовсім не подібного до того, у якому виріс Слімак. Ці два явища — це німецькі колоністи і залізниця. Єврей-спекулянт Гіршгольд купує панський двір разом із належними до нього грунтами, вирубує ліс, а землю продає німцям Гаммерам, які ділять її і селять на ній цілу колонію. Гаммери (батько й син) домовилися з Гіршгольдом, що вартість землі вони будуть йому сплачувати частинами; щоб роздобути гроші на першу виплату, вони потребують значного капіталу. Старий Гаммер має ще одного сина, який хоче негайно стати власником млина, здається, з любові до дочки бага-

того в цій околиці мірошника Кнапа. Кнап також погоджується видати свою дочку заміж за наймолодшого Гаммера, однак тільки тоді, коли батько поставить синові млин. Для побудови цього млина (вітряка) в цілій околиці є тільки одне відповідне місце — земля Слімака, що, як відомо, лежить на трьох пагорбах, з яких один найвищий на всю околицю. Тому німці роблять все можливе, щоб змусити Слімака продати їм свій грунт. Після закінчення терміну аренди вони відбирають у нього луку — і внаслідок цього Слімак знову мусить продати одну корову. Вони влазять між його оселею і селом, відмежовують його від інших сусідів, зовсім ізолюють його від людей, позбавляють заробітку на залізниці, врешті запроторюють його сина за бійку у тюрму,— однак все це не може зламати опору Слімака. Могутнім союзником німців у боротьбі з бідним селянином стають ті відносини, що склалися внаслідок будівництва в цій околиці залізниці. Це будівництво привабило в околицю багато чужих людей, часто «непевних» і підозрілих. Передовсім самі пани інженери мимохіть і зовсім несвідомо поставили Слімака в фальшиве становище щодо інших селян і викликали до нього ненависть місцевих євреїв. Зайшовши до хати Слімака, щоб закупити в нього деякі продукти, вони були так вражені ціною, яку їм довелось заплатити, що доручили винятково Слімакові постачати їх необхідними продуктами. Деякий час Слімак заробляв на цьому непогані гроші, незважаючи на погрози євреїв у зв'язку з тим, що він відбирає у них заробіток, ані на заздрість сусідів, особливо багатія Гжиби. Однак коли «геометри» з цієї околиці відійшли, а Слімак гадав, що в час самого будівництва залізниці він заробить далеко більше, виявилося, що він прорахувався, бо німці самі взялися і за постачання, і за всі роботи при залізниці, а Гаммер прогнав його з возом додому. Втрата заробітку була для Слімака справжнім нещастям, однак залізниця принесла йому ще цілий ряд інших поразок. Недалеко від його подвір'я був побудований насип із залізничним мостом через річку; одного разу під час бурі річка піднялася так, що перед насипом утворилося справжнє озеро, в якому втопився молодший син Слімака, привабленій співом німців. Нарешті, залізниця деморалізувала сільське населення, сприяла утворенню злодійських організацій, кінці яких сходилися в руках євреїв і виконавчим знаряддям яких ставали розбещені сини най-

більших сільських багатіїв. Між іншими і син Гжиба стає розбишакою на всю округу і врешті краде в Слімака його пару коней. Втрата коней — це справжнє розорення для господаря. Тому й не дивно, що Слімак у першому пориві розпачу побив і прогнав свого наймита Овчажа за те, що той не вберіг коней. Каліка Овчаж, якому колесо розтрощило ногу, до того ж з немовлям-знайдою на руках, іде шукати коней; йдучи до пізньої ночі по сліду, він заблукав у лісі серед снігу і нарешті втомлений заснув під каменем і замерз разом із сиротою. Їхні трупи відвозять з села до містечка, коли раптом по дорозі зустрічає їх мати дитини «дурна Зоська», божевільна, яку вели до села під конвоєм. «Моя дівчина!.. Слімак її заморозив!.. Бодай його бог покарав!.. Бодай він так сконав!..» — верещала Зоська, вириваючися з рук варти і біжучи за саньми, які везли небіжчиків у протилежний бік, поки врешті не впала в звичайну свою апатію. І все ж у її серці виникло бажання помсти, тому, коли її випустили з волості, вона побігла до Слімака. Тут застала нове нещастя: Єндрка заарештували за бійку з наймитом Гаммерів, а жінка Слімака лежала хвора. Зоська впросилася на ніч до Слімаків — і підпалила їм хату разом з клунею. Усе, чим жив і що любив Слімак, повалилося навколо нього; на пожарищі, на землі в нужденному хлівці поруч з смертельно хворою жінкою він відчув, що слабне, і почав піддаватися думці, яку давно йому повторювали німці, продати свою землю. Вже мала бути підписана угода, вже Слімака і його жінку перевезли в колонію, куди прибув також Кнап, щоб підписати контракт. Однак енергія вмираючої жінки додала йому сил. Не бажаючи вмирати в чужій хаті, жінка Слімака вночі піднялася з постелі, покликала чоловіка і потягла його з собою до своєї власної оселі. Я не можу відмовити собі у приємності, щоб ще раз не навести досить великого уривка — останньої розмови жінки з Слімаком.

«Йшли мовчки. Лише над річкою втомлена жінка зупинилась і, відпочивши хвилину, почала говорити.

— Гадаєш, я не знаю, що німці тебе спокусили і ти хочеш їм продати землю? Може, неправда? — промовила, дико дивлячися йому в очі.

Слімак похилив голову.

— Ти, зраднику! Ти, запроданцю!.. — скрикнула раптом, погрожуючи йому кулаком.— Ти землю продаєш?.. Та ти б і самого Христа продав євреям!.. Вже тобі набридло,

що ти чесний хазяїн, як твій батько, і хочеш іти поневірятися між людьми? А що Єндрек буде робити? Піде доглядати чужих свиней... А мене як поховаєш? Як хазяйку чи як комірницю?

Вона потягла його, і вони зійшли на лід. Коли були на середині річки, жінка Слімака вибухнула знову:

— Стій тут, іудо! — скрикнула, хапаючи його за руки.— Ти ще думаєш продати поле? Я вже тобі не вірю. Слухай,— говорила в гарячковому маячінні.— Якщо продаси його, бог проклене тебе разом з хлопцем. Цей лід провалиться під тобою, як не кинеш цієї диявольської думки... Я і після смерті не дам тобі спокою... Ніколи не заснеш, бо хоч би й заснув, я встану з домовини й буду відкривати тобі очі.

— Слухай! — кричала вона в приступі божевілля.— Як продаси землю, не проковтнеш святого причастя, воно стане тобі в горлі або розіллється кров'ю.

— Господи! — ледве промовив Слімак.

— Куди ступиш, трава загориться під твоїми ногами! — кляла непритомна жінка.— На кого глянеш чи кинеш свій погляд, на того впаде велике нещастя...

— Боже мій, боже! — стогнав селянин. Він вирвався з її рук і заткнув вуха.

— Продаси? Продаси? — питала, нахиляючись до його обличчя що раз ближче.

Слімак захитав головою і розвів руками.

— Хай буде, як буде,— відповів він,— не продам.

— Хоча б ти мав здохнути у своєму барлозі?

— Хоч би мав і здохнути.

— Клянешся богом?

— Так, клянуся богом і його невинними муками.

Ягна похитнулася, Слімак підтримав її і майже довол**ік до** хліва» (стор. 360—362), прогнав звідти наймитів Гаммера і таким чином порвав зв'язки з німцями. Слімакова померла тієї самої ночі, а вранці Слімак, побачивши, що його жінка вже нежива, відчув себе таким безсилим у своєму розпачі, таким духовно зламаним, що, не думаючи ні про що більше, ліг поруч з нею, звичайно, чекаючи теж смерті. Так пролежав він цілий день, і тільки ревіння непоєних зранку корів привернуло увагу єврея Йойни Нетопежа, що проходив мимо і так перейнявся долею нещасного і покинутого всіма Слімака, що вирішив робити все можливе, щоб його врятувати. Він пішов до знайо-

мого і приятеля Слімаків, Гроховського, але цей саме робив засідку на злодія, тому й нічим не допоміг. Звідси поштивий старий єврей подався до попа і розказав йому про долю Слімака; попові вдалося поставити нещасного Слімака знову на ноги і помирити його з сусідами, особливо з Гжибом, син якого, підстрелений Гроховським під час спроби нової крадіжки, признається, що то він украв коней у Слімака. Селянське завзяття перемогло німців; не змігши купити землю у Слімака і поставити на ньому млин, вони втрачають усе, продають фільварок Гжибові, який одружує Слімака зі своєю сестрою, і обидві ці родини спільно господарюють на землі, яку легковажно покинув шляхтич, використав єврей і яку їм удалося відвоювати у німців.

Сподіваюсь, читачі не будуть ремствувати на мене за те, що я, може, дещо занадто докладно зупинився на змісті «Форпосту»; однак мені здавалося, що я повинен був це зробити для галицької громадськості, яка читає і зачитується такими фантастичними речами, як «Вогнем і мечем» або «Потоп», а на згадку про Б. Пруса аж надто часто відповідає з подивом:

— Прус... Прус... А хто такий цей Прус?

А тепер перейду до детальнішого аналізу окремих постатей і відносин, які змальовані в цьому романі, очевидно, з тим застереженням, що, не знаючи життя польського селянина, не можу теж вирішувати, що автор підмітив точно, а що вигадав сам. Моя думка може спиратися тільки на аналогію з українським селянином, а критичні зауваження можуть бути висловлені лише у формі запитань.

III

Однією з головних позитивних рис роману «Форпост» є дивовижна простота і чіткість його змісту, що грунтується в основному на простому і чіткому зображенні окремих постатей. Майже всіх персонажів, змальованих у «Форпості» з усіма їхніми вчинками і словами, можна звести до спільного знаменника, і цей знаменник завжди буде ціле число, а ніколи не дріб. Або, висловлюючись мовою психолога, можна сказати: кожна його постать є значною мірою представником певного психічного типу, виведеного автором у найчистішій формі, без домішок

суперечливих рис. Визначніші постаті автор проводить не через різні фази їхнього розвитку (розвитку характерів у «Форпості» зовсім немає), а через цілий ряд ситуацій і конфліктів, в яких їхній характер вимальовується з різних боків і в різному освітленні, але характер завжди той самий, представлений надзвичайно ясно і послідовно до самого кінця. В тихих мріях і в сильних вибухах почуття, у проявах прихильності й ненависті, в словах і в діях він завжди виступає з тією стереотипною стійкістю і однотипністю, яка, на мою думку, є одним із секретів великої популярності твору.

Пан Прус, як відомо, є прихильником найновішої естетики, яка намагається пояснити й витлумачити поетичність твору за допомогою арифметичних і геометричних пропорцій. Я пригадую, скільки нарікань викликав свого часу з боку польських естетів його аналіз «Фариса» Міцкевича, в якому він пояснював красу мови цього твору пануючою у ньому пропорцією «золотого розрізу». Мені здається, що основи тієї самої естетики, якою він користується при поясненні чужих творів, є для пана Пруса провідними при написанні власних творів; принаймні у плані і в характерах «Форпосту» в усьому можна бачити ці математичні пропорції; все тут спрощене, все замикається в стислі рамки і межі, так ніби усе це приготоване для спостерігання під мікроскопом. Зайве говорити про те, що художній бік твору від цього дуже виграв і що «Форпост» з боку композиції та характеристики кожної, навіть найменшої постаті, є шедевром. Однак саме ця художня досконаліть, що грунтується на зведенні усіх дробів і мішаних чисел до чисел цілих, на спрощенні всіх, часто надзвичайно складних психологічних і суспільних проблем, викликає у нас деякі сумніви, які можна висловити в питанні: чи не занадто для досягнення художньої виразності та цілісності автор пожертвував психологічним та суспільним аспектом свого твору? Це питання набирає особливої ваги саме тому, що в варшавських журналах проголошується думка, що з цим твором народився і виступив на літературне поле «психолог польського народу» („Prawda") і що роман — це в польській літературі явище першорядного значення, у першу чергу своїм суспільним звучанням („Głos"*). Аналіз окремих постатей, груп і відносин, зображених у «Форпості», повинен показати нам, наскільки в йоги героях ми можемо бачити явища індивідуальні, а наскілько

типові для цілих суспільних класів, іншими словами, наскільки на типи, групи та відносини роману можна посилатися як на певні дані для аргументації тих чи інших положень про польське селянство та про польське суспільство в цілому.

Почнемо з головної і найстаранніше накресленої автором постаті, з самого Слімака. Звичайно, автор мав на думці представити в ньому пересічний тип польського селянина з усіма його добрими і поганими рисами. Це тип меланхоліка, схильного швидше до мрійливості, ніж до дії, позбавленого ініціативи і рішучості; зате він міцно тримається того, що раз зрозумів і роботою своєї тяжкої думки визнав за потрібне. Це і є повний показник його характеру, від першої до останньої сцени, від тієї розмови з землею, яку ми навели вище, аж до останньої розмови з сусідою Гжибом, в якій сусіда майже силою одружує його зі своєю сестрою і диктує йому ще й інші умови. Ось якими словами сам автор характеризує свого героя в одному із вступних розділів: «Дивна людина був цей Слімак. Він в усьому розбирався, навіть у жатці, все умів робити, навіть полагодив у панському дворі молотарку; умів усе продумати, навіть перехід до сівозміни на своєму полі, однак сам нічого не насмілився виконати, поки його хтось інший не примусив до цього. Його душі бракувало тієї тонкої нитки, що зв'язує проект із виконанням, зате був у нього дуже міцний нерв послуху. Поміщик, піп, війт, жінка — всі вони були послані богом для того, щоб Слімакові давати усякі накази, яких він сам не вмів собі дати. Він був розсудливий, навіть спритний, але самостійності боявся більше, ніж скаженої собаки» (стор. 35—36). Правда, ця характеристика дає трохи більше, ніж це можна було б сказати про нього на основі фактів, змальованих у самому романі. Про спритність Слімака з тексту твору ми не дізнаємося нічого; він не вміє радити собі в найпростішій ситуації, як, наприклад, тоді, коли, поїхавши шукати заробітку на будівництві залізниці, при першій відмові якогось писаря він повертається додому замість того, щоб піти до самого начальника будівництва. Упертість, якою він «перемагає» німців, це не та активна упертість, що твердить: «Хай буде, що буде, а я мушу поставити на своєму»; це упертість абсолютно пасивна, яка при кожній нагоді знає тільки вигук: «Боже, мій боже!» або ж: «Чи я знаю?»

Звичайно, пан Прус саме в такій формі упертості бачить основну рису польського селянина. Хай собі німці будуть розумніші, а євреї спритніший, не перебірливий у методах,— «але упертістю вони селянина не подолають». Проте цей опір виявляється надзвичайно слабкою і нетривкою основою «Форпосту», коли поєднується з тією відсутністю «сильної волі», тієї німецької «Thatkraft»[1], як це слушно докоряє Слімакові мірошник Кнап і як це в своєму романі сам пан Прус підкреслює ще сильніше, ніж цей пасивний опір. Коли жінка вимагає від нього, щоб купив третю корову і заарендував у поміщика шмат луки, про що він і сам віддавна мріяв,— то ця «нагла зміна в господарстві здалася йому чимось жахливим» і він крикнув до жінки: «Лихий тебе опутав, чи що?» — і після цього ще довго стогнав і бідкався, поки врешті зважився вийняти зі скрині тридцять карбованців, щоб заплатити за корову. Коли в селі починають красти і злодії навіть йому самому погрожують, що його обікрадуть, він довгий час роздумує і носиться з планами купити замок до стайні, аж поки у нього справді не вкрали коней. Цей брак рішучості і власної волі, яку Слімак любить прикривати якимись туманними аргументами, запозиченими з глухих вістей, що поширюються між селянством, підкреслив пан Прус ще більш, може навіть перебільшено, в сцені, де поміщик пропонує Слімакові купити в нього за 120 карбованців луку, яка варта більш як 200 карбованців. Ця лука конче потрібна для господарства Слімака, але він не хоче її купити, не порадившись з жінкою, і сам перед собою виправдується тим, що, може, незабаром знову будуть ділити грунти і, хто знає, може, навіть поміщик тільки тому й хоче так дешево продати луку, щоб не мусив її пізніше віддати цілком задарма. Не знаю, чи справді подібна сцена можлива серед польського селянства, але і в цьому випадку пан Прус таки, мабуть, трохи пересолив, в усякому разі він переробив її по-своєму, зробивши її головним вузлом повісті, джерелом дальшої долі героя. Бо ж зовсім очевидно, що коли б Слімак купив тоді цю луку, то німецька колонізація зовсім не була б для нього такою страшною і він міг би спокійно залишитись на своєму місці, не шукаючи, але й не лякаючись конфліктів з німцями,—

---

[1] Енергії *(нім.)*.— *Ред.*

так бодай можна здогадуватись із дальшого розвитку повісті.

Що ж виходить з поєднання обох цих основних рис польського селянина: пасивного опору і величезної безпорадності та браку рішучості? Висновок можна передбачити наперед — він дорівнює н у л е в і. Що пасивний опір рад би і утримати, те непорадність утратить і випустить з рук. Коли б пересічний польський селянин був таким, як його змалював п. Прус у своєму романі «Форпост», то польські прихильники народу не мали б ніякої підстави говорити про силу опору й витривалість цього народу, не могли б на цьому селянстві, як на могутньому наріжному камені, будувати майбутнє цілого народу.

Давайте поглянемо, як насправді виглядає цей Слімак, що являє собою його передня сторожа, які наступи вона витримує і що робить її власник, щоб оборонити її. Господар на десяти моргах кепської землі — це в наших відносинах швидше вбога, ніж заможна людина; на них він виживе сам з сім'єю, заплатить податок — більш нічого; весною не раз доводиться йому докуповувати хліба і майже завжди — паші. Про те, щоби відкласти щороку до скрині 50 або 100 злотих, не може бути й мови, на те необхідно принаймні втричі більше доброї землі і в чотири рази більше худоби. Не знаємо докладно, в яких сторонах живе Слімак і в який спосіб він може на своєму невеличкому і мізерному грунті, не сіючи конюшини, не маючи луки й паші, так господарювати, щоб не тільки добре жити, але й відкладати щороку 60—100, а пізніше, за тяжчих часів, по 50 карбованців. Навіть те, що він їздить до панського двору з євреями, не в силі вияснити нам тієї економічної загадки. А все ж Слімак має, як про це довідуємося у кінці книжки, зовсім гарний капітал у своїй скрині, він має ще раз стільки, скільки варте його поле (стор. 347) і знову для нас загадка: навіщо він тримає ці гроші, коли в цей же самий час він так дошкульно відчуває брак луки? Чому не купити луки або не докупити поля, коли вже не в поміщиків, то хоч би в кого-небудь з сусідів так, як це робить Грабовський (стор. 46)? Тоді Слімак не був би таким залежним від панського двору і двірських заробітків, тим самим і німецькі колоністи, що оселилися на панському полі, не були б йому такі небезпечні. Безумовно, селянин не легко позбувається заощаджених грошей, однак, у нас принаймні ідеалом селянина є не гроші, а тільки

земля. Тому він складає гроші так довго, поки йому не трапиться нагода купити шматок землі, і то не обов'язково тут коло своєї власної, а часто навіть у другому селі. «Гріш круглий, покотиться, а земля залишиться»,— це один з непорушних законів селянської логіки. Тому-то це вперте замилування Слімака переховувати гроші без усякої цілі, для самих тільки грошей, здається мені навіть з наскрізь селянського становища незрозумілим.

Але ось прийшли німці, за словами автора, звалили на Слімака цілий ряд нещасть. «Як тільки прийшли сюди, почали мене силувати, щоб я їм продав свій грунт», — нарікає на них Слімак (стор. 385), а в іншому місці знову він говорить: «А всі, мабуть, нещастя почалися з тих часів, як поміщик продав село, як стали будувати залізницю і як прийшли німці» (стор. 383). З цих слів можна б догадуватись, що німці справді повели на оселю Слімака цілий ряд послідовних атак, що вони вживали всяких можливих, законних і незаконних засобів, щоб викурити Слімака з його землі, від якої їм справді так багато залежало. Тим часом нічого подібного у цьому романі ми не бачимо. Щоправда, німці по закінченні терміну відбирають у Слімака арендовану ним у поміщика луку і через його власну безпорадність проганяють його з заробітків на залізниці, але все це в господарстві такі звичайні речі, як поганий врожай, і для людини такої заможної, як Слімак, вони не можуть стати серйозною небезпекою. Найбільшою і єдиною небезпекою є величезна безпорадність. От, не додумався чоловік після того, як відібрали луку, докупити паші — і мусить продати одну корову, не додумався зробити скобу і замок до стайні — і вкрали у нього коні. Але ось ряд звинувачень, які сам Слімак кидає німцям (стор. 335): «Втопився мій Стасек, це раз,— німці тому винні. Мусив продати корову на заріз, це два,— бо через цих швабів не вистачило паші. Злодії вкрали у мене коней, це вже чотири,— за те, що я вілібрав у злодіїв німецького кабана. Отруїли Бурка — це п'ять. Ендрка забрали в суд за Германа — це шість. Овчаж і сирота — це вісім. Вісім душ загубили!.. А ще й Магда через них мусила відійти, бо я збіднів, і ще жінка у мене хворіє, певно, з журби,— це дев'ять... Ісусе Христе! Ісусе Христе!». А після цього автор додає вже від себе: «Лише в цю хвилину, після оцього рахунку осіб і тварин, яких не стало в його домі, Слімак зрозумів і злякався німецької сили. Це ж ті спо-

кійні німці зруйнували йому, як вихор, усе господарство, все щастя, всю працю його життя. І коли б хоч вони самі крали або розбивали! Ні, вони живуть, як і інші люди, орють дещо ширше, моляться, навчають дітей. Навіть їхня худоба нікому не зробить шкоди в полі, не скубне чужої травички. Нічого, зовсім нічого поганого не можна їм закинути, а все ж він уже збіднів через них, вони спустошили йому хату самим своїм сусідством. Як дим, що йде з цегельні, сушить зілля, так і їхні колонії димлять нещастям, знищуючи людей і тварин. А втім, що він тут значить? Хіба ж ці самі німці не вирубали старого лісу, не порозбивали в полі одвічних каменів, не вигнали поміщика з двору?.. А скільки-то людей з двору, втративши місце, потрапили в злидні, або розпилися, або навіть почали красти?..» (стор. 336).

Цей уривок безумовно чудовий і жваво написаний, однак звинувачення Слімака і самого автора, які вони висувають проти німців, продиктовані швидше хвилинним патріотизмом, ніж художньою правдою. Подивимося на них по черзі, дотримуючись точно тих фактів, які нам дає сама повість.

Смерть Стаська є ядром однієї з найкращих частин цього твору — опису бурі і припливу води в річці Бялці. Стасек — хлопчина нервовий, він є ніби уособленням однієї половини натури Слімака, його мрійливої вдачі. Нездатний до жодної праці, він все ходить по луках і горах, до всього приглядається і прислухається, його думки на кожному кроці спрямовуються від практичного світу в країну поезії. Це натура в селянській родині ненормальна, справжній «виродок», якому немає місця під сільською стріхою. Коли б його віддати вчитися, з нього могла б вийти незвичайна людина; під сільською стріхою він мусить пропасти. Особливо могутнє, чарівне враження справляє на нього спів. Тому-то після грози, майже одурманений сильними електричними розрядами, що вплинули на його вразливу нервову систему, почувши спів німців, він вириває ся з хати і біжить наосліп у бік співу, по дорозі падає в яму, наповнену водою, і тоне. У чому тут винні німці? Сам Слімак у першу хвилину відчуває докори сумління з приводу його смерті. «Батьку! батьку!.. Коли б ти був обгородив гору плотом, не втонула б дитина» (стор. 259). А з думкою загородити гору плотом носився Слімак здавна і все відкладав цю роботу з дня на день (стор. 242).

Тому, коли він намагається заглушити в собі докори сумління відповіддю: «Не я тому винен! То німці його очарували своїм співом» (стор. 259),— то факти, при тверезій оцінці, самі заперечують таку відповідь. Гроза та електрика винні тут стільки ж, скільки й німці, бо довели хлопчину до одурманення, а при такому догляді і без німців могла дитина кожного дня так само загинути.

Другий закид щодо корови і нестачі паші ми розглянули вже вище і на його основі прийшли до того самого висновку, що виною тут були не німці, а дивна безпорадність Слімака і його якийсь сліпий запал, з яким він ховає гроші без цілі; ми вже згадували і про крадіж коней, але цю справу слід проаналізувати дещо ширше у зв'язку з тим, що для зміцнення закиду сам автор додав від себе.

Німці вижили поміщика з двору, внаслідок чого частина двірні розпилася і почала красти. Наскільки ці закиди взагалі могли б бути справедливими, настільки у самому творі вони абсолютно неслушні. Не німці вигнали поміщика з його маєтку, а власна глупота й легковажність його самого і його жінки, яка прагне жити у місті. Не німці купили й зруйнували двір, а єврей, не німці вирубали ліс, а цей самий єврей. Не з вини німців двірня розпилася і почала красти, а сам двір за хазяйнування в ньому поміщика-поляка був для неї школою щодо цього. Сам Прус у живих картинах змальовує факти, які дуже яскраво підтверджують цю думку (див. стор. 133, 137). Хто ж, нарешті, обікрав Слімака? Не німці, а Ясек Гжиб, деморалізований частково у війську, частково тим самим євреєм Йоселем, панським орендарем, з яким був у спілці. Німці з усією цією справою мають хіба те спільне, що й у них цей самий Ясек украв кабана.

Постать старшого сина Слімака, Єндрка, вдалася пану Прусові дуже добре. Це справді типова постать сільського парубка з сильними руками і ногами, роботящого, з почуттями не дуже тонкими, але зате з великою дозою цікавості та енергії. Натура матері, енергійної та кмітливої, взяла в ньому верх над натурою батька. Його бійка з Германом, якого він «бацнув злегенька поліном по голові, може, зо два рази, ну... нехай, три»,— це така дрібниця, а навіть його арешт за цю бійку річ настільки неважлива, що робити з цієї «сусідської справи» якийсь поважний закид німцям було б смішно.

Далеко важливішим і тяжчим є закид щодо Овчажа і сироти, але цей закид повністю скерований на самого Слімака: Те, що він у нелюдський спосіб проганяє Овчажа з малою дитиною на мороз, коли були вкрадені коні, свідчить дуже невигідно не тільки про енергію та винахідливість, але навіть про моральний бік Слімака. Замість того, щоб мобілізувати всі свої фізичні й розумові сили на те, аби вислідити злодіїв по свіжих слідах, що взимку було б легко зробити,— і це було б цілком справедливо, адже Слімак сам завинив тут найбільше,— він насамперед немилосердно побив хворого наймита, після цього прогнав його з малою дитиною, а сам навіть не рушив з хати. Цей факт настільки дивний, що просто видається мені неправдоподібним. В усякому разі замішувати в цю фатальну подію у будь-який спосіб німців було б простою недоречністю. Тим часом саме смерть Овчажа і малої сироти стала безпосередньою причиною головної катастрофи — пожежі оселі Слімака. Цілком ясно, що «дурна Зоська» помстилася за свою дитину зовсім незалежно від німців — цих останніх ми бачимо тут тільки при гасінні пожежі, «як вони йшли у вогонь, як на танці, сміючись і випереджаючи один одного»,— але це, звичайно, не може бути підставою для будь-якого закиду; навпаки, це лише влучно підмічена автором їхня характерна риса.

Врешті й останній, найтяжчий удар, який завдано Слімакові,— хвороба й смерть жінки — теж аж ніяк не був справою німців. Після вечірньої пиятики Слімак і його жінка зимою поверталися додому; зігріта і підпила молодиця вийшла на мороз у розхристаній свитині й померла від запалення легенів, а не від якоїсь журби. І це нещастя могло зустріти Слімака кожної хвилини, навіть коли б про німців не було й жодної чутки в його селі.

І все ж таки, незважаючи на те, що німці, крім усного намовляння й усунення Слімака від тимчасового заробітку при будівництві залізниці, не роблять на нього жодного іншого натиску і, незважаючи на загрозу банкрутства, не вдаються до жодного серйозного наступу,— форпост падає, тобто Слімак падає духом, погоджується продати землю, і треба було надлюдського зусилля вмираючої жінки, щоб відвернути його від цього заміру, і, більш того, потрібний був цілий ряд суто парадоксальних явищ, щоб його підняти з духовної кризи. Бо хіба ж це не парадоксальне явище, що лише єврей разом

з попом рятують селянина? Що це нетипове явище, нічого й говорити! Чи, може, воно має в «Форпості» якесь символічне значення? Бо важко припустити, щоб письменник, який так дбайливо ставиться до подробиць, висунув таку парадоксальну розв'язку своєї драми без будь-якого значення, без якогось особливого наміру. Чи, може, пан Прус хотів у такій формі висловити думку, що після шляхтича, від розорення якого починаються всі нещастя польського селянина, залишаються йому два кращі й певніші приятелі — єврей і ксьондз? Я б не насмілився твердити щось подібне, хоч після уважного прочитання «Форпосту» мимоволі виникають такі думки.

IV

А тепер розглянемо ті дві сили, які виявляють такий великий вплив на долю польського селянина: панський двір і німецьких колоністів, звичайно, дотримуючися тих фактів і вказівок, які знаходимо в самому творі пана Пруса.

Авторитет двору чи, скоріше, поміщика сам селянин визнає й уважає за якусь непорушну догму. «Хлопська річ — робити, панська — бавитися й наказувати»,— така приповідка Слімака. Однак, незважаючи на це, його ставлення до поміщика визначається передусім тією пасивною впертістю і глибоко вкоріненим недовір'ям, яке в кожному русі, в кожному незрозумілому слові пана вбачає якийсь прихований підступ, бажання використати селянську простоту. Чудово написана сцена, коли Слімак приходить у двір, щоб взяти в оренду луку; і в кожному слові поміщицького шурина, у розмові поміщиці і поміщика французькою мовою він бачить тільки те, що «шляхта» заповзялася на нього і хоче ошукати хлопа. Сам Слімак яскраво висловлює свій погляд на панів (стор. 384): «Хто знає, що вони думають? Шваргочуть між собою, як ті євреї, а з чоловіка тільки глузують». І так воно й є насправді з цим глузуванням, бо ж цілий цей уривок з описом продажу луки, яка варта близько 200 карбованців, а пан готовий її продати Слімакові за 120 карбованців, але з тією єдиною умовою, щоб він зважився на це зараз, не радячись з жінкою,— це тільки глузування з хлопського «ідіотизму». Що цей уривок здається мені швидше переробкою якогось

анекдоту, ніж типовим фактом, що має характеризувати польського селянина, про це я згадував вище.

Польській белетристиці, особливо романтичної доби, досить слушно закидали не раз, що вона милується передусім не стільки самим зображенням, скільки ідеалізацією двору й шляхти. Сучасній польській белетристиці, з Ожешко* і Прусом, такого закиду зробити не можна. Коли у попередніх польських романах народ, селянина змальовували тільки мимохідь, у формі декорації, а на першому місці стояв двір, то у «Форпості» навпаки: центром є селянська оселя, а двір виступає тільки на задньому плані, сповитий якимось чаром невиразності,— виразно бачимо тільки його занепад. Поміщик тільки двічі з'являється на сцені: раз при відомій вже розмові з Слімаком, другий раз на балу, коли під час перерви між мазуркою і вальсом він продає свій маєток євреєві Гіршгольдові. Які ж характерні риси цього сільського магната подає пан Прус?

У взаєминах між панським двором і сільською хатою бачимо з першої ж хвилини зіткнення людей з двох різних світів, які своїми поняттями та інтересами настільки чужі, що навіть не можуть зрозуміти один одного. Що Слімак не розуміє двірських навичок і вподобань, це ще зрозуміло; але ж і пани з двору виявляють таку саму нездатність зрозуміти селянське життя. Справді зворушливою є наївність поміщиці, яка хоче допомагати селянам, але замість допомоги справляє тільки клопіт і собі і селянам. «Коли минулої осені,— розповідає вона,— я влаштувала забаву для дітей наших наймитів, щоб їх трохи наблизити до себе, то на другий же день вони поламали мені всі морелі. А наближуватись до них?.. І це я робила. Увійшла раз до хати, де лежала хвора дитина, і за годину просякла такими запахами, що мусила майже нову сукню подарувати своїй служниці. Справді фатальне становище: ні їх до себе наблизити, ні самому до них наблизитися не можна». Правда, передусім треба було поставити питання: для чого потрібне це зближення? Але такого питання поміщиця собі не ставить, бо мусила б на нього відповісти, що вона цього й сама не знає. Наблизитися, щоб тільки наблизитися! І вже саме зближення вона вважає з свого боку за якесь апостольство, думаючи, мабуть, що наслідком цього будуть бозна-які добродійства для селян. У кращому разі вона спробує навчити сільську дівчину гаптувати, що їй у дальшому житті ні на що не придасться, або селянського

хлопця читати, але, коли довідається, що хлопці мають дома іншу роботу, підніме очі до неба і, глибоко зітхаючи, почне говорити про нудне життя у селі. Цілком очевидно, що таке наближення для самої пані є самопожертвою, тобто чимось таким, що людина робить нєохоче, мов яку панщину, а для селян це тільки клопіт і витрата часу.

Крім цієї наївності, бажання допомагати, не маючи найменшого уявлення, чим і як допомогти, крім цієї при нагідної хвилинної мандрівки по полю демократизму в шовкових сукнях і біленьких рукавичках, ми зустрічаємо тут ще й інші, принциповіші прояви: безцільність життя без серйозної праці, нудьгу й порожнечу, яку заповнюють хіба емоції штучно викликаних почуттів або дивацькі вибрики фантазії. Цієї сторінки панського життя пан Прус торкнувся дуже слабо; він не показує жодної сцени з життя у дворі. Сцену з продажем луки Слімакові можна назвати вибриком фантазії, до того ж вибриком далеко не невинним, бо пан інсценізує все це виключно для того, щоб своїй жінці і своєму шуринові продемонструвати ad oculos[1], якими ідіотами є ці хлопи. Найтиповішим зразком шляхетської фантазії з домішкою добродушності є сцена, в якій шляхетський карнавальний поїзд зустрічає по дорозі сани Овчажа, які, навантажені дровами, загородили дорогу (стор. 147 і далі).

«— Гей, що там?
— Стій! Якийсь віз загородив нам дорогу...
— Хто ж це?
— Хлоп з дровами.
— Звертай, собачий сину!
— Не з'їде набік, бо коні не потягнуть.
— Зіпхнути його в рів.
— Облиште!.. Краще перенесімо його!
— Браво! Перенесімо хлопа! З саней, панове!
— Беріть його!

І не встиг Овчаж отямитися, як його оточив рій панів у масках, пір'ї, багатих костюмах, з шаблями, мітлами та гітарами. Одні вхопили його сани з дровами, другі його самого, витягли на самий верх небезпечної гори, потім спустили сани в долину і поставили в такому місці, звідки він міг уже повернутись додому без особливих труднощів».

---

[1] Наочно *(лат.)*.— *Ред.*

Пан Прус надзвичайно влучно відзначив тут ті характерні риси панської фантазії, яка випливає з вдачі, по суті благородної, однак зіпсованої безцільним життям без серйозної праці. Одночасно і «собачий сину», і «зіпхнути його в рів», і «перенесімо його!» Те, що така фантазія може бути джерелом не одного благородного вчинку, хвилинної самопожертви і геройства, це напевно, і історія дає докази цього. Однак слабку її витримку і абсолютну недостатність у практичному житті, де треба повільної і осмисленої праці, а не самих поривів, ясно бачить кожний, хто хоче бачити. У цьому плані треба визнати цілковиту слушність золотих слів А. Міцкевича, який ще в 1833 р. у своєму «Листі до галицьких друзів» писав: «Повторюймо собі завжди, що хвилинна самопожертва — річ легша і менш корисна для добра батьківщини, ніж самозречення дрібне, але постійне». Перенести селянина з навантаженим возом через гору було легше, ніж знайти серед того селянства на селі якусь реальну працю, яка захистила б від нудьги й могла б бути основою для втримання того «форпосту», яким була панська земля до продажу її і переходу в руки німців. Тож не дивно, що, незважаючи на ці хвилинні пориви доброзичливості чи, краще, доброго панського гумору,— в доброту панів селянин не вірить, а коли цей пан продав свою землю євреям і німцям, ті самі селянські уста кидають вслід за паном, який від'їздить, страшні прокльони. «Як продав, то... хай його бог скарає... Хай його не минуть усі нещастя...» (стор. 172). Без сумніву, цими словами, вкладеними в уста енергійної дружини Слімака, автор висловлює щодо тих панів, які в теперішній час важкого натиску германізму легковажно випускають із рук польську, слов'янську землю на користь чужого, завойовницького елемента, почуття свої власні і всіх своїх читачів.

V

Коли пан вибрався з села, у маєтку, в лісі і на полях починається розорення, яке пан Прус описує надзвичайно виразно і художньо. Цією руйнацією керують євреї, уповноважені Гіршгольда, а виконують її переважно німці: лісоруби й ремісники. Нарешті на початку квітня прибувають колоністи. Ось як описує автор їхній прихід (стор. 183): «Це був довгий ряд возів, критих полотном,

з-під якого виглядали людські голови, речі домашнього вжитку та сільськогосподарське знаряддя. Біля возів йшли або сиділи на козлах, звісивши ноги на орчики, люди в довгих синіх плащах і в кашкетах. До деяких возів були прив'язані корови, на деякій відстані поміж возами бігли невеличкі купки свиней. А на самому кінці походу котився трохи більший від дитячого візок, на якому лежав, звісивши ноги до землі, чоловік; його тягли з одного боку дишла — собака, з другого — жінка».

Ця остання фраза, на перший погляд, пригадує тенденційну вигадку або анекдот, подібний до того, що послужив Ценглевичеві* основою пісні, яка починається словами: «Коли німець псами їхав...». Далі пан Прус пояснює все це надзвичайно просто, аж ніяк не кривдячи німецького характеру. Чоловік цей — сільський учитель, хворий на ноги, а жінка — його дочка; обидві ці постаті змальовані автором з надзвичайною симпатією і теплом, хоч вони накреслені тільки кількома рисами. Цей учитель пояснює Слімакові дивний і незрозумілий для нього факт німецької колонізації. «Звісно, ми маємо свій край, навіть більший від вашого, але там погано. Людей багато, землі мало, тяжко заробити. А ще ми мусимо платити великі податки, і в війську служба тяжка, а ще й різні кари на людей накладають» (стор. 187). Це й є прості, економічні причини отого горезвісного «Drang nach Osten»[1]. «Кожний хоче, щоб йому було добре на світі, і ще хоче жити так, як йому подобається, а не так, як йому інші наказують» (стор. 188). Крім економічної потреби, бачимо тут ще й сильне почуття індивідуальної незалежності, тієї Thatkraft, відсутність якої німець закидає польському селянинові.

Колоністи розташувалися табором за річкою. «Вже німці поставили в квадрат свої вози, вкриті полотном, і утворили з них нібито загорожу; в середині стоїть худоба й коні, поза табором метушаться люди. Один витягає пересувний жолоб на чотирьох ніжках і ставить його перед коровами, другий сипле з мішка в нього обрік,. третій іде з відрами до річки по воду. Жінки виймають з-під ряден залізні казанки та мішечки з сухарями, а юрба дітей біжить у яри за дровами... Ще вчора це поле було пусте й тихе, а сьогодні — справжній ярмарок. Люди над водою, люди по ярах, люди на нивах. Вирубують кущі, зно-

[1] «Порив на схід» *(нім.).— Ред.*

сять в'язанки хмизу, розводять вогнища, годують і напувають худобу. Один німець уже відкрив крамничку на возі і, мабуть, торгує, бо навкруги нього товпиться гурт жінок і витягує руки: та по сіль, та по оцет, інша за цукром. Кілька молодих німкень влаштували колиски з ряден, причеплених до рогатин; однією рукою вони мішають у казанах юшку, другою гойдають колиску. Ось знайшовся й коновал, який оглядає шкапі підбиту ногу, а далі й перукар, що на підніжці воза голить старого шваба.

— Чи бачиш, Мацек,— каже Слімак до Овчажа,— як вони швидко пораються? Від нашої хати ближче ж до ярів, як звідти, а наші ходять за хмизом на південь. А ці раз-раз — і вже повернулися. А, подивись-но, як вони все роблять разом! І наші люди, буває, вийдуть гуртом; але кожний порається сам за себе, а найчастіше відпочиває або ще й іншим перешкоджає. А ці псяюхи якось так звиваються, немов один другого підганяє. Тут не будеш дармувати, хоча б ти й з ніг валився, бо один силоміць втискає тобі роботу в руку, а другий вже стоїть у тебе над душею, щоб ти закінчував її якнайшвидше».

Соколиний зір Слімака, додає від себе автор, за півгодини відкрив дві таємниці новітньої праці: її інтенсивність і організацію (стор. 192—194). Незабаром Слімак відкриває ще й інші позитивні риси швабів. «У нас, як люди погніваються між собою, то вже один одного не слухають, а ці чорти, хоч і погніваються, то завжди один одного зрозуміє та й замиряться» (стор. 196). Звичайно, всі ці добрі якості і достоїнства хороші і похвальні самі собою, всі ці досягнення вищої культури стають чимось страшним і фатальним, коли вони починають конкурувати з таким недосвідченим і малоорганізованим суперником, яким є польський селянин. Хоч з морального боку німцям не можна зробити ніякого закиду, хоч їхня солідарність, наполегливість і організованість викликають у нас подив, все ж таки, співчуваючи усім серцем темному, слабому, доброму, як дитина, польському селянинові, ми відчуваємо якусь інстинктивну відразу і нехіть до цього чужого, хоч і вищерозвинутого елемента, який ступає на землю, политу потом і сльозами польського селянина, стає на ній одразу сильним табором, як свого часу загони хрестоносців, і, як у завойованій країні, під звуки переможних пісень будує фортеці, і серед яких навіть найблагороднішa людина (дочка вчителя) на питання, чи німці не мають свого власного краю,

що приходять у чужий, без вагання, мовби це було зовсім природне явище, відповідає: «Тут наш край!»

Саме цю силу німецького елемента з першої ж хвилини неясно, інстинктивно відчувають селяни — з першої хвилини німці налітають на село, як мара. Що таке мара? Це свого роду фікція, рефлекс фізичного болю на загамовану людську психіку, а все ж цей рефлекс може часом викликати велику і надзвичайно прикру реакцію. Так само досить самої появи німців, щоб уже ціле польське село почувало себе немовби якоюсь переможеною в бою дружиною і щоб між селянами почалися колотнечі, взаємні підозріння й ворожнеча,— одним словом, виявляється ота деморалізація, яка звичайно спостерігається у таборі переможених. Доволі найменшої причини, щоб Слімак зняв капелюх при співі німців або щоб його син з цікавості зайшов кілька разів у німецьку колонію,— а вже все село підозрює його у братанні з німцями і всі відвертаються від нього. Але найгірше те,— а при такому стані речей це найбільш природне,— що при цьому загальному безсиллі та дезорганізації найгірші елементи — єврей-орендар і селянин-лихвар — висуваються на перший план, починають набувати дедалі більшого впливу, ловлячи рибу в мутній воді. Шкода тільки, що пан Прус, обмежуючи тему з художніх мотивів, саме в цьому плані не поширив рамок свого твору і не дав нам докладнішої картини суспільного життя всього села і впливу німецької колонії на це життя. Видається, що тут він мав би найкращу нагоду вивести на сцену не тільки такі посередні впливи, на які він натяк нув в оповіданнях старої Собеської про наради селян у Йоселя (стор. 197—198), але й безпосередні конфлікти двох протилежних течій у житті села, в їхньому ставленні до влади тощо.

Незважаючи на те, що німці, як ми вже згадували, не роблять на «форпост» Слімака жодної безпосередньої атаки, а лише опосередковано ізолюють його і позбавляють припливу до нього живих економічних соків, не можна забувати, що близьке сусідство чужоземців з садибою Слімака з огляду на польські звичаї мусить бути для «форпосту» надзвичайно важким і прикрим. Пригадаймо тільки те, що Слімак говорить про панську луку: «Сьогодні на тій луці наша худібка попасеться задарма, а як я заплачу за неї чинш, то це вже буде не задарма» (стор. 32),— і згадаймо при цьому залізну послідовність німців, які, що-

правда, не пустять своєї худоби пастися на чужій траві, але так само не подарують своєї стеблини, коли її скубне чужа тварина. Згадаймо німецьку пунктуальність і в словах, і на ділі з таким суперечним їй польським «якось воно буде» або «хіба я знаю?». Все це при близькому сусідстві мусило б спричинитись до безлічі конфліктів, сварок і неприємностей, в яких Слімак зі своїм м'яким серцем і м'якою щирою натурою завжди був би переможеним і потерпілим. Підсумовуючи нашу думку про німців, ми повинні сказати, що, хоч пан Прус не показав нам у своєму творі всебічно впливу їхньої колонізації, не вивів на сцену безпосередньої боротьби германського елемента зі слов'янським на полі суспільного й культурного життя (за винятком слабо накресленої боротьби економічної), все ж таки кількома вдалими рисами він переконливо зумів показати різницю національних характерів і неможливість польському селянинові вистояти в цій боротьбі.

На цьому ми могли б закінчити наші зауваження про твір пана Пруса, хоч вони далеко не вичерпують навіть найважливіших проблем, порушених письменником у своєму романі. Дозволимо собі на закінчення сказати кілька слів про два персонажі, які у «Форпості» займають дуже важливе місце, а саме про жінку Слімака та його наймита Мацька Овчажа.

Слімачиха — це один із найкращих жіночих образів у всій польській белетристиці, це справжня героїня цієї оборонної боротьби проти німців, героїня, яка не тільки за життя підтримує свого чоловіка і керує ним так, як цього вимагають загальні інтереси господарства, але навіть після смерті своєї не перестає берегти цей форпост, не дає, щоб він перейшов у руки німців. Не знаю, наскільки ця постать взята з живої дійсності, а скільки в ній поетичного вимислу самого автора. Шкода лише, що пан Прус навіть не натякає на походження подібного типу. Звідки беруться серед простого народу такі жінки, які, коли б вони справді зуміли стати моральним типом польської жінки, могли б бути, на противагу чоловікам, основою справжнього світлого майбутнього польського народу? Єдина молода жінка, яку поряд із Слімаковою автор виводить на сцену,— наймичка Магда, зображена наскрізь поверхово й шаблонно і зовсім не дає можливості судити про те, якою вона буде, коли вийде заміж і стане самостійною господинею.

Постать Мацька Овчажа, наймита Слімаків, є, може, найоригінальнішою, але при цьому, мабуть, найменш реальною в цілому творі. Про нього можна сказати те саме, що Гейне сказав про тірольців: „Herzlich gut, aber herzlich dumm"[1]. Його добродушність, покора, послух і самозречення для добра хазяїна межують з неправдоподібністю. В його душі автор не побачив ні крихітки тієї заздрості і злоби, яка звичайно криється на дні душі людей, скривджених долею,— калік і бідняків, і якої навіть роки добробуту не можуть до кінця викоренити. Тим часом в одному місці (стор. 148—151) автор вкладає в уста цього розумового немовляти слова, повні високого поетичного натхнення і зовсім неселянського знання, а саме — короткий, але змістовний огляд історії польської шляхти. Варшавські критики слушно зробили авторові закид, що він у цьому місці «вийшов з ролі»,— тому не будемо на цьому більше зупинятись.

Кінчаючи наші зауваження, можемо сміливо сказати, що польська література може гордитися цим твором, і треба тільки побажати, щоб він був початком загального і тривалого повороту польської белетристики до власного народу. Тільки там, на цьому «власному грунті», може вона знайти джерело живої води і невичерпне багатство оригінальних, важливих, живих і цікавих для всього суспільства тем, що хвилюють його далеко більше, ніж ті заяложені і на тисячі ладів перемелені любовні історії вродливих панянок і паничів, після прочитання яких, незважаючи на всю їхню психологічну рафінованість, ми залишаємося звичайно такими ж розумними, як були і до цього.

---

[1] «Щиро добрі, але щиро дурні» *(нім.)*.— *Ред.*

УКРАЇНСЬКА АЛЬМАНАХОВА ЛІТЕРАТУРА

І

Я вичитав десь думку, може, більш дотепну, ніж обгрунтовану, але все ж досить вдалу, що кожна література, яка тільки зароджується або відроджується, починається з періоду метеликів і принагідних брошур, після чого проходить період альбомів та альманахів, поки, врешті, не дійде до журналів і періодичних видань. Українська література в Галичині, за всіма ознаками, досі перебуває в фазі альманаховій. Тільки політика зуміла створити собі постійні періодичні журнали. Літературні ж видання до 1880 р. усі хиріли і підтримувалися штучно; заснована в 1880 р. паном Партицьким* і видавана тепер Товариством імені Шевченка* «Зоря» є, мабуть, першим літературним журналом, що тримається на власних ногах. Правда, фінансові мотиви тут іноді зумовлюють відмову від усього, що нагадувало б якийсь свідомий літературний напрям; і в результаті — еклектизм, внаслідок якого твори слабкі або посередні, але такі, що не виходять поза рамки рутини, постійно ставляться вище від праць хоча б трохи визначніших, ближчих до життя, таких, що не підходять під мірила шкільної естетики. Тому й не дивно, що особливо молодші сили, які хотіли б промовити до громадськості незалежно від цих естетичних і моральних формул наших гімназій, обирають собі тип видання збірного, що з різних причин є вигіднішим. Передусім йдеться тут про фінансовий бік справи. Одну книжку на зібрані гроші значно легше випустити в світ, ніж цілий ряд періодичних видань. Та хто знає, чи не важливішим є тут питання цензури. За австрійським законом про пресу кожне періодичне видання після виходу з друку підлягає подвійній цензурі: поліції і прокуратури; натомість книжка неперіодична, коли вона має розмір понад п'ять аркушів,

цензурі не підлягає. Отже, при надмірному ригоризмі цих властей, що поєднується з неуцтвом у літературних і наукових справах, можливо, тільки книжка може мати надію донести до суспільства дещо вільніше слово.

В українській літературі в Галичині ця доба альманахів почалася в основному з половини сьомого десятиліття. Поряд з фалангою старших «народовців», згуртованих навколо видання «Правда»*, виступає на сцену група молоді, що теж проголошує національні ідеали, але не поділяє ні естетичні, ні етичні, ні суспільно-економічні погляди старшого покоління так, як вони ним сформульовані (найчастіше тільки в формі заперечення: цього ми не хочемо, бо це дарвінізм! Цього не хочемо, бо реалізм! Цього не хочемо, бо «неестетичне» і т. д.). І ось у 1876 р., як перша ластівка, з'являється виданий цією молоддю альманах (разом з календарем) під назвою «Дністрянка»*. Правда, цей альманах ще різнорідний; у ньому згуртувалися під одним дахом люди, які через десять років розійшлися в протилежних напрямах: до табору так званої «старої» партії, до клерикального табору, до теперішніх «народовців» і до «молодої», або «радикальної», групи. Та як-не-як, ця остання група в альманасі переважає, дає до нього кілька оригінальних творів з життя українського народу, вперше знайомить українську громадськість з прізвищем і творчою манерою Еміля Золя, подаючи в перекладі його новелу «Повінь».

Майже одночасно з «Дністрянкою», немов для того щоб підкреслити свою відрубність, старші «народовці», зокрема, брати Барвінські*, видають і собі альманах «Руська хата», значно більший за розмірами. Тут менше еклектизму, зате значно більше сірої безпрограмності. Найбільше місця займають тут твори двох буковинських поетів: дві довгі і позбавлені будь-якої вартості поеми Данила Млаки з доби воєн Хмельницького, цікава з багатьох поглядів драма Федьковича «Довбуш», кілька праць пана Куліша і Ганни Барвінок* (пані Кулішевої), вірші Федьковича, Млаки, Шрама*, Устияновича* і декілька статей меншої вартості. Незважаючи на такі поважні імена, як Федькович, Куліш і Барвінок, громадськість сприйняла цей альманах надзвичайно холодно, і тоді, як «Дністрянка», видана людьми, досі майже невідомими, того ж самого року розійшлася у кількості понад 1000 примірників, «Руська хата» й понині повністю ще не розпродана.

Так звані соціалістичні процеси*, що в 1877—1878 рр. зовсім несподівано і з абсолютно випадкових причин впали на галицьку українську молодь і в яких під виглядом соціалізму уряд та суспільство намагалися задушити будь-які, навіть найскромніші прояви критики і вільної думки, викликали наслідки зовсім протилежні задуманому, бо покликали до життя видання незрівнянно гостріше за тоном і радикальніше щодо критики суспільних відносин, ніж усі попередні й пізніші українські видання. Був це видаваний М. Павликом та І. Франком «Громадський друг»*, який після виходу двох місячних номерів з цензурних причин перейшов на форму альманаху, тобто збірного видання, під заголовком «Дзвін»*, а згодом «Молот»*. Ці два альманахи, що разом з двома номерами «Громадського друга» становлять одну цілість, незважаючи на поліційні конфіскації, справили велике враження на українську громадськість усіх таборів. Читали їх з обуренням, але читали і передавали з рук у руки. Висловивши вголос своє обурення та жаль з приводу того, що «такі речі вже й у нас» друкуються, кожний у душі визнавав усе ж їхню слушність, а українські журналісти, що не знаходили слів для висловлення свого обурення й осуду в адресу видавців і сушили свій мозок, вигадуючи що раз огидніші байки про них, пізніше, незважаючи на це, передруковували статті з заклятого джерела. Незважаючи на повну незрілість ідей і методів цього видання, треба визнати, що воно посіяло більше здорового зерна, дало більше імпульсів до корисної праці для народу, ніж будь-яке інше з українських видань у Галичині. Ті, що найбільше з ним полемізували, як, наприклад, покійний Володимир Барвінський, найбільше ним і користувалися; ті ж, що спочатку обурювалися і закидали насмішками твердження «ентузіастів», через кілька років самі гордо їх проголошували як свої власні, як аксіоми.

З цього часу тривала боротьба між старшим і молодшим поколінням «народовців», боротьба нерівна, що й провадилась нерівномірно, хоч би тому, що старші, люди зрілі, переважно залишаючись на посадах, були організовані, і хоч були небагатими, та все ж непозбавленими життєвих засобів, тоді як молоді, внаслідок процесів вибиті з нормальних життєвих умов, маючи погану репутацію в уряду і серед громадськості, рідко могли підняти незалежний голос на захист своїх поглядів. У 1879

і 1880 рр. вони видають «Дрібну бібліотеку»*, переклади популярних праць іноземних авторів та деяких белетристичних творів (усього вийшло 14 номерів, у яких вперше з'явилися українською мовою переклади з Геккеля*, Гекслі*, Лавеле*, Добролюбова, Писарєва, а також «Каїн» Байрона і кілька розділів з «L'Assommoir» Золя). Того ж 1880—1881 р. Іван Белей та І. Франко видають журнал «Світ», в тоні вже значно стриманішому, і пробують у ньому з своїх позицій розглядати загальнонародні справи. Ці видання, засновані невеличким гуртком «молодих», змусили старших народовців реорганізувати свою роботу. Десь у той час починається жвавіший рух серед старших, що частково переймають ідеї «молодих». Пан Романчук* засновує в 1879 р. часопис для народу під заголовком «Батьківщина»*, на якому, особливо в перші роки, дуже виразно позначилися запозичення з «Громадського друга»; пан Партицький засновує літературний журнал «Зоря», а пан Барвінський — політичну газету «Діло», що мала бути органом цілої партії «народовців». Барвінський поставив першим пунктом своєї програми угоду, і то не тільки зі старою партією «Слова»*, але і з молоддю. Але його тактика на два боки була зовсім неоднакова. Бо коли зі «старими» він намагався порозумітися з допомогою підлещувань, замовчування їхніх помилок і ціною далекосяжних поступок, навіть програмного характеру, то до всіх «нових» поглядів серед молоді (крім тих, які сам собі він від неї засвоїв) виявляв велику нетерпимість і не гребував потай агітувати проти декого з цієї «групи», аби привернути їх на свій бік. Зрозуміло, що його спроби поширити серед молоді «старонародницький» напрям не мали бажаного успіху вже хоча б через те, що на питання, на які молодь звертала головну увагу, а саме на суспільні та економічні справи, Барвінський не мав жодної відповіді, крім хіба стереотипної: на це у нас ще не час. А коли, врешті, у 1881 р. на першому народному вічі у Львові він сам наважився грунтовніше розглянути ці справи і дати на них відповідь, то лише довів, що був у цій галузі цілковитим профаном; навіть зародки програмних суспільно-економічних ідей він утопив у повені фраз.

Але ще за життя Барвінського «народовці» мали можливість переконатися у тому, що політика угоди, яку він розпочав, провадилася не у тому напрямі, в якому її треба було вести. Молодь до політики «Діла» не пристала, нато-

мість партія «Слова», незважаючи на ангельську щодо неї терплячість, поблажливість і потурання Барвінського, обдарувала наш край такими зозулячими яйцями, як «ганебний з усякого погляду» процес Ольги Грабар і товаришів*. Тому й не дивно, що по смерті Барвінського настає поворот у протилежний бік; до складу редакції «Діла» входять деякі представники «молодшого табору», які одночасно також підтримують своїми працями «Зорю», «Батьківщину» та інші видання «народовців». Однак цей союз тривав недовго, і тепер ми переживаємо добу роздвоєння між «старшими» і «молодшими», роздвоєння значно глибшого, хоч і менш гострого за формою, ніж у 1877—1882 рр. Те, що могло деякий час здаватися «здобутком політики Барвінського», розпливається й розлазиться саме в міру того, як виявляються глибші суперечності. Тому й не дивно, що література альманахів знову зростає. На початку цього року з'явився у Стрию альманах «Ватра»* (вогнище), виданий паном Василем Лукичем*, одним з найбільш гарячих прихильників Барвінського, на кошти місцевого українського клубу. Незабаром з'явиться також «Жіночий альманах»*, видаваний Наталею Кобринською* та Оленою Пчілкою*, а віденське товариство «Січ»* приступає до видання альманаху в пам'ять 20-ї річниці свого існування* і прибутки призначає на пам'ятник Т. Шевченкові.

Оглядові змісту і провідних думок цих альманахів ми присвятимо дальші нариси.

II

Пан Василь Лукич (псевдонім) був відомий українській громадськості Галичини як співавтор «Правотаря» (юридичного порадника) і як багатолітній редактор календарів «Просвіти». Незважаючи на незвичайно гостру, а іноді просто чудернацьку цензуру, якій піддавала «Просвіта» рукописи, все ж таки пану Лукичеві вдалося зробити цей календар найбільш популярною українською книжкою в Галичині, бо щороку його розходилось понад 3000 примірників. Календар цей був в однаковій мірі потрібним як для народу, так і для інтелігенції. Народ знаходив тут короткі белетристичні твори кращих українських письменників, таких як Шевченко, Нечуй-Левицький, Ко-

ниський, Руданський, а також біографії й портрети видатних діячів, короткі наукові статті і поради на господарські теми; інтелігенція, що цікавилася суспільними справами, одержувала відомості про суспільне і товариське життя, знаходила оголошення, зміст журналів і нових книжок тощо. Врешті, бажаючи догодити всім, «Просвіта» вирішила друкувати в календарі також Церковний статут, або порядок церковних «відправ» на цілий рік, матеріал, потрібний виключно священикам і дякам, що, однак, займав приблизно три друкованих аркуші, тобто третю частину всього календаря. Тож не дивно, що при такому стані речей літературно-наукова частина, яка тільки і надавала вартості цій книжці, мала бути дуже скороченою. У зв'язку з цим на початку минулого року пан Лукич зробив «Просвіті» пропозицію поділити календар на дві частини: літературно-популярну і другу, призначену для інтелігенції чи, швидше, для священиків,— із Статутом. «Просвіта» обурилась на таке домагання, вбачаючи в ньому тенденцію до диктатури, через що пан Лукич порвав з «Просвітою» і зібраний ним літературно-науковий матеріал передав українському клубові в Стрию, який і видав ці рукописи у формі гарного і багатого змістом альманаху під заголовком «Ватра» (вогнище), обсягом 13 з половиною друкованих аркушів.

Зміст «Ватри» з багатьох поглядів неподібний до тих видань, що тепер з'являються в світ з маркою львівських «народовців». Хоча стрийський український клуб теж складається з «народовців», а пан Лукич особисто далекий від усякого, навіть літературного радикалізму, все ж таки ми зустрічаємо тут думки значно свіжіші і менш залежні від правил шкільної естетики, ніж у львівських виданнях. Так, наприклад, уміщено тут між іншим чудове оповідання Мирного*, надіслане власне для «Зорі», але відкинуте редакцією з причин неморальності змісту. Зміст його такий: поліційний службовець Костенко одружується з молодою панянкою. Панянка, яку Костенко обожнює особливо за її інститутську невинність, через тиждень після вінчання починає потайний флірт з офіцером артилерії. Тим часом чоловік одержує наказ влаштувати облаву на якогось небезпечного злочинця. Він висилає молоду жінку на село до якоїсь товаришки. Надходить призначений вечір. Костенко видав наказ, щоб його повідомляли про всіх новоприбулих, що зупиняються в готелях, і ось дістає

повідомлення, що до одного готелю дійсно прибула пара, яка не хоче назвати свої прізвища. Костенко збирає цілу групу жандармів і поліцейських, оточує готель, наказує виламати двері номера і застає в ньому дружину і офіцера. Ось і весь зміст цієї «неморальної» новели, що шокувала викладачів української гімназії у Львові, але не шокувала стрийських українців. Не треба додавати, що, поза змістом, мова і манера викладу цілком гідні такого великого таланту, як пан Мирний, що його справедливо вважають одним із найвизначніших представників сучасної української літератури.

До цієї ж категорії творів, відкинутих редакцією «Зорі» і видрукуваних у «Ватрі», належить і моє оповідання «Місія», що розказує про діяльність єзуїта ксьондза Гавдентія і його місію на Підляшші. Теперішній редактор «Зорі» пан Цеглинський рік тому засудив цю працю, твердячи, що вона, мовляв, тільки для того написана по-українськи, щоб її потім переклали польською мовою і вмістили у варшавських позитивістичних тижневиках, і що вона, як апофеоз раціоналізму, дуже слабка і для нашої громадськості зовсім не цікава. Незважаючи на те, що в «Місії» нема ніякого апофеозу раціоналізму, можу потішити пана Цеглинського тим фактом, що хоч моя праця вийшла лише недавно у «Ватрі», вона вже встигла так зацікавити громадськість, що незабаром має з'явитися з двома іншими оповіданнями цього ж циклу окремою книжкою коштом українського драматичного товариства в Коломиї. Отож виходить, що провінція має погляд ясніший і менше боїться примар, створених власною фантазією, ніж львівські «консервативні народовці».

Був час, коли в Парижі критики старої живописної школи не приймали до щорічного «Салону» творів імпресіоністів, так що ці останні були змушені відкрити свій окремий «Salon des refusés»[1]. Отож таким «Salon des refusés» є до певної міри й «Ватра». Крім двох згаданих новел, зустрічаємо в ній також наукову працю автора, який у наших «народовців» увесь і з усіма своїми новими творами є «refusé». Я маю на увазі Драгоманова, який вмістив там уривок своєї надзвичайно цікавої і дуже важливої для історії української літератури праці про духовні вірші

[1] «Салон відкинутих» *(франц.)*.— *Ред.*

на Україні в XVII і XVIII ст*. Історію цих віршів автор розглядає на широкій порівняльній основі і вбачає в них, з одного боку, пам'ятки, що свідчать про живі зв'язки українського народу з західною культурою, з другого боку — проблиски національного відродження під впливом цієї культури, бо ці твори, хоч і явно книжного походження, написані майже чисто народною мовою, з деякими тільки домішками старослов'янщини, і задовго до Котляревського і Квітки.

До таких «refusés» ми повинні віднести навіть уміщені в «Ватрі» праці Уляни Кравченко* і М[аков]ея*. У вірші пані Кравченко редакція «Зорі» побачила соціалізм у таких словах:

Колись, як згине пересудів змора
І з братом брат поділиться добром,—
Чи ж не зістане ще досить **слів** горя?

Вірш М[аков]ея відкинуто тому, що його зміст (контраст веселої гри на фортепіано на першому поверсі і плачу вмираючої дитини у підвалі) надто сумний, а «молода людина,— на думку редакції «Зорі»,— повинна дивитися на світ весело і не звертати уваги на такі речі». Я чув, що внаслідок «зацікавлення такими речами» один з викладачів української гімназії якось сказав до своїх учнів: «Почекайте-но, я вам всиплю стільки латинської й грецької мови, що це у вас відіб'є охоту до всього іншого!» Здогадуюся, що ці пани хотіли б зараз застосувати цей же метод, лише дещо змінивши його, до всієї української громадськості в Галичині, тільки, на жаль, у міру того, як вони самі закривають очі на всі «такі речі», провінція починає придивлятись до них дедалі уважніше.

З інших белетристичних творів в альманасі Лукича знаходимо передовсім нарис пана Мордовця «А все пречиста». Це — чудова записана з народного переказу кримінальна новела. Парубка підозрюють у вбивстві єврея, все свідчить проти нього, і одно тільки могло б його врятувати — доведення alibi[1], але саме цього він не хоче зробити, щоб не скомпрометувати дівчини, у якої він був саме тієї ночі. Але вона сама, прибувши до Києва на прощу і випадково зустрівши свого милого на вулиці, коли його вели на

[1] Алібі, дослівно: в іншому місці *(лат.)*.; тут — непричетність до справи.— *Ред.*

суд, пішла за ним до залу суду і говорить всю правду і рятує його від нещастя. Оповідання написане у простій, дещо сентиментальній і трохи церковній манері пана Мордовця, однак, незважаючи на це, справляє сильне враження, особливо тому, що показує почуття простих сільських людей — членів суду присяжних.

Далеко слабшу навіть порівняно до своїх пересічних речей новелу дав плідний український письменник пан Кониський. Його оповідання під назвою «Січовик», крім одного дуже гарного фрагмента, ведеться мляво і розтягнуто; сама тема, що при коротшому опрацюванні і психологічному поглибленні характерів могла б додати цікаву риску до характеристики сучасного російського суспільства, в праці пана Конського майже потонула в повені слів, народних приказок і зайвих подробиць.

Народну казку, але дещо відновлену і прекрасно оброблену, дав пан Нечуй-Левицький*. Це відома казка про двох братів: розумного, та нечесного, і дурного, та чесного; але цей другий брат у пана Нечуя зовсім не дурний, тільки він «любить мовчати, а не вміє кланятися» і розуміє чесність дуже ригористично. Суперечність характерів обох цих братів, їхня мандрівка по Україні і, врешті, пригоди в «іншому царстві», здається, в Криму, де старший брат нечесним способом досягає дуже високого становища, але сам через свою нечесність раптово втрачає все, а молодший, хоч, тихий і довгий час принижуваний, здобуває руку красуні князівни,— все це при всій фантастичності сюжету писане з надзвичайною виразністю і реалізмом, чудовою мовою — риси, за які Нечуй-Левицький слушно вважається найкращим представником сучасної української повісті.

Ми не будемо зупинятися докладно на змісті інших белетристичних праць, вміщених в альманасі пана Лукича; досить навести важливіші з них. Насамперед зустрічаємо тут два твори передчасно померлого українського поета Степана Руданського: «Мазепа» і «Павло Полуботок». Це історичні поеми невеликої поетичної вартості, але з багатьох поглядів цікаві для історика української літератури. Далі йде гумористичне оповідання доктора Лучаківського* «По матурі», кілька віршів пана Куліша і Гетьманця*, Федьковича і Данила Млаки. Як бачимо, у відділі белетристики представлені майже всі живі ще покоління і напрями української літератури, починаючи від «старших»

українофілів російських (Куліш, Мордовець, Кониський), далі пізніших реалістів (Мирний, Гетьманець і Нечуй), і кінчаючи наймолодшим поколінням (Сивенький* і Чайченко*); те саме і в Галичині: почавши від старих романтиків (Лучаківський) і народників (Федькович і Млака) і кінчаючи наймолодшими реалістами.

У науковій частині «Ватри» майже виключно представлена історія української літератури і критики. Так, наприклад, пан Кониський дав «біографічні нотатки» до біографій кількох досі маловідомих українських письменників; пан Мордовець умістив коротку власну автобіографію разом із списком своїх творів, виданих російською мовою, пан Олександр Барвінський — дві популярні лекції про Шевченка і Федьковича, прочитані в Тернополі, доктор Омелян Огоновський* — критичну оцінку недавно виданої повісті «Юрій Горовенко», яку написав Красюченко*, а Іван Франко — оцінку виданих у Петербурзі українських оповідань Д. Мордовця. Та найважливішою працею в цьому розділі є праця самого видавця альманаху, пана Лукича, про Угорську Русь, де вперше зібрано силу цікавих і розпорошених відомостей про цю маловідому і майже забуту частину українського народу. Оцінюючи вагу цієї праці, юридичний відділ «Просвіти» вирішив її адаптувати, видав своїм коштом і пустив у продаж окремий відбиток, за що його можна тільки похвалити. Цікаво, що, крім доктора Огоновського, ні один з «керівних» львівських «народовців» нічого не дав до «Ватри» і що після появи цієї книжки, крім голих бібліографічних заміток, ані «Діло», ані «Зоря» не вмістили жодної, хоч би трохи докладнішої оцінки її змісту; мабуть, відчувають, що головна літературна течія починає їх обминати, як близько 1867—1870 рр. обминула так звану «стару партію», хоч і з дещо інших мотивів. Там відречення від живої народної мови, зате тут відречення від життя, спостережень і аналізу суспільних явищ є причиною того самого наслідку — відпливу літературних сил.

III

Щороку на початку березня львівські «народовці» святкують річницю смерті найбільшого поета України Тараса Шевченка. Це їхнє національне свято, яке вони відзначають, між іншим, дуже старанно органі-

зовуваним музично-декламаційним вечором. Протягом більш як двадцяти років стало звичаєм, що цей вечір починається промовою одного з визначніших «народовців», у якій, крім біографічних і літературних відомостей про поета, викладаються також їхні погляди чи то на його твори, чи на самі народні і суспільні справи, порушувані поетом. Минулого березня написання такої промови доручено було панові Цеглинському, теперішньому редакторові «Зорі» й авторові комедій, які я рецензував в одній з попередніх моїх статей* цьогорічної „Prawdy". Пан Цеглинський немало нас здивував, бо, згадавши в загальних рисах про ідеали Шевченка і зазначивши, що галицькі «народовці» працюють над їхнім здійсненням, він накреслив перед численними зборами картину 26-літньої громадської діяльності, її досягнень і майбутніх цілей. Отже, це була в повному розумінні програмна промова. Як же схарактеризував пан Цеглинський цю програму? «Ми є народово-консервативна «народовська» партія. Ми вважаємо віру основою нашої національності й основою дальшого національного розвитку. Ми проголошуємо це відверто як перед духівництвом і його владою, яка безпідставно запідозрює нас у релігійній байдужості, так і перед тими радикальними елементами, які, працюючи в галузі народної освіти, хотіли б віру залишити осторонь. Крім того, ми є партією народною, яка, йдучи за проводом Шевченка, за останніх 26 років здійснила в Галичині справжню суспільну революцію, бо усунула перегородку між народом і інтелігенцією». Далі він намагався докладно показати, як ці думки втілюються в творах української белетристики, науки і мистецтва. Правда, при цьому він був змушений досить часто притягати до «консервативно-народовського» табору людей і твори, які з ним не мають нічого спільного, починаючи від самого Шевченка і закінчуючи автором цих рядків. Характерною була одна частина промови (цитую з пам'яті, бо вона не була надрукована, мабуть, з побоювань конфіскації цісарсько-королівською прокуратурою): «Дуже втішним явищем є зростання свідомості наших жінок, які тепер приступили до видання «Жіночого альманаху», який, можна сподіватися, буде редагуватися в дусі тих ідей, що проголошені у моїй промові».

Вже тоді, знаючи докладно історію цього альманаху, пан Цеглинський не міг би цього сказати, коли б він

ставився уважно до своїх слів і коли б мав намір викласти ці речі так, як вони виглядають насправді, а не просто сипнути своїм слухачам піском в очі. Історія його виникнення як характерна риса культурних течій, що киплять в українському суспільстві, буде, сподіваюсь, досить цікава для всіх, і тому я хотів би хоча б коротко розповісти про неї читачам „Prawdy".

Кілька років тому в Станіславі з ініціативи і під керівництвом пані Наталі Кобринської (дочка депутата Озаркевича*) було засновано «Товариство руських женщин»*. Метою цього товариства мала бути пропаганда жіночого питання з допомогою літератури, тобто, з одного боку, висвітлення українській громадськості шляхом лекцій та відповідних видань українською мовою сучасного становища і сучасної боротьби жіноцтва, з другого ж — піднесення свідомості українок у цьому напрямі і пробудження серед них руху, аналогічного рухові жінок в інших освічених країнах. Це товариство спочатку розбудило великий ентузіазм, придбало близько сотні учасниць, але незабаром у самому керівництві почали виникати непорозуміння. Деякі люди доброї волі, але обмежених поглядів, стали підкопуватися під програму товариства, бажаючи повернути його діяльність на улюблену стежку української інтелігенції — на притулки, на постачання вбогим спідничок та панчішок, словом, бажаючи з освітнього товариства, заснованого для культурної праці, зробити товариство філантропічне.

Проте, поки головою товариства була пані Кобринська, їй вдавалося, хоч і з труднощами, протидіяти цій підривній діяльності. Дотримуючись початкової програми, керівництво вирішило видати альманах, створений виключно на основі оригінальних літературних і наукових праць самих українок, і розіслало відозву до авторок, доручивши його організацію пані Кобринській. І справді, на відозву симпатичного товариства, довіряючи імені редакторки, яка набула собі доброї слави на літературному полі своєю невеликою, але глибоко продуманою і опрацьованою новелою «Задля кусника хліба», а також кількома доповідями в товаристві про сучасне жіноче питання в Галичині і за кордоном, відгукнулися майже всі авторки, а, крім них, зразу приєднався чималий гурт молодших, початкуючих сил, захоплених тим самим духом і вірних тим самим ідеям. Однак ще до того, як розпочалася робота над впорядкуван-

ням матеріалу, що надходив, відбулися події, які зробили неможливим дальше перебування пані Кобринської в товаристві.

В Станіславі утворено було єпископську столицю й призначено єпископом ксьондза Пележа; серед львівських «народовців» розпочався пам'ятний «поворот направо», до тих церковно-урядово-галицьких ідеалів, що їх пан Цеглинський досить влучно охрестив ім'ям «консервативно-народовські». Під впливом цієї течії «Жіноче товариство» теж вирішило, що і йому необхідно здобути собі ласку нового владики та заперечити поголоски, що вбачали в цьому товаристві нібито щось радикальне, неприхильне до уніатської церкви. Тому ухвалено закупити з членських внесків срібну тацю і подарувати її єпископові. Довідавшись про це рішення, що зовсім розходилося з програмою товариства, пані Кобринська і ще декілька вільнодумніших його членів вийшли з товариства, а пані Кобринська вирішила видати розпочатий альманах власним коштом. Правда, правління товариства тягалося з нею деякий час, домагаючись повернення надісланих творів, але, коли самі авторки заявили, що свої праці довірили тільки пані Кобринській, зовсім замовкло. Тим часом Кобринська залучила сильну помічницю в особі відомої української письменниці Олени Пчілки, і оце заходом, а також коштом обох цих жінок пощастило видати першу цього роду в українській літературі книжку, що є явищем надзвичайно важливим і симпатичним.

Я повторюю те, що сказав вище: вже знаючи історію постання жіночого альманаху, пан Цеглинський повинен би був утриматися від того, щоб підтягати цю колективну працю під «народово-консервативний» стяг уже хоч би тому, що щодо руху, який нібито виявляється в цьому виданні, ми бачимо в ньому лише глузування і цинічні дотепи. Питання освіти, праці і прав жінки галицькі «народовці» досі зовсім не порушували в теоретичному плані (крім лише Барвінського, який ці питання вирішував у ультраконсервативному дусі), натомість у своїх белетристичних творах вони завжди визначали і визначають жінці нужденне і другорядне місце і щонайбільше вкладають їй в уста кілька патріотичних фраз. Тому й не дивно, що жіночий рух відразу ж при своїй появі в українській галицькій літературі повинен був вийти з рамок консервативного «народовства» і шукати собі власної дороги, тим більше, що

і в цьому альманасі, так само як і в стрийському, ми зустрічаємо певну кількість праць, відкинутих редакторами-«народовцями» як «неестетичні», «тривіальні» або «надто радикальні»; більша частина з них, безперечно, теж зазнала б тієї самої долі, коли б їхні авторки наважилися видрукувати свої твори в «Зорі» або у фейлетоні «Діла».

Оглядом змісту цього альманаху, що незабаром має вже з'явитися, ми займемося в наступній статті*. Тут лише зауважимо, що це велика книжка, яка має близько 30 друкованих аркушів. У ній взяло участь 17 авторок-українок з Галичини й України, що дали разом понад 45 праць більших або менших, у віршах або прозою, белетристичних, а також наукових і публіцистичних.

ПИСЬМО ДО РЕДАКЦІЇ

Вельмишановний пане редакторе!

Прошу Вас о заміщення в Вашій цінній часописі «Зоря» сих кількох уваг в інтересі публічної дискусії над справами літературними, котра єсть головною условиною їх всестороннього зрозуміння і розвою.

В ч[ислі] 11 сьогорічної «Зорі» помістив д. Ц[еглинський] розбір мого оповідання «Місія» (замічу мимоходом: перший хоч скільки-небудь докладніший розбір моєї праці в галицько-руській публіцистиці). Очевидно, не моє діло судити, наскільки суд критика о моїй літературній діяльності і о моїм оповіданні оправданий. Тільки о двох точках тої критики хотів би я дещо запримітити. Шановний критик зве мене «одним з найвидніших поборників натуралістичного напряму в нашій літературі», а мої писання — натуралістичними, а дальше виводить (не суджу о тім, чи умотивовано, чи ні), що всі герої моїх оповідань «лиш з імені реальні, цілою ж своєю психічною подобою і світоглядом видумані, фантазією писателя суб'єктивно перетворені». Очевидна річ, що в такім разі мої писання не натуралістичні. Питаюсь затим: на якій підставі шановний критик спершу назвав їх сам натуралістичними (бо я сам ніде і ніколи не називав їх такими), а опісля одхрещує їх від тої назви?

Впрочім, бажалось би почути від шановного критика трохи докладнішу дефініцію «натуралізму», бо та, котру він дає, зовсім не підходить, н[а]пр[иклад], до головного представника тої школи — Золя. Яку масу суб'єктивності вносить сей писатель в своє представлення, се бачить кожний, хто прочитав хоч одну главу з таких його романів, як „Le Ventre de Paris", „La faute de l'abbé Mouret", „Une page d'amour", „Germinal" і др. Як виглядає на ділі та об'єктивна творчість Золя, про се міг би шановний критик поінформуватися хоч би з того-таки Брандеса*, до

котрого мене одсилає (гляди його недавній відчит про Золя, виголошений в Петербурзі,— „Kraj"; ч. 19).

Для доказання «неприродності мого натуралізму» шановний критик наводить з «Місії» такі «натуралістичні образки»: «лизання шкіри», «витікаючий мозок», «забавка дітей випавшим людським оком», «різання дітей батьком і матір'ю» і т. і., додаючи, що «в них писатель тим завзятіше любується, чим завзятіше читаюча публіка од них відвертається». Для чого іменно сі образки натуралістичні, шановний критик не каже. Не каже також, що всі вони взяті з першого розділу мого оповідання, в котрім я представляю деякі події з 1846—[18]47 року на Мазурщині*. Додам тепер, що ті «неприродні» образки — іменно не витвір моєї фантазії, а взяті мною живцем, майже дослівно чи то з усних оповідань очевидців (анекдот про гостину Войтаровича в мазурській хаті і «лизання шкіри» і оповідання про забаву дітей випавшим оком), або з друкованих пам'ятників. Думаю, що не від речі буде навести тут первообраз мого «найнеприроднішого» «натуралістичного образка», щоб дати читателеві самому можність виробити собі суд о тім, чи і наскільки я студіюю дійсне життя. В часописі „Dziennik literacki"* з р. 1863, ч. 35, стор. 275, в безіменних „Wspomnieniach Polki" з р. 1846 і [18]47 читаємо в описі страшного голоду на Мазурщині:

„Wówczas zdarzały się mnogie wypadki żarłoctwa prawdziwie zwierzęcego, na którą myśl samą krew w żyłach się scina. I tak na początku 1848 roku przywieziono jakąś wieśniaczkę do Tarnowa, która swoje własne dziecko zjadła. Gdy jej zapytano, czemu by to zrobiła, ona dobroduszni eodpowiedziała:

— Teraz zapusty, wszyscy mięso jedzą, człowiek biedny nie ma skąd wziąć; a to dziecko było i tak biedne (mizerne), zawsze mi cywało (stęcało), byłoby i tak nie żyło; taj ja zgotowałam i zjadłam.

W krótkim czasie po tym wypadku przywieziono znów 14-letniego chłopca i 10-letnią dziewczynę. Ci znów zjedli swoją 7-letnią siostrzyczkę. Rodzice wyszli z domu na dni kilka na zarobek, nie zostawiwszy dzieciom dostatecznego posiłku. Wracając do domu, zastają starsze dzieci smacznie obgryzających paluszki z najmłodszej dzieciny. Zapytany w Tarnowie przez tamtejszy trybunał sprawiedliwości:

— Dlaczegoś ty zabił siostrę?

— Bo mi się jeść chciało.

— A to ty nie wiesz, że to grzech śmiertelny — zabijać?

— Ouwa, grzech,— alboż to ja nie widział, jak mój tatuś zabijali, a grzechu nie mieli i nic im za to nie zrobili. Zjadanie ludzi, a zwłaszcza dzieci było podówczas na porządku dziennym,— додає від себе авторка.— Nigdybym temu nie dała wiary, gdybym jako ówczesny świadek na te kanibalskie (sic!) czyny omal własnemi nie patrzyła oczyma»[1].

Шановний критик, безперечно, мав право запитати мене, для чого я, пишучи о тих часах, не поминув сих «канібальських» подій. Се друге діло, тут натуралізм ні при чім, і відповідь на се питання явилась би сама собою: не поминув, бо не бачив причини поминати. Коли від подібних образків завзято відвертається публіка, для котрої пише і котрої смаками руководиться шановний критик, то се мене зовсім не обходить. Та публіка моїх писань, певно, й ніяких не читає. А публіка, для котрої я пишу, богу дякувати, не відвертається від мене і не протестує против того напряму, котрим каже мені йти переконання і особистий темперамент. Як буде дальше, се, по словам батька Гомера: Θεῶν ἐν Γούνασι κεῖται[2].

Прийміть, вельмиповажний пане редакторе, запевнення, що Вас щиро поважаю

Ваш

Іван Франко.

---

[1] Тоді траплялося багато випадків по-справжньому тваринної пажерливості, при думці про яку сама кров у жилах холоне. Отож, на початку 1848 року привезено до Тарнова селянку, яка з'їла свою власну дитину. Коли її запитали, навіщо це зробила, вона добродушно відповіла:

— Тепер запусти, усі їдять м'ясо, а бідна людина не має звідки взяти; а та дитина була й так бідна (мізерна), завжди мені плакала (стогнала), була б і так не жила; то я й зварила і з'їла.

Невдовзі після цього випадку привезено 14-річного хлопця і 10-річну дівчину. Ці знову ж таки з'їли свою 7-річну сестричку. Батьки пішли з дому на кілька днів на заробітки, не залишивши дітям достатньо їжі. Повернувшись додому, вони застають старших дітей, які смачно обгризають пальчики наймолодшої дитинки. Запитаний в Тарнові тамтешнім трибуналом справедливості:

— Навіщо ти забив сестру?

— Бо мені хотілось їсти.

— А ти не знаєш, що це смертельний гріх — убивати?

— Овва, гріх — хіба ж я не бачив, як мій татко забивали, а гріху не мали і нічого їм за це не зробили.

Поїдання людей, а головно дітей, на той час було на денному порядку,— додає від себе авторка.— Ніколи цьому не дала б я віри, коли б як тодішній свідок не дивилася на ті канібальські (так!) вчинки майже власними очима» *(польськ.).— Ред.*

[2] Лежить на колінах богів *(грецьк.).— Ред.*

КАРОЛЬ ГЕДЕКЕ

Кожному, хто займається вивченням історії німецької літератури, відоме ім'я цього вченого дослідника, про смерть якого повідомили вчорашні телеграми. Здобув він своє славне ім'я не чудовим стилем, не новизною поглядів і не глибиною критичної думки, але скоріше мурашиною пильністю і скрупульозністю у збиранні деталей та популяризацією серед широких мас читацької публіки шедеврів німецької літератури і наслідків критичної праці інших учених.

Гедеке народився 15 квітня 1814 р. в Целлі, вчився в учительській семінарії в Ільфеді, пізніше закінчив університет у Геттінгені, де займався вивченням історії літератури і філософії. Пізніше кілька років жив у своєму рідному місті, а восени 1843 р. почав працювати як кореспондент у придворній книгарні Гана* в Ганновері. Далі жив поперемінно то в Целлі, то в Ганновері, аж врешті в 1872 р. був призначений екстраординарним професором історії літератури при Геттінгенському університеті.

На літературну арену вступив ще в 1839 р., опублікувавши в Лейпцігу під псевдонімом Кароля Шталя політичну комедію «Король Кодрус»*. У наступному році видав «Новели», а в 1841 р. „Novellenalmanach[1] на 1842 р.". Однак усі ці белетристичні твори не принесли йому слави і сьогодні зовсім забуті. Від того часу Гедеке переходить на ниву біографій та історії літератури і в 1844 р. видає «Життєпис Кнігге»*. Одночасно укладає хрестоматії (тобто найхарактерніші з творів авторів із своїми передмовами) для користування в школах і університетах, а саме:

[1] «Альманах новел» *(нім.).— Ред.*

в 1844 р.— «Німецькі поети від 1813 до 1843 р.», а в 1849 р.— «Одинадцять книг німецької поезії від Себастьяна Бранта* до сучасності» (2 томи), у 1851 р.— «Перлини найновіших поетів», а в 1854 р.— «Німецька поезія середньовіччя».

Пізніше, після видання в 1856 р. монографії „Pamfilus Gegenbach", починає колосальну роботу під назвою „Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung", яку не зміг закінчити, випустивши лише три великі томи. Як окремий відбиток одного з розділів цієї роботи вийшла книжка „Goethe und Schiller". Разом з Ю. Тітманом розпочав дуже цінне критичне видання «Бібліотека німецьких поетів XVI ст.», а спільно з іншими підготував історично-критичне видання творів Шіллера, для видавництва Котта* опрацював біографію і розділи творів Шіллера і Гете, а в останніх роках написав життєписи Гейбеля*, Бюргера і Гете. Честь йому і хвала!

«СТЕП»

Херсонський белетристичний збірник.
Херсон, 1886.
Друк. у Петербурзі, 1886

Хоч ця книжка вийшла ще під кінець 1886 р., згадуємо її тут тому, що в Галичині вона стала відомою лише в цьому році. Вона претендує на серйозне видання (391 сторінка 8-ки), але її зміст не зовсім відповідає цій претензії. В першу чергу кілька запитань. Чому її названо белетристичним збірником, якщо, крім белетристичних творів, ми знаходимо в ній також праці наукові і — більше того — саме ці останні, хоч написані російською мовою, становлять основну вартість книжки? Далі, чому її названо херсонським збірником, якщо більшість представлених у ній авторів походить не з Херсона, а з різних частин України? Ми припускаємо, що не від волі авторів залежало, щоб у науковому відділі писати по-українськи, але ж белетристика могла б бути цілком українською.

З наукових праць найважливішою є розвідка пані Марії Ганенко* «Семейно-имущественные отношения крестьянского населения в Елисаветградском уезде (Материалы по обычному праву)». Важливою також, хоч у обмежених рамках земських статистичних установ, є стаття пана Русова* «Областное начало в земской статистике». Далі пані Олена Маркович* дала гарну збірку весільних пісень у Єлисаветградському повіті, а пан К. Шрам* — спробу критики найновішої української драматичної літератури під назвою «Украинская деревня по произведениям гг. Старицкого и Кропивницкого». Ця стаття заслуговує пильнішої уваги, як свого роду рідкість. Автор, звичайно, дотримується критичного методу Добролюбова або ж хоче говорити «про життя за матеріалами белетристичних творів», тобто вважає ці твори достовірними документами, на підставі яких можна судити про саму дійсність. На жаль, він забув

про кілька дуже важливих засад такої критики, передусім те, що вона за самою своєю природою не може бути чисто звітною, але повинна бути скоріше апостольством, не літературною, але, радше, публіцистичною. Далі він забув, що такого роду критика не може брати собі за основу першу-ліпшу роботу, а лише типові твори, які відзначаються реалізмом і правдою, які вже витримали пробу власне літературної критики, тобто такі, які попередньо порівнювали з справжнім життям і визнали за монету відповідної проби. Де цього не зробили так звані естетичні критики, там Добролюбов робив це сам, наприклад, у перших розділах своєї великої праці «Темное царство».

Саме ці основні умови публіцистичної критики пан Шрам випустив з уваги і тому опинився в тому неприємному становищі, що, представивши нам українське село таким, яким ми його бачимо в драмах Старицького і Кропивницького, наприкінці змушений був заявити: «Тепер постає питання, наскільки ці автори є правдивими, наскільки правильно змальоване в їхніх драмах життя українського села?» Ну, а якщо неправильно, то навіщо здалася праця автора про українське село на підставі неправдивих нарисів? Це запитання пан Шрам повинен був собі поставити на початку, і відповідь на нього була б справді цінним досягненням критики, тим більше що його реферат про самі драми не дає нам нічого нового, ні нових фактів, ні думок, крім банальних речей, поданих значно пластичніше у самих драмах.

Ці чотири праці вичерпують науковий запас книжки. З-поміж белетристичних творів гідними уваги є: «Бондарівна», драма в чотирьох актах пана Й. Карпенка*, гумористичний нарис пана Нечуя-Левицького «Невинна», далі «Будяк», невеликий ліричний нарис Д. Мордовця і «Бідна дівчина», повість молодого, але незвичайно талановитого автора М. Заволоки*.

Про драму пана Карпенка скажемо декілька слів далі, коли будемо оцінювати збірку його творів, в якій міститься також «Бондарівна». «Невинна» пана Левицького — це річ виконана з погляду стилю прекрасно, але з погляду задуму — досить поверхова. Це історія сільської жінки, яка, прикриваючи крадіжки чоловіка, почуває себе зовсім невинною і дуже дивується, що після його арешту її названо злодійкою. Вона приходить до священика, щоб висповідатись і поскаржитися, але сповідається не перед попом,

а перед попадею, доводячи їй цілим рядом фактів свою нібито невинність. Повторюю, що з погляду стилю і мови — це прегарна річ, зміст, однак, нагадує фарс і навряд чи має що-небудь спільного із справжнім життям українського народу. Взагалі пан Левицький у своїх невеликих гумореcках останнім часом дуже часто впадає в перебільшення і пересмикування, хоч серед них трапляються окремі речі, підмічені метким оком спостерігача і накреслені пером митця.

«Будяк» пана Мордовця — річ невелика і овіяна теплом справжнього ліризму. Автор черпає зі своїх спогадів, показує ціле своє життя в алегоричній картині свого ставлення до барвінку і калини, що росли в саду перед його рідною домівкою на Україні. Що раз далі відводила його доля від цих товаришів дитинства — до шкіл, до столиці, а коли врешті на схилі віку він повернувся, щоб натішитися ними, послухати українських пісень і заплакати,— він почув під вікнами іншу пісню, а від барвінку і калини не знайшов ані сліду. «Калину порубали на дрова, а замість барвінку виріс будяк. Бо коли повіяли холодні вітри і нагнали холоду на Вкраїну — загинув і мій барвінок, а замість нього виріс колючий будячище».

Повість М. Заволоки «Бідна дівчина» — це історія народної вчительки, яка не виносить життя, повного зневаг і горя, і отруюється настоєм з сірників. Задум досить звичайний, ціла річ, на мою думку, не дуже добре умотивована і недостатньо художньо змальована Пан М. Заволока кілька років тому вступив на літературну ниву з нарисом „Bech al Dżugur", надрукованим у «Ділі». Цей дуже жваво написаний нарис засвідчував у молодому авторі незвичайний талант. На жаль, його праці, надруковані пізніше, а друкував він їх дуже мало — дві чи три, не здійснили досі цих сподівань.

Є в цій книжці ще кілька інших новелістичних і віршових творів, але це речі слабкіші, хоча деякі, як на початкуючих авторів, варті того, щоб їх прочитали. На жаль, у цілому «Степ» взагалі справляє враження випадковості і посередності: немає в ньому жодного твору, який би додав якусь нову рису до характеристики свого автора або ж для тих, хто вперше виступає, пророкував блискуче літературне майбутнє.

ПЕРЕДМОВА

[ДО ВИДАННЯ «ВІЛЬГЕЛЬМА ТЕЛЛЯ» Ф. ШІЛЛЕРА. ДРАМА В П'ЯТИ ДІЯХ. ПЕРЕКЛАВ З НІМЕЦЬКОЇ ВОЛОДИМИР КМІЦИКЕВИЧ]

Трудно представити собі дивніший, більше в собі самім роздвоєний стан над той, який переживала Німеччина в перших роках нашого століття. Знеможена своїм роздробленням, безсиллям та деморалізацією більшої часті дрібних князьків, Німеччина находилась в стані політичного конання під ударами могучої Французької республіки. Представниця фіктивної німецької єдности, Австрія була унижена і ослаблена договорами в Кампоформіо (1797) і Люневілі (1801)*, позбавлена прихильників і майже всякого впливу в Німеччині; противно, деякі німецькі князі (як баварський)* стояли в явнім союзі з Францією. В серпні 1802 року зібрався в Регенсбурзі державний сейм німецький під тиском французької диктатури, а властиво під тиском волі одного чоловіка, Наполеона Бонапарта, котрий смілим замахом в р. 1801 усунув республіканський директоріат і велів іменувати себе дожизненим консулом. Сейм регенсбурзький був одною з найганебніших карт в історії Німеччини, справедливо названо його торговицею для продажі ласк. Д[ня] 25 лютого сейм той розійшовся, ухваливши все, чого бажалось французам для скріплення своїх сторонників, а ослаблення духу народної незалежности німецької. Знесено і секуляризовано всі духовні княжества, скасовано незалежність 48 вольних міст (Reichsstädte), а з повставшої через те маси земель утворено 4 нові княжества, а надто ще ужито значної частини на куплення нейтральності Пруссії. За ціну тої нейтральності, котра підкопувала їх власне політичне існування (як се показали пізніші роки 1805—1806), як також за відступлення французам 48 миль німецьких земель за Рейном дістали прусси 235 миль земель, повставших з секуляризації та медіатизації вольних і духовних дібр по сім боці Рейну[1].

[1] Krones*, Geschichte der Neuzeit Oesterreichs, Berlin, 1879, c. 500—504.

Але рівночасно з тим станом крайнього політичного упадку і добровільного пониження найвищих вершків суспільності, зовсім відмінний образ бачимо в середніх верствах. В деяких невеличких містечках, як Веймарі, Єні, Дармштадті і др., потворилися могучі центри духовного життя, розцвіла пишним цвітом національна література. Се були кузні, з котрих такі велетні, як Лессінг, Віланд*, Гердер, Гете і Шіллер, виковували непобориме духовне оружжя, котрим Німеччина повинна була не тільки виборотися з глибокої прострації, але дійти до тої величезної сили, яку бачимо нині.

Цікаве було внутрішнє життя в тій великій духовій кузні. Бачимо тут довгий ряд знаменитостей: писателів, учених, артистів і любителів та любительок штуки. На вид усі ті люди групувалися при дворах дрібних князів, що ними стараються удекорувати своє нужденне панування на взір Людовика XIV. Але сим разом декорація зовсім затіснила собою основу — князьки минулись і розвіялись парою, пішли в офіцери до армії прусської або французької, а знамениті чужоземці, як мадам де Сталь*, як і сам Наполеон, бачили в Німеччині «людей» тільки в Гете і Шіллерах, а ніяк не в Ліппе-Детмольдах* та Рейс-Грейц-Шлейцах*[1].

Але сама близькість до пануючих дворів, сама роль декорацій все-таки не могла надто корисно вплинути на внутрішнє, духове життя літературних діячів. В величезній, не обнятій досі кореспонденції, яка нам після них осталася і котра виявляє якнайдокладніше всі подробиці їх щоденного майже життя та думання, говориться о штуці і о теоріях естетичних, о історії, о театрі, о філософії і етиці, о подробицях життя і літературних працях, але дуже мало або й ніколи не говориться о політиці — ані згадки о біжучих політичних справах; можна сказати, що такі поняття, як вітчизна, єдність і незалежність, як народ (не Volk, а Nation[2], більшій часті тих чільних людей були майже незвісні. Поняття ті вироблялись глибше, в нижчих, придавлених верствах; нещасний, продаваний в неволю і гонений Зейме* зітхає: «Німці були б чільним народом світу, коли б б у л и н а р о д о м»[3],— а натомість Гете

[1] Звісно, що Наполеон по своїй розмові з Гете сказав: «Отсе чоловік».

[2] Не народ, а нація *(нім.)*.— *Ред.*

[3] S e u m e, Apophtegmata.

робить досвіди анатомічні на полі битви, де французи побили його земляків, і опісля ще насміхається з тих, що рвуться з своїх пут і з-під власті Наполеона. Сказати коротко, весь той пишний розцвіт німецької літератури являється нам якоюсь тихою, прозірчастою струєю, котра пливе хоч і в однім напрямі, та все-таки осібно, не зміщуючися з розбурханим, каламутним потоком дійсного політичного життя Німеччини.

Не наша річ слідити за причинами того роздвоєння між літературою а актуальним життям. Сам гніт політичний всього не поясняє; гніт той, впрочім, при роздробленні Німеччини не міг бути ані одностайний, ані систематичний. Ані поети доби „Sturm und Drang"'у*, ані Лессінг з своїми теологічними письмами та «Натаном Мудрим», ані Шіллер з своїми першими драмами („Räuber" і „Kabale und Liebe")*, повними гарячих і досадно висказаних протестів против усієї гнилі сучасного життя, не попались в тюрми, не були карані, а їх твори, заборонені в однім князівстві, ставились на сценах другого князівства. «Розбійники», котрих титулова віньєта виображувала скачучого льва з підписом „In Tyrannos"[1], друкувались і передруковувались по всій Німеччині.

Без сумніву, Шіллер був з усіх тодішніх великих писателів німецьких найбільше чуткий на болі і потреби живих, сучасних людей; і сам він найбільше зазнав біди, найбільше думав про суспільні та політичні відносини. А прецінь, після двох перших знаменитих проб він відвертається від сучасного життя і починає велику вандрівку по перелогах минувшини всіх європейських народів. Чого він шукав по них? Коли переглянемо такі його твори, як «Фієско», «Дон Карлос», «Орлеанська дівчина» і «Вільгельм Телль», то бачимо у всіх них одну основну струю, ту саму струю, котра таким багатим ключем триснула була в «Розбійниках» і в «Інтригах і любові»*. Увільнення народу, п р и г н е т е н о г о ч у ж о ю т и р а н і є ю,— ось що становить основу всіх тих великих творів (до них можна би долучити ще «Димитрія Самозванця»*, що остався недокінчений). Тільки ж живий протест двох перших драм тут зміняється в доктрину. Народ, полишений сам собі, близький природі, живе сумирним, ідилічним життям; чужий наїзник вносить в те життя розклад і руїну; се викликає

[1] «Проти тиранів» *(лат.).— Ред.*

в народі реакцію, народ повстає і, увільнивши себе від чужого наїзника, вертає назад до свого первісного ідилічного стану. Отсе в головнім нарисі скелет історичної концепції драм Шіллера, скелет, оснований на доктрині Руссо* про суспільний договір і природний стан людей[1]. В історії всіх часів і всіх народів шукає Шіллер моментів, котрі б більше або менше відповідали тому тематові; в устах своїх героїв (переображених відповідно до того тему) він вкладає мови, похожі радше на мови членів французького парламенту, авторів «прав чоловіка», ніж на мови історичних лиць, і, таким робом, хоч далекі своїм сюжетом від сучасного життя, драми Шіллера сталися огнистою проповіддю думок Великої французької революції, сталися самі революцією в Німеччині.

Особливо «Вільгельм Телль», послідня викінчена драма Шіллера, мав в тім згляді величезне значення. Написаний якраз в сумній добі політичного конання німецького цісарства (з початком 1802 р. Шіллер почав студії над сюжетом, але перервав їх писанням трагедії «Наречена з Мессіни» та перекладами з Пікарда*, аж восени 1803 почав серйозну працю над «Теллем», а скінчив його в лютім 1804 р.), він потряс не тільки сценами Німеччини, як того надіявся Шіллер[2], але ще дужче потряс серцями німців, причинився до розбудження в них почуття політичного. І хоч як старався автор сповнити в своїй драмі тільки вимоги поетичні, «абстрагуючи, як і слідує, від всяких ожидань, які прив'язує публіка і сучасність до сього сюжету»[3], т. є. вистерігаючись всього, що могло бути вважане натяком на сучасні відносини,— то все-таки «Вільгельм Телль» був твором революційним, бо випливав з джерела революційного, а пізніша доба знайшла в нім для себе не тільки джерело одушевлення, але докладні взірці революційного поступування при т. зв. „Befreiungskrieg"-ах[4] против Наполеона.

---

[1] Гляди о тім: Wilh. Scherer*, Geschichte der deutschen Nationalliteratur, с. 700—720.

[2] Д[ня] 12 вересня 1803 р. він писав до Кернера*: «Wenn mir die Götter günstig sind, das auszuführen, was ich im Kopf habe so soll es ein mächtiges Ding werden und die Bühnen von Deutschland erschüttern» («Якщо боги будуть для мене милостиві, щоб виконати те, що маю на думці, то це повинна бути могутня річ, яка потрясе сцени Німеччини» *(нім.).— Ред.*).

[3] Лист до Кернера з д[ня] 12 вересня 1802 р.

[4] Визвольна війна *(нім.).— Ред.*

З того погляду треба признати правду біографові Шіллера п. Паллеске*, що «Вільгельм Телль» побідив Наполеона[1].

Предмет, становлячий основу Шіллерової драми, носився в ту пору, так сказати, в воздусі. Ще 1760 р. спалено в Берні книжку тамошнього пароха Фрейденбергера п[ід] з[аголовком] „Quillaume Tell, Fable Danoise"; єсть вісті про німецькі і французькі драми з XVIII стол. про Вільгельма Телля. Увагу Шіллера на сей сюжет звернув, мабуть, Гете, котрий сам думав обробити повість про Телля в обширній епічній поемі. Повість саму взяв Шіллер із хроніки Егідія Чуді*, виданої 1734—1736 р. п[ід] з[аголовком] „Chronicon Helveticum oder eigentliche Beschreibung der sowohl im H. Römischen Reich als besonders in einer löblichen Eidgenossenschaft vorgelauffenen Begegniessen"[2].

У Чуді Телль являється чимсь вроді римського Брута — юродивим, придуркуватим, але добрим стрільцем — і зветься, властиво (дурний), а навіть сам пояснює Геслерові своє ім'я, кажучи: „Ware ich witzig, so hiesse ich anders und nicht Tell"[3]. Новіші критичні досліди виказали, що в пам'ятниках, сучасних самому фактові повстання швейцарського зв'язку, нема ніякої згадки про Телля, ані про Геслера. Казка про Телля появляється перший раз аж ок[оло] 1480 р., т. є. 150 літ після самого повстання, в т. зв. «Малій літописі білої книги». Звісно також, що ок[оло] 1440 р. (а затим о 100 літ після повстання) вмер в Аргау лицар Геслер фон Брунег, властитель замків Грінінгер і Ланденберг; пізніша повість перенесла його о сто літ взад і зробила з нього двох австрійських старостів, Геслера і Ланденберга. Повість, списана в «Малій літописі», мабуть, на основі давньої народної пісні, котра неясні споминки про повстання швейцарське сплела з стародавньою міфологічною казкою про вистріл бога сонця (старонімецьке tall, tello — уроджений, украшений — є постійною прикметою бога сонця, гл[яди] Simrock*, Deutsche Mythologie, с. 82).

---

[1] P a l l e s k e, Schillers Leben, II, 392.

[2] «Гельветська хроніка, або справжній опис подій, що сталися як у священній Римській імперії, так особливо в одній похвальній федерації» *(нім.).— Ред.*

[3] «Коли б я був дотепний, я називався б інакше, а не Телль» *(нім.).— Ред.*

Ся пісня доховалась до наших часів тільки в пізнішій переробці з р. 1477[1].

Дивна річ вийшла з Шіллеровим опрацюванням сього предмета. Автор, котрий дбав, як бачилось, головно о те, щоб не робити концесій домаганням публіки і сучасності, сповнити, головно, свої власні вимоги поетичні, сотворив діло, безперечно, величне і могуче, але все-таки в поетичнім згляді далеко не бездоганне,— що згадаємо тільки потрійність акції (Телль і Геслер — зв'язкові, Аттінгаузен, Берта і Руденц), недостаточно з собою зв'язаної, цілковитий брак дійства зв'язкових після оснування зв'язку на Рітлі і т. і.[2] Зато драма, на перекір його інтенції, вийшла вповні і в найкращім значенні сучасна, сучасна не тільки для Німеччини доби наполеонської, але сучасна для кождого часу і кождого народу, що стогне під чужим політичним і суспільним гнітом і бажає з-під нього вибитись на волю. Був се могучий, безсмертний заповіт поета, того самого, котрому французький Конвент признав право горожанства в Французькій республіці за смілу оборону прав людських,— заповіт, лишений цілій людськості всім народам, позбавленим політичної самостійності, спинюваним зовнішньою, ворожою силою на дорозі правильного суспільного розвою.

Нехай же заповіт великого генія і чоловіколюбця найде симпатичний відгомін і в серцях руcько-української громади, котрій ми і поручаємо отсей переклад.

---

[1] Frh. v. Liliencron*, Historische Volkslieder der Deutschen, Bd. I, стор. 185, а також Rochholz*, Tell und Gessler in Sage und Geschichte і його ж «Die aargauer Gessler in Urkunden von 1250 bis 1513» в додатку до аугсбурзької «Allgemeine Zeitung», 1877, N. 199—219 і д.

[2] Аналіз драми гляди: Heinrich Düntzer*, Erläuterungen zu den deutschen Klassikern, Bd. 53-54.

ГАЙОТА*. НОВЕЛИ

«Шлюбна обручка».— «Вимріяна зустріч».— «Немезіда серця».— «Чому тебе тут немає?» — «Останній кінь».— «Перетягнута струна».— «Квітка папороті пана Леонарда».— «Чи знаєш цей край?» — Краків, коштом Й. К. Жупанського * і К. Й. Геумана*, Познань, Й. К. Жупанський, 1887

Літературні твори — незалежно від школи, до якої вони належать, чи теми, якій вони присвячені,— бувають двох видів. Одні з них відзначає похмуре, важке світосприйняття. пригашений колорит, але вони вражають глибиною спостереження і гостро ставлять перед читачем найважливіші і найболючіші проблеми буття. Інші ж — повні сонця і повітря, зігріті лагідним теплом, мають не чіткі, а більш делікатні контури і залишають у душі слід, подібний до враження, яке справляє дотик м'якої жіночої руки. І якщо твори першої групи як правило залишають у нашій свідомості важке і сильне враження — будь то «Антігона», «Дон-Кіхот», «Король Лір», «Ханжа»*, «Фауст», «Мертві душі» або «Жерміналь»,— то твори другої групи діють заспокійливо, пом'якшують наші пристрасті, зміцнюють віру в доброту людської натури і любов до природи. Ще раз повторюю, що я зовсім тут не маю на увазі різниці шкіл і напрямків — ідеалізму і реалізму, а підкреслюю авторську індивідуальність, результатом якої є ці твори. Це стане ще яснішим, коли першій категорії прикладів я протиставлю другу: «Одіссею», «Шаленого Орланда»*, «Натана-мудреця»*, «Вільгельма Телля», «Домбі і сина», «Пана Тадеуша», «Рудіна» тощо. На мою думку, літературна школа, до якої той чи інший автор належить, має дуже мале значення при оцінюванні його творів. Школа дає йому переважно тільки форму, метод спостереження дійсності. Зміст, дух, думку автор мусить внести сам, і лише ці фактори свідчать про його талант і вартість.

До творів другої категорії належать також «Новели» Гайоти, молодої письменниці, яка відразу зуміла собі здобути загальну симпатію читаючої громадськості і не лише

польської; деякі її твори було вже перекладено російською і німецькою мовами Зрозуміло, якщо я зараховую її твори до тієї самої категорії, що «Одіссея», «Пан Тадеуш» тощо, то зовсім не хочу цим поставити їх на одному рівні із згаданими шедеврами; схожість я бачу лише в основному тоні, у способі бачення світу і людей, у тому ясному і спокійному погляді, у тій м'якості і делікатності трактування предмета.

До якої літературної школи належить Гайота? Це питання, особливо щодо творів цієї другої категорії, видається майже безпредметним. Кожна школа в творах цього роду може знайти свої елементи, і кожна діятиме однобоко, якщо схоче їх собі повністю присвоїти. У новелах Гайоти ми бачимо постаті, взяті живцем з дійсного світу, психічні мотиви і життєві моменти, яких не посоромився б жоден реаліст, але при цьому спосіб трактування предмета є цілком відмінним від того, яким послуговуються реалісти, сфера і сила спостереження досить обмежена, і отой характерний майже для всіх польських письменників новітніх часів нахил не стільки до ідеалізму, скільки до ідеалізування, тобто до прикрашування, облагороджування того, що насправді зовсім не таке, і до обминання тих сторін життя і явищ, яких таким чином облагородити не можна. Це ідеалізування не має нічого спільного з ідеалізмом, тобто із стремлінням до ідеалу, і з провідною думкою самих белетристичних творів. Ідеалізм є необхідним елементом у кожному творі мистецтва, який має служити не пустій розвазі а справжнім духовним потребам суспільства; ідеалізування ж є часом фальшуванням дійсності і, як таке, не може бути корисним для суспільства.

Отже, з цього погляду можна, на мою думку, зробити основний закид талановитій авторці «Новел»: з а м а л о в н и х і д е а л і з м у, тобто провідної суспільної і загальнолюдської думки, а з а б а г а т о і д е а л і з у в а н н я. Застерігаю відразу, що я не говорю цього про всі вміщені у згаданому томі новели, а ще менше про всі твори Гайоти. Я маю на думці головним чином новели, опрацьовані авторкою найстаранніше: «Шлюбна обручка» і «Перетягнута струна». В обох цих творах авторка змалювала жіночі постатті (про типи тут немає мови) якщо не зовсім вигадані, то принаймні виняткові і, більш того, поставлені у виняткові умови, часом навіть не правдиві. Образи ці показано відразу готовими, без найменшої спроби

генетичного пояснення, вони стають героїнями лише завдяки збігові виняткових обставин, які зовсім нехарактерні для звичайних умов життя.

Уявіть собі таку ситуацію: у Варшаві живе прекрасний і дуже популярний лікар, людина великого розуму і серця. Цей чоловік має дружину, особу дуже тендітну, делікатну і гарну, з якою можна поводитися, не як із звичайною людиною, а як з квіткою або витонченою іграшкою (стор. 40). Вона все життя залишається «чудовою непрактичною дитиною», нічого не робить, ні в чому не розбирається, не розуміє навіть елементарних життєвих справ. «Т е п е р т а к и х д е д а л і м е н ш а є і с т о т»,— говорить авторка. «Вона була о д н і є ю з о с т а н н і х пестунок долі, які раніше називалися жінкою» (стор. 45). Звичайно, авторка відчуває, що це дуже виняткова постать, взята скоріше із старого французького роману (Е. Сю*), а не з варшавського грунту. Ця виняткова мати має також виняткову доньку — героїню новели «Шлюбна обручка». Щоправда, характеристика цієї доньки, Кароліни, вийшла дещо плутаною і нечіткою, як це взагалі буває з усіма ідеальними постатями. Кароліна під впливом виховання батьком (який має величезну лікарську практику!) «зростає, як активна, енергійна і рішуча жінка, має щось чоловіче в глибині свого характеру», хоч одночасно «легко зворушується, любить піклуватися дітьми і всіма слабкими створіннями і мріє про посвячення для коханого як про найбільшу радість» (стор. 41). Ця активна, енергійна і рішуча дівчина з чутливим жіночим серцем на 18-му році життя «не мала жодних бажань, жодних мрій, властивих молодим дівчатам, бо єдиним її прагненням, єдиним ідеалом було забезпечити матері вигідну старість, а підростаючій сестрі створити вільнішу молодість. Лише для неї мріє вона про подружжя, домашнє щастя, про гарних діток; у собі ж бачить тільки знаряддя цього всього, машину» тощо (стор. 55) Якщо звичайна дівчина вбачала б здійснення усіх цих гарних речей у заміжжі, то Кароліні «навіть на думку не спадає, що вона є молодою і гарною, і може подобатися чоловікові». Як бачимо, цілком незвичайний зразок 18-річної молодої і гарної варшав'янки.

Отож, маючи два такі виняткові характери, авторка починає з ними дальші операції. Передусім несподівано вмирає батько Кароліни, залишаючи жінку-забавку, Кароліну, і молодшу доньку — дитину. З маєтку батька зали-

шаються лише дрібні крихти, а широких знайомств і відносин, які він мав у світі, не залишилося абсолютно. Авторка відразу викидає три жінки з раю на якийсь острів людоїдів, на якому вони можуть прожити лише завдяки надзвичайним зусиллям Кароліни. Кароліна шукає уроків, щоб своїм заробітком залатати діри в бюджеті, і ось їй трапляються вигідні уроки, але з такою умовою, щоб особа, яка їх буде давати, була заміжньою. Не довго думаючи, Кароліна для утримання матері і сестри потай одружується зі старим Стженьчицем, 85-річним кавалером, колегою її діда. Велінням долі її жертва скоро стає непотрібною, бо мати і сестра вмирають, і та ж сама доля хоче, щоб старий Стженьчиц жив ще 21 рік від дня шлюбу, так що Кароліна протягом якихось 13-ти років приречена доглядати ледве живий і дійсно відштовхуючий скелет.

Ось зміст «Шлюбної обручки», і вже з цього кістяка кожний бачить, що весь цей зміст заснований на збігові самих виняткових і неправдоподібних обставин. І навіщо? З якою метою? Про що авторці йшлося? Хіба про те, щоб показати ідеальну жінку, сповнену справді безпредметної жертовності, яка теж лише внаслідок своєї сліпої пристрасті до жертвування губить своє життя і свої сили. Признаюсь, що ні громадської думки, ні психологічної правди в цій композиції не можу добачати, що, незважаючи на ретельне опрацювання і багато справді гарних частин, загалом новела видається невдалою[1].

Менш неправдоподібною, але не менше винятковою натурою є Еля, героїня новели «Перетягнута струна». Ось як устами героя оповідання характеризує її авторка: «Ніде у Варшаві (чи лише у Варшаві?) не зустрічав я таких зрілих дівчат (Еля має 26 років), які б носили віночки з волошок на голові, розпускали волосся нижче колін, які, чи то п'ючи чай, чи то краючи хліб, виглядали б завжди так, ніби щойно злетіли з хмар, а за хвилину полетять туди існову, які б робили враження якихось особливих істот, що живуть у своїй власній, неможливій (?!)

[1] Підкреслюю деякі вади не з метою робити авторці зауваження, але просто, щоб звернути на них увагу і виправити їх у другому виданні. Стор. 3: «дім, який має мене в числі своїх мешканців»,— зворот дуже неприродний. На стор. 28 дата шлюбу Кароліни зі Стженьчицем подана точно: 8 листопада, а на стор. 82 шлюб відбувається у жовтневий день. Стор. 92: «у цій дівчині було щось вольтерівське»; стор. 93: «деструктивна інтуїція»; стор. 96: «сатирична інтелігенція» і т. д.— означення дуже надумані і неточні.

для інших атмосфері, з непевними, невловимими, недоступними для звичайних умів барвами, запахами, світлом і тінями. Еля була романтичною в кожній клітині, героїнею вже застарілих романів, до того ж стояла вже за порогом тієї щасливої першої молодості, в рожевому освітленні якої кожне дивацтво видається новою чарівністю, і при тому не була смішною (?). Було щось надзвичайно щире в її перебільшеному сентименталізмі, стільки неописаної граціозності в кожній її ексцентричності, при цьому стільки суму, туги, жалю і доброти дивилося на цей світ божий з її синіх, чудових очей, що мимоволі треба було захоплюватись нею, стенаючи плечима, і жаліти, роздратовуючись одночасно» (стор. 325—326). Як бачимо, авторка добирає найсуперечливіші кольори і риси, щоб показати нам цю постать, але незважаючи на це, її характеристику не можна віднести до вдалих — бодай чи не тому, що це постать зовсім нереальна і фантастична. Я назвав її менш неправдоподібною, ніж Кароліна, тому, що, не знаючи добре польського суспільства тих околиць, які описує авторка (в наших краях я нічого подібного до Елі не зустрічав), можу припускати, що під впливом старої солодкосентиментальної ідеалізуючої романтичної літератури могла десь виховатись подібна істота. Те, що це не є і ніколи не був тип суспільний, що такі істоти, якщо і були колись, то були завжди винятковими,— це відчуває і сама авторка; що Еля змальована не з реальної людини, а є витвором фантазії,— у цьому виявляється повне мовчання авторки про те, звідки могла взятись і в який спосіб могла зрости така екзотична квітка на твердому грунті польського села і невеселих взаємних стосунків.

Отже, ця Еля, 26-річна панянка, яка живе у чужій сім'ї на милості далеких родичів, без занять, без жодних вищих чи нижчих інтересів, потай кохає кузена, молодого варшавського адвоката, пересічну людину, яка нічим не може вдовольнити її романтичних мрій. Кузен, незважаючи на деякі досить ясні натяки, не здогадується про це кохання, намовляє її одружитися з іншим, врешті одружується з такою, як сам, пересічною панянкою, яка через кілька років почуває себе з ним нещасливою. Волею долі, кузен має апоплексичний удар і втрачає голос, що для адвоката є великим лихом (хоча і не таким страшним, як представляє це авторка, бо йому залишаються найбільш прибуткові цивільні справи). Вилікувати його може хіба

несподіване хвилювання, переляк тощо. Почувши про це від його дружини, Еля жертвує своїм непотрібним життям і в його присутності вбиває себе пострілом з револьвера.

І тут безліч прегарних деталей, делікатність контурів і відтінків не компенсує невдалої основи, не може закрити багатьох суперечностей у характері героїні. І тут, як у «Шлюбній обручці», ми бачимо ту саму безцільну і безпредметну жертовність винятковоі жінки — ситуацію, яка не може викликати нашу абсолютну симпатію тому, що ми відразу бачимо недоліки в самій основі і, замість того, щоб викликати співчуття трагедійній долі подібних осіб, нас скоріше дратує їхня нерозсудливість. А дратує не тому, що ми ніби є завзятими матеріалістами, нездатними піднятись на висоту подібних характерів, але, швидше, тому, що бачимо тут безцільне марнування людських сил і почуттів, в той час коли цих сил і почуттів не вистачає на інші, далеко вищі і святіші цілі.

«Квітка папороті пана Леонарда» є жартом, побудованим також на неправдоподібній основі. Пан Леонард — взірець варшавського денді, хоч людина зрештою інтелігентна,— хоче знайти квітку папороті. Навіщо? Ми не знаємо і не можемо зрозуміти, як людина, яка закінчила бодай початкову гімназію, може серйозно не знати, що папороть не цвіте, а розмножується за допомогою спор.

Перлиною усієї цієї збірки є, на мою думку, прегарно виконана і глибоко продумана річ «Немезіда серця». Без тіні ідеалізування показує нам тут авторка старого, з паралізованими ногами, скупця Скульського, який усе своє життя систематично сушив своє серце, душив у ньому всі людські почуття і поривання тільки для того, щоб на старість через свою немічність потрапити під владу розпусного і грубого хлопця Гурка, який його тиранить, зневажає і ошукує, виманює у нього гроші на гулянки, а врешті покидає безпомічного каліку ввечері під час дощу в Ботанічному саду, а сам іде на зустріч з якоюсь сильфідою. Старий скнара після невдалої спроби вийти з саду, падає в болото і вмирає, а Гурек краде його гроші і зникає. Незважаючи на всю «реалістичну» непривабливість предмета, авторка зуміла опрацювати його з таким талантом, надихнути кожну сторінку таким щирим теплом і чисто людськими почуттями, що увесь твір справляє надзвичайно чисте і сильне враження. «Немезіда серця» найкраще свідчить про небуденний і оригінальний талант авторки, якій

ми бажаємо від щирого серця, щоб вона йшла далі цією ж дорогою зображення реальних людей і взаємин за допомогою свого надзвичайно симпатичного об'єктива.

До цієї ж категорії реалістичних без жодної ідеалізації творів належать також «Вимріяна зустріч» і «Останній кінь», хоча композиція першої новели дещо шаблонна, а тема другої занадто поверхова і не справляє глибокого враження. «Чому тебе тут немає?» — слаба і майже незрозуміла річ, а таких творів, як «Чи знаєш цей край?», авторка повинна взагалі цуратися; немає нічого шкідливішого і вбивчого для талантів, схожих на талант Гайоти, як спіритичний містицизм.

В кінці ми дозволимо собі висловити вдячність незвичайно оперативній видавничій фірмі Жупанського і Геумана за гарне і дбайливе видання, як би там не було, вартісної і приємної книжки.

НАРИСИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ГАЛИЧИНІ

І

ЗІРНИЦЯ ВІДРОДЖЕННЯ

В якому стані Галицька Русь перейшла з-під влади Речі Посполитої Польської під Австрію, це, мабуть, досить відомо кожному культурному полякові, що читав хоча б книжку ксьондза Ліковського* про історію уніатської церкви у XVIII і XIX ст. або «Історію чотирилітнього сейму» ксьондза Калінки*. Численне і впливове колись русинське міщанство, організоване в церковні братства, з прийняттям унії і припиненням обрядової боротьби матеріально занепало і втратило свою популярність. Русинська шляхта вже давно була денаціоналізована і, прийнявши католицьку віру, не відчувала солідарності з Україною, хоч переважно в побуті ще вживала її народну мову. Вище духівництво, як правило шляхетського походження, здавна зневажуване правлячими колами Речі Посполитої, теж давно звикло звертати свої погляди до цих кіл; воно домагалося сенаторських крісел, посад і привілеїв, мало дбаючи про справи парафій. У хвилини, вільні від «вищої політики», воно здобувало для себе ласку впливової шляхти і державних сановників. До того ж слід додати, що це вище духовенство — єпископи і священики — походило виключно з ченців-василіан; тому й не дивно, що нижче світське духівництво вони тримали в темноті й убожестві, принижували і різними способами тиранили. Проте і в середовищі цього вищого русинського духівництва другої половини XVIII ст. зрідка траплялися люди, що відрізнялися характером, знаннями або принаймні хоча б почуттям своїх обов'язків. Одним із небагатьох людей цього типу був Микола Шадурський, протонотарій святої столиці і генеральний інспектор львівського єпископату, який залишив чудовий і надзвичайно

цінний опис усіх церков і парафій цього єпископату за 1762—1768 рр., що й досі лежить в архіві львівського капітулу*. Проте траплялися і по русинських тодішніх монастирях люди вчені, освічені і тямущі в справах теології, як про це свідчать тодішні спогади (наприклад, спогади Карпінського*); але вже самим способом свого життя відокремлені від народу і ближчі до шляхти, ці люди не могли мати майже ніякого впливу на русинське громадянство.

Що ж до нижчого, сільського русинського духовенства, то воно в XVIII ст. дійшло було до останнього ступеня приниження, темноти і убожества. Єпископи, головним чином у Холмі, за добру плату висвячували на сільських попів людей, які ледве вміли читати і не розуміли того, що читають (церковною мовою); ці люди ні розумово, ні морально не були підготовлені до релігійного проводу. Шляхта поводилася з такими попами не краще, ніж з кріпаками, а деколи й гірше. У мене є документальні записи з тих часів, у яких, між іншим, є оповідання про попа, якого «у дворі вважали за блазня». Коли його запрошували до двору на обід, то садовили за окремим столиком і подавали йому смажену ворону; коли він їв, гості плескали в долоні і кричали: «Кра! Кра! Кра!» Єпископи й каноніки поводилися з сільськими попами теж не краще; тілесна кара, застосовувана ними до духовних осіб, була звичайним явищем. Отож не дивно, що за таких обставин нижче духівництво було часто деморалізоване. В записках деканату про відвідини деканами парафій аж надто часто читаємо стереотипну фразу: „parochus ebrius inventus est"[1], в одному з рукописів бібліотеки Оссолінських (525) зберігається і досі скарга парафіян на свого ксьондза, що «пристав до злодійської банди» і чинить велику шкоду своїй пастві.

Польські власті теж були далекі від того, щоб не те що дбати про тих нещасних і всіма зневажених парій, а й хоча б просто справедливо ставитись до них і поводитися з ними згідно з законом. Простий економ із Ліска в 1760 р. не підкорився властям, не бажаючи видати суду євреїв з села Побідне, які вбили русинського попа; отож цього елементарного акту справедливості, немов якоїсь ласки, сам єпископ Шумлянський* мусив просити в сяноцького старости Мнішка (рукописний відділ бібліотеки Оссолінських, № 2704). Отже, не дивно, що через таке ставлення до себе

[1] Попа застали п'яним *(лат.).— Ред.*

нижче духівництво часто опускалося до втрати людської гідності і гідності духовної особи; але тим більш дивним має нам видаватися те, що в таких жахливих умовах знаходилися ще в «попівських рясах» до певної міри світлі особистості, які були прихильні до простого народу і дбали про свою гідність, і навіть люди, в яких прокидалось часом національне почуття і які прагнули до освіти, знання і розумової праці. Щоправда, були між тодішніми сільськими попами й люди заможні, були родини, в яких сан священика переходив з роду в рід і які навіть у спадок займали ті самі парафії і мали в них свої власні садиби та господарства. Однак життя звичайного сільського попа мало чим відрізнялося від життя селянина, хіба тим, що піп не відбував панщини. Цікаво, що переважно в убогих гірських околицях зустрічаються попи, які вже на початку XVIII ст. відчувають потребу створення літературної мови, близької до мови народної і які першими практично стають на цей шлях. Ми маємо відомості про двох таких попів. Отож, в 1736 р. Іван Прислопський, парафіяльний священик у бідному і маленькому гірському сільці Камінній, тепер Грибовського повіту, переклав псалтир з церковної мови на русинське, так зване лемківське, наріччя, яким говорить простий народ у тім краю, і додав до кожного рядка псалмів відповідний рядок із святого письма Нового завіту. Ця надзвичайно цікава праця залишається й досі в рукописі.

Другим подібним несвідомим апостолом національного відродження Галицької Русі був Теодор Попович, парафіяльний священик у Тухлі (тепер Стрийський повіт), який в 1751 р. уклав книжечку надзвичайно цікавих апокрифічних легенд* майже чистою народною мовою, до яких додав на початку вірш під заголовком «Пісень о світі»*, цей вірш манерою письма, стилем і мовою дуже близький до народних пісень (рукописний відділ бібліотеки Оссолінських, № 2189).

Що ж до простого народу, то він становив окремий світ. Він відробляв панщину, спливав потом на своїй ріллі, підлягав панській юрисдикції, співав своїх пісень, додержував своїх обрядів і ні про що більше не думав. Громадська управа була на послугах у поміщика і його службовців, при церкві існували церковні братства, які мали дбати про порядок у церкві, почасти навіть про освіту, але парафіяльних шкіл було дуже мало, не знаю, чи можна б їх нарахувати хоча б 50 у цілому краю.

Не дуже відрізняючися один від одного щодо економічного становища, зате в атмосфері повної темноти і пригноблення жили ці люди ніби в темряві Більш жвавим натурам, що прагнули якогось руху і змін, залишалась тільки одна дорога — опришківство, розбійництво, жебрацтво і взагалі життя непевне, нелегальне, але вільне. Була це на ті часи єдина форма народного протесту проти пануючих суспільних порядків. Ніхто з шляхти і духівництва не дбав про розумове життя цієї темної маси, ніхто навіть не визначав за нею права на розумовий розвиток. Навіть міщани, що культурно стояли не набагато вище від селян, ставились до них з погордою. Тільки де-не-де в старих збірниках пісень або на полях старих книг і рукописів зустрічаємо записану якусь народну українську пісеньку, звичайно гумористичну або непристойну — єдине свідчення уваги інтелігенції тих часів до життя і духовних надбань простого народу.

Ці умови ні в чому не змінилися й після 1772 р., тобто з часу, коли Галичина перейшла під Австрію. Правда, австрійський уряд, особливо Марія-Тереза* і Йосиф II*, мали намір багато зробити для простого люду і для русинів, але справи їхні не зовсім відповідали намірам. Марія-Тереза заснувала в 1774 р. у Відні при церкві святої Варвари семінарію для богословів греко-католицького обряду з Угорщини, Семигорода і Хорватії і наказала приймати до цієї семінарії також по 6 українських кандидатів з обох галицьких єпископатів. Ця семінарія існувала дев'ять років. Йосиф II заснував у 1783 р. у Львові духовну семінарію для навчання греко-католицького духівництва, а в 1784 р. заснував там же університет, при якому був і богословський відділ і на який могли вступити тільки ті, хто закінчив до цього 6 класів гімназії. Більше того, з 1787 р. за наказом цього цісаря для українських семінаристів заведено при університеті викладання українською мовою. Економічне становище духівництва теж було у певному плані врегульоване. Здавалось би, що такі важливі реформи повинні були б піднести дух русинів, дати безпосередній імпульс до національного відродження, але цього саме не сталося. Духівництво стало підноситись, але одночасно почало відриватися від народу, більше прихилятися до шляхти і ополячуватися, тим більше, що, незважаючи на реформи Йосифа II і скасування кріпацтва* в 1782 р., суспільне становище селянства зовсім не поліпшилось,

а навпаки, його економічний стан з часом дедалі більше погіршувався внаслідок здирств численної і ненаситної німецької бюрократії, що з початком австрійської окупації наводнила країну. Отже, замість того, щоб використати пільги Йосифа II в галузі шкільної справи для піднесення освіти русинського загалу, для створення літератури справді народної і живої, яку передчували Прислопський, Попович та інші, русинські викладачі намагалися викладати незрозумілою церковною мовою, знеохочуючи своїх слухачів і до науки і до української мови. Викладання українською мовою тривало у Львівському університеті від 1787 до 1806 р., але воно не принесло національній справі майже ніякої користі; не було видано жодної оригінальної книжки, майже жодного друкованого клаптика (крім хіба «Ономастикона» професора Лодія*), які, хоча б на ті часи, мали яку-небудь вартість і могли зацікавити хоча б ширші кола духівництва. Тож і не дивно, що коли в 1806 р. ці лекції українською мовою було скасовано, ніхто за ними не шкодував.

II

Цікаво, що австрійський уряд, хоча й «ревізував» Галичину, спираючись на претензії угорської корони до Червоної Р у с і, але не знав, що за народ має він під своєю владою у Східній Галичині. Офіційно називали цей народ то Rüssen[1], то gens ruthena[2], Rusniaken[3], самі ж русинські вчені називали себе народом російським, малоруським або слов'янським; німецькі урядовці вбачали в мові цього народу подібність до мови сербської або ілірійської. Отже, уряд, що дбав лише про утримання в своїх руках нового краю, робив що міг — не для задоволення органічних потреб самого народу, а з метою відгородити його від Росії. Офіційний історик Енгель пише історію „Der Fürstenthümmer Halitsch und Wladimir" і полемізує з претензіями російських сановників (генерала Тутолміна*), які проголошували єдність всього руського народу від Карпат до Уралу. Наслідком цієї ж тенденції — відвернути українське духівництво в Галичині від зв'язку з російськими

[1] Русини *(нім.)*.— *Ред.*
[2] Рутенський народ *(лат.)*.— *Ред.*
[3] Руснаки *(лат.)*.— *Ред.*

уніатами* — було також заснування духовних семінарій для українців у Відні і Львові; наслідком цього намагання було, врешті, відновлення в 1808 р. давньої галицької митрополії у Львові.

Як українські лекції в університеті, так і відновлення галицької митрополії не було великим доброчинством для національного розвитку Галицької Русі. Митрополита призначав папа, а затверджував цісар; цілком зрозуміло, що на такий високий пост могла потрапити тільки така людина, яка давала запоруку, що завжди і у всьому діятиме на руку цим двом сферам інтересів: римській церкві і династії Габсбургів. І справді, ми бачимо це від самого початку існування митрополії аж до наших днів — з шести митрополитів, яких ми мали досі, троє дещо більше австрійці, ніж римляни (Ангелович*, Яхимович* і Литвинович*), а троє дещо більше римляни, ніж австрійці (Левицький* і обидва Сембратовичі*),— але українцем-патріотом не був жоден. Ангелович (був митрополитом у 1808—1814 рр.) писав польською мовою патріотичні брошури на захист Австрії проти Франції (їх перекладали німецькою і французькою мовами), а по-українськи видав лише один обіжник, у якому повідомляв віруючих про своє призначення митрополитом. Головним представником інтелігенції при першому митрополиті був священик Михайло Гарасевич*, відзначений цісарським орденом і титулом барона de Neuster в нагороду за переслідування, яких він зазнав від воєнних польських властей у 1809 р., автор великої праці „Annales ecclesiae ruthenae", написаної латинською мовою на основі документів Львівського капітулу. В 1793—1797 рр. він видавав разом із Онишкевичем і Марцінковським „Dziennik patriotycznych polityków we Lwowie*", в австрійському дусі, але прихильному до всього польського. Епізод у 1809 р.— його втеча разом з Ангеловичем зі Львова й арешт їх обох українськими селянами в прикордонному гірському селі Сенечеві та коротке ув'язнення в Стрию — зробив його ворогом поляків. У своїй праці*, написаній в останні роки життя, він розглядав українське питання з погляду релігійного, з історичних фактів висукував в основному переважно тільки чорну нитку ненависті і релігійного антагонізму; зрештою, судити про його погляди на основі цієї праці важко, бо видана вона була лише через чверть століття* після його смерті іншою людиною, яка значно завзятіше і послідовно ненавиділа поляків і,

очевидно, зробила у тексті численні вставки і виправлення

Епізод з арештом українського митрополита і його головного священика українськими селянами в 1809 р. цікавий ще з одного погляду: він був найкращим доказом того, наскільки чужими були духовні пастирі своєму народові, як мало вони користувались у нього пошаною. Так само, як і для сенечівських селян, вони були чужими і для національної української справи взагалі. Доба від відновлення галицької митрополії аж до смерті Ангеловича належить до найсумніших часів у русинському письменстві, її можна б назвати добою єгипетської темряви. Від 1809 до 1813 р. не вийшло жодної української книжки, жодного букваря, не видано жодної азбуки. Більше того, ніхто з русинів не видав за той час жодної книжки, жодної розвідки хоч би якоюсь іншою мовою. Цього розумового омертвіння не можна ні пояснити, ані виправдати політичними заворушеннями, наполеонівськими війнами; навпаки, ці війни могли б в силу багатьох причин зрушити національні українські інтереси, викликати не одну цікаву публікацію, коли б хоч у кого-небудь існувало таке національне почуття.

Перші проблиски нового руху, перші досвітки того, що в заголовку цього нарису я назвав «зірницею відродження», вийшли з Перемишля. На єпископському престолі сидів там у ті часи Михайло Левицький, чоловік невеликих здібностей і слабкого характеру, який, проте, перебував під добродійним впливом священика Івана Могильницького*, колишнього студента Віденського університету і слухача відомого славіста Копітара*. Був це перший муж на Галицькій Русі, котрий намагався розвіяти пануючу тут у погляді на національну справу єгипетську темряву за допомогою світла науки, який, озброєний арсеналом грунтовних, як на ті часи, філологічних знань, почав вивчати українську народну мову, а насамперед намагався спонукати священиків до практичної діяльності на полі освіти та розумового розвитку народу. Я маю рукописну книгу під заголовком „Protocollium expeditionum concernentium scholas parochiales", розпочату в кінці лютого 1817 р. (за якою аж до 1829 р. можна простежити, як ретельно Могильницький займався сільськими школами). За його ініціативою Левицький видав у 1815 р. катехізис, а в 1816 р.— буквар для народних шкіл. Перемишль не мав ще своєї друкарні;

той факт, що ці книжки друкувалися не у Львові, а в угорській столиці Буді, свідчить про те, що у Львові, навіть після смерті Ангеловича (коли єпископатом тимчасово завідував Гарасевич), неприхильно дивились на ці намагання Могильницького. Та на тому не кінець. Могильницький згуртував навколо молодого єпископа гурток щирих людей, частково із священиків Перемишльського капітулу, частково із практикуючих духовних осіб і, користаючись з враження, яке в єпископа склалося під час відвідин свого єпископату в 1814—1815 рр., схилив його підтримати ініціативу щодо заснування товариства для видання популярних і релігійних книжок. Статут цього товариства, опрацьований Могильницьким по-латині, був затверджений цісарем; однак Рим, внаслідок інтриги деяких впливових серед українського духівництва людей, не дав своєї згоди, і товариство не було дозволене. Ця перша, хоч і невдала, спроба об'єднати українську інтелігенцію для праці в галузі освіти простого народу заслуговує на всіляку увагу; статут цього „Societatis presbyterorum ritus graeco-catholici galicensium"[1] надрукований у Відні 1816 р. і становить сьогодні велику бібліографічну рідкість (донедавна навіть бібліографи не знали про його існування, і тільки професор української літератури* в Чернівецькому університеті знайшов два роки тому один його примірник), є важливим документом для історії нашого національного розвитку, для історії поглядів нашої інтелігенції на народ, його життя, а також на засоби і цілі його освіти. Тому й подаю тут в дослівному перекладі основний розділ (§ 10) цього статуту, в якому мотивується потреба заснування товариства.

«Насправді більша частина Христових овечок, які населяють Перемишльський єпископат (тоді налічували їх три мільйони), належить до селян. Зайняті важкою працею, обов'язками, клопотами і вартою, які їм належало робити, вони занедбують притаманні своєму станові і відповідні до своїх життєвих умов чесноти, натомість допускають вчинки, несумірні з цими рисами. Напрацювавшись цілий тиждень на городах, полях і при дорогах, рільник відчуває потребу спокою і відпочинку, внаслідок чого часто занедбує відвідування парафіяльної церкви

[1] «Товариства галицьких священиків греко-католицького обряду» *(лат.).— Ред.*

і релігійну науку і або в нікчемній бездіяльності відпочиває дома, або ж шукає розваги в шинках і пияцтві чи, врешті, по містечках і ярмарках, які, незважаючи на численні цісарські заборони, все ще відбуваються в неділі і в свята. Змушений привчати своїх дітей уже з раннього дитинства допомагати йому в польових роботах, він не має часу дбати про те, щоб вони здобували релігійну науку, не посилає їх до парафіяльних шкіл і на навчання катехізису. Притиснений нестатками, він заздрісним оком поглядає на заможніших своїх товаришів і сусідів і не докоряє собі ні крадіжками, ні заподіяною ним шкодою в полях, городах, луках і в господарстві.

Не здатний зрозуміти зв'язок великого суспільного об'єднання громадян і його мети, а також те, до яких засобів вдається уряд, керуючи цим суспільством, він помилково вважає цісарські розпорядження, що наказують виконувати громадські обов'язки, державні податки, накладені на громадян, військову повинність, встановлену для збереження загальної безпеки, за саме зло, що має на увазі винятково його поневолення, і не тільки занедбує свої обов'язки щодо суспільства і уряду, але навіть досить часто проти цих обов'язків виступає; поміщиків, господарів і посесорів земельних благ і навіть їхніх управителів і службовців вважає й називає своїми тиранами і гнобителями і або зовсім відмовляється виконувати підданські обов'язки, або виконує їх менш щиро і менш дбайливо. Панські маєтки та їхні прибутки він вважає наслідком поту свого чола, тому краде їх при кожній зручній нагоді, а навіть доходить до такого ступеня зухвальства і підступності, що не вагається підкладати під економії поміщиків і їхніх службовців вогонь і перетворювати їх на попіл. Врешті, гадаючи, що він народився для вічної нужди, а його майно і господарство залежить від сваволі поміщиків, він не думає про поліпшення свого становища і своїх життєвих умов; навпаки, що придбав з цілотижневої праці, в неділю і свята марнує в шинках і пияцтві, а в нетверезому стані часто чинить інші злочини, суперечки, заколоти і вбивства.

Все це головним чином і матиме на увазі оце товариство при укладанні творів катехізисних і проповідницьких, а також при написанні книжок для парафіяльних шкіл і завжди буде обстоювати в народі такі засади: що селянський стан сам по собі вже обтяжений багатьма турботами

та прикрощами, що й інші стани мають теж свої клопоти та прикрощі, і то тим більші, чим вищими і визначнішими є ці стани; що цілотижнева праця коло землі і потреба відпочинку зовсім не можуть виправдати занедбування релігійних обов'язків у неділі і свята, що бажаний відпочинок повинен полягати не в спанні і ще менше — в пияцтві по шинках, а саме в виконанні побожних вчинків, в слуханні слова божого і духовної науки; що батьки роблять справді добре, привчаючи заздалегідь своїх дітей до господарських занять і даючи їм нагоду навчитися господарства, але що над батьками тяжить і інший, далеко важливіший обов'язок — виховувати дітей у релігійному дусі, і тому слід вчасно посилати їх до парафіяльної школи, а в неділі і свята на богослужіння в церкву і на науку катехізису, тим більше, що в ці дні кожний повинен утримуватися від праці і виконувати побожні вчинки; що любов до ближнього повинна бути загальною і грунтуватися на щирому прагненні до охорони і підтримки добробуту інших і що тому не годиться заздрити заможнішим товаришам і сусідам, а тим більше красти їхнє майно або якимось іншим способом завдавати їм шкоди; що цісарська влада від бога, а цісарські розпорядки, державні податки, військова служба і вироки вищих інстанцій — це конче необхідні засоби суспільного щастя, бо що є божим, належить богові, а що цісарське — цісареві; далі, що властей, поставлених цісарем, належить слухатися не тільки з боязні, а й по совісті, бо хто противиться владі, противиться самому богові, внаслідок чого кожний повинен надалі підлягати розпорядженням цивільної влади і старанно уникати навіть найменшої спроби опору; що поміщиків не слід вважати за гнобителів і тиранів, а швидше за батьків родини, провідників і оборонців люду, який живе в їхніх земельних володіннях, що селяни повинні відчувати до них любов, а належні повинності виконувати щиро, стерегти і боронити їхнє майно, а тим більше стримуватись від усяких пошкоджень цього майна; що, врешті, наслідки праці, зібрані в поті чола, не повинні марнуватись по шинках і в пияцтві для збагачення євреїв, і що їх швидше годиться повернути на домашні потреби, на поліпшення життя, на забезпечення дітей і родичів, убогих, хворих і прибитих нещастям, а також на випадок власної недуги і старості, або, якщо кому бог дав більше, ніж йому потрібно, хай пожертвує на ремонт і прикрасу парафіяльних

церков, а передусім на збільшення і поширення фонду для парафіяльних шкіл».

Як бачимо, автор статуту добре бачив і влучно окреслив багато важливих суспільних явищ своєї доби, влучно охарактеризував становище і настрої сільського люду. Але в запобіжних засобах, які ставилися як мета товариства, незважаючи на незаперечно добру волю і щире прагнення освіти для народу, відчувається занадто піп, моралізатор. Правда, коли б цілі сягали далі вглиб тодішніх відносин, були більше суспільно-реформаторські, а менше моралізаторські, то вони не були б дозволені. Проте деякі пункти програми наближаються до іронії, приміром, те, щоб прищепити селянам любов до своїх панів, як до класичних „patres familias"[1].

Цікавий і характерний ще один розділ статуту, що стосується мови, якою мали видаватися книжки цього товариства. «Ці книжки,— говориться в статуті,— мають бути написані так, щоб і неосвічене громадянство (rudis plebecula) могло їх використовувати, отже, народною мовою (sermone vulgari), уживаною по селах, причому треба буде стерегтися грубих помилок селянської говірки (duros loqueae plebae errores) і опрацьовувати книжки так, щоб вони були легко зрозумілі і для найпростіших, а все ж таки схилялися до досконалішого вислову (elegantiorem sermonem), щоб у такий спосіб і селянська мова хоч трохи вдосконалювалася, і чернь, призвичаєна до досконалішого висловлювання, легше могла згодом розуміти те, що прилюдно співається під час богослужіння». Значить, і тут подвійний підхід: народна мова вважається за необхідний елемент освіти й популярної літератури, але водночас панує ще шляхетське упередження до цієї мови, як до простацького говору, повного помилок, який вимагає ушляхетнення і розвитку в напрямі асиміляції з мовою церковною.

III

Сама ідея заснування товариства для піднесення освіти народу була підтримана принаймні щирішими і яснішими представниками сільського духівництва надзвичайно прихильно. «Вже сподівалися ми кращого майбутнього, тим більше, що й митрополит Левицький виявляв

[1] Батьків родини *(лат.)*.— *Ред.*

себе як завзятий русин»,— напише про цей момент* Я. Головацький 30-ма роками пізніше, спираючись, очевидно, на усні перекази.

Ці надії мали свою основу ще в одній обставині. Ще в 1816 р. з ініціативи латинського архієпископа Анквіча* тодішній галицький губернатор, барон Гауер*, звернувся до митрополита Левицького з листом, у якому висловлювався проти запровадження української мови в народних школах, бо це є, мовляв, говір, яким дуже мало або й зовсім нічого не пишуть і який через це зовсім не вироблений і не може бути предметом шкільної науки. Наука на цьому говорі зовсім не потрібна, для самих русинів ні до чого не придатна, до того ж важка через кириличні літери. Оскільки ж галицькі русини переважно володіють польською мовою, митрополит повинен подумати, чи не краще було б вчити народ читати й писати тільки по-польськи, «щоб не пробуджувати серед населення одного краю, а деколи навіть одної і тої самої місцевості дух сепаратизму». Врешті, губернатор пропонує митрополитові, на випадок, якби він був з цим незгодний, подумати принаймні, «чи не краще було б книжки, писані українською народною мовою (бо про церковну тут не може бути мови), друкувати латинськими літерами». В цих справах губернатор пропонував митрополитові влаштувати спільні засідання для прийняття остаточної ухвали.

Не чекаючи на наслідки цих засідань, які до того ж і не відбувалися, деякі поміщики в Чортківській окрузі почали організовувати по селах польські школи коштом українських громад, мотивуючи це тим, що в українських школах дяки навчають російської мови і що наука там не йде далі читання по складах.

Ці наступи на народну школу вище духівництво відбило з таким успіхом, що в 1818 р. з'явився спеціальний цісарський декрет, згідно з яким місцеві жителі у чисто українських селах забезпечувалися українськими народними школами, а в місцевостях з мішаним населенням, де вже існує мішана школа, їм дозволялося на власні кошти також утримувати свою окрему народну школу

Проте цей декрет не був виконаний, і з усіх тих добрих починань не вийшло майже нічого. Єпископ Левицький, посівши у 1818 р. митрополичий престол (він був призначений митрополитом ще в 1815 р.), раптом змінив своє ставлення до української справи; поріднившись із шляхетською

родиною Сташкевичів, він почав грати роль польського шляхтича, утримував наложницю, на яку витрачав великі гроші і для якої купив село Збору, із своєї платні — 28 тисяч на рік — він не міг відкласти навіть кілька десятків ринських на друкування хоч би найменшої української книжки. Українську мову в консисторії скасовано; митрополичі обіжники, навіть циркуляри у справах народних шкіл, виходили майже виключно (аж до 1831 р.) по-польськи або по-латині; об'їжджаючи свій єпископат, Левицький ставився до українського духівництва з явною погордою і спинявся тільки у шляхетських дворах.

Правда, товариш його перших кроків, священик Іван Могильницький, ще деякий час підтримував у митрополичій консисторії український дух. У 1822 р. він відбив нову атаку намісництва проти вживання української мови грунтовною розвідкою про значення церковної мови для галицьких українців*, а також про різницю між мовою українською і російською. Була це перша спроба розібратися в минулому української мови, хоча треба визнати, що результат цих дослідів вийшов у Могильницького кориснішим для церковної і книжної мови, ніж для живої народної.

Зникла, як у піску, також і діяльність перемишльського товариства. Ніхто з членів цього товариства, крім Могильницького, не залишив слідів своєї праці. Сучасники і пізніші покоління приписували це явище амбіції самого Могильницького; ще в 1846 р. якийсь анонім писав, що «Могильницький, як єпархіальний інспектор народних шкіл, взяв монополію на шкільні книжки і не допускав нікого до укладання шкільних книжок» („Slavische Jahrbücher", 1846, стор. 184).

Світанок національного відродження українців у Галичині був довгий і холодний. Від 1816 до 1830 р. вийшло у нас ледве 36 книжок, брошур або невеличких листівок, друкованих кирилицею, мовою переважно церковною, далекою від народної (12 чисто церковних, очевидно, передруків, 16 шкільних букварів, абеток тощо), 3 випадкових вірші, 3 допоміжних видання, каталоги і словник і дві речі белетристичні, не випадкові, одна з них — передрук російського вірша Державіна*, а друга — дослівний і майже незрозумілий переклад німецького вірша*. Весь могутній розвиток європейської літератури і літератури польської, що відбувався в той час, пройшов повз галиць-

ких українців без сліду, не викресав у них ані жодної живої іскри. Церковщина вбивала живий дух серед нечисленної інтелігенції, штовхаючи її до польської мови; полонізація нижчого духівництва, що почалася ще в XVIII ст., відбувається тепер ще дужче. Після скасування лекцій українською мовою офіційною мовою в греко-католицькій духовній семінарії і на міських амвонах стала польська мова. Церковщина поступово вбиває також народні школи, прирікаючи їх на бездіяльність і мертвеччину. Доходить до того, що місцеві попи і народні вчителі з трудом можуть читати кирилицю і для приватного вжитку переписують собі українські речі латинськими літерами. Так були переписані і передавалися з рук до рук деякі твори нової української літератури, як, наприклад, «Енеїда» Котляревського, вірші Падури тощо. У мене є рукопис катехізису для народних шкіл, перекладеного з офіційної церковщини на народну мову, написаний латинськими літерами,— рукопис 20-х років. Він є найкращим доказом того, якою живою була потреба у викладанні і в підручниках народною мовою і як мало відповідали цій потребі тодішні книжки, видавані з консисторського дозволу.

До цього додаймо, що й економічний стан народу в той час значно погіршився порівняно з тим, що було за часів Йосифа II. Пішли в непам'ять і забуття давні проекти цього світлого монарха — цілковитого скасування панщини і заміни її чиншем. Цісар Леопольд II* більше сприяв польській шляхті; цісар Франц I* не мав часу займатися народом, бо стогнав від фінансових клопотів і банкрутства держави, виснаженої наполеонівськими війнами. Врешті, після Віденського конгресу* настала доба загальної реакції; в Галичині в цей час губернатором був барон Гауер. Ми вже згадували про напади цього губернатора на українську мову; вони були відбиті, але не було кому відбити інших атак на економічне становище народу. Під егідою цього губернатора проведено в 1819 р. нове господарське обстеження Галичини, описано нові панщинні інвентарі. Так звані рустикальні ґрунти, що їх займали селяни, значно зменшилися; громадські ліси, про які виразно згадують і патенти Йосифа II, зникли, натомість значно зросла загальна кількість панщинних тягарів і повинностей. Розпочалися численні заворушення, селянські помсти, приборкувані киями і тюрмою, розпочалися довголітні процеси за загарбані селянські землі, процеси, що руйнували цілі

громади. Декрет Йосифа II, що накладав на поміщиків кару за пригнічування підданих, пішов у забуття; громадські комори, закладені за Йосифа II в 1782 р., конфісковано на державні потреби. Одним словом, після цього першого початку відродження в 1816 р. здавалося, що над Галицькою Руссю залягла ще тяжча і ще темніша ніч і що цей уламок українського народу, який складався дивною волею долі з самих тільки темних селян-невільників і з попів, теж не набагато більше освічених або таких, що зовсім забували про свій народ і його долю, має загинути, зникнути і втратити свою національну індивідуальність.

Але так не сталося. Реакція вже в собі самій містила зародки нового руху, серед темряви блукали вже поодинокі промінчики світла. Однак треба було бурі, яка б зрушила цю гнилу, застояну воду і допомогла їй бодай трохи очиститися. І така буря зірвалася в 1830 році.

IV

Перелом не настав відразу, не був чимось зовнішнім, а наростав поступово органічно на тому самому полі, яке здавалося ще таким пустим і мертвим. З різних боків одночасно падало на це поле здорове насіння, падало в незначній кількості, але не гинуло і мусило з часом вирости і дати плоди. Час між 1820—1830 роками був добою великого пожвавлення й розумового пробудження серед західного й південного слов'янства, добою живих стосунків і наукового листування між ученими західнослов'янськими, польськими і українськими. Недавно видане професором Ягичем* наукове листування між Добровським і Копітаром* дає нам точну картину цього руху, що відбувався тоді в слов'янському науковому світі. В 1817 р. Ганка відкрив і видав Краледвірський рукопис (starobyla skladani[1]), який справив величезне враження в усьому науковому й літературному світі, незважаючи на те, що Добровський і Копітар ставилися до цього відкриття з недовір'ям, а про «Зеленогірський рукопис» (суд Любуші) говорили рішуче як про фальсифікацію. У 1814 р. почали виходити збірки сербських народних пісень Вука Караджича*, в 1822 р. вийшла граматика старослов'янської мови Добровського,

[1] Стародавні пісні *(чеськ.).— Ред.*

а в 1826 р.— Шафарикова історія слов'янських літератур*. Копітар, який у той час займав у Відні посаду бібліотекаря придворної бібліотеки і одночасно цензора слов'янських книжок, мріяв про те, щоб зробити Відень центром розумового руху слов'янщини; видавана під його впливом „Wiener Literaturzeitung"* пильно стежила за всім, що з'являлося на полі славістики. До співробітництва в цій газеті Копітар притягнув Добровського, Лінде* та інших слов'янських учених. Тут також особисто зустрічалися слов'янські вчені: Копітар, Добровський, граф Оссолінський*, Бандтке*, Лінде, Караджич та інші.

Живий відгомін цього руху доходив і до Галичини. У Львівському університеті, відновленому в 1817 р., було кілька чехів, як Ганush*, автор «Слов'янської міфології», і Коубек*, які підтримували живі безпосередні зв'язки з чеськими вченими. Деякий час професором цього університету був також Вацлав Залеський, грунтовний знавець німецької естетики, але одночасно і великий любитель творчості слов'ян. Він намагався звернути увагу польського громадянства на чеську літературу і в цілому ряді статей, вміщених у газеті „Rozmaitości"* в 1827 р., писав про її напрям і значення.

І з інших сторін залітали в мертву Галичину здорові та родючі зерна. Львівський університет мав серед своїх професорів палких любителів нової німецької літератури й науки, як Маврса*, Стронського*, Кунзека*, які мали великий вплив на молодь. В польській літературі починався плідний своїми результатами романтизм; з Варшави долітали і до Львова живі слова Бродзінського*; в 1825 р. вийшов твір Ходаковського «Доісторична слов'янщина», і сам образ цього благородного оригінала, що мандрував від села до села, жив на устах молоді, овіяний маревом легенди. Крашевський підхопив його миттю і втілив в одній з найсимпатичніших постатей своїх «Двох світів». В Галичині теж кинулися збирати народні пісні, перекази, прислів'я, пам'ятки старовини. Порушив цю справу Гютнер*, професор Львівського університету, в календарі на 1823 р. під назвою „Der Pilger von Lemberg", в наступному році в календарі „Pielgrzym Lwówski" вміщено кілька українських пісень з німецьким перекладом Поля фон-Поленбурга, батька Вікентія Поля, а також статтю Дениса Зубрицького* про значення народних пісень. Народні

пісні давно вже збирав Вацлав Залеський, що був переведений в 1828 р. як чиновник до Нового Сонча і мав нагоду поповнити свою збірку; за його ініціативою талановитий музикант Кароль Ліпінський збирав мелодії народних пісень. Так виникла видана в 1833 р. прекрасна на свій час збірка під назвою „Pieśni polskie i ruskie ludu galicijskiego", зібрані Вацлавом з Олеська, з музикою, інструментованою Каролем Ліпінським. Я не маю наміру оцінювати етнографічне значення цієї збірки, але не меншою від цього значення була її роль у пробудженні українського національного духу, для поширення серед української молоді думки, що українська література народною мовою, мовою цих пісень, можлива і що якраз у цих піснях криються зразки її мови, способу мислення, будови і поетичних форм. Збірка Залеського була першим пропагандистом цієї думки в широких колах галицької інтелігенції; у попівських домах і по сільських дворах співали цих пісень, переписували й захоплювалися ними, тим більше що збірка містила не тільки наші народні пісні, але (головним чином у польській частині) чималу кількість творів писемної літератури, віршів Карпінського та інших сентиментальних поетів кінця XVIII і початку XIX ст., а в українській частині теж значну кількість пісень, складених і зібраних по шляхетських дворах і в шляхетському дусі. Значить, тут було чимало ниток, що зв'язували минуле з майбутнім.

Не бракувало також імпульсів і з іншого боку. В сусідній Україні розпочався від 1798 р. (рік видання «Енеїди» Котляревського), а особливо від часу заснування університету в Харкові в 1805 р., новий літературний та розумовий рух. В тому самому 1805 році була укладена (досі не опублікована) збірка історичних народних дум*, за якою ішли збірки Цертелєва (1819), Максимовича* (1827), Лукашевича (1836) і пізніші. В 1798, 1808, 1809 роках виходять три перші неповні видання «Енеїди» Котляревського, в 1819 і 1820 роках той самий Котляревський й Василь Гоголь* (батько геніального російського письменника) роблять перші спроби створення українського народного театру*. В 1818 р. виходить перша українська граматика Павловського*; цього ж року у Варшаві виходять „Ukrainky" Падури. Майже всі твори і видання бодай по одному примірнику чи в уривках надходять з часом і на Галицьку Україну, і деякі з них справляють тут сильне враження.

До таких треба зарахувати особливо граматику Павловського, «Енеїду» Котляревського і „Ukrainky" Падури. Через те, що ці книжки дістати було важко, їх переписують не тільки українці, а й поляки — думка про можливість і необхідність народної літератури вимальовується дедалі виразніше.

Та на цьому не кінець. Були ще й інші чинники, які в силу необхідності вивели справу цієї народної літератури від самого її народження поза рамки шкільних або церковних спроб, внаслідок яких були складені в XVIII ст. церковні пісні народною мовою або, наприклад, така річ, як видана невідомо в якому році в Почаєві книжечка «Світська політика», свого роду „savoir vivre"[1] для шкільної молоді. Українська література, що тепер поставала, мусила відразу стати на широкий народний і суспільний грунт. Всі оці збирання народних пісень і вивчення народних традицій мали своє джерело наполовину, може, в якомусь старосвітському містицизмі, але наполовину в гарячій любові до народу, в гарячій вірі в його сили, в гарячому співчутті до його долі. Долітали до нас, незважаючи на китайський мур австрійської цензури і Священного союзу*, думки й провідні ідеї Великої французької революції. В Галичині жило багато людей, які воювали з французами, іноді довгі роки перебували у Франції як інтерновані, до того ж навідувались до нас і самі французи, наприклад, у 1809 і 1812 рр. Немало позначилися на Галичині й політичні стосунки сусіднього Конгресового королівства* з його конституцією, сеймом, а далі від 1818 р., мабуть, і діяльність великого Патріотичного товариства*. Починає пробуджуватися громадський дух, який, не маючи змоги знайти собі легального поля, вдається до конспірації, до таємних товариств. Ці товариства виникають спочатку серед молоді і мають найневинніші в світі цілі знайомитися з рідною літературою, з краєм, подавати взаємну допомогу в навчанні і готуватися до літературної праці. У 1818 р. Валентин Хлендовський* засновує таке товариство серед молоді Львівського університету. Воно існує кілька років, і аргусові очі уряду* його не викрили. Менше щастя мав пізніший історик Кароль Шайноха*, що десь у 1828 р заснував подібне товариство серед гімназійної молоді; гімназійне начальство, довідавшись про це, само донесло

[1] «Уміння жити» *(франц.).— Ред.*

про все поліції. Шайноха був заарештований і вигнаний з учбового закладу.

У всіх цих зародках розумового руху українці йшли рука в руку з поляками, національної різниці між ними майже не відчувалося. Аж 1830 рік змінює це становище. Особливо у більших зібраннях української молоді, в грекокатолицьких духовних семінаріях починаються жваві суперечки і сварки на цю тему. Особливо у Відні ці сварки набирають гострого характеру. Тодішній семінарист, а пізніше митрополит Галицької України, Литвинович, пише навіть секретні меморандуми, recte[1] доноси урядові на своїх товаришів полонофілів.

У Відні з українського боку з'являється віршований памфлет „Kto lach, ma strach"*; натомість у Львові почали створюватися організації, що мали важливі наслідки і відразу поставили справу рішуче й безповоротно на відповідний шлях.

---

[1] Правильно *(лат.)*.— *Ред.*

МОЛОДИЙ ВІК ОСИПА ФЕДЬКОВИЧА

В більш ефектовній, чим правдивій згадці посмертній про О. Федьковича сказав про нього один критик:* «Осип Федькович являється сучасним справдішньою тайною. Тайною його рід, тайною його характер, тайною його життя, тайною почасти і його пісня»[1]. Звісно, тут же зараз критик і спішить порозкривати всі ті тайни на основі того, що знали с у ч а с н і про поета, а по найбільшій часті з уст самого поета. Цікаво б знати, якою-то тайною для сучасних були пісні Федьковича. Хіба не находили вони якнайширшого відгомону в серцях публіки, якнайліпшого зрозуміння у старих і малих? Чи донесліть тих пісень для нашої літератури не була вірно оцінена зараз при першому їх появленні в світ? Що ті пісні й повісті не були у нас предметом критики, не були досі так вияснені, як у других народів діється при всякій замітній появі літературній, що їх значення с у с п і л ь н е не перейшло досі в свідомість публіки в такій мірі, як би сього бажати треба, сьому причина лежить в тім, що властивої критики з ясними принципами літературними й суспільними у нас (в Галичині) досі не було. Повістями й поезіями Федьковича у нас л ю б у в а л и с я — тільки на Вкраїні, де доконано їх книжкового видання, попробувано також розібрати критично їх світогляд*.

А щодо тайни характеру поета, то і ся фраза не більшу має стійність, як попередня. І пісні, й повісті Федьковича належать до творів наскрізь особистих, навіяних враженнями дійсного життя поета; вся його вдача малюється в них, як в дзеркалі, не прислонена ніякими ефектними драперіями, доступна зрозумінню кожного, хто читає ті твори

[1] «Зоря», ч[исло] 2 з р. 1888.

і вміє відчувати їх правду. Що в житті щоденнім поведінка поетова для деяких людей могла здатися неясною, се друге діло. Тут сходилися, звичайно, люди занадто відмінних вдач, відмінного виховання, відмінних світоглядів, а між такими людьми, зовсім природно, нелегке буває повне порозуміння. Певна річ, однак, що де Федькович стрічав щиру охоту до такого порозуміння і добру волю, а не доктринерство, там швидко таяв лід і душа поетова виявлялася зовсім свобідно і непримушено. Підтверджують се згідно всі, що зналися з ним в давнішніх і послідніх літах його життя. А говорити (як се говорить згаданий критик), що Федькович так само не розумів сучасних, як вони його не розуміли, се вже щось гірше, ніж пуста фраза. Федькович міг сміло до тих сучасних, що його не розуміли і вражувалися його «дивацтвами», сказати разом з Гейне:

Meine lieben Hallermünder,
O, ich kenn euch allzugut![1]

Аж надто добре розумів він їх пустоту душевну і розумову, прикриту грімкими патріотичними фразами, і можемо напевно сказати, що іменно те глибоке розуміння сієї пустоти з боку Федьковича було головною причиною всіх «неясностей» і розчарувань його самого і його прихильників.

А щодо тайн його роду і життя, то тут хіба стільки правди, що публіка не знала лиш того, чого сам Федькович не хотів їй виявити; знала фальшиво лиш те, що сам Федькович фальшиво їй розказав. Не забуваймо, що були се тільки деякі фальшиві деталі,— правда для самого поета не раз дуже важні і болючі, але для широкої публіки менше інтересні, деталі так інтимного характеру, що поет мав право промовчати о них і не видавати їх за свого життя на поталу цікавим язикам. В загальнім нарисі мала публіка від самого початку літературної кар'єри Федьковича вірне вображення о його житті і о школі, яку він переходив. Те, що сам він розказував о собі, підтверджувалось та доповнювалось кожним його новим твором. Тому-то і не диво, що всі (досі, признатись, дуже малочисленні) спомини сучасних про Федьковича не внесли ані одного нового риска до тої фізіономії його характеру, яку всякий міг витворити собі з його творів. Подано деякі

[1] Мої любі галлерміндці,
О, я знаю вас надто добре! *(нім.).— Ред.*

нові деталі, головно про сім'ю Федьковича, та й то головно по його власним оповіданням. Для повної і документальної біографії поета бракує ще дуже багато.

Далекою від претензії на документну точність і новість даних буде отся нова проба представлення молодих літ Федьковича. Хотілося би мені тільки використати ті матеріали, які досі маємо для біографії буковинського поета, повніше і докладніше, ніж се досі зроблено, і намітити деякі темні точки тої біографії, яко вдячне завдання для розслідів будущим його біографам.

Юрій Гординський родився 1834 року в селі Сторонці на Буковині. Його літературне nom de guerre[1] «Осип Федькович» не зовсім можна вважати звичайним псевдонімом; було воно його справдішнім nom de guerre ім'ям військовим, як се бачимо з його листа до Д. Танячкевича* з р. 1863, публікованого в «Товариші»*. «А я ся,— писав тоді Федькович,— з дому не називаю Осип Федькович, але Юрій Коссован, ци, як мене дома звали, Коссованючок. Федьковичем то мене лиш в рекрути вписали, бо мене, знаєте, без паса з Молдови видали»[2]. Що Федькович, служачи в війську під прибраним прізвищем, не міг з сього ні з того навіть в інтимному листі признаватися до свого правдивого прізвища, се річ ясна. Задля того і подав він Д. Танячкевичу не дійсне своє прізвище, а тільки кличку (Spitzname), під якою знали його в Сторонці. Кличка ся доволі характеристична. Доктор Клим Ганкевич * чув з уст самого поета ось яке пояснення тої клички. Давно колись жив у Сторонці гуцул, що звався Коссован. Був се чоловік нелюдяний, скорий до бійки і до кривди людської, а затим загально нелюблений в селі. Мусив він добре датися взнаки людям, коли й ім'я його перейшло опісля в поговірку; всякого нелюдяного і недоброго чоловіка в селі почали прозивати Коссованом, так як деінде з подібних причин прозивають Довбущуком, Дралою, Драгарюком і т. п. Таким прозвищем охрестили сторонецькі гуцули й батька нашого поета, Гординського, а відси пішло й те, що синів його прозивали Коссованючками. Для пояснення частих, і, здавалось би, самовільних перемін в підписуванні творів Федьковича додамо, що, тільки квітувавши з військової служби, він почав підписуватися Юрій (Ігор), а не Осип, а на творах своїх, виданих в Коломиї 1867—1868, перший

[1] Псевдонім *(франц.)*.— *Ред.*

[2] «Товариш», письмо літературно-наукове, ч. 1, стор. 114.

раз натякнув і на своє дійсне родове прозвище*, перемінивши злегка Гординський на Городенчук, або, ще ближче, Горденчук (вип. II, стор. 51). Тільки пізніше, в 70-х роках, се прізвище вияснилось доразу, коли батько його вмер в Чернівцях і полишив йому по собі значну спадщину.

Місце уродження і народ, серед котрого прожив Федькович молоді літа, так великий вплив мали на весь характер поетичної творчості Федьковича, що стоїть ближче їм придивитися. Хто знає гуцульські села в Галичині — Микуличин, Космач, Жаб'є, ті села, розкинені в вузьких долинах між горами та смерековими борами, на біднім каменистім грунті, ті хати чорні, голі, покриті драницями, обставлені воринням, без садків перед вікнами,— той зовсім ще не має виображення о тих селах гуцульських, які є на Буковині і між котрими Сторонець занимає, може, і перше місце. «Село велике, пишне,— каже Федькович про одно з тих сіл,— все сади, все сади, все оріхи волоські, та вишні, та черешні. Почерез плоти понадвисала червона калина. З-поміж садків видко покої пишні, серед села церков нова, велика, хрести золочені». Сторонець-Путилів славний між гуцулами особливо від 1848 року, коли-то Лук'ян Кобилиця* зробив його був на той час центром усієї Гуцульщини, коли-то тут збиралися віча гуцульські, на котрих бувало по 4 і по 5 тисяч народу. В своїй автобіографічній замітці*, що написав Федькович для Дідицького і що була видрукувана в передмові до його поезій, згадує він про Кобилицю, однак дуже невиразно. Мабуть, небагато він знав про нього і не був свідком того руху, котрий підняв Кобилиця восени 1848 року, то-бо того самого року, запевно, десь літом він утік до Молдавії. Випливає се з замітки, опублікованої Титом Реваковичем*в «Зорі», після котрої Федькович, маючи 14 літ, утік зі школи путилівського дяка Лукаша і побіг до Ясс*. Також поема Федьковича «Лук'ян Кобилиця», о котрій дальше ще дещо скажемо, свідчить о тім, що Федькович небагато знав про того «царя гуцульського», хоч опісля і покликався на те, що старший брат його був з ним у побратимстві. Що брат той (Іван) не був послом разом з Кобилицею, сього і додавати не треба.

Сяк чи так, однако ж, а історія Кобилиці, котрої театром були рідні сторони нашого поета (Кобилиця родився в селі Плоскій, в сусідстві Сторонця), сама можливість і характер того руху кидають світло на характер народу,

серед котрого виріс Федькович. Народ той виростав в благословенним куточку землі, яких мало в Європі, серед лісів на склоні гір, над чудними річками. Родюче поле найкращої якості — кукурудза, пшениця, тютюн,— ріки, багаті в рибу, безмірні ліси, багаті в дичину, а головно стосункова свобода громадська і соціальна — все те причинювалося до вплекання народу гордого на свою гідність, фудульного, як каже Федькович, незалежного і характерного. Читаючи, наприклад, його «Любу-згубу», ви ані на хвилю не подумаєте, що всі описувані там події відбувалися — візьмімо так — в році 1846 або 1847, то єсть перед знесенням панщини, а преціньсе так є, як о тім свідчить цитований уже лист Федьковича до Танячкевича, де він каже: «Ще спімну про мою «Любу-згубу». Не є се небилиці, але кавалок мого життя. Так я дома тривав». Так само він пише і в тексті тої повістки: «Що я тут пишу, то я не пишу небилиці, але кавалок мого життя, мого так красного та любого віку, що годі його буде і до гробової дошки забути. Ні, зелена моя Буковино, милі мої гори, холодні мої ізвори! Хіба мене рука моя забула б, щоби я вас забув». Трохи темніший колорит є хіба в повісті «Три як рідні брати», де стрічаємо одну з рідких у Федьковича споминок про панщину: «Василика взяли до двора до волів».

Щоби вияснити цю прояву, доволі буде згадати, що до 1784 року гуцули буковинські (Русько-Кімполунгський округ, до котрого належить Путилів-Сторонець) становили шось вроді самостійної республіки, що положення селян під пануванням молдавським, особливо в лісистій Буковині, було далеко легше, ніж в Галичині, що селяни ті мали право власної оборони в разі нападів, т. є. право носити оружжя, що не існував тут пам'ятний нашим селянам суд патримоніальний*, але селяни порівно з панами підлягали однаковим судам крайовим, і що незвісне було навіть саме слово «підданий», його нема, н[а]пр., в т[ак] зв[аному] хризові князя Олександра Гіки*, котрий регулював відносини панів до мужиків і служив правною нормою в усяких спорах. Хризов той заховав свою важність і по переході Буковини під Австрію*, і на його підставі спеціальна комісія в Відні в р. 1780 унормувала ось які обов'язки «підданих»: 12 днів панщини (в році, т. є. по одному дневі на місяць, де в Галичині від цілого парового грунту норма була 130 день на рік!), десятина всіх польових

і садових плодів і сіна, курка стара, 3/4 фунта пряжі замість десятини зі льну і конопель, довіз одного воза дров і безплатна робота тяглом або пішо при направі панських будинків усякого роду, гатей і т. д., але не при будуванні нових. В р. 1781 зрегульовано десятину сіна в той спосіб, що замість кождого сажня сіна в стозі мужик мав платити 3 крейцари. За право побору дров тільки в святочні дні платили мужики від тягла на рік 1 злотий ринський, пішший 30 крейцарів. До тих постанов, котрі в головній основі опісля аж до самого 1848 року небагато де в чім були змінені, додати треба, що Кімполунгський округ був перед тим власність корони, а опісля став власністю камери, котра помалу поодинокі його часті розпродувала панам, на всякий спосіб, однако ж народ тут ще менше бував придавлений, менше дізнавав надужить, ніж в інших околицях. Певна річ, що надужиття і тут були і що чим далі, тим тяжче ставалося положення гуцулів. Около року 1845 задумав був Кобилиця в імені всіх гуцульських громад зробити кінець тим надужиттям і виточив процес панам і урядові о привернення в первісній силі давнього хризова князя Гіки. Процес сей, очевидно, не був переведений, але 1848 рік розтяв спори юридичні, хоч не перепинив, а, противно, вирівняв дорогу іншим елементам, що опісля, за конституції і без панщини значно підірвали побит гуцулів[1].

Все те сказав я для того, щоб вияснити той світлий настрій, тоту, можна сказати, ідилічну картину життя гуцульського, які малює нам Федькович в своїх повістях і поезіях. Бачимо там народ заможний, що живе патріархальним життям, любується в пишнім убранні, в збруї, в стрілецтві, народ лицарський, котрий дуже пильно дбає о свою честь, не дасть себе скривдити, не привик гнутися і ховатися з своїми чуттями й поглядами, щирий і прямодушний, гостинний в такім розмірі, о якім сьогодні й снити не можна, і все те — не забуваймо — за часів панщини!

Сорочка в три цирки, хустина шовкова,
Топірчик з Сиготу, а черес з Кракова,
Обі порошниці в Розтоках набив,
А ретязі мої би й Довбуш носив,[2]—

[1] «Записки Юго-Зап[адного] отд[ела] имп[ераторского] Геогр[афического] общества в Киеве»* з р. 1875, стаття д[окто]ра Купчанка* о Буковині.

[2] Поезії Іосифа Федьковича. Львів, 1862, стор. 44.

ось як малює Федькович стрій легеня гуцульського. Небагато в тій картині ідеалізації; ось друга похожа: «А брат вам як убереться в кармазини, крисаню з полами насуне на чоло, порошниці удвоє через плечі так і сяють, а пістолет аж четверо засадить за ремінь»[1]. Не менше пишний костюм дівчини: «Чоботи червоні, сорочка рантухова, опинка волочкова на ній, пояски крамські, а коралів та монетства на шиї, може, на яких кількасот левів срібних»[2]. Не менше пластичними, світлими рисами малює Федькович села гуцульські і людей. «Церква в нас красна дуже та убрана: образи святі всі під золотом та під сріблом» (там же, стор. 3). «В хаті — звичайно як у храму. Стіни оббиті коверцями, світло горить, куда обернешся, столи аж вгинаються» і т. д. Згадаймо в додатку ті лицарські, цільні і горді постаті, таких Василя і Ілаша з «Люби-згуби», Сафата Зінича, що за правду гине, старого опришка Донду і др., а зрозуміємо, що, бачачи кругом себе таку природу і таких людей, а не чуючи задля молодого віку ніякого дотиску порядків суспільних в тім житті, Федькович і пізніше, по своїх тяжких „Wanderjahre“[3] з запалом мусив згадувати про той час і тих людей. Запал той найкраще вилився в його пісні «Ой, вийду я з хати», котра кінчиться словами: «Над наше Підгір'є на світі вже ніт!» Що се не поетична фраза, що та любов до своєї Гуцульщини була у Федьковича правдива і сильна аж до хоробливої тоски, се бачимо з його листів і з його побиту у Львові. Ще в р. 1863 писав він до Танячкевича, згадуючи про невдалий план деяких щирих душ спровадити його до Львова: «Дуже я рад, що мене не пригорнули до Львова, — а я ж би у Львові що робив? О ні, братчику, моє щастя не там. Моє щастя в Буковині, у горах, а коли не в горах, то все-таки у Буковині межи Дністром а Прутом. Хто не може на Україну та там ся народного духа учити, той най йде в руську Буковину: до Кіцманя, у Заставну, у Чорний Потік, а як там побуде якийсь час, най іде межи гуцули у Довге Поле, у Ростоки, у Шипіт, у Сторонець!» І дальше кінчить він той сам лист словами: «Караскайтеся, браття, чужоземщини та набувайте рідного духу — найчистіш він на Україні віє, відтак на Буковині — не забувайте, соколи

---

[1] «Люба-згуба». Повісті Осипа Федьковича. Київ, 1876, стор. 2.
[2] Там же, стор. 5.
[3] Роках мандрів *(нім.)*.— *Ред*

мої ясні!»[1] Тій своїй любові остався поет наш вірним аж до смерті, і хоча на Буковині не найшов того щастя, якого, може, надіявся, пишучи цей лист, то все-таки з нею нерозривно злучене було ціле його життя, вся його поезія. З того погляду був він справді партикуляристом; для одної Буковини на його палітрі були ясні краски — дальший світ, чужі крайобрази немов не існували для нього, тонули в якомусь неозначеному тумані. Згадаємо тільки про цілковитий брак пейзажу в його поемах з життя слов'ян придунайських, в повістях та віршах з життя вояцького, а також конвенціональний і наскрізь фальшивий пейзаж в вірші «Україна» (Поезії, 1862, стор. 24—26). Навіть найближча поетові Галичина, «лядський бік», як її називає в «Любі-згубі», дуже невиразно відмалювалася в його поезії. Правда, драма «Довбуш» відграється в Галичині, але весь краєвид, який розвертає в ній поет (говорю про перший, поетично ще найвартніший варіант сієї драми, з котрого два величезні акти друковані були в «Правді» 1869 р.), є наскрізь фантастичний і неправдивий. З немногих штрихів і образків, малюючих Галичину, один хіба відзначується трохи реальнішим колоритом.

В Галіції да в унії
При зеленім гаю
Оре бойко на пшеницю —
Воли попасає.
Та з наймитом полуднує[2],—

та й тут, як бачимо, малюнок дуже загальний, а сама форма: «в Галіції да в унії» вказує на те, що край той був для Федьковича так як би чужиною. Таке-то було окруження, серед якого родився Федькович, і такими рисами відмалювала нам його Федьковичева поезія. Погляньмо тепер, яка була сім'я, яке домашнє життя нашого поета в перших літах його молодості.

Поперед усього приходиться мені спростовувати деякі догади, висказані мною в першій частині оцієї статті. Перша річ: Федькович — то не був ніякий псевдонім нашого поета, але його шляхетський придомок; звався він, отже, Юрій Гординський de Федькович і під таким іменем служив у війську. Інформацію ту

[1] «Товариш», н[оме]р 1, стор. 114—115.
[2] Поезії Юрія Городенчука-Федьковича. Коломия, 1869, вип. III, стор. 144—145.

завдячую д-ру Ст. Смалю-Стоцькому і д-ру Кл. Ганкевичу. Взагалі д-р Ст. Стоцький має у себе багато матеріалу до життєписі нашого поета; матеріал той в часті остався в паперах самого Федьковича, а в часті зібраний д-ром Стоцьким від людей, котрі знали поета в різні часи його життя, і буде використаний при повнім виданні творів Федьковича*.

Супроти сього наша стаття може мати значення тимчасове, як студія приготовуюча, як збір тих матеріалів і дат, які можна добути з друкованих досі споминок і творів самого Федьковича. Що в творах поетичних можна і треба шукати живих вражень поета, але не його повної біографії, се річ певна. Найліпшим сього доказом є «Люба-згуба», котрій сам поет придає значення автобіографічне, а котра, прецінь, про деякі важні факти з молодих літ Федьковича нічогісінько не згадує.

Зберім тут усе, що знаємо про родичів і найближчу рідню поета. Батько його (як звався?)* був мандатором в горах Путилівських і оженився з молодою вдовою*, матір'ю нашого поета, задля її красоти. Коли се сталося — не знаємо; з причин, про котрі сказано буде дальше, можна міркувати, що сталося це десь около 1824 або 1825 року. Крім старшого брата, були у поета ще три сестри. Але помимо того подружжя Гординських не було щасливе. Батько покинув сім'ю і перенісся до Чернівець, не турбуючися ні жінкою, ні дітьми аж до самої смерті. Яка була причина сієї катастрофи родинної, також годі знати; не знаємо навіть, коли вона сталася... Можемо догадуватися, що до розлуки дійшло недовго перед р. 1848. Догад сей підтверджує також картина того домашнього життя, яке поет змалював в «Любі-згубі» і котре, очевидно, мусимо умістити перед роком 1848, в котрім Федькович емігрував на Молдавію. В «Любі-згубі» бачимо в сім'ї Федьковича його брата Івана, дві сестри і матір — про батька ані слова, не згадано навіть, чи він живе, чи вмер. З другого боку, в автобіографічному листі до Дідицького з р. 1861 каже Федькович, що р і к 1848—1849 у н е щ а с л и в и в ї х ф а м і л і ю (стор. XI). Що під тим розуміти, годі догадатися. Можна би думати, що аж тоді покинув їх батько, але, з другого боку, може бути, що нещастя впало з другого боку. Не забуваймо, що іменно восени й взимі з 1848 на 1849 рік над тим округом стряслася завірюха Кобилиці з військовими постоями, екзекуціями і т. і.

Чи не потерпіла що-небудь з свого боку й сім'я Федьковича? Що «нещастя» 1848—1849 року доторкалось більше економічного, ніж другого питання, на се вказують дві обставини. Федькович в тім же автобіографічнім листі до Дідицького каже, що у родичів його господарство було досить гарне і «витякало їм, аби мого старшого брата Івана і мене щось трошки до шкіл дати»; пізніше бачимо, що мати Федьковича живе в бідноті, а оба її сини ідуть в світ хліба шукати. Можливий, очевидно, ще й такий догад, що іменно сам батько, покидаючи сім'ю, або й в кілька літ по розлуці, був причиною її матеріальної руїни. Все те догади, котрі ствердити або опрокинути можуть люди більше знаючі, місцеві; висказую їх тут просто для того, щоб звернути увагу на неясності і суперечності дотеперішніх звісток.

Сяк чи так, а батько не здобув собі любові сина. В крузі думок і споминів Федьковича для того гордого, неприязного батька не було місця. Навіть по його смерті, в падолисті 1885 р., розповідаючи Реваковичеві про свою молодість, «о вітці своїм ледве згадав кількома словами» («Зоря», 1888, ч. 2, ст. 35). В «Любі-згубі», як уже сказано, батько зовсім не існує; в автобіографічному листі до Дідицького тільки й усієї мови про батька, що той був «зайшлий з Галичини» (стор. X). Що більше, в вірші «Туга на могилі званого мого брата Михайла Дучака»*, виданім 1867 р. в Коломиї, поет виразно зачислює свого батька до померших, кажучи:

У могилі, може,
Як у тих арабських ночах,
Усьо понаходжу,
Що на світі було любе:
І добрії люде,
І ненечку ріднесеньку,
І б а т ь к а-г о л у б а — і т. д.

Знаємо, що мати й сестри поета тоді вже були в могилі. Коли правда те, що батько Федьковича помер аж в 70-х роках, то таке зачислення його до померших за його життя мусить видатись щонайменше дивним, коли навіть не зовсім диким і неделікатним; вказує воно, що Федькович зрікся для того батька всякого синівського чуття. В сьому утверджує нас і те, що Федькович в своїх творах не раз називає себе с и н о м м у ж и ц ь к и м, що він радо уривав батькові заслуги коло свого виховання, дуже

неясно згадуючи о тім, що родичі «щось трошки до шкіл» його посилали, а то й прямо зовучи себе «неуком Чорногір'я», котрий «в німецькі школи не ходив» («Правда», 1868, ч. 35), хоч се, як побачимо дальше, була н е п р а в д а Ми далекі від того, щоб за все се кидати каменем на поета. Може бути, що він мав які важні причини так поступати. Але поки ті причини не будуть вияснені, ми все таки мусимо відносини між батьком і сином уважати темною загадкою в житті нашого поета.

До матері своєї (як звалась на ім'я?) Федькович відносився зовсім не так, як до батька, а, противно, з найбільшою симпатією, ніжно і з правдивою, щирою любов'ю. «Ой ненечко-утко»,— відзивається до неї Федькович в прекрасній думці «Ой вийду я з хати». Найліпшим доказом його любові до матері є його вірш «Дезертир», в котрім жовняр утікає з військової служби, незважаючи на страшну за се одвічальність, летить наперегін з вітрами й птахами:

Бо летить він до матоньки
Старої домів,
Дрівець єї врубатоньки,
Би хатку нагрів.

Інтересно, що в рік по написанні сього вірша і сам Федькович прийшов в подібне положення, як його «Дезертир». Ось що писав він д[ня] 3 марта 1863 р. з Чернівець до Д. Танячкевича: «Учора тиждень, як я тут, у Чернівцях, а до тебе, братику, ще анічичирк. Не гнівайся, любчику: при моїй біді та нужді я вже далі і своєму світу не рад, не то що, а тут ще з моїм здоров'ям не можу ся поміститися... А т у т н е н я м е н і г о ж м а п и ш у т, а б и й т и б о р ш е д о д о м у, б о д у ж е о с л а б л и, т а н е п у т е р у ю т у ж е в е с н у р о б и т и».

Мати Федьковича була з попівського православного роду Ганицьких. Спершу була вона замужем за православним попом Николою Дашкевичем, але прожила з ним усього лиш два роки. По всьому судячи, можемо думати, що, крім «домашнього виховання», звичайного у буковинських православних попів давнішої дати, освіти вона не мала ніякої; може бути, що се також була одна з причин розриву між нею та Гординським. Але своїм добрим жіночим серцем вона відчувала потребу науки й освіти для своїх дітей, і для того Федькович як найвищу похвалу її

материнському чуттю передає нам її упімнення: «Діти, учіться!» Справді, се упімнення найліпше доказує, що мати Федьковича, коли не умом бачила, то серцем відчувала наближення нового часу, в котрім тільки власна праця і наука може її дітям проложити дорогу в житті.

Про старшого брата Федьковичевого, Івана, небагато що можемо сказати. В автобіографічнім листі до Дідицького каже про нього Федькович ось що: «Старший брат Іван, вернувши зо шкіл, був при дому на господарстві, а разом і депутатом на наш окіл враз з Кобилицев, о котрімсте, може, чули» (стор. X). Виходить з того, що Іван був у школах в Чернівцях, з котрих опісля вернув на господарство (до школи в Путилові він міг ходити таки з дому), дальше, що поворот його на господарство наступив, мабуть, з тої причини, що батько відцурався їх З оповідання д-ра Стоцького знаємо напевно, що наш поет ходив також до школи німецької в Чернівцях, і, мабуть, навіть скінчив сю школу. В автобіографічнім листі до Дідицького він говорить про те, що родичі, очевидно, ще обоє, давали щось трошки до шкіл його й його брата. Важно тут було би сконстатувати, чи брати оба разом ходили до тої школи і чи оба разом її покинули, в котрім році се сталося і з якої причини. Очевидно, що той «веселий тривок», описаний в «Любі-згубі», де брат Іван являється нам старшим парубком, «бадікою» в домі, а автор підпарубочим 14-13-літнім, віднести треба або до часу між поворотом Федьковича зо шкіл додому а еміграцією до Молдавії, або се були споминки з його вакаційного пробування дома, коли б мала справдитися догадка, що Федькович ходив до школи аж до самої своєї еміграції.

З того, як поет обрисував фігуру свого брата в «Любі-згубі», а також з вищенаведеної нотатки про те, що він був «депутатом на наш окіл», випливало би, що брат Іван був від нашого поета значно старшим. Міркуючи по «Любі-згубі», міг він бути старшим від Юрія о 6—10 літ; нотатка о його депутатстві казала б догадуватися ще далеко більшої різниці віку. Правда, ми не знаємо, про яке депутатство Федькович говорить. Кобилиця був у червні 1848 року вибраний послом до Ради державної в Відні, але тут Іван Гординський з ним не товаришував. Можливий тут, однак, інший догад. Знаємо, що Кобилиця, заким був вибраний послом, розпочав був (мабуть, 1845 або 1846 року) великий процес з урядом о реституцію дивного «хризову Гіки»,

регулюючого обов'язки панщизняні Русько-Кімполунзького округу. Ми не знаємо докладно про хід і ведення сього процесу; знаємо тільки, що Кобилиця в тій справі ходив до Відня до цісаря, а по повороті з Відня був арештований в Чернівцях і сидів в тюрмі аж до червня 1848 р., так що просто з тюрми попав між конституційні репрезентанти і праводавці руського народу. Так-от, може бути, що молодий Іван Гординський, яко письменний, був депутатом у тім процесі, що разом з Кобилицею (неписьменним) ходив на терміни судові до Чернівець. Акти процесу Кобилиці могли би о тім дати найліпше вияснення.

В листі автобіографічнім до Дідицького каже Федькович дальше дуже неясно про свого брата ось що: «Мої обидві сестри померли з жалю та з туги за старшим братом... Де він ся тепер обертає, того і до сегодня не знаю» (XI). А в оповіданні, котре з уст Федьковича далеко пізніше записав Реваковић, сказано: «Мій старший брат став літографом в Яссах на Молдаві, забагатів пізніше — відтак зволошився і назвався Григорій Агапі» («Зоря», 1888, ч. 2, ст. 35). Суперечність сих двох звісток можна вияснити хіба тим, що Федькович в р. 1861 просто не х о т і в сказати у с і є ї правди. Та не сказав він її і в 1885 році.

Про сестер Федьковича знаємо ще менше, ніж про брата, окрім хіба найстаршої Катерини*, про котру поет в автобіографічному листі до Дідицького писав: «Моя старша сестра знала незраховані казки і пісні руськонародні (в нас дома, натурально, лиш по-руськи бесідувано), а же ми ся обоє так дуже любили, то я, хлопчиком бувши, раз у раз при ній ся забавляв і всі тоті співанки і казки попереймав» (ст. XII). І в однім з своїх оповідань («Співанка для таких, що кохались, а не побралися», «Нива»*, 1865, ч. 15) Федькович згадує про неї, вислављяючи її незвичайну вроду. Середуща сестра Федьковича була за попом Т., далеко від дому, де скоро померла (ст. X). Оце і всі дані, які маємо про сестер Федьковича*. Не знаємо навіть напевно, в якім порядку йшла рідня нашого поета за собою по старшинству. З вищенаведених заміток можна догадуватися, що не тільки брат Іван, але щонайменше ще дві сестри були старші від нашого поета. В «Любі-згубі», в котрій поет наш являється підпарубочим (13—14 літ), обі його сестри, найстарша і наймолодша, являються дівчатами дорослими, а середуща сестра вже є замужем, значить, мусила мати щонайменше 15—16 літ.

Чи причиною передчасної смерті сестер була туга за старшим братом, як каже Федькович в автобіографії (ст. XI), чи молодша вмерла через нещасну любов, як розказано в «Любі-згубі», сього також не знаємо напевно.

Зберімо тепер усе, що розказує Федькович про своє власне життя до р. 1848—1849. Ми згадали вже, що дитинячий вік пройшов щасливо під оком люб'ячої матері і не менше люб'ячої сестри Катерини. Перші початки шкільної науки побрав наш поет, мабуть, в Путилові. Про се згадує він сам в оповіданні, записанім Реваковичем, але згадує, мабуть, трохи баламутно: оповідання про п'яного дяка Лукаша, у котрого поет вчився псалтиря, котрого враз з 14—16 товаришами побив і від котрого втік, надто живо нагадує оповідання Шевченка про його науку у дяка Богорського. Се оповідання тим більше видається підозреним, що Федькович ним немов замаскував брак згадки о своїм пробуванні в т[ак] зв[аній] Haupt- und Normalschule[1] в Чернівцях.

З портрета, який списав із себе самого наш поет в «Любі-згубі», можемо судити, що був він хлопець щирий, і розумний, і, як на свої літа, дуже розвинений. Там уже проявляє він дар бистрої обсервації людей, дар оповідання (гляди анекдот, розказаний орендареві), а в хлоп'ячому серці починає рушатися перша любов. Згадує він там про Корочукову Ксенію, котра впала йому в око, але було це, мабуть, тільки хвильове уподобання, без глибшого значення, бо поет згадує про нього в тоні жартобливім, сам над собою посміхаючись. Далеко іншим тоном згадує він в поезіях коломийського видання про іншу любов, котру, правдоподібно, також треба віднести до тих молодих літ. Ітак, в названому уже вірші «Туга», вичисливши всіх тих покійників, що були йому любі за молодих літ і котрих він надіється найти на тому світі, додає:

І тебе, моя зоре,
Чорнявая Цоре,
Що-сь сіяла надо мною,
Як ранішна зоря
Місяцеві м о л о д о м у,
Зоряла-зомліла... (Поезії, I, 39).

Докладніше малює нам поет ідилію своєї першої любові і її нещасливий кінець у посвяті поеми «Циганка» (Поезії,

[1] Головна і нормальна школа *(нім.)*.— *Ред.*

II, 66), де так відзивається до товариша своїх дитинячих літ, Николая Кочеранюка з Великого Села (часті Сторонця):

Чи ще нагадуєш ту хату,
Тоту хатиночку в гаю,
Геть аж за містом на краю,
У кучерявій черемшині?
Донині, братику, донині
Не може серденько забуть...

А далі, згадуючи про перестороги товариша, котрі, однак, не могли навчити «дурного серця», додає:

І як у той крутіж упав
У ті прокляті чорні очі!..
І хочеться і ще ся хоче —
Хоч серце зна, що пропадає,—
У ту хатиночку у гаю!

А далі йде гаряче прочутий уступ:

Да що ж я маю нарікать?
Хіба не вірне вна любила?
О боже правий, боже милий,
О д и н, о д и н я в и н у в а т,
Одного серця було мало!
Аж як коханого не стало,
Тоді я догадавсь! Коли
Вже пізно було!.. О, болить
Той гострий ніж — бо затроєний
Таков отрутою, що й гинуть,
І жити годі!.. А ти знав
І все казав — а я не слухав...
Де вже в кохання того уха! —
І ю втопив — і сам пропав!

Як виглядала на ділі ця любовна історія, котра в вірші, очевидно, підкрашена яркіше, ніж була на ділі, сього не знаємо. Та тільки певна річ, що враження тої історії на нашого поета мусило бути сильне і тривке, коли в творах його лунає воно майже до послідніх днів Фантазія Федьковича раз у раз уперто повертає до того сюжету: циганки, котру гуцул любить і легкодушно зраджує і котра через те гине. Мотив сей, ще не вповні вироблений, бачимо в віршованому оповіданні «Воля не бранка» (в вид[анні] Дідицького з р. 1862), далі в поемі «Циганка» (1867), в драмі «Довбуш» («Правда», 1869, «Руська хата», 1876 і в пізнішому обробленні, а в кінці і в «Диких думах», 1878). Коли б

справдилося те, що я тут висказую яко догадку, оперту на таких міцних основах, як поетичні признання, то ми могли б сказати, що та перша любов мала на вразливий і вчасно дозрівший ум поета великий вплив; що мусила бути глибока і сильна, коли він так довго і так часто опісля вертав до сієї теми.

Як уже було сказано, в р. 1848 чи 1849 Федькович 14-літнім хлопцем емігрував до Молдавії. Пішов він з якимось інженером як його писарчук і прислужник. На тім і скінчився його молодий вік, а почалася тяжка, кільканадцятилітня мандрівка, зразу у блузі робітника, а опісля в вояцькім мундирі. На тому і ми кінчимо свій огляд.

КОСТЬ ЛУЧАКІВСЬКИЙ. АНТІН ЛЮБИЧ МОГИЛЬНИЦЬКИЙ, ЙОГО ЖИТТЯ, ЙОГО ЗНАЧЕННЯ

(з портретом), у «Справозданні Львівської русинської гімназії за 1887 р.»

Автор, учитель української гімназії у Львові, зробив значну послугу історії української літератури, зібравши цінний матеріал до біографії одного з старіших і заслужених її представників Антона Могильницького. Щоправда, ім'я цього поета не вийшло за межі Галицької Русі; такий знавець слов'янських літератур, як Пипін*, навіть зовсім відмовив йому в поетичному таланті, хоча, мені здається, лише внаслідок недостатнього знайомства з його творами. Щоправда для нашого часу лише дуже невелика частина його праць зберігає ще значення; більша частина великої поеми «Скит Манявський» є сьогодні вже застарілою і не справляє ніякого враження так само, як для сучасних читачів не мають вартості його принагідні оди, написані ще зовсім у псевдокласичному тоні. Не відзначаються також твори Могильницького ні оригінальністю провідної думки, ні блискучою формою, хоча мова завжди є чистою, народною. Його велике значення і вплив належать до історії: в темну і вбогу добу нашої літератури від 1850 до 1860 р. він був поряд з Устияновичем* найбільшим поетом Галицької України, найпопулярнішим і найбільш поцінованим епічним талантом. Його твори «Скит Манявський» і «Русин-вояк» порівнювали з поемами Міцкевича. У цей сумний період загального відвертання української інтелігенції від народу, загальної зневаги до народної мови твори Могильницького підтримували, бодай серед нечисленної жменьки молоді, віру в можливість і майбутнє справді народної літератури. Отож не дивно, що з першими проблисками нової доби, в 1862 р., новий справді народний поет Федькович, який виступив тоді на арену, на перших своїх кроках звернувся з гарячим привітанням до «нашого батька Могильницького»*.

Важким і бідним на світлі хвилини було життя Могильницького. Народився він у 1811 р. Син убогого сільського священика, він вже на другому році життя втратив батька, дитячі роки провів при матері і вітчимі в містечку Солотвині. Скінчив у Бучачі чотири класи гімназії; вигнаний звідти за якісь пустощі, прибув (1831) у Чернівці на Буковині, де, закінчивши два останні класи гімназії, записався у ліцей на перший рік філософії (теперішній VII клас гімназії), але і тут через неспокійний характер довго не затримався. Отож, переселившись до Львова, він звідти невдовзі пішов пішки до Пешта, де, нарешті, закінчив філософію, витративши на ці блукання два роки.

У 1837 р. Могильницький, як майже вся тогочасна русинська молодь, вступив до греко-католицької духовної семінарії у Львові, яку закінчив через три роки. Тут вже під впливом Шашкевича написав він свої перші літературні твори народною українською мовою — кілька вдалих ліричних віршів і промову «Про обов'язки підданих». Після виходу із семінарії оженився (1840) і прийняв духовний сан (1841). У червні того ж року його послано на посаду церковного служителя до Хитара, маленького сільця в Карпатах. Гірська природа не справила на нього якогось враження, народ його не зацікавив. Він нудився на відлюдді без товариства, без серйозних духовних інтересів. Через чотири роки за якусь провину його переведено на самостійного священика у село Станків, приєднане до парафії Збори біля Калуша, а двома роками пізніше — на завідуючого капеланії Комарова біля Галича. У цій маленькій злиденній капеланії він пробув з 1846 до 1859 року в дуже несприятливих матеріальних умовах, тягар яких відчував він тим дошкульніше, поскільки мав на своїх плечах тринадцятеро дітей, що вимагало значних витрат на їхнє утримання і сяке-таке виховання. Отож, заробляв він як міг, розмінював на гроші свої величезні здібності і пам'ять; готував до школи дітей сусідніх священиків, займався численними селянськими і священицькими процесами, писав прохання, скарги, заяви по-польськи, по-німецьки і по-латині, одне слово, займався у великих масштабах побічним писарством. Однак поряд із цією чорною роботою для хліба, він не забував і про свої обов'язки священика: заснував у Комарові парафіяльну школу і у зв'язку з відсутністю вчителя сам навчав у ній дітей. Ще досі живий один заступник декана, син комаров-

ського селянина, якого Могильницький підготував до гімназії разом із своїми синами.

Саме тут серед тяжких клопотів і турбот про хліб насущний завітала до нього муза. На основі спогадів старого вислуженого солдата наполеонівських часів Сави Могильницький написав гарне віршоване оповідання «Русин-вояка», змальовуючи епізод кривавої битви під Леньяно, де один з галицьких загонів, оточений на мості і роззброєний французами, а пізніше відбитий австрійським військом і поставлений без зброї за фронтом, виламаними у винограднику дрючками здобув шість французьких гармат. Напрочуд живе і мальовниче оповідання дещо псує занадто голосна і подекуди навіть фальшива нота австрійського вірнопідданства. Саме у цей час (1848—1852) постала також поема про скит Манявський — той великий гірський монастир, який аж до 1783 року був останньою фортецею православ'я в Галицькій Русі*. Могильницький не знав справжньої історії скиту, яка є значно цікавішою і подекуди навіть поетичнішою від того сюжету, який він розвивав на основі народних легенд і власної фантазії. За Могильницьким, скит виник не на початку XVII сторіччя, але ще за часів галицьких князів, незабаром після запровадження християнства на Русі. Двоє ченців, висланих з Києва з барильцем печерної води, йдуть на Червону Русь шукати джерела, в якому б вода мала таку саму силу, і після довгого шукання, перемігши диявольські спокуси, вони знаходять це джерело в «благословенному камені» над річкою Манявкою в Карпатських горах (сьогодні Богородчанський повіт). Історія цих спокус і перших років життя київських ченців на відлюдних Карпатських горах — ось основа першої частини поеми. Певна річ, що талант — не більший, але більш духовно розвинутий, ніж у Могильницького,— зумів би з цієї, хоч так мало вдячної, легенди створити глибоку поему, зміг би грубі контури чернечої легенди наповнити глибшим духовним змістом, історію блукань і спокус перенести на психологічний грунт в душу героїв, як це зробив, наприклад, Байрон з легендою про Каїна і Авеля, Гете з легендою про Фауста тощо. Однак Могильницький був далекий від такого глибокого розуміння народних легенд, а сприймаючи їх у первісному вигляді і надаючи їм виразності, він тим самим робив їх ще менше правдоподібними і зовсім банальними. Внаслідок цього вся основа його

поеми є хибною. Натомість там, де його муза залишає сферу духу і правдиво малює дійсність, щоденне життя ченців у пустині, старий і теперішній Галич тощо,— вона творить чудові розділи, які ніколи не втратять своєї вартості в українській літературі.

Крім цих двох більших поем і кількох ліричних віршів, Могильницький написав ще з півдюжини принагідних, невеликої вартості, але цікавих для його характеристики. Після видання «Скиту Манявського» (1852) він замовк майже зовсім; обіцяна друга частина поеми не вийшла, видно, автор відчув, що на такій невдалій основі не варто далі творити; фрагмент другої частини, опублікований в 1864 р.*, показав також, що автор писав його неохоче, змушуючи себе до праці, при якій він не міг вже викресати з себе жодної живої іскри.

У 1859 р. Могильницькому дали парафію в Бабчому, і майже одночасно консисторія призначила його богородчанським деканом (на цій почесній посаді Могильницький залишався недовго). У 1860 р. його обрано делегатом до першого крайового сейму. Спочатку він досить часто виступав у сеймі, але не відзначався ні глибоким розумінням справ, ні особливим впливом. Обраний у сеймі делегатом до віденської Державної ради, виступав там рідко. Раз тільки (27 червня 1861 р.) він мав досить велику промову, в якій востаннє блиснув своїм ораторським талантом, з того часу його зірка згасає. Припиняється громадська діяльність; не обраний до сейму в 1867 р., він закопується в домашньому житті, тяжкому і сірому. Його оточення, позбавлене будь-яких серйозних духовних інтересів, не могло підтримати його дух — настав сумний занепад, такий властивий поряд з Могильницьким і для багатьох інших талановитих натур, які самі, не знаходячи підтримки для своєї діяльності, а в оточенні — інтересу до неї, з смертельної туги шукають у келишку забуття і втіхи. Помер він у цьому сумному стані в 1873 р., забутий всіма, не згаданий жодним теплим публічним словом.

Лише через десять років автор цієї статті спробував оживити пам'ять покійного поета. Між паперами покійного Навроцького* я знайшов великий лист Могильницького, в якому, поряд з деякими особистими справами, було ціле гумористичне оповідання про одного старосвітського священика, обдуреного хитрим авантюристом. Це оповідання я опублікував у «Зорі»*, часописі, який видає

пан Партицький; з проханням надсилати інші матеріали до біографії Могильницького. І справді, я одержав ще кілька його листів, публікація яких збудила інтерес до його поезії. Пан Партицький також у додатку до «Зорі» видав збірку творів Могильницького* з власною передмовою. Правда, збірка вийшла не досить повною, але будь-що-будь, представила громадськості багато творів, давно забутих або навіть зовсім не відомих.

Пан Лучаківський обіцяє довести цю роботу до кінця. Крім біографії, хоча й не дуже багатої новими фактами, але ретельно опрацьованої, подає він також кілька новознайдених творів Могильницького і згадки про інші його праці, що перебувають ще в рукописах, яких, незважаючи на численні зусилля, він не зміг дістати. Друга частина подасть оцінку праць Могильницького. Біографії можна б почасти закинути непотрібну риторику і розтягнутість (наприклад, увесь параграф 4 зовсім зайвий), а також відсутність відповідної мірки в оцінці його і як людини, і як поета: біограф місцями перетворюється на панегіриста або адвоката і, замість того, щоб просто викладати факти, захищає Могильницького від закидів, яких йому ніхто не робить. Внаслідок цього хід розповіді часом так затемнюється, що в певних місцях (наприклад, стор. 34) можна припускати втручання ножиць цензора...

«PIĘKNA ŻYDÓWKA, SZKIC SPOLECZNO-PSYCHOLOGICZNY»

Під таким скромним заголовком видав пан В. Фельдман* у Варшаві гарно написану і дуже цікаву повість, створену на тлі наших єврейських відносин. Це твір тенденційний, але у благородному значенні цього слова: кількома характерними постатями автор намагається подати сучасний стан і можливий майбутній розвиток єврейської проблеми в Галичині. Отож, у героїні повісті Кларі Кайле ми бачимо жінку-єврейку, яка, одержавши поверхову польсько-шляхетську шкільну освіту, виривається з-під впливу свого батька, сільського орендаря, у той світ, якого вона не знає, але який видається їй таким блискучим і привабливим, у світ християнський, а власне кажучи, панський, шляхетський світ. «Загітована» більш гарячим, ніж розумним, руським священиком, вона приймає християнство і проходить довгу і важку школу випробувань, страждань і розчарувань, з якої виносить переконання, що цей крок її зовсім не облагородив, що він для життя їй нічого не дав. У своїх мандрівках приватної вчительки вона потрапляє врешті в дім єврея, де зустрічається з типами чистого облагородженого єврейства; батько господаря є представником старої, консервативної в ідеальному розумінні слова верстви, сам господар — це тип зреформованого єврея, який, хоча мав добрі задатки, далеко не пішов, відкинув старі традиції, але не виробив нових ідеалів, натомість виставивши раціоналізм і скептицизм. Врешті, брата господині, молодого лікаря знову ж таки показано нам в ідеальному освітленні; це майбутність єврейства, нові ідеали, вироблені на підставі давніх традицій, але одночасно і на підставі сучасної науки та знання і овіяні гарячою вірою, гарячою любов'ю до людей неза-

лежно від віросповідання і релігії. Автор у своїй повісті не обминув і представників інших, неідеальних рис галицького єврейства. Так, ми бачимо там постать фанатичного равина-чудотворця, а в батьках Клари — представників старого єврейства, які живуть традиціями і матеріальними інтересами Більше того, автор дає нам численні постаті представників галицької шляхти, змальовані не без сатиричного забарвлення.

Композиція повісті відзначається великою простотою і прозорістю, гарним і ясним стилем. Недоліки і прогалини відчуваємо лише там, де автор, малюючи реальні відносини, намагається пристосувати їх до вимог свого тенденційного твору. Так, наприклад, зображення корчми з її внутрішнім життям на самому початку повісті, незважаючи на ряд влучних рис, видається нам з різних поглядів невдалим, неповним і занадто ідеалізованим. Також неточно змальована постать священика-антисеміта і пропагандиста: така постать, як виняток, можлива, але сама повість не розкриває нам з достатньою ясністю її психології. Той самий закид щодо неповноти, недостатнього заглиблення та ідеалізації можна зробити розділам третьої частини, в якій показано дім єврея-землевласника. Ці типи і образи в нашій літературі відносно нові, тож не дивно, що вони викликають відразу велике зацікавлення, але не зовсім його задовольняють.

Я повторюю, що не можу зробити панові Фельдману принципового закиду у зв'язку з цими недоліками, бо в його завдання не входило дати нам реальну картину справжнього становища єврейства в Галичині — цього не дозволяли рамки нарису. Автор дав нам те, що мав намір дати,— картину теперішнього стану «єврейської проблеми» в нашій країні, починаючи від реакційних течій і закінчуючи найпрогресивнішими. Ось тут можна було б йому закинути деяку відсутність авторської об'єктивності у такому, наприклад, питанні: виводячи на сцену прихильника асиміляції євреїв з цілим арсеналом аргументів, він згадав про інший націоналістичний напрям лише кількома словами. Це годиться для публіциста; художник, що змальовує звичаї і суспільні течії, повинен же і у таких випадках уникати однобічності.

Незважаючи на все це, книжка пана Фельдмана є дуже відрадним явищем і свідчить про неабиякий талант автора. Тому можемо гаряче рекомендувати її читачам.

Z TEKI ANHELLEGO.*
OSKAR I WANDA

Obraz dramatyczny w piętnastu odsłonach.
Kraków, 1888

Це дуже оригінальна книжка. В усій європейській літературі не довелось мені читати нічого подібного. Мені дуже важко було б відповісти на питання, якого саме характеру твір я маю перед собою. Очевидно, сам автор відчував, що це не драма, називаючи свою річ «драматичною картиною»,— тут немає ані сліду будь-якої драматичної акції, ані сліду розвитку образу, чи хоч би зображення людських характерів.

Ця річ не є також епічним оповіданням (навіть у драматизованій формі), бо зовнішні факти відіграють у книжці дуже малу роль, незважаючи на те, що події «відбуваються у 1846 р.», у тому кривавому і грізному році*, який у нашій історії і досі є надто мало не загоєною раною, щоб міг увійти в сферу справжньої поезії, але який, проте, збуджує фантазію багатством глибоко трагічних конфліктів і сцен, багатством оригінальних типів і небуденних постатей, які у цій кривавій драмі відіграли ту чи іншу роль. Однак з цього всього автор «Оскара і Ванди» не взяв бодай нічого або майже нічого: живі люди, дійсні факти з їхнім природним розвитком зовсім його не обходять. Його твір — це швидше великий катехізис, складений віршованою мовою, це звичайне навчання християнської релігії і побожності, проведене у 15-ти діалогах. Діалоги ще більше роблять твір подібним до катехізису, складеного, як відомо, так само з питань і відповідей. У кожному з цих 15 актів звичайно розмовляють тільки дві особи на тему того чи іншого положення катехізису — оточення, умови місця і часу, стать та індивідуальні особливості переважно не існують або відіграють зовсім другорядну роль, молоді панночки розмовляють у стилі святого Фоми Кемпійського*,

молоді паничі — в стилі святого Фоми Аквінського* або, як виняток, у стилі Красінського* і сьогочасних публіцистів „Przeglądu polskiego"*. Це все.

Ось стисло основний зміст цього незвичайного посвоєму твору. Пані Ельжбета, вдова-землевласниця, мабуть, у Західній Галичині, входить до майстерні своєї доньки Теклі, зайнятої малюванням ікони божої матері, і виголошує при цьому довгий-довгий монолог про божу матір і про релігійне малярство. Обидві пані розмовляють про Оскара, брата Теклі, який має приїхати з-за кордону і листи якого непокоять пані Ельжбету своїм похмурим тоном. Входить слуга і подає пані Ельжбеті лист від панни Ванди, її далекої родички і багатої сироти, яка повідомляє, що, поховавши бабусю, їде до неї з Варшави. Входить Оскар, і замість привітання, сніданку і под. обидві пані частують його (і читача) довгою розмовою.

Оскар виявляється страшенним скептиком: він втратив віру, надію і любов, втратив доброчесність і все, що робить людину людиною. Побожна мати, замість того, щоб запитати його, що, власне кажучи, сталося, починає виголошувати довжелезні теологічні повчання про покуту, про боже милосердя, віру в бога тощо. А сестра обіцяє молитись, щоб бог послав її брату небесного ангела для вилікування його хвороби. У другому акті з розмови Оскара з його другом Вітольдом «у Радомельському замку» про ту ж хворобу виявляється, що він після втрати нареченої «присвятив усього себе батьківщині», хоч абсолютно не відомо, чи батьківщина була з цього задоволена, бо не бачимо, ні навіть не чуємо, що він для неї робить. Звичайно, Оскар більше довіряє Вітольду, ніж своїй побожній матері, бо розповідає йому про причину свого страшного скептицизму, атеїзму, розпуки і меланхолії: це зраджена любов або, точніше, ображене самолюбство. Вітольд, однак, виявляється настільки розумною людиною, що не дає Оскару жодного рецепту від так несерйозної хвороби, «він просто не втрачає надії, що на цю слабість ліки знайдуться». І ліки знаходяться: приїздить Ванда. Оскар частує її довгою розмовою про життєві насолоди та їхню марність і негайно після цієї першої розмови «зовсім не розуміє стану своєї душі: якийсь новий світ уявлень і понять» тощо. Відома пісенька! Доведений до розпуки панич, побачивши побожну панну, негайно знайшов надію, віру, любов і усі теологічні чесноти. Знаємо це, знаємо!

Далі йде величезна (на 14 сторінках) розмова Теклі з Вандою про покликання людини. Текля відчуває покликання до монастиря, а Ванда до сімейного життя. При цьому Ванда змальовує свій ідеал мужчини. З цього малюнка видно, що хто-хто, а Оскар не відповідає ідеалові Ванди, а втім, після довгої розмови з Оскаром «про братання душ» Ванда, з нудьгою переглядаючи ноти, признається, що «її серце бажає іншої гармонії». Ну, без сумніву!

Така експозиція «драми». Те, що звичайний драматург міг би нам показати значно жвавіше і правдивіше в одному акті, тут займає чотири акти на 67 сторінках, тобто третю частину усієї книжки. Якби не ремарка, що дія відбувається в Галичині у 1846 р., нам було б абсолютно невідомо, чи не відбувається вона в якомусь італійському монастирі, на горі Атос або ж в Іспанії. Але ремарка проливає світло на цю безконечну повінь побожних диспутів про призначення людини, братерство душ, теологічні чесноти тощо. Адже ж все це говорено в 1846 р. за часів панщини! Адже ж можливо, що в той час, коли молоді панни в покоях малювали картини, а молоді паничі мріяли про «братання душ»,— там, за стінами цих кімнат, у стодолі або стайні економ викладав зовсім іншу теорію і практику, повністю протилежну цим ідеалам.

Цілком ясно, що ні побожний автор, ні побожна пані Ельжбета, та й ніхто з побожних молодих людей про цей бік медалі навіть уві сні не згадає, навіть слівця не проронить.

Але ось на сцену виступають інші постаті. В наступній розмові ми чуємо довгий діалог Вітольда з Гектором, посланцем центру. Хто цей Гектор? Бог його знає! Посланець, і на тому кінець. З його розмови з Вітольдом випливає гільки одне — що демократичний центр вирішив розпочати нове повстання, вирішив закликати народ до війни. З ким? З якою метою? Це залишається невиясненим. Натомість Вітольд вичитує Гектору довгі сентеції про старшинство, патріотизм і жертовність шляхти, про необхідність виховання народу і т. д. Гектор відповідає різко, отже, не дивно, що противники розходяться, не порозумівшись.

У наступній дії Оскар і Ванда дуже побожно і по-церковному туркочуть про любов і, не маючи під рукою обручок, обмінюються незабудками. Оскар біжить до Вітольда, щоб поділитися з ним своїм щастям, однак той охолоджує

його запал, вказуючи на небезпеку близької війни і на необхідність пожертвувати собою для батьківщини. З повені фраз ми довідуємось, що Вітольд вирішив закликати шляхту до участі у народному русі. Він сподівається, що в такому випадку шляхта з першої ж хвилини поведе рух, викликаний демократами, так що вони, розуміючи перевагу шляхти в народі, піддадуться або відступлять. Оскар обіцяє свою співучасть і біжить додому, щоб попрощатися з матір'ю, сестрою і Вандою. Тим часом Гектор збирає в лісі змовників і селян і закликає їх до повстання, «щоб вигнати орди загарбників, самолюбних панів і відсталих клерикалів». Голоси відповідають на це вигуком: «Хай живе свобода, рівність і братерство!» — після чого Гектор кидає одному із змовників гаманець з грішми, щоб роздати їх між ними, і йде. Тоді переодягнений у селянина урядовець бунтує народ проти шляхти і від імені цісаря обіцяє знесення панщини. Селянин Бурда обіцяє йому завербувати банду і зробити те, що він радить. Урядовець дає йому, як завдаток, мішок голландських дукатів.

Наступна дія переносить нас в Радомельський замок. На заклик Вітольда зібралася озброєна навколишня шляхта з жінками і дітьми до «укріпленого» замку. Навіщо? Ось якими словами викладає Вітольд їм свій план: «Якщо повстання знайде досить сили, щоб змогти протистояти війську, то ми приєднаємось до їхніх рядів, залишивши відповідний загін у замку. Якщо ж, не дай боже, ми побачимо, що чернь підносить братовбивчу зброю і зможе придушити повстання у зародку, тоді ми будемо змушені боронитися і, маючи такі засоби, може, зуміємо врятувати хоча б тих, хто прийшов шукати захисту в цих мурах». Що й говорити, план неабиякий, зовсім годиться для того, щоб взяти в свої руки весь народний рух і засоромити демократів!

Цей план, без сумніву, вдався б, якби не... селяни, які під командою Бурди і з допомогою «переодягненого у селянський одяг війська» нападають на замок, облягають його, зривають браму за допомогою петарди, вилазять на мури по «тисячі драбин» і вчиняють у замку жорстоку різанину. Вітольд гине в боротьбі, пораненого Оскара відвозять в управління і через деякий час виліковують від ран; його мати, думаючи, що сина вбито, померла, сестра Текля пішла в монастир, а Ванда після ніжного (на 6 сторінках) прощання з одержаними від Оскара незабудками також

іде в монастир сестер-жалібниць. Вмираючи, вона, нарешті, зустрічає Оскара і наказує йому, щоб тепер він став «мужем страждання і мужем праці». Над її тілом Оскар відрікається від світу і з окликом: «Усе для бога!» — віддається «праці і жертвам». Яким? Про це ні слова.

Я навмисне так широко переказав зміст усієї книжки, по-перше, щоб не треба було більше говорити про особисту долю героїв, а по-друге, щоб зробити деякі зауваження про згадані у цьому творі суспільні справи. Якби ця річ з'явилась у 1848 р., можна було б не дивуватись з такого освітлення подій фатального 1846 року, але сьогодні, після видання великої кількості мемуарів та історичних досліджень про цей рік, таке його уявлення є дещо дивним. Це просто набір історичних фальшувань. Я вже згадав про цілком однобічне і неправильне зображення побуту тогочасної шляхти. Неправильно також показано, як посланець бунтує селян проти шляхти і ксьондзів; посланці 1846 р. Дембовський* і Вишневський* звертались майже виключно до шляхти: головні змовники, як Весьоловський, Бобровський, Конарський* і т. д., були шляхтичами. Ніхто до останньої хвилини навіть не думав про можливість селянської контрреволюції. Постать урядника, переодягненого селянином, є щонайменше напівміфічною, а «військо, переодягнене в селянський одяг»,— це вже справжній міф, так само як і укріплений замок, штурм, драбини і петарди. І для чого всі ці художні вигадки? Чи свідчать вони якимсь чином проти демократії, на користь аристократії або на користь будь-якої патріотичної ідеї? На мою думку, вони абсолютно нічого не доводять. Це просто відсвіжені старі байки про генезис руху 1846 р., байки, породжені т р и в о г о ю і н е н а в и с т ю. Дуже прикро бачити відновлення їх у такій побожній роботі, тим більше, що християнська любов, яка у цих віршах ллється рясним потоком, жодною краплиною не досягає н а р о д у. Народ у цій книжці змальований як череда диких, розбещених тварин, як худоба, яка зовсім не розуміє кращих людських почувань; таким він змальований не тільки під час різні, а й п е р е д р і з н е ю. На мою думку, саме внаслідок цієї одинокої нехристиянської риси вказана книжка не зможе служити молитовником, хоч побожний автор, очевидно, готував її з такою метою.

ОСИП ГОРДИНСЬКИЙ-ФЕДЬКОВИЧ

ПОСМЕРТНИЙ СПОГАД

11 січня, або 30 грудня за ст. ст., помер у Чернівцях на Буковині найвизначніший з сучасних українських поетів Осип Гординський, загальновідомий під прізвищем Федьковича. Його ім'я знайоме і польській громадськості, тому що більшу частину його прекрасних новел із гуцульського життя було перекладено польською мовою. Перекладено також деякі його поезії, хоча відносно дуже небагато. Твори його перекладались також російською, сербською, чеською і німецькою мовами. Влітку 1886 р. у Чернівцях він відзначав у колі приятелів і шанувальників свого таланту 25-літній ювілей своєї літературної діяльності. З цієї нагоди численні польські часописи (чернівецька „Gazeta polska"*, краківська „Nowa reforma"* та інші) подали біографічні нариси поета, а на підставі їх пан Кадлец*, чех, написав також досить точну і цікаву біографію Федьковича для „Slovanského sbornika"*, що його видає пан Єлінек* у Празі.

Незвичайними були не тільки талант, а й життя померлого; він сам любив оточувати їх певним туманом таємничості і, принаймні, не любив говорити всієї правди. Народився він 1834 р. на Буковині в селі Сторонці. Мати його (Ганицька) походила з сім'ї православних буковинських священиків. Першим її чоловіком був Микола Дашкевич, православний священик, який двома роками пізніше помер. Тоді вона одружилась із путилівським чиновником Гординським, спольщеним українцем родом з Галичини. Вона мала з ним п'ятеро дітей, серед яких наш поет був другим. Батько через кілька років покинув сім'ю, залишивши її в Путилові у великих злиднях. Три молодші сестри померли; старший брат емігрував у Ясси, де став літографом,

заробив значний маєток і зрікся своєї національності і свого прізвища, замінивши його на «Григорі Агапі». Маючи 14 років і не закінчивши навіть сільської школи*, наш поет вирушив також у Ясси для вивчення літографської справи, але, не маючи до такої роботи великої сили, вступив на службу до багатої боярині Бранкованиці. Через чотири роки, у серпні 1852 р., його взяли до війська. Лише тут, у „Kompagnie-Schule"[1], почав учитись по-німецьки. по-французьки, по-польськи, почав читати книжки. В 1859 р. став офіцером. Брав участь у битві під Кастенодегліо*. У 1863 пішов у відставку, до якої примусили хвороба очей і, як здається, також якийсь неприємний випадок з начальством. Одержавши маленьку пенсію, осів у своєму рідному селі Сторонці. У 1864 р. гуцульські гміни обрали його своїм представником у сервітутну комісію*, у 1866 р. сторонецька гміна призначила його своїм війтом, а в 1867 р. він став окружним інспектором народних шкіл. На цій посаді пробув кілька років, розгортаючи далі жваву діяльність, піклуючись про народні школи і українську мову. В цій справі він послав навіть подання до тодішнього міністерства освіти. Однак внаслідок якихось інтриг залишив цю посаду в 1871 р., а в 1872 р., маючи намір віддатись літературній праці, переїхав до Львова. Цей намір скінчився невдачею* і дуже розчарував поета. Через 14 місяців він покинув Львів і назавжди оселився в Чернівцях, де також на урядовій службі перебував його батько. Батько, однак, зовсім до нього не признавався: лише по смерті 1876 р. залишив поетові гарний будинок у Чернівцях. Федькович цей будинок продав і гроші роздав поміж своїх знайомих гуцулів «на вічне віддання», а сам жив самітно і дуже бідно в маленькій найманій хатині на одному з чернівецьких передмість. Тільки на схилі свого віку під впливом пробуджуваного національного духу на Буковині Федькович ожив і, взявшись за редагування народної газети «Буковина»*, вміщував у ній та інших виданнях свої останні твори.

Літературну працю українською мовою Федькович розпочав ще 1859 р. у Чернівцях, де після повернення з Італії познайомився з професором Нейбауером*, великим знавцем і любителем німецької літератури, а також з укра-

---

[1] «Військовій школі» *(нім.)*.— *Ред.*

їнцем Антоном Кобилянським*, великим оригіналом і гарячим прихильником національного напрямку в літературі. Цей же Кобилянський видав у 1860 р. перші твори Федьковича — кілька вдалих віршиків — як додаток до своєї полемічної брошури «Слово на слово до редактора «Слова». Ці віршики одразу звернули на Федьковича увагу галицької громадськості і в наступному році тодішній редактор «Слова» Б. Дідицький видав у Львові цілий том його поезій з дуже прихильною своєю передмовою, в якій порівнював молодого буковинського співця з Уландом* і Вінцентом Полем.

Час від 1861 до 1870 р.— це період розквіту поетичного таланту Федьковича. У цей час створені всі його прекрасні новели, друковані в часописах «Вечерниці»* (1862—1863), «Мета»* (1863—1865) і «Нива» (1865), далі низка віршів у цих же часописах і у «Правді» (1867—1875), та, врешті, ряд поем і балад у трьох томиках (Коломия, 1867—1868). До цього періоду також належать його численні, досі ще не опубліковані твори, такі як поеми «Новобранчик» і «Лук'ян Кобилиця»*, величезна драма «Довбуш», два перші акти якої були надруковані у 1869 р. у «Правді». Для народних шкіл він склав у цей час чудовий буквар, який після подання на оцінку галицькій крайовій шкільній раді пропав десь у її канцеляріях, а також виданий у Відні «Співаник», тобто збірник дитячих пісень з нотами. Переїхавши до Львова, Федькович зайнявся у товаристві «Просвіта» виданням популярних книжечок, але, крім гарної переробки новели Цшоке* „Das Goldmacherdorf", виданої під назвою «Село Фармазони»*, не написав нічого вартого уваги. Для товариства «Руська бесіда», яке займалося театром, він переклав «Гамлета» Шекспіра і переробив «Приборкання непокірливої» на гуцульський фарс, пізніше також переробив свою драму «Довбуш» відповідно до сценічних вимог. У 1876 р. «Правда» почала друкувати нову збірку його поезій під назвою «Дикі думи». Після 1880 року Федькович написав цілу низку драм, як «Кермаич, або Стріляний хрест», «Мазепа», і, нарешті, «Богдан Хмельницький», над якою його спіткала смерть. Жодна з цих драм досі не була надрукована*, ми не знаємо навіть, чи вони закінчені і наскільки. Натомість у «Буковині», «Бібліотеці для молодежі»* та інших чернівецьких виданнях Федькович в останніх роках опублікував цілу низку повісток, байок і віршів.

Простота задуму і виконання, гарна мова, велика щирість і сердечність тону з маленькою домішкою типової гуцульської містичності — ось характерні риси творів Федьковича, особливо його оповідань, ліричних поезій і деяких поем із солдатського життя. Драми, незважаючи на ряд достоїнств у змалюванні деталей, стоять за рівнем значно нижче. Зрештою, остаточна оцінка поетичної діяльності Федьковича буде можливою тільки тоді, коли його твори, з яких досі опубліковано лише половину, будуть видані повністю. Цим виданням, яке матиме 6 томів, займається, на замовлення чернівецької «Руської бесіди», доктор Степан Смаль-Стоцький, професор Чернівецького університету.

«DO ŚWIATŁA!»

Powieść... napisał Wincenty Rapacki*. Kraków... 1887

Ця книжка вже досить давно з'явилася на полицях книгарень, також давня критика одностайно визнала її непересічні якості, зарахувавши її до кращих творів польської белетристики, які з'явилися минулого року. Незважаючи на це, мені видається, що оцінка її на сторінках „Ruchu" не буде неактуальною; роман пана Рапацького подає так багато цікавих моментів, так багато залишає місця для зауважень і думок про важливі проблеми сучасного життя і сучасного мистецтва, що його обговорення, мабуть, ніколи не буде неактуальним.

Я не маю, зрештою, наміру подавати тут естетичний аналіз роману пана Рапацького чи повну оцінку психології виведених у ньому постатей; у цьому плані я обмежуся кількома зауваженнями, які з'явились у мене після прочитання книжки. Я хотів би лише звернути увагу читачів на суспільний бік та історичне вираження цього твору. Щодо своєї суспільної основи роман пана Рапацького належить до тих творів, які для людей з серцем і почуттям залишаться привабливими назавжди, доки в людському суспільстві буде існувати боротьба між індивідумом та усталеним порядком, що його обмежує, між привілеєм і кривдою, між світлом і темрявою. Така боротьба завжди близька нашому серцю і будить у ньому подібні почуття — чи становить вона епізод сучасного життя, чи епізод історії XV століття. І якщо, на думку багатьох письменників, у сучасному романі добрим є кожний його вид, за винятком нудного, то роман пана Рапацького і під цим поглядом слід віднести до дуже гарних. Читається він з інтересом, легко, незважаючи на дуже серйозний зміст і нагромадження у його тісних рамках результатів дбайливого вивчення і добірних характеристик даної історичної епохи.

Боротьба за світло науки, а отже, і за суспільну рівноправність двох елементів, сторіччями покривджених і принижених — жінок і євреїв,— така суспільна основа

роману Рапацького. Жінки та євреї! Подібне зіставлення могло б видатися парадоксальним, якби не було виправданим віковою історією і подіями наших днів. Бо ж сторіччя темноти, фанатизму і кастовості були одночасно сторіччями кривавих переслідувань євреїв і приниження жінки до ролі слуги, відстороненням її від усіх вищих інтересів, від усякого розумового життя. Отже, природна річ, що в хвилину пробудження життя, у хвилину проблиску гуманізму прагнення досі пригноблених і принижених членів суспільства перехрещуються між собою в боротьбі проти спільного ворога. Безумовно, ставлення жінки до єврея, що змальовує у своєму романі пан Рапацький, більше відповідає духові і поглядам нашого XIX ст., ніж XV ст. Жіноча проблема фактично аж до нашого часу розвивалася майже незалежно від єврейської проблеми. Треба, однак, признати, що історичний момент, у якому автор зближує непересічну жінку, що рветься до світла, з таким же євреєм, був, може, єдиним у польській історії моментом, у якому таке зближення було можливим.

Ми в 1400 р. Небагато часу минуло від запрошення євреїв до Польщі Казимиром Великим*. Ці пришельці з Іспанії, Франції і Німеччини приносять з собою до Польщі великі багатства, великі досягнення західної цивілізації, стають справжніми апостолами освіти і пропагандистами корисних відомостей у войовничій і варварській країні. З другого боку, перші віяння гуманізму, щойно заснована королевою Ядвігою Краківська академія*, приплив до Польщі вчених, книжок і освіти разом із славою воєнних перемог (Грюнвальд)* — все це пробуджує серед польського народу не чуваний досі потяг до науки. До неї тягнуться усі верстви, починаючи від самої королеви Ядвіги і кінчаючи міщанами і селянами; ці прагнення підтримують королі, єпископи і магнати, засновуючи школи і навіть академії, висилаючи своїх дітей за кордон або запрошуючи з-за кордону видатних учених, збираючи книжки і провадячи наукове листування. Не дивно, що такі історичні моменти породжують безліч високодраматичних епізодів, створюють і формують безліч осіб видатних, незвичайних і могутніх,— і у злому, і у доброму. Один із таких дуже драматичних і характерних епізодів послужив панові Рапацькому сюжетом до згаданого роману.

З перших років XV сторіччя дійшла до нас невелика замітка про те, що один студент Краківської академії

виявився дівчиною, переодягненою в чоловічий одяг. Коли її поставили перед судом і запитали, що її змусило до такого злочину, як одягнення чоловічого вбрання, вона відповіла: любов до науки. Сам цей факт, такий виразний у своїй простоті, приваблює кожну розумну людину, а тим більше митця, з тим, щоб розплутати всі нитки, які у ньому сходяться, як у клубку, щоб відтворити в душі походження, виховання, розумовий склад цієї незвичайної дівчини, а також насуває безліч питань. Що могла вона винести з батьківського дому? Хто пробудив у ній такий запал до науки? Хто їй допоміг перемогти всі труднощі, які перешкоджали вступові в стіни академії? Розвинути усі ці мотиви, втілити їх у живі постаті — і ось готова основа роману.

Одночасно з цим пробудженням свідомості народу відбувається інший, фатальний, перелом, що дивним збігом обставин виникає з першого. Разом з імпортом західноєвропейської науки імпортовано також західноєвропейську релігійну нетерпимість і переслідування євреїв. Розпочинається воно у вогнищі нової науки, в Кракові, і головними винуватцями витівок над євреями бувають, звичайно, студенти. Ці витівки, які часто закінчувалися вбивствами, пограбувачнями і пожежами, мають зловісний вплив і на євреїв, викликають серед них реакцію, примушують їх згуртувати свої ряди для оборони, звужують їхні горизонти, мимоволі деморалізують і розкладають їх, відвертають від цієї науки, що несла їм загибель, і спрямовують живіші та пристрасніші натури на темні шляхи кабалістики, магії і фанатичної виключності. Відтворити цей історичний момент у живих постатях, перенести широкий масовий процес у царину індивідуальних людських пригод, прагнень, стремлінь, розчарувань і переломів — ось надзвичайно вдячне для поета завдання, яке, так би мовити, напрошується на художнє перо. Обидва ці завдання підняв і опрацював пан Рапацький. Щоправда, малий розмір його роману є занадто тісним для величезного обсягу самої теми, більшість другорядних фігур накреслена лише контурно, замість того, щоб намалювати нам вичерпні образи людських характерів, часу і країни, автор занадто часто переходить до тону історика (в таких місцях він дуже явно нагадує блискучий і гарячий стиль Шайнохи в його творі «Ядвіга і Ягелло») або навіть до тону коментатора і викладача. Однак, незважаючи на неповне художнє

викінчення постатей, загальна картина, яку в дусі читача залишає роман пана Рапацького, є чіткою і ясною, до чого значно і причиняється велика простота і цілісність її композиції.

Зміст її можна розповісти коротко. У Шимона Навоя, власника заїзду в Добрині над Віслою, росте донька Ядвіга, чудове дитя. Якийсь незвичайний ксьондз вчить її читати, мати потай від батька дістає їй книжки — Ядвіга все вбирає в себе і перетворює у своїй душі. Батько карає її за це, хоче силоміць видати її заміж, але коротке перебування у садибі її батька двох видатних учених, яким вона розкриває свої знання, зразу вказує їй дорогу до Кракова. Молодий єврей Йосиф бен Єгуда, який їхав з цими вченими, обіцяє їй у Кракові допомогу, посланець хрестоносців, Брудер Куно, велетень і грубіян, обіцяє за добру плату повести її до Кракова. Отож, Ядвіга втікає з батьківського дому, а коли в дорозі хрестоносець робить їй ганебні пропозиції, втікає і від нього і після різних пригод достається до Кракова. Тут, за порадою Юзефа, вона переодягається хлопцем, бере підготовчі уроки у одного Транквіллюса, інакше Юраска-Русина, бакалавра, який, знаючи, хто вона, закохався в неї без пам'яті. Це кохання, яким вона знехтувала, було для неї фатальним. Бо коли вона вступила до академії, вже через два місяці палкі, закохані погляди Транквіллюса її видали.

Винуватицю, а разом з нею і її спільників, єврея Йосифа і Транквіллюса, заарештовано; очолений студентами натовп напав на дім батька Йосифа, пограбував і спалив його дощенту. Цей напад справив жахливе враження на старого Єгуду; перед тим прихильник освіти і гуманізму, він кидається в обійми реакційного напрямку — кабалістів і темних фанатиків. Тим часом Ядвігу віддають під суд, допитують, і лише стараннями світлого ректора академії Скарбімежа вдається врятувати її від більших страждань і від смерті на багатті. Врешті її долею зайнялася вдова по Спиткові з Мельштина, а лист одного з тих вчених, які бачили її в садибі її батька, до краківського єпископа реабілітує її повністю. Вже здається, що доля Ядвіги та її приятеля Йосифа повернеться на краще, Йосиф вирішує прийняти християнство і одружитися з Ядвігою, коли раптом провідник фанатичного єврейства все псує. Від батька Йосифа, який повністю йому довірився, він вимагає крові з пальця Ядвіги; стара єврейка, яку най-

няли для цієї справи, перелякана появою сторонніх осіб і зі страху ранить Ядвігу в руку. Схоплена, вона зізнається на тортурах, що у неї замовлено кров Ядвіги для єврейських ритуальних цілей,— і ціле місто вибухає гнівом проти євреїв. Усю єврейську дільницю оточили ланцюгом і під загрозою єврейської різні вимагали видати винного. Йосиф приймає на себе вину своїх засліплених однодумців і гине від рук ката. Ядвіга вступає до монастиря, стає вчителькою, а пізніше ігуменею. Такий зміст книжки пана Рапацького.

З художнього боку можна закинути небагато щодо її побудови, враховуючи, що ми маємо тут справу швидше з чудово накресленим ескізом, ніж з викінченим малюнком. Можна б відзначити, що несподівана переміна старого Єгуди із світлого гуманіста на прихильника темного фанатизму психологічно слабо умотивована і майже зовсім не умотивоване те, що Йосиф жертвує собою за своїх одновірців, з якими, як це сам автор перед тим відзначив, його нічого не зв'язувало. Це були б хіба основні закиди.

На творчість пана Рапацького цікаве світло кидає порівняння фабули його роману з тією фактичною основою щодо дівчини-студента, яку залишила нам історія. Пан Рапацький називає її Ядвігою, донькою Навоя. На якій основі? З початку XV ст. у польській літературі є надзвичайно цікава і важлива літературна пам'ятка, відома під назвою молитовника князівни Ядвіги*. Один з нових дослідників цієї пам'ятки доктор Ян Римаркевич* припускає, що авторкою цього молитовника була саме ця дівчина, пізніше ігуменя монастиря бенедиктинок. Єдине тогочасне джерело, яке згадує про дівчину студента Краківської академії, Мартин, віденський абат, не подає її прізвища; у молитовнику ж кілька разів повторюється ім'я Навойки. Пан Римаркевич здогадується, що це мусило бути чернече ім'я цієї ігумені, щось ніби Наталія. Пан Рапацький зробив з нього родове ім'я, а хресне ім'я з великим художнім тактом дав своїй героїні від імені тієї княжни, власністю якої був молитовник, одночасно це ім'я тієї королеви, яка заснувала академію.

Про батьків цієї дівчини абат Мартин пише дослівно: „Patrem habuit in Magna Polonia scholasticum, circa quem cum aliis pueris rudimenta puerorum didicit, et mortuis parentibus, patrimonium cum recepit et latenter veste civili induta ad studium venit", тобто: «Батька мала вчителя

у Великопольщі, де вона разом з іншими хлопцями одержала початкову хлоп'ячу освіту, а після смерті батьків взяла свій спадок і, переодягнувшись потай у селянський одяг, пішла в науку». Як бачимо, хід подій, можливо, менше драматичний, ніж у пана Рапацького, хоч зовсім не виключає драматичних моментів, зате далеко правдоподібний. І дійсно, важко зрозуміти, як під дахом тогочасної садиби, під оком неотесаного і неприхильного до освіти жінок шинкаря Шимона могла розвинутись така дівчина, навіть якщо припустити тимчасовий вплив мандрівного ксьондза і таємну прихильність матері, також темної і підлеглої грубій владі чоловіка.

Далі вищезгадане джерело подає, що ця дівчина „per duos annos in veste virili et studentis studium frequentabat" («два роки в чоловічому студентському одязі ходила на науку») і вже була близько до одержання посади бакалавра, коли її викрили. З чисто художніх причин пан Рапацький скоротив цей час до двох місяців.

Саме викриття відбулося зовсім інакше, ніж (знову в інтересі драматичності) його подав пан Рапацький: не в лекційному залі, а на вулиці. Вона мешкала в будинку міщанина Кальтебріга. Одного разу побачив її на вулиці якийсь солдат і заложився зі своїми товаришами, що цей студент мусить бути жінкою. Отже, покликавши її, ніби хотів щось їй сказати, він схопив її, поклав на столі і роздягнувши, переконав своїх товаришів, що мав слушність. Здається, пан Рапацький спочатку мав намір піти за поданим джерелом і з такою метою ввів на початку повісті хрестоносця Куно, який вивіз Ядвігу з батьківського дому і від брудних намірів якого вона рятувалась втечею. Цей Куно справді й подалі чудово пасував би до сцени, яку описує джерело, в такий спосіб були б пояснені мотиви і сама можливість цієї сцени. Здається, однак, що дика грубість її, така звичайна і природна в XIV сторіччі, страшила пана Рапацького і позбавила бажання її зображувати, нахиливши його до зміни плану, до введення іншого, додаймо, значно менш правдоподібного способу викриття статі його героїні. Отже, постать Куно була залишена.

Незважаючи на це все, роман пана Рапацького є цінним здобутком польської літератури і заслуговує якнайбільшої популярності.

НОВІ ПРАЦІ ПРО УКРАЇНУ

А. А. Потебня. «Объяснение малорусских и сродных народных песен», т. II; Н. П. Дашкевич. «Отзыв о сочинении г. Петрова* «Очерки истории укр[аинской] литературы XIX стол.» і др.

В останніх роках Україні доволі якось щаститься на полі науковому. Багата її минувшина, багаті здобутки її народного генія, ба навіть її артистична література находить чимраз більше робітників і дослідників. Спеціальний місячник, посвячений дослідам України, «Киевская старина» подає в кожнім номері багато цінного матеріалу і гарні досліди історичні та історико-літературні. Інші журнали російські вважають немов своїм обов'язком хоч раз або два рази до року подати праці, доторкаючі України, не говорячи вже про сирі матеріали, котрі в таких місячниках, як «Русская старина»*, «Русский архив»* і др., ідуть майже щомісяця. З-поміж праць наукових, що появились сього року по журналах російських, згадаємо О. М. Пипіна дуже прихильну оцінку російських повістей і поем Шевченка* в «Вестнике Европы»*, Петра Морозова* працю про російську літературу драматичну в «Журнале министерства нар[одного] просвещения», де чимало сказано про давню українську драму. З видань матеріалів історичних поперед усього згадати треба про новий том «Архива Юго-Западной России»* із обширним попереднім словом проф. Владимирського-Буданова* і про новий том „Aktów grodzkich i ziemskich»* із знаменитим попереднім словом проф. Ліске* про давні суди в Галицькій Русі в XIV і XV віці. Важним матеріалом для внутрішньої історії України в XVIII віці є «Наказы южнорусских дворянских собраний»*, що друкуються осібним додатком до «Киевской старины». З книг спеціальних, посвячених українській бувальщині, згадати треба поперед

усього Еварницького* «Запорожье» і його ж «Материалы для истории Запорожья». З книг, посвячених історії укр[аїнської] літератури давньої і нової, головну вагу мають Владимирова* «Франциск Скорина», Барсова* двотомова праця про «Слово о полку Ігоревім», Потебні другий том «Объяснений малорусских и сродных народных песен» і Дашкевича критичний розбір книги Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX стол.», надрукований у виданнях Петербурзької Академії наук в справозданні про 29-ий присуд уваровських премій*. Лишаючи поки що набоці всі інші згадані видання, ми оглянемо ближче тільки дві останні праці.

Праця проф. О. О. Потебні — се величезний том (809 сторін), що вийшов як осібна відбитка з варшавського «Русского филологического вестника», се хоч і не перша, але на найбільший розмір переведена проба систематичного вияснення українських колядок і щедрівок. Проби ті розпочалися ще около 1830 року замітками російського вченого Снєгірьова*. Пізніше займалися українськими колядками етнографи російські школи Грімма і Мангардта*, як Орест Міллер і Афанасьєв (автор «Поэтических воззрений славян на природу»), котрі відкривали в них майже що крок сліди праслов'янської міфології, а особливо культу сонця і других явищ небесних. Пізніші етнографи, як Куліш, Костомаров, Антонович і Драгоманов, звернули увагу на деякі колядки* як на спомини історичні українського народу, сягаючі часів князівських, додаючи надто (особливо відноситься се до Драгоманова), що в великій часті колядок і щедрівок відбилися ще й другі впливи історично-культурні, особливо вплив релігійний болгарського богумильства*. Ті посторонні, південні впливи старався дослідити в повнім об'ємі петербурзький учений проф. Веселовський; порівнюючи колядки українські з румунськими і грецькими, а надто притягаючи до порівняння широкий круг середньовікових мотивів епічних, що йшли різними дорогами від одного народу до другого, проф[есор] Веселовський виділив і вказав чотири елементи, котрі завсігди треба мати на увазі при розборі колядок українських і покревних їм слов'янських пісень, а іменно елементи поганський, міфологічний, християнський (в значенні часті, сектантський-богумильський), історичний і епічно-баладовий (міжнародні, вандруючі мотиви). Праця Веселовського («Разыскание в области русских духовных

стихов»), по моїй думці, обзначила найширший кругозір для наукового досліду колядок і щедрівок українських і зовсім вірно вказала ті чотири складники, з котрих ніколи не слід зводити ока при спеціальних дослідах тих пам'ятників народної творчості.

Проф. Потебня взявся неначе виповнити програму, намічену Веселовським, вносячи з свого боку основне знання філологічне і кладучи вагу не тільки на пильний досвід змісту, але також на докладне студіум форми поетичної, котра в творах народних, по його думці, не дасть відділитися від змісту. Та все-таки де в чому погляди проф. Потебні не схожі з поглядами Веселовського, і то, як смію думати, не на користь харківського вченого. Талант проф. Потебні — поперед усього талант незвичайно тонкого аналітика. Розбирає він кожну пісню на найпростіші складові части або мотиви і на найпростіші форми поетичні, слідить за кожною відміною форми, за кожною комплікацією, кожним перемішанням або занидінням первісного мотиву, послуговуючися при тім величезним порівнюючим матеріалом, якого достарчають йому збірники етнографічні всіх племен слов'янських, між котрими він обертається як у себе дома. Не достає йому того широкого синтезу, яким відзначується Веселовський, не достає вмілості групування поодиноких елементів, не вміє він обняти цілості, сформулювати які-небудь загальні виводи. Він бере просто мотив за мотивом, колядку за колядкою і розбирає їх, роблячи не раз довгі екскурсії в різні боки, і тільки в приближенні можна сказати, що в перших одинадцяти розділах (відкинувши перших чотири вступних, значить від V до XV включно) розібрано мотиви міфологічні; далі в розділах XVI—XXXVI включно — мотиви, взяті з життя і природи, так сказати, мотиви символічні, в розділах XXXVII—XLV вк[лючно] — мотиви баладові, в розділах XLVI—LII — мотиви апокрифічні, в розділах LIII—LXXIV — мотиви історичні, на останку, в розділах LXXV—LXXXVIII — мотиви релігійні, зведені автором в осібну групу «набожные песни». Як бачимо вже з того огляду, систематика д[обродія] Потебні не без закиду; чому б, н[а]пр[иклад] групу XLVI—LII не звести водно з останньою? Чому б мотиви історичні не трактувати в зв'язку з міфологічними, тим більше, що в піснях, зведених в першій з показаних нами груп, доволі багато находимо ремінісценцій історичних. Важним розширенням круго-

зору наукового в досліді колядок є розслідження пануючого в них символізму. Розслідження те можна назвати головною заслугою, але подекуди й головним опорним пунктом в етнографічних працях д. Потебні. Як усякий учений, що сказав в науці що-небудь нового, рад прибільшувати донесліть свого відкриття, так само й д. Потебня, по моїй думці, трохи прибільшує обсяг символізму в українських і загалом в слов'янських піснях народних.

Ся прихильність до символізму в'яжеться у д. Потебні нерозривно з його прихильностею до міфологічного толкування колядок. Виступає він против склонності, може й надто односторонньої, проф. Веселовського зближувати українські і загалом слов'янські колядки з піснями і обрядами греко-латинськими. Досліди свої обмежовує він світом слов'яно-литовським. Певна річ, що таке мудре обмежування хоронить його від не одної помилки, але, з другого боку, позбавляє його досліди ширшого, європейського грунту і не раз, н[а]пр[иклад], при мотивах епічно-баладових, мотивах захожих і міжнародних може доводити до виводів прямо хибних. З прихильністю до символічного толкування пісень і зворотів поетичних в'яжеться у Потебні також прихильність до виводів, опертих на зближеннях і покревностях етимологічних. Ітак, приміром мотив уведення дівки-шинкарки трьома молодцями (козаками, донцями, волохами або чужоземцями) зводить автор при помочі доволі смілих аналогій і порівнянь до ряду пісень символічних, в котрих криються сліди давнього слов'янського чи навіть арійського культу природи; а тим часом мені здається, що далеко простіше було б шукати джерела сього мотиву між середньовіковими новелами західноєвропейськими. При помочі етимологічного зближення зводить д. Потебня до ряду пісень міфологічних також знані великоруські і білоруські обрядові пісні про Овсень-Таусень.

Противиться д. Потебня також занадто, по його думці, поспішним виводам дд. Антоновича і Драгоманова, котрі в своїм виданні історичних пісень укр[аїнського] народу намагалися в деяких колядках добачати безпосередні рефлекси звісних фактів історичних з XII і XIII віку. По думці проф. Потебні, т а к и х споминів в колядках шукати не можна. Сліди так давньої минувшини бачимо в колядках, се правда, але тільки в загальних обрисах тодішнього культурного життя (часті спомини про князів, бояр,

золоті гривни, лицарські зброї, описи давніх жіночих строїв і т. і.) і тодішніх відносин політичних (зносин з Царгородом, Угорщиною і т. і.), а також в многих формах поетичних і зворотах язикових, нині мало вже зрозумілих, але зовсім схожих з тими, які зустрічаємо в «Слові о полку Ігоря», «Моленії» Данила Заточника* і в літописах.

Книга д. Потебні починається главою, де говориться про розмір колядок і щедрівок. Мусимо тут запримітити, що д. Потебня — перший учений, котрий замість дотеперішнього поділу пісень народних після змісту, поділу, що веде не раз на бездоріжжя задля перемішання мотивів пісняних, радить ділити пісні після розміру. На підставі величезного зібраного досі матеріалу констатує він кілька відрубних типів пісень українських, не похожих на себе з погляду на розмір. Ітак, інший є типовий розмір пісень весільних, до котрих підходять обжинкові, інший розмір пісень весняних (гаїлок і др.), а інший розмір колядок і щедрівок. Колядки мають звичайно розмір 10-складовий, кожний такий 10-складовий рядок (вірш) складається з двох стоп музикальних і синтаксичних по 5 складів, а затим тип розміру колядки означує д. Потебня формулою (5 + 5); у щедрівок, крім сього, стрічаємо також розмір (4 + 4), а натомість приспівки (рефрени), що повторюються після кожного рядка, відзначаються величезною різнородністю розміру. При помочі цілого ряду порівнянь вказує д. Потебня близьку покревність розміру українських колядок з розміром великоруських «билин», білоруських пісень «волочобних» і сербських пісень «величальних», але противиться думці Срезневського*, немовби розмір сей можна було вважати первісним, найдавнішим розміром епічним слов'ян. Дальше виступає д. Потебня рішуче против розважування розміру пісень народних слов'янських на підставі метрики грецької, против ділення їх на ямби, трохеї і т. і. Таке ділення ніколи не дасть нам певності і завсігди буде самовільним краянням живих стоп музикальних; остаточно покажеться нам цілий хаос збочень, виїмків і неправильностей. Стопа в слов'янській поезії народній є, звичайно, певна логічна цілість з означеним, хоч не незмінним числом складів і з одним головним наголосом, около котрого групується або менше число складів безнаголосових, або, в разі, коли стопа буває довша, склади безнаголосові чергуються з складами, котрих

наголоси є постепенно слабші. Се затим стопа рівночасно синтаксична і музикальна.

Ми вважали конечним зупинитися трохи довше над книгою д. Потебні задля її важності і великого багатства зложених в ній цінних уваг і сказівок. Книга ся більш, ніж яка-небудь друга, потребує спосібного популяризатора; для спеціалістів се правдиве і неоціненне компендіум цитат і уваг для даного предмета.

Друга не менш важна книжка, правдивий здобуток для історії духовного розвитку української інтелігенції XIX віку,— се М. П. Дашкевича критичний розбір книги Петрова*. Розбір сей зладжений для Петербурзької Академії наук, котра щороку розділює премії з фундації гр. Уварова за найліпші праці історичні й етнографічні. З праць, доторкаючих України, одержали премії з тої фундації «Труды» Чубинського* (розбирав їх проф. Веселовський), Головацького пісні Галицької і Угорської Русі* (розбирав проф. Потебня), Антоновича і Драгоманова історичні пісні українського народу. Книга Петрова по розборі Дашкевича нагороджена була золотою медаллю; таку ж золоту медаль признано й д. Дашкевичу за його розбір. І зовсім справедливо. Бо коли д. Петров перший в Росії, лишаючи на боці суперечки про «бути чи не бути українській літературі», підійшов до неї як історик і попробував звести докупи порозкидувані матеріали, доповнити їх новими і ввести в ту збірку який-небудь метод і порядок, то д. Дашкевич, опираючись на його здобутках, вніс в його досліди далеко ширше розуміння історії (нагадаймо його знамениту працю «Княжение Данила Галицкого»*, див. V т. «Істор[ичної] бібліотеки»* Барвінського) і літератури (нагадаймо його працю про західноєвропейську легенду о св. Граалі, про російську билину о Альоші Поповичі* і т. і.), строгий критицизм в досліджуванні деталей і знайомість з літературами українською, польською і російською, непомірно більшу, ніж ту, яку стрічаємо у Петрова. Не вдаючися в обговорювання поодиноких авторів, п. Дашкевич розбирає тільки загальні характеристики Петрова, загальні виводи його праці, його поділ української літератури на періоди, всюди виказуючи множество похибок і недокладностей, конечних в роботі першій щодо часу, а ще до того в роботі, писаній не українцем, для котрого не раз бувають чужими і незрозумілими такі речі, котрі українець розуміє і пригадує відразу без зусилля. Особливо докладна знайо-

І. Франко серед членів редакції газети «Kurjer Lwowski». Фото. 1896

Сторінка автографа вступу до докторської дисертації І Франка «Політична поезія Шевченка 1843—1845 рр.»

мість д. Дашкевича з літературами польською й галицько-руською дає йому можливість далеко ближче доходити до джерела традицій літератури української, до механізму її росту і розвитку, ніж се було можливим для Петрова, незнайомого з тими літературами.

Поставивши питання про початок і розвиток української літератури на широкому, культурно-історичному грунті, д. Дашкевич без труду міг опрокинути таке, н[а]пр[иклад], натягане твердження Петрова, як те, що українська література загалом мало оригінальна, звичайно повторяє тільки зади літератури російської, значить, є тільки провінціалізм, відмінний щодо кольору, але мало відмінний щодо ідей від літератури російської. Лишаючи в повній силі майже все те, що Петров сказав про вплив літератури російської на українську, д. Дашкевич вказує, однако ж, в сій останній много елементів і явищ, котрі далеко не підходять під рамки літератури російської. Коли вже говорити про впливи посторонні, міркує д. Дашкевич, так тут побіч впливів російських конечно треба мати на увазі впливи польські, потрохи галицько-руські, а також західноєвропейські, що хоч вряди-годи проривалися безпосередньо на Україну. Та тільки ж певна річ, що всі ті впливи, взяті разом, далеко ще не вияснюють усієї літератури української. Остається ще найбільша і найважніша її верства — те, що прямо взято з українського грунту, що було саморідним виразом власної культурної потреби української інтелігенції, випливом власного самопізнання і здобутком довговікової славної історії України. Українська природа, український народ, українська історія такі багаті, що здавен-давна показували великий вплив на другі народи, виразились і в літературах польській, російській, в одну і в другу вносячи багато елементів оживляючих, доконуючи в одній і в другій великих і важних реформ,— мали ж би вони показатись немічними і малими тільки на власному грунті, у власній літературі? Добродій Дашкевич по-майстерськи вказує, що так не було і що та сама любов до України, котрою проймалися не раз люди чужі, зайшлі (згадаємо тільки поляка, родовитого мазура Кльоновича*, автора латинської поеми „Roxołania“ (1584), Павловського, автора першої граматики української мови, Срезневського, впорядчика «Запорожской старины», і хоч би ще й родовитого москаля Петрова, автора першої повної історії української

літератури!), не менше живо палала й у серцях самих українців і була головним джерелом зародження і зросту української літератури в мові народній.

До хиб книжки д. Дашкевича ми віднесли б головно висказаний на стор. 232 погляд, що літературі українській з часом прийдеться все меншати й меншати відповідно тому, як між великорусами й українцями заводитися будуть ближчі взаємини і т. і. Певна річ, суперечка про те, що буде,— марна суперечка. Та все-таки нам здається, що вивід сей дуже слабо зв'язаний з цілою будовою фактів і аргументів, зібраних в книзі, і що посторонні аналогії поки що мало піддержують такий вивід. Може бути, що колись усі народи й зіллються в одну сім'ю, досі, однако ж, того не видко, а освіта, близьке та мирне життя і тісні взаємини не змогли злити водно, наприклад, німців, французів і італіянців в Швейцарії. Хибним і одностороннім видається нам той погляд д. Дашкевича (стор. 220), що «малорусское племя не может занять отдельного места в национально-культурной федерации славянских племен: теперь, когда повсюду (?) среди славян обнаруживается признание верховенства русского языка и величия русской литературы, более чем когда-либо немыслимо и неуместно (???) создание вполне самобытной литературы на малорусском наречии, которое не составляет отдельного языка». При сьому останньому твердженні автор здається на Соболевського* і серба Ковачевича*, хоча не знати, для чого забув заглянути до Міклошича* і других знатних філологів слов'янських. З того погляду автор (стор. 218) дорікає й галичанам за те, що занадто високо цінять безцензурні вірші Шевченка, а особливо його напади на москалів, «и из-за временных невзгод малорусской народности упускают из виду великое будущее русского народа, обусловленное единением его племен». То-то й лихо, що ті «временные невзгоды», про котрі з видом невинним згадує д. Дашкевич, на ділі називаються: указ 18 мая 1876 року*, цензура, деспотизм, адміністративна самоволя і самодурство, що ті «временные невзгоды» попросту компрометують саму ідею єдності руських народів, так що чоловікові незалежному і самостійному просто встидно говорити про «единение», «великое будущее», там, де брат брату наступає ногою на горло і кричить: або гинь, а ні — то смерть твоя! Яке там буде «великое будущее» — се ще журавель в небі; ми, котрим ті «временные невзгоды» не

дають дихати, тим будущим ситі не будемо. Наші протести против тих «невзгод» се ж і є один із задатків того великого будущого, і учений, для котрого історія є справді „magistra vitae"[1], повинен би ширше розуміти зв'язок фактів і не дорікати другим за те, чого, як каже народна приповідка, «вони собі не вискакали».

Та все-таки, поминаючи сі хибні тези, характеризуючі більш автора, ніж його працю, ми сміло можемо сказати, що «Отзыв» д. Дашкевича — книжка вельми цінна і неминуче потрібна для всякого, хто схоче науково обробляти літературу і духовий розвиток України в XIX віці. Крім того, вся книжка писана тепло, живо і ясно і на кожній карті виявляє нам майстра історичного аналізу, яким заявив себе д. Дашкевич ще в першій своїй історичній роботі.

---

[1] Вчителька життя *(лат.)*.— *Ред.*

С. А. ВЕНГЕРОВ*
КРИТИКО-БИОГРАФИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ РУССКИХ ПИСАТЕЛЕЙ И УЧЕНЫХ

(от начала русской образованности до наших дней. Выпуск 1—10). (Венгеров. Критично-біографічний словник російських письменників і вчених від початку російського письменства до наших днів)

Пан Венгеров, відомий у російській літературі своїми монографічними працями про Тургенєва, Гончарова і численними критичними статтями, розпочав величезну роботу — видання біографічного словника усіх письменників-росіян від найдавніших до найновіших часів. Про об'єм цієї праці можна мати уявлення на підставі проспекту, де повідомляється, що вся вона буде складатись щонайменше із 200 зошитів по 3 аркуші великої 8-ки. Тим часом вже перші 10 виданих досі зошитів дозволяють сподіватися, що ця праця, якщо буде й далі провадитися у той самий, що до цього часу, спосіб, може зрости і до 500 зошитів. У цих 10 зошитах на 462 сторінках автор дійшов до Альбова, отже, ледве до половини букви А.

Щодо осіб, які будуть вміщені в цьому словнику, пан Венгеров поставив собі завдання бути якнайменше вимогливим і якнайбільше повним. Він включає кожного, хто хоч що-небудь зробив для освіти і літератури в Росії, керуючись тією засадою, що про важливіші літературні постаті кожний легко довідається з монографій і підручників, що ж до дрібніших і менш визначних працівників часто дуже важко що-небудь дізнатися.

Щодо джерел, з яких пан Венгеров черпає біографічні відомості, то в передмові він повідомляє, що ці джерела діляться на три категорії: друковані, архівні, до яких він звертався не лише тоді, коли йшлося про добування нових даних, а й з метою спростування неточних відомостей, і, врешті, автобіографічні, одержані за допомогою анкет, розісланих до авторів, які ще живуть. Щоправда, у виданих досі 10 зошитах архівних відомостей зустрічаємо дуже мало, натомість дані двох інших категорій зібрані дуже дбайливо і подані всюди скрупульозно.

Словник Венгерова вже за своєю природою дуже часто буде торкатись справ польських і українських і може подати багато нових або у нас не відомих даних, що висвітлюють взаємні відносини цих трьох (та інших сусідніх і близьких нам) народів, які входять до складу Росії. Деякі поляки відіграли в російській літературі визначну роль*, як, наприклад, Булгарін*, Сенковський* та інші; багато з них писали по-польськи і по-російськи, як Грабовський*, Ходаковський і т. д.; в багатьох випадках зіткнення з поляками мало менш чи більш сильний вплив на російських письменників, якщо згадати знайомство Міцкевича з Пушкіним, діяльність Чарторизького*, Чацького*, Коженьовського і багато-багато інших. Можемо сподіватись від пана Венгерова, що про всіх цих людей і ці факти він якщо і не здобуде нових подробиць, то принаймні згрупує в одну цілість ті, що вже були опубліковані і розсипані по численних мало кому доступних, особливо старих російських публікаціях. Те саме, тільки ще більшою мірою можна сказати про українських письменників. Це також причина, чому я вважаю словник Венгерова, незважаючи на всі його недоліки, за надзвичайно важливе видання, без якого не обійдеться ні один історик польської, української чи російської літератури, особливо XIX ст.

У перших 10 зошитах, крім широкої передмови, в якій обговорюються дотеперішні словники цього роду і праці з історії російської літератури, зустрічаємо близько 60 більш чи менш детальних біографій Зі справ, які можуть цікавити польських дослідників, називаємо: біографічну замітку про Ігнатія Абламовича*, професора фізики в кременецькому ліцеї, пізніше в Київському університеті про хірурга Томаша Августиновича*; про офтальмолога Омеляна Адамінка*, який народився в Бєльську Гродненської губернії; про археолога і бібліографа Аделунга*: про подільського єврея-вихреста Вольфа Нахляса, в християнстві Олександра Алексєєва*. Не зайвим також буде відзначити тут таку деталь, взяту з життєпису письменника Андрєєва*, одного з dii minores[1] великої плеяди російських письменників 40-х років (Тургенєв, Достоєвський, Некрасов, Толстой, Гончаров, Писемський* та інші). Андрєєв народився в Оренбурзі, де одержав також початкову освіту «Одним з перших його вчителів був закинутий долею в Оренбург

[1] Менших богів *(лат.)*.— *Ред.*

відомий польський письменник Томаш Зан*, приятель Міцкевича і засновник відомого віленського патріотичного Товариства «філаретів»*, організованого на зразок німецького «Tugendbund'у»*[1]. Зан перший дав поштовх до гуманітарного напрямку Андрєєва, тобто до тієї течії в його творах, яка становить їхню найвизначнішу рису» («Словник», стор. 47). У такий-то спосіб іскри, силою виштовхнуті з багать, що жевріли над Вілією і Німаном, не гасли, але навіть у далеких оренбурзьких степах падали в молоді свіжі серця і розпалювали в них той самий благородний вогонь гуманітарних і ліберальних намагань.

---

[1] «Доброчесного товариства» *(нім.)*.— *Ред.*

«РУСЬКИЙ СПІВАНИК»

Уложив Кость Паньківський*. Накладом товариств світа», Львів, 1888

Українці — і прості люди, і інтелігенція — належать до народів, які співають при кожній нагоді, а при цьому в переважній масі обдаровані дуже чутливим музичним слухом. Особливо серед простого народу рідко бувають люди, позбавлені такого слуху. Отож не дивно, що цей народ протягом сторіч створив таку безліч надзвичайно характерних пісень і дуже оригінальних мелодій, більша частина яких — можна це сміливо сказати — досі невідома освіченій громадськості; але й та частина яку вже занотовано, здобула високу оцінку знавців і неодноразово була джерелом для таких митців, як Бетховен і Ліст, а останнім часом дає матеріал і взірці для створення окремої школи національної української музики. Сучасними її представниками є українські композитори Лисенко і Ніщинський*; в Галичині йде за ними молодий талановитий митець Нижанківський*; з поляків цією дорогою йшли Ліпінський і Тимольський*, серед старших українців ініціатива в цьому напрямі вийшла від Опанаса Марковича*.

У Галичині цей новий напрямок ще бореться з старим, сформованим переважно на церковній музиці Баха, Гайдна і Бортнянського*, а поряд з тим на найновішій німецькій оперетковій музиці. Найвизначнішим представником цього напрямку був священик Вербицький*, який помер кількадесят років тому, а з сучасних композиторів до цієї лише наполовину національної групи слід зарахувати Сидора Воробкевича, Анатоля Вахнянина*, Віктора Матюка* і Порфирія Бажанського*. Однак двоє останніх починають що раз більше звертатися до чисто національних мотивів, особливо священик Бажанський, автор опери «Олеся», вже два роки займається збиранням мелодій народних пісень, яких досі він зібрав близько півтори тисячі, не рахуючи варіантів.

Пісня має у нас тепер не лише художнє, а й громадське значення, як один з елементів, що об'єднують людей, полегшують їхню організацію і спільну діяльність з метою національного відродження. Підтвердженням цього є численні селянські хори, що виникають і розвиваються паралельно з народними читальнями, підтвердженням — переповнені приватні школи співу за нотами для селян, доказом — популярність, що нею користуються в деяких місцевостях співаки і самородні народні поети, які на відомі і улюблені мелодії складають свої власні пісні на сучасні суспільно-політичні теми і з часом ідуть з ними від села до села, від ярмарку до ярмарку, зворушують маси, приносячи їм інколи свіжу думку або принаймні влучні заклики, які виражають те, що всі відчувають, що всіх болить.

З огляду на таке становище дуже важливим є збірник «Співаник», щойно виданий «Просвітою». В гарній книжечці 16-ки, на 280 сторінках, уміщено 250 пісень, наполовину народних, а наполовину таких, що вийшли з-під пера всіх визначніших українських поетів давнішої і пізнішої доби. Під кожною піснею, де це було можливим, вказано ім'я автора і композитора, в передмові ж подано основні збірки композицій, в яких є мелодії до вміщених у цьому збірнику пісень. Особливо відзначено тут найновіші твори: найкращі народні пісні з музикою Лисенка, а також його мелодії до ліричних віршів Шевченка, Нижанківського — до пісень Федьковича, композиції Марковича, Вербицького, Вахнянина, Воробкевича, Лаврівського*, Матюка, Гулака-Артемовського і Ніщинського. Взагалі цей збірник виявляє дуже значний, як для початку, загін працівників на ниві української музики, із зарубіжних творів увійшло лише два або три.

Пісні поділено на патріотичні (44), козацькі, бурлацькі, рекрутські і чумацькі (33), любовні (102), думки (58) і жартівливі (15), у межах кожного з цих п'яти розділів виділено окремо народні, а окремо літературні пісні. Видання гарне і ретельне; де-не-де можна було б бажати більшої правильності текстів загальновідомих літературних творів (наприклад, нетактовним є виправлення творів Шевченка, яке інколи зустрічається) і кращих, повніших варіантів народних пісень. Незважаючи на ці дрібні недоліки, збірник пана Паньківського можна вважати цілком вдалим і відповідним для практичних завдань, тим більше що і ціна (50 кр.) є цілком приступною.

ГАЛИЦКО-РУССКАЯ БИБЛИОГРАФИЯ XIX СТОЛЕТИЯ С УВЗГЛЯДНЕНИЕМ ИЗДАНИЙ, ПОЯВИВШИХСЯ В УГОРЩИНЕ И БУКОВИНЕ (1801—1886)

Составил Иван Ем. Левицкий*. Львов. Из типографии Ставропигийского института*. Вып. I и II, 1887, III, 1888 г., 4°, стор. 1—72

Известный в галицкой (русской и польской) литературе как автор популярных исторических рассказов и журнальных статей и как редактор нескольких периодических изданий («Друг народа»*, 1876; «Бескид»*, 1880; «Мир»*, 1882—[18]87 г.) Иван Ем. Левицкий приступил в конце минувшего года к публикации труда, чрезвычайно важного и необходимого для всякого исследователя истории умственного развития Галицкой Руси, труда, которого заглавие мы выписали выше. Библиография эта — плод десятилетних тщательных разысканий, о которых только тот будет иметь надлежащее представление, кто знает, как тяжело бывает найти какую-нибудь русскую книгу, особенно более давнюю, не говоря уже об очень многочисленных и для изучения умственного развития народа еще более важных, чем книги, периодических изданиях, которых полных экземпляров не имеется обыкновенно ни в одной из доступных покуда публичных библиотек львовских. Еще более трудно найти летучие листки и брошюры, которые иногда (как в 1848 году) представляли самые характерные черты всей физиономии литературного и политически-общественного движения русинов, печатались обыкновенно в малом числе экземпляров и мало кем сохранялись. То же можно сказать и о временах более новых, после 1848 года, даже до половины 80-х годов; многие издания того времени сделались библиографическою редкостью, некоторые же, как, напр., все номера газетки «Сельская рада»* (1850), известны только в единственном экземпляре, который удалось открыть г. Левицкому. Поэтому естественно, что полная и научная библиография всех этих изданий,

которой начало, обнимающее время от 1801 до половины 1852 года, дал нам г. Левицкий в трех первых выпусках своего труда, должна сделаться необходимым пособием для всякого, кто захочет заниматься галицко-русской литературою.

Г[осподин] Левицкий не первый труженик на этом поприще. Начало принадлежит бывшему профессору русского языка и русской литературы в Львовском университете Якову Ф. Головацкому, который в львовском журнале «Галичанин»*, 1864 г., кн. IV, составил галицко-русскую библиографию с 1772 по 1848 год. Прежде еще выслал он много редких книг и брошюр галицко-русских в [санкт]-петербургскую Публичную библиотеку, где по этим изданиям русский библиограф Межов* составил библиографию галицко-русской литературы с 1830 до 1862 года, напечатанную в июльской книге журнала «Основа» 1862 г., и изданную тоже особым оттиском. Вслед за тем в 1870 году издал другой русский библиограф, В. Ундольский*, свой «Очерк славяно-русской библиографии церковной печати», в который включил тоже галицко-русскую библиографию, но с такими пропусками и так неполно, что составленное Головацким и изданное в С.-Петербурге «Дополнение»* к этому очерку и обнимающее только сочинения, печатанные кириллицей, представляет довольно объемистую брошюру. Эти четыре библиографические труды перечисляют издания первой половины нашего столетия вплоть до 1865 года, с ними, значит, только и можно сравнивать библиографию г. Левицкого как по методу, так и по полноте. Правда, существует еще один огромный и почтенный во многих отношениях библиографический труд, в который, не без политической задней мысли, включена и галицко-русская литература. Это „Bibliografia polska XIX wieku" краковского библиографа Карла Эстрейхера*. Однако Эстрейхеру галицко-русская литература известна слишком мало и неполно, и самый метод, какому он следовал при составлении труда, слишком ненаучный, поэтому библиография эта для историка умственной жизни не может иметь какого-нибудь серьезного значения[1].

[1] Несмотря на скудость и неточность сведений, которых недостаток г. Эстрейхер слишком часто пополняет догадками, главными методическими недостатками его труда нужно считать транскрипцию всех заглавий латинскими буквами и недостаток хронологического

Прежде всего обратим внимание на массу собранного материала; здесь нам представляются следующие цифры. За весь период времени с 1830 до 1854 года включительно известны Межову 104 галицко- и угро-русские издания. Головацкий в «Галичанине» за годы 1808 до 1847 включительно насчитывает русских изданий 110; тот же Головацкий десять лет спустя в «Дополнении к библиографии Ундольского» насчитывает галицко-русских изданий 1801—1854 годов 230. Г[осподину] Эстрейхеру с 1837 до 1863 г. известно произведений русских в Галиции всего только 250, в Венгрии же до 1855 года только 10. Г[осподин] Левицкий с 1801 до 1852 года включительно (хотя последний еще не кончен печатанием) насчитывает произведений на галицко-русском наречии, напечатанных шрифтом кирилловским, гражданским и латинским, 462. Однако ж на этом автор не остановился, и первый из галицко-русских библиографов (исключая Эстрейхера) попытался включить в свой труд все, что печатали галицкие русины на других языках: польском, немецком, чешском, латинском, русском и французском. Таких сочинений — отдельных книг, брошюр и журнальных статей — в 3 первых выпусках «Библиографии» оказывается 293, хотя здесь именно должно оказаться наиболее пропусков.

Время, которое обнимают три первых выпуска «Библиографии» г. Левицкого, во многих отношениях крайне интересно для историка умственного развития галицко-русского народа. В первых годах XIX ст. существовали еще «русские» (т. е. собственно церковнорусские) лекции во Львовском университете*, но влияние их на умственную жизнь народа, на литературу равнялось нулю. С 1801 до 1809 года включительно издано в Галицкой и Буковинской Руси всего только 5 сочинений кирилловским шрифтом, а именно один катехизис, один букварь, одна инструкция для учителей народных и один псалтырь.

Какой-нибудь научной деятельности профессоров-русинов нет и следа. Сочинений на иностранных языках 21, на сюжеты большей частью церковные. Даже тогдашний

распределения материала. Весь материал у Эстрейхера расположен поазбучно, вследствие чего оказались нужными новые объемистые томы дополнений. Следить в этом лесу за постепенным развитием не только русской, но и польской литературы совершенно невозможно.

митрополит галицкий Антоний Ангеллович пишет пастырские послания к духовенству по-польски, политические статьи — по-польски, по-немецки и по-французски, но ни слова по-русски. Равным образом и студенты — воспитанники духовной семинарии приветствуют своих профессоров в день ангела, встречают митрополита стихами латинскими или польскими — лучшее доказательство того, что язык, на котором читались эти несчастные «русские» лекции, всеми считался мертвым и возбуждал большее отвращение, нежели мертвый же, но все-таки «ученый» и в то же время официальный язык латинский.

Годы 1810—1812 представляют совершенный антракт в умственной жизни галицких русинов. Ни одному библиографу не удалось до сих пор отыскать хотя бы одну брошюру, один букварь, одну статейку, написанную и изданную галицким русином в эти годы. Немного живее становится письменная деятельность в следующие годы 1813—1820. Особенно Перемышль делается на время центром движения к просвещению народа; в 1816 году там основывается даже общество с довольно широкими образовательными целями*; но и на этот раз дело не вышло из сферы благих начинаний и индивидуальных усилий. С 1813 до 1820 г. включительно известны г Левицкому 14 сочинений, напечатанных кирилловским шрифтом (на языке церковном), и 14 — на языках польском и латинском. Из книг кирилловского шрифта — 4 букваря, 2 катехизиса, 2 инструкции для школ и одно поучение «подданых о их повинностях ку монарсе»; прочие книги церковные.

Следующее затем десятилетие — 1821—1830 годов — это был период брожения. Литература этого периода так же скудна и ничтожна, как и прежняя,— всего 42 номера у г. Левицкого, среди которых 23 издания, напечатанные кириллицей (5 книг школьных, 7 научных, собственно грамматических, и беллетристических; прочие церковные). Но некоторые признаки нового движения, новых умственных потребностей начинают уже сказываться: 1822 года издает в Вене молодой студент духовной семинарии Иосиф Левицкий на летучем листке первое, хотя и совсем неудовлетворительное стихотворение нецерковного содержания под затейливым названием «Домоболие проклятых». В том же году во Львове профессор университета немец Гюттнер указывает на значение народных песен, а в следующем году в календаре-альманахе „Der Pilger von Lemberg“

печатает более обстоятельную заметку о малорусских песнях народных будущий историк Галицко-русского княжества Денис Зубрицкий, присоединяя к этому текст двух песен, которые тут же переводятся и на язык немецкий. В конце 1829 года появляется в журнале библиотеки Оссолинских* замечательная для своего времени статья крилошанина Ивана Могильницкого „O języku ruskim", переведенная с малорусской рукописи; здесь в первый раз высказано печатное мнение о необходимости литературы на народном языке и метко указаны приметы этого языка.

Десятилетие 1831—1840 годов — это время нарождения той народной литературы, которой необходимость чувствовалась, хотя и смутно, в прежние годы, время деятельности «русинской троицы» — Маркияна Шашкевича, Ивана Вагилевича* и Якова Головацкого — и целой группы менее талантливых, но не менее горячих писателей. Но возрождение это не ограничилось одним изданием «Русалки днестровой», оно было органическим проявлением общего умственного возбуждения и проснувшегося народного самосознания; в этом убеждает нас, между прочим, и настоящая библиография. В это десятилетие появляется почти столько же изданий, как и в предыдущих трех вместе взятых, т. е. 104. Из них более чем половина (57), напечатана по-русски (кириллицей), хотя все еще, за немногими исключениями, на языке, далеком от чисто народного. В этом числе находим 7 школьных книг, изданий беллетристических и сборников материала этнографического — 30, да научных трудов, составленных галицкими русинами на других языках,— 21. И помимо Шашкевича и его кружка появляются сочинения, близкие к жгучим интересам дня, созревают вопросы, которые долго еще впоследствии будут волновать умы и ждать разрешения, как вопрос о взаимных отношениях русинов и поляков, вопрос о введении латинских букв для русской письменности и проч. Процент сочинений светских значительно увеличивается.

С 1841 и до конца 1847 года движение, начавшееся в предыдущем десятилетии, как будто приутихло, хотя и не исчезло. В эти тяжелые семь лет все-таки выходит 146 русинских изданий — больше, чем за целое прошлое десятилетие. Из этих сочинений только 63 изданы на русском, все еще большей частью церковном языке. Но процент изданий на народном языке — беллетристических, этнографических и педагогических — становится больше,

несмотря на сопротивление, оказанное новому движению со стороны правительства и высшего духовенства.

Семена, брошенные творцами нового народного движения, взошли вполне только в 1848 году, когда сразу уничтожились преграды к их развитию и когда правительство из роли гонителя сразу должно было перейти в роль покровителя народного движения русинов*. В этом одном году появилось изданий русских более, чем в прежние семь лет,— 159. Интересно, что между этими изданиями только одна или две книги религиозного содержания. Все прочие — сочинения, листки, журналы и брошюры политического и полемического, литературного и научного содержания. Интересно также, что значительную часть этой литературы 1848 года составляют сочинения поляков, написанные на малорусском наречии.

Следующие затем годы представляют картину постепенного и быстрого падения того движения, которое так живо вспыхнуло в 1848 году. Не вдаваясь в разбор причин этого интересного явления, мы констатируем только факт самого уменьшения литературной производительности. В 1849 году русинских изданий насчитываем только 82, т. е. почти вдвое менее против предыдущего года; в 1850 году изданий еще менее — 71, в 1851 еще менее — 50, в 1852 году — почти столько же. Очевидно, интерес к русинской письменности среди русинов сразу ослабел, потому что письменность эта не сумела удовлетворительно ответить запросам и требованиям жизни. Может быть, впрочем, что и начавшаяся с 1849 года шварценберговско-баховская реакция*, стеснив и обезличив все проявления печатного слова, была причиною такого быстрого падения юной русинской письменности. Только десять лет спустя, с 1860 года, вместе с конституционной эрой* и письменность эта вновь оживляется.

Я остановился, быть может, слишком долго над обзором материала, какой дает нам первый раз в такой полноте библиография г. Левицкого, потому что именно эти первые начатки русинского возрождения в Галиции очень интересны и поучительны для всякого историка. История этого возрождения, несмотря на многочисленные попытки, все еще не вполне разработана; в последнее время посвящают ей более или менее обстоятельные исследования гг. Головацкий, Коцовский, Огоновский, Терлецкий и Павлик*.

Что касается метода, какому следовал автор при составлении своего труда, то, по моему мнению, он отвечает вполне требованиям науки. Библиография г. Левицкого представляет, во-первых, все издания, какие появились в границах Австро-Венгрии на русском (в широком смысле) языке, печатанные кириллическим, гражданским, латинским шрифтами, независимо от народности их авторов; во-вторых, все работы где бы то ни было и на каком бы ни было языке напечатанные, которых авторами были галицкие русины. Не совсем ясно поставил автор вопрос о русинах венгерских и буковинских. Издания буковинские, а особенно венгерские, очень мало известны в Галиции; проследить участие русинов в изданиях румынских и мадьярских у нас нет почти никакой возможности. Сознавая это, г. Левицкий и обещает в самом заглавии дать полную библиографию одной только Галицкой Руси «с увзгляднением», насколько будет возможно, Руси Венгерской и Буковинской.

При всяком сочинении библиография г. Левицкого передает верную копию заглавного листа, воспроизведенную на том самом языке и таким самым шрифтом, как подлинник. Аккуратность его в этом отношении доходит до того, что, несмотря на удвоенные издержки печатания, он употребляет восемь сортов шрифта. При изданиях менее известных или более важных авторов прибавляет подробные данные или указывает, где можно найти подробные сведения о данном сочинении. Так как самый богатый материал для истории галицко-русской литературы находится в журналах и сборниках, то автор при заглавии всякого издания такого рода сообщает систематический, составленный в азбучном порядке указатель всех более важных содержащихся в нем статей.

Весь материал расположен хронологически по годам и только в раме всякого года идет в азбучном порядке по фамилиям авторов или, в случае их неизвестности, по первым буквам заглавия книг. Кроме того, автор к некоторым номерам прибавляет примечания, в которых исправляет ошибочные суждения других библиографов, разъясняет некоторые спорные вопросы или же дает новые, неизвестные до сих пор данные, касающиеся истории издания книг, цензуры и проч. Подробности эти почерпнул автор отчасти из рассказов ветеранов галицко-русской письменности — Петрушевича*, Дидицкого, Малиновского, — отчасти же

из малодоступных рукописных источников, а именно: из счетных и дневных книг института Ставропигийского и типографии Порембы, где печаталась бо́льшая часть русских книг, далее из архива губерниального, где, кроме многих редких печатных изданий, встречается много данных о цензуре прежних времен и о вносимых в нее сочинениях. Большая часть сочинений, названных в библиографии, имеется в библиотеке Народного дома или в присоединенной к ней библиотеке крилошанина Петрушевича; вот почему автор и не счел нужным при всяком сочинении делать замечание, где можно его найти. Самым крупным недостатком труда г. Левицкого можно считать упомянутую мною выше неопределенность насчет библиографии буковинской и венгерской. Другой недостаток в том, что автор не включил в свой труд также сочинений чуженародных авторов о Галицкой Руси и о русинах, как это делал Эстрейхер в своей польской библиографии. В конце концов, несмотря на десятилетний труд собирания, оказывается, что библиография г. Левицкого все-таки еще не полна даже по части Галицкой Руси; к первому тому, который должен появиться еще в настоящем году, приложено будет дополнение.

ГАЛИЦКО-РУССКАЯ БИБЛИОГРАФИЯ ЗА 1887 г.

Составил Иван Ем. Левицкий. Львов, 1888 (большое 8°, 60 стр. текста и 10 стр. указателя)

Так как галицко-русская библиография XIX стол., о которой мы говорили выше, должна оканчиваться 1886 годом, то галицко-русское общество «Руска матиця» поручило г. Левицкому составлять для издаваемого им «Литературного сборника»* ежегодную библиографию за следующие годы по тому же методу, как и прежний труд. Таким образом, «Библиография» 1887 года является прямым продолжением неоконченной пока библиографии 1801—1886 годов. Этот новый труд, напечатанный в «Литературном сборнике» матицы, вышел на днях особым изданием.

Помимо значительного количества — 280 номеров — сочинений и изданий галицких русинов в прошлом году, литература их представляет вообще довольно прискорбный вид. Из 280 номеров 80 или не относится совсем к литературе (портреты и пр.), или напечатаны на иностранных языках. Остальная масса, за вычетом нескольких книг и альманахов и около десятка газет и журналов, представляет эфемерную литературу листков и брошюр, не имеющих почти никакого значения для умственного развития страны, или же литературу популярную, почтенную слишком часто более по своим намерениям, чем по их исполнению.

Очень ценным приобретением в настоящей книге является указатель имен авторов и заглавий публикаций. При некоторых авторах, особенно галицких, г. Л[евицкий] разоблачает их псевдонимы, насколько это было возможно.

PRZYCZYNEK DO ETNOGRAFII LUDU RUSKIEGO NA WOLYNIU

Z materjałów zebranych przez p. Zofję Rokossowską* we wsi Jurkowszczyźnie w powiecie zwiahelskim, opracował prof. dr. J. Kopernicki*. (Osobne odbicie z tomu XI «Wiadomości komisji antropologicznej Akademii umiejętności). Kraków, 1887, str. 99.

У виданих досі антропологічною комісією Краківської Академії наук десяти томах „Zbioru wiadomości do antropologii krajowej" міститься дуже багатий матеріал про етнографію українського народу в Галичині і на Україні. Щоправда, цей матеріал за нечисленними винятками (згадаю лише цінні збірки Руліковського*) не відзначається ні новизною порівняно з уже надрукованими українськими збірниками цього роду* (Чубинського, Головацького, Драгоманова, Номиса* та ін.), ні також умінням записати матеріали з уст народу і впорядкувати їх. Останній закид особливо можна зробити першим томам, а серед них передусім матеріалам, записаним жінками, недостатньо обізнаними з вимогами філологічної точності при записуванні з уст народу і навіть з самою мовою українського народу і майже зовсім не ознайомленими з працями українських етнографів. У матеріалах, уміщених у перших дев'яти томах збірника, не зверталося зовсім уваги на українські збірники, не відзначено, які речі були в них уже друковані в ідентичній формі або у варіантах, тим самим ускладнено працю відшукування і порівняння окремих пісень, приказок, загадок тощо. Щойно, почавши з десятого тому, ці недоліки починають поступово зникати, в основному завдяки праці редактора збірника професора доктора Й. Коперницького, старанність і любов якого до предмета відповідно оцінить тільки той, хто знає, з якими труднощами пов'язані розшуки окремих етнографічних речей у цих величезних лісах, які називаються збірками пісень Чубинського і Головацького.

Однак основна вартість українських матеріалів, опублікованих досі в „Zbioru wiadomości do antropologii krajowej", полягає в прийнятому комісією принципі публіку-

вати або речі різнорідні, але з одного точно окресленого району, або ж речі однорідні з ширших територій. Українських збірок цієї другої категорії досі у виданні антропологічної комісії майже зовсім нема, проте значною є кількість збірок з окремих місцевостей. Щоправда, кошти антропологічної комісії не дозволяють систематично нагромаджувати етнографічні матеріали з усіх районів Русі, як це вже багато років робить пан О. Кольберг* для польських земель; українським збіркам притаманна випадковість. З деяких місцевостей, де проживають збирачі, які дописують до антропологічної комісії, опубліковано вже і по декілька збірок, натомість з інших місцевостей, часто значно цікавіших з погляду етнографії і менше досліджених, немає нічого. До таких місцевостей в Галичині передусім слід зарахувати Лемківщину, тобто той гірський куток (повіти Ясельський, Сандецький, Саноцький), де українське населення межує безпосередньо з масою польського населення, з одного боку, а словацького — з другого і де, крім напрочуд цікавої мови, можна було б найкраще простежити процес переходу етнографічних матеріалів від одного народу до другого, процес міжнародного обміну понять, поглядів і витворів духовного життя народу. До таких цікавих з етнографічного погляду місцевостей належать також гори, заселені бойками,— тепер головний рудник незвичайно цікавих і важливих колядних пісень, а також місце, де можна зібрати невичерпний матеріал для народної медицини. Було б дуже бажаним, якби антропологічна комісія подала ініціативу до етнографічного дослідження цих околиць, якби для них було зроблено бодай стільки, скільки зробив пан Кольберг для Покуття. Видана минулого року в „Zbioru wiadomości do antropologji krajowej" збірка весільних пісень з гірського (бойківського) села Лолина* Долинського повіту свідчить, що і в сфері народних обрядів гірські місцевості обіцяють надзвичайно багато нового матеріалу.

Окремим відбитком з 11-го тому збірника, який досі друкується, вийшла праця, назву якої ми написали в заголовку. Пані Софія Рокоссовська вже кілька років займається збиранням етнографічних матеріалів серед українського населення в селі Юрківщині і в околицях, на Волині. Перша її збірка, що містить опис весілля і майже 300 інших народних пісень, була вміщена у сьомому томі „Zbioru wiadomości do antropologii krajowej". З того часу

пані Рокоссовська надіслала в розпорядження антропологічної комісії нові численні матеріали, з яких, відклавши на майбутнє байки і пісні, проф. д-р Коперницький вибрав і опрацював народні звичаї, обряди, вірування, забобони, закляття і загадки.

Розглянемо в першу чергу матеріали, а потім їхнє опрацювання.

Матеріали, зібрані панею Рокоссовською, поділені на такі 8 рубрик: домашні звичаї і обряди (тобто такі, що належать до життя окремої людини), щорічні звичаї і обряди (народний щоденник), дитячі ігри (власне, частина першої рубрики), демонологія, наслання, чари і ворожба, вірування і забобони, уявлення про природу, її явища і творіння, нарешті, загадки і головоломки. В першій рубриці особливо цікавий розділ про народження і хрестини, який подає кілька досі не відомих обрядів. У розділі про весілля пані Рокоссовська подає три додатки до своєї більш ранньої роботи про весілля на Юрківщині, а саме обряди і пісні, пов'язані з «короваєм», який в Юрківщині зовсім вийшов із звичаю, але зберігається по сусідніх селах, далі обряди і пісні, пов'язані з так званим «ладним» і «поганим» весіллям. Похоронних звичаїв і обрядів зібрано досить мало. У рубриці річних звичаїв і свят подано переважно речі, вже відомі з інших джерел. Волинські колядки не відзначаються ні оригінальністю, ні повнотою варіантів, а, навпаки, переважно є дуже скороченими і часто зовсім зіпсованими (наприклад, у нашій збірці № 9, 12, 19, незакінчений № 10). Збірка «Щедрівок» (не знаю, по-якому названих тут «щодрухами») також бідна (всього 8 номерів) і має небагато оригінальних рис. До того в збірці колядок і щедрівок не відокремлено серйозних пісень від пародій, яких ніколи не співають прилюдно під вікнами. До великопісних пісень неправильно зараховано пісні лірників про святого Олексія і святу Варвару, які не мають нічого спільного з великим постом. З інших матеріалів, уміщених у цьому збірнику, слід особливо відзначити розділ забобонів і дуже гарну збірку матеріалів до народної медицини. В кінці додано 103 загадки і 4 головоломки, переважно (лише за кількома винятками) відомі з багатого збірника Номиса[1]. Загалом матеріал, зібраний

[1] Здається, що ця важлива для української етнографії книжка («Українські приказки, прислів'я і таке інше, спорудив М. Номис», Санкт-Петербург, 1864) залишилась невідомою докторові

тут панею Рокоссовською, хоча й дає мало зовсім нового для української етнографії, є цінним у зв'язку з тим, що надзвичайно всебічно характеризує етнографічні риси цього тісного закутка. Збирання таких матеріалів по всіх місцевостях підряд могло б кинути чимало світла на багато проблем нашої етнографії, показати географічне поширення деяких пісень, вірувань, обрядів тощо, а з другого боку — виявити серед самого населення багато відмінностей та етнографічних типів, про які зараз ми або зовсім нічого не знаємо, або ж знаємо дуже мало, хоч детальне вивчення їх є одним з основних завдань етнографії.

В опрацюванні цього матеріалу професором д-ром Коперницьким передусім прикро відчувається відсутність вступного слова про мову або, точніше, про різновиди української мови, які існують в даній місцевості і відбиваються в піснях тощо. Лише в одному місці (стор. 49, примітка) він відзначає, що у місцевій говірці *і* вимовляється, як *и*, наприклад, «пид бик» замість «під бік», але не уточнює, в яких це буває випадках, бо ж у тому самому двовірші, до якого додано вищенаведену примітку, зустрічаємо аж п'ять безсумнівних м'яких *і*. А втім, правопис українських текстів у цьому збірнику не є ні однаковим скрізь, ні послідовним, так що для філолога залишається сумнівним, чи має він справу з діалектним явищем, чи просто з слуховою помилкою або неточною транскрипцією збирачки. Наведу кілька прикладів. У нашій збірці завжди пишеться «седіти», «детина», в той час як у волинських етнографічних матеріалах та інших збірниках завжди пишуть «сидіти», «дитина» . З правопису нашого збірника ми не можемо довідатися, чи населення у Звягельському повіті вимовляє прикметники в першому відмінку однини по-польськи, чи по-українськи, наприклад: чи «високі» чи «високій» (відповідно «високий»); ці форми настільки помішані, що в одному вірші зустрічаємо їх обидві: «тонкій, високі, листом широкі», що, либонь, не відповідає дійсності.

Не можемо, нарешті, обминути мовчанням деякі зауваження професора доктора Коперницького, додані до

Коперницькому,бо ж не виписано згідно з нею варіанти і відповідники до загадок пані Рокоссовської. У загадці № 2 біля слова «капельот» поставлено знак запитання, і слушно, бо це явна помилка в переписуванні, повинно бути «капелят», що значить «щенят» (зменшене від «капев», родовий «капева» або «капела»—гончак).

українських текстів. Шановний професор вважає народну мову цієї місцевості викривленою російськими впливами, які нібито «не лише впровадили багато нових висловів замість питомих й зумовили також багато граматичних змін. принципово не властивих будові української мови і ніде інде цьому народові не відомих» (стор. 2—3). Отже, на мою думку, цей погляд хибний. Крім незначних білоруських і польських впливів, у піснях і матеріалах цієї збірки великоруські впливи трапляються лише випадково, як очевидні нашарування, зовсім органічно не зв'язані з українською мовою (напр., промовистий «солдатський» вислів у 35-ій пісні на 12-ій сторінці). З дванадцяти зазначених у примітках випадків русизмів, насправді такими є лише три (стор. 81 — «дураку»; стор. 44 — «дівонькі», дав[альний] відмінок зам[ість] «дівоньці» і стор. 43 — «повозочку» замість «візочок»). Інші взяті під сумнів вислови зовсім не є ні русизмами, ні викривленнями, ні винятковими явищами в українській мові. Скажімо, «накурити горілки» (Schnaps bremnen) — це вислів, загальновживаний на всій Русі; «наварити горілки», як хоче д-р Коперницький, має зовсім інше значення — переварити горілку з медом. «Гороб'ї» (стор. 39) не є перекрученням російського «варабьи», але цілком правильною українською формою від нездрібнілого «горобій», тепер уже не вживаного, але збереженого у піснях інших околиць («Горобієньку-пташку, пташку» і т. д.). «Марюсі» (стор. 40) не може бути русизмом, бо російська мова зовсім не знає такого перетворення імені Марія; це швидше рефлекс поліського діалекту. «Ніт» (стор. 43) не є російським «нет», тому що це слово поряд з «нема» дуже часто вживається в місцевостях, далеких від російських впливів, наприклад, в самбірських горах, в Лолині тощо. «Гусі» (стор. 44), либонь, не є русизмом, бо гуси по-російськи звучить „gusi"; це чиста українська форма з м'яким *і* у кінцівці. «Заріжу гуся» (стор. 45) — це не є сказаним по-російськи «заріжу гуску» („gusia" знахідний відмінок „guś"), а здрібніле слово середнього роду («гуся — гусяти»), притаманне лише українській мові. «Колодезь» (стор. 52) не є русизмом натомість українського «криниця», а наскрізь є українським словом (звичайна форма «колодізь»), яке означає studnia[1] у протиставленні до криниці, тобто натурального джерела.

[1] Криниця-копанка *(польськ.).— Ред.*

Відповідне російське слово звучить «калодец» (наголос на останньому складі*, в той час як в українському слові він на передостанньому). Врешті, форму «Хведорку» (кличну форму) замість «Хведоркові» також не можна вважати русизмом, хіба що ми б хотіли вважати русизмами всі подібні форми, яких в українській мові є дуже багато (богу, вітцю, хлопцю, Івану і под.).

Ще одне зауваження щодо слів, які д-р Коперницький погано зрозумів. «Пояс без вітру має» (стор. 24) значить не «пояс міниться без вітру», а хитається, колишеться без вітру. «Рунца» (стор. 23) — погано записане замість «рунця» — кожуха. «Олексею кмите» (стор. 31), очевидно, погано записане замість «Олексею квіте», в чому нас переконують інші варіанти цієї самої пісні. Це слово не може означати „kmiecіu" вже хоч би тому, що в такому разі мусило б звучати «кметю» (називний відмінок — «кміть», відмінюється, як «медвідь»).

Нарешті, на 89-ій сторінці до легенди про перетворення людини в лелеку д-р Коперницький додає примітку, що «ця легенда, найпевніше, походить з Литви і краще збереглась на Волині, ніж на Поділлі». Легенда ця належить до так званих космогонічних легенд, про походження яких судити сьогодні ще надзвичайно важко. Супроти думки про її походження з Литви може промовляти хоч би те, що я її чув ще в 1880 р. в такій самій формі в Коломиї і Дрогобичі, отже, досить далеко від місцевостей, які підлягають литовським впливам.

НАРОДНАЯ ПОЭЗИЯ

Исторические очерки ординарного академика Ф. И. Буслаева*. Санкт-Петербург, 1887, 8°, стор. VI+501. (Ф. І. Буслаєв, Народна поезія)

Книжка академіка Буслаєва вміщує шість монографій про народну поезію: з них чотири про російські «билини» і «духовні вірші», одну про старофранцузьку „Chanson de Roland" і одну про іспанські романси про Сіда. За винятком однієї, ці монографії були написані в 1861—1864 роках. У поясненні російських народних билин автор стоїть на позиціях школи Грімма і Мангардта, яка всі майже мотиви народної міфології та народної поезії розглядала як уособлення космічних явищ, в основному сходу і заходу сонця, літнього і зимового сонцестояння, фаз місяця, а також метеорологічних явищ, як бурі, грому, дощу тощо. У передмові до згаданої книжки сам п. Буслаєв визнає, що ця позиція є вже на сьогодні застарілою з огляду на нові дослідження, головним чином в порівняльно-літературному напрямку, і що Петербурзька академія видала тепер ці праці тільки як матеріал до історії наукових досліджень в галузі російських старожитностей і російської народності. Зрештою, ці монографії (друковані свого часу в різних періодичних виданнях), незважаючи на застарілий уже науковий метод, вміщують багато цінних зауважень, влучних спостережень і вказівок, зате там, де автор залишає слизьке поле міфології, як це є уже в самій останній щодо часу написання монографії «Бытовые слои русского эпоса» (написано у 1871 р.), його праця не втратить ніколи справжньої наукової вартості. Монографії про Роланда і Сіда є не оригінальними дослідженнями, а швидше популяризацією західноєвропейських досліджень, написаною на замовлення російських журналів; у теперішньому виданні можна було спокійно опустити ці праці, як такі, що не є жодним «матеріалом до історії вивчення російської старожитності і народності».

ВІД РЕДАКЦІЇ

Віддавна вже почувається у нас загально брак часописі, котра би, стоячи на широконаціональному грунті, рівночасно старалась заповнювати рамки національні змістом сучасної європейської освіти і науки і з того становища зуміла б також критично відноситися до всього, що появляється у нас на полі духовного і літературного розвою. А тим часом всі ми чуємо, особливо чує се молодіж, що тільки на грунті науковім, з одного боку, і на грунті проясненої наукою практичної роботи для громадського й духовного піддвигнення народу, з другого боку, можливе поєднання всіх щиріших людей нашої інтеліґенції без різниці нинішніх партій, ба навіть полагодження спорів між поодинокими народностями, живучими поруч на широких просторах нашого краю.

Своїм письмом ми бажали би зробити хоч невеличкий крок на тій, по нашій думці, єдино пожиточній дорозі. Не сходячи ані на хвилю з грунту народного руськоукраїнського, ми бажаємо по змозі прикладати до пізнання того грунту сучасні європейські методи наукові і літературні, а заразом прояснювати дальшу нашу роботу показом на ті дороги, якими йде тепер наука і література в других, освічених краях Європи. Особливо краї і народи, суміжні з нашим, а головно слов'янські, будуть зараз в другім ряді після нашого власного займати нашу увагу.

Розпочинаючи видавництво «Товариша» власними силами, ми надо все цінити будемо свободу переконань і вільної обміни думок. Від прихильників тої свободи і того напряму в нашій Русі-Україні залежати буде, чи письмо наше здужає хоч в часті сповнити свою ціль. Ми совісно зробимо, що можемо.

Оказове число «Товариша» видаємо в надзвичайнім об'ємі. Дальші числа виходити будуть, починаючи з І номера сього жовтня, два рази на місяць, кожне в об'ємі щонайменше двох аркушів. Від числа пренумерантів залежати буде побільшення об'єму поодиноких чисел. Ціна передплатна до кінця цього року (6 чисел, крім сього, оказового) виносить 1 р[инський] 50 талерів для Австрії, 3 рублі для Росії (з пересилкою).

Листи і гроші просимо присилати до редакції «Товариша» у Львові, вул. Зибликевича, ч[исло] 10.

«ТОВАРИШ», ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВЕ

Під такою назвою почав виходити новий український часопис, який, як це видно з саме надрукованого № 1, має бути органом молодої і прогресивної української партії*. «Товариш» виходить у формі книжки; перший номер — це досить об'ємиста брошура обсягом майже в 7 аркушів, яка становить окрему єдність і продається по ціні 50 цісарських талерів. Як відповідальний редактор підписався пан Степан Козловський*. Зміст першого номера надзвичайно багатий і різноманітний. У невеликій програмній статті редакція обіцяє, що буде стояти на національних українських позиціях, однак вважає, що національність є рамка, яку слід заповнити здобутками нової науки і європейської культури. На цьому ж грунті науки і вільної дискусії редакція має намір поєднати всі ширші елементи в існуючих нині українських партіях і всі демократичні та прогресивні елементи різних національностей, що заселяють великі простори Русі. Що це не кидання слів на вітер, а редакція дійсно працює в цьому напрямі, свідчить поміщення в першому номері праць поляків панів З. Северина* і В. Арцішевського*, а також докладних повідомлень про науковий рух товариств і академічних гуртків у Львові, як українських так і польських.

Так само й щодо євреїв редакція оголосила свою позицію, яка полягає у підтримці всякого прогресивного, визвольного і цивілізаційного руху серед єврейської маси; в цьому самому номері редакція подає переклад однієї пісеньки* з єврейського жаргону, яка свідчить, що цим знехтуваним жаргоном проголошуються інколи справді прогресивні думки і течії.

З уміщених в першому номері «Товариша» статей особливо слід відзначити критичну роботу М. Драгоманова,

який, аналізуючи книжку якогось Стодольського під назвою «Етнографія слов'янщини», виявляє всю ненауковість та ілюзорність того національного шовінізму, що від певного часу запанував у галицько-українській пресі і навіть у науці і є до певної міри пережовуванням теорії Духінського* про монголізм росіян і про винятковий слов'янізм і європеїзм русинів-українців.

Далі заслуговує уваги стаття пана М. Павлика про українські колонії в Америці*. Серед наукових статей, повідомлень і рецензій тут є: «Первісні форми сім'ї», за Л. Морганом*, З. Северина; про «Злидні Галичини» Щепановського*— В. Арцішевського, виклад праці Каблукова* про аграрних робітників в Англії В. Будзиновського*; серед літературних рецензій — критичний огляд твору Штінде «Сім'я Бухгольців»* пані Н. Кобринської, зауваження М. Драгоманова про сучасну українську публіцистику і літературу під заголовком «Сміх і горе». У белетристичному відділі зустрічаємо на чільному місці номера новелу І. Франка під назвою «Домашній промисел», далі його ж переклад двох епіграм чеського поета Гавлічка-Боровського* і згаданої вже жаргонної пісні, в кінці сатирично-полемічну річ, подану «замість фейлетона», під назвою «Наша публіка», і вірші українського поета Гетьманця, панни К. Попович* і О. Маковея. В кінці номера у відділі матеріалів п. Драгоманов подав один досі не відомий маленький лист Шевченка*, що говорить про «почуття щирого захоплення» українського поета великим російським публіцистом і письменником Герценом, а п. Франко подав великий лист померлого буковинського поета Федьковича*, важливий для його біографії. З цього поверхового огляду читач переконається, що новий часопис (друкований фонетичним правописом) заслуговує на велику увагу не лише українців, а й поляків. Передплата «Товариша» до кінця цього року становить лише 1 злотий 50 цісарсько-королівських талерів. Адреса редакції і адміністрації: Львів, вул. Зибликевича, номер 10. Примірники можна також отримати у львівських книгарнях.

ЗБІРКА К. ТРИЛЬОВСЬКОГО*

Збірки поезій у нас рідкість. Від часу появи віршів Масляка (у 1886 р.), про якого в свій час я писав у «Правді»*, а також творів автора цих рядків (у 1887 р. під заголовком «З вершин і низин») теперішній зошит є першим чисто віршованим виданням в українській літературі Галичини. Деінде можна було б тішитись з такого стану, бачити в ньому доказ розумної поміркованості. У нас інакше. У нас рідкість такого роду явищ є лише свідченням недостатнього розвитку літератури, недостатнього розвитку робочої енергії у авторів і поетів, поминаючи навіть те, що вони пишуть свої вірші, не працюючи над їхнім змістом і формою, сиплять як з рукава і кидають на вітер,— продукують їх так мало, що за десять років їх ледве набереться на томик. А якщо набереться, то скільки в ньому буде полови, пережовування однієї і тієї ж самої думки або просто безглуздих фраз! Найкращий приклад ми бачили в поезіях Масляка, які дивним збігом обставин в останній час знайшли аж двох гарячих прихильників* — єзуїта в краківському „Przeglądzie powszechnym"* і священика доктора Огоновського в його історії української літератури.

Пан Трильовський належить до наймолодшого покоління галицьких українців і з 70-х років підлягає впливам цієї школи, яка головну увагу спрямувала на суспільні справи і реалістичний напрям у літературі. Автор відомий як популярний публіцист, який, зокрема, активно займається народними читальнями і дає їм практичні поради в газеті «Буковина», а також уміщує численні дописи про життя і потреби народу в інших українських і польських часописах. Поетичне ремесло є у нього ніби «домашнім

промислом», яким він займається у вільні хвилини для власного вжитку. До виступу на поетичній ниві схилила його велика посуха і вроджена ініціативність. Отож він зібрав кільканадцять творів власних і своїх «наймолодших», досі не відомих колег, і так вийшов теперішній зшиток, невеликої літературної вартості, але будь-щобудь жвавий і такий, що позитивно свідчить про думки і прагнення нашої наймолодшої генерації.

Вона висловлюється з великим ентузіазмом устами пана Трильовського у вступному вірші. Менше цього ентузіазму, але більше бажання тихої, наполегливої праці виявляє інший поет — Олекса К-а*, коли твердить, що «там, де мудро керують собою, де кожний готовий віддати силу і труд на долю народу і йти, як вічні світячі брили, певним, незмінним, невпинним ходом, і вмерти або дійти до цілі,— там сонце волі й слави світити буде невпинно понад народом!» Про те, що з дозою наївності, неминучою у віці і при наївності автора, поєднується тут багато щирого запалу і бажання загального добра, свідчить уже сама мова, хоч не позбавлена риторики, але вільна від пустих фраз, якими так часто люблять виблискувати поети ідеалістичної школи.

Крім патріотичних речей (деякі з них є зовсім слабкими, як, наприклад, невелика поема «Смерть гетьмана Павлюка» щойно згаданого Олекси К-и), знаходимо в збірці кілька вдалих віршів, що змальовують особистий настрій. Ось дослівний переклад гарного вірша «Туга»*, підписаного літерами І. Ж.*:

Не раз в самотнюю годину,
Як смуток душу пригнете,
Туга на любую родину
Мене недужого несе.

І ось неначе перед очі
Знакомий виринає дім,
І липи-старці на убочі
Неначе шелестять при нім.

І тихий вечір: воздух дише
Липовим цвітом запашним,
І місяць повний там колишесь
На річці сяєвом чудним.

І срібним заревом облита
Стремить черешня край воріт,
Під нею хлопець у розмові
З коханов дівчинов стоїть.

І нічого більше. Як бачимо, все це речі старі: і фігури, і риси, і барви,— а проте цілість робить дуже миле враження своєю простотою і тим, що індивідуальність автора розпливається в картині природи. Природа тут не є декорацією власних патріотичних або філософських поглядів поета, а змальована сама для себе з власною фізіономією і власною душею. Таку здатність заглиблюватись у зовнішній світ я вважаю доброю прикметою і початком кінця цього патріотичного віршоробства, яке віддавна вбиває всю галицько-українську поезію.

Щоправда, найкращі речі в цій збірці мають не галицьке, а українське походження. Поминаю тут, однак, вдалу пісеньку Цезарка* під назвою «Туди» і вірш В.Чайченка «Знову буря»; цей останній, незважаючи на гарну форму, з вищевказаних причин вважаю менш вдалим і приналежним до того нещасного „Bardengebrüll"[1], який ширяться і на Вкраїні не гірше, ніж у Галичині. Я хотів би, в основному, звернути увагу на чудову легенду невідомого автора* (українця) під назвою «Кудеяр». Це самобутнє опрацювання народного переказу про великого грішника та його важку покуту. Точніше, український автор опрацював цей переказ не в таких обрисах, як його розказують у народі (див., наприклад, «Записки о Южной Руси» Куліша), а в формі, яку йому надав російський поет Некрасов у своєму вірші «Повесть о двух великих грешниках»*, що свого часу викликав жваве обговорення в російській критиці. Отже, український поет, взявши мотив від Некрасова, розвинув його оригінально і, можна сказати, блискуче. Кудеяр є прославленим розбійником, в якого на старість прокидається сумління. Він намагається спочатку відвести своїх товаришів від кривавого ремесла і навернути їх на дорогу доброчесності, але ті вважають його божевільним. Тоді він, після ночі, проведеної в молитві, засинає і бачить уві сні якогось старця, який наказує йому йти в певне місце, знайти величезний дуб і зрізати його тим самим ножем, яким він замордував стільки людей. Кудеяр вирушає в дорогу, береться до роботи, швидко, однак, переконується, що ця праця понад його сили. Величезний дуб глумиться з його зусиль, притуплений ніж випадає з рук, зозуля пророкує йому близьку смерть, і відчай починає охоплювати душу розбійника. У цю хвилину

[1] «Поетичного мимрення» *(нім.).— Ред.*

під'їздить екіпаж, з якого вискакує пан, приваблений до дерева незвичайним виглядом діда. Коли Кудеяр розповів йому про своє життя і страждання, пан розсміявся на весь голос. «Який же ти дурень! — вигукує пан.— Чи то стара баба налякала тебе, чи твій власний недалекий розум? Подивись на мене, як я на світі живу!» І словами, сповненими цинізму, він малює йому життя пана-«кріпосника», знущання з підданих і висмоктування з них життєвих соків. Така безсоромність обурила старого розбійника. Він схопив ніж і встромив його в панське горло. У цю ж мить старий дуб затріщав і звалився на землю. Ця похмура легенда, загострена, мов кинджал, у серці поета «помсти і туги», не була тут пом'якшена — український автор не мав причини її пом'якшувати, але в багатьох моментах вона краще вмотивована і позбавлена деяких занадто вже кривавих і зайвих подробиць. Так, наприклад, у Некрасова Кудеяр після того, як у ньому прокинулось сумління, відрубав голову своїй полюбовниці, яку перед тим вивіз із Києва, так ніби вона була чимось винна, та вбив розбійницького осавула. В українського поета ці деталі цілком слушно відпали. Сама форма твору також прекрасна, незважаючи на форму вірша, не зовсім відповідну українській мові. В окремих розділах автор лаконічно змальовує глибоко вражаючі картини психічного стану героя, а мова пана, який уявляє своє життя серед невільників, є взірцем справжньої сили: кожна строфа падає в мозок, як удар молота. Варто було б якомусь талановитому перекладачеві перенести в польську літературу цю поему, справжню перлину найновішої української поезії.

ТОВАРИШ

ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВЕ.

Ч. 1.

Ціна 50 кр.

За редакцію відповідає Ст. Коложинський.

ЛЬВІВ 1888

З друкарні Товариства імени Шевченка

Сторінка автографа статті «Формальний і реальний націоналізм»

«LENA»

Dramat w czterych actach Mariana Jasieńczyka*

Драма пана Ясеньчика, яку ми вчора вперше побачили на львівській сцені, не є новинкою для ширшої польської публіки. Будучи відзначена на конкурсі ім. Войцеха Богуславського* 1886 р. у Варшаві і неодноразово з успіхом поставлена у варшавських театрах, вона визнана компетентною критикою за цінне надбання польської драматургічної літератури. Автор в цій драмі подає нам на тлі польських, хоч досить слабо накреслених відносин конфлікт між тим брудом і цинізмом, який панує у найвищих сферах так званої суспільної ієрархії, і чистою, поетичною жіночою душею.

Євстахій Збродовський, простий і чесний сільський шляхтич, який дбає про «кров», титули і родові традиції, видає свою доньку, 17-річну Лену, заміж за графа Густава Наролю, вже поважного віку, пересичену життям людину, що не звикла відмовляти собі ні в чому. Лена одружується з графом з дитячою радістю і несвідомо; зростаючи в селі на очах батьків і в товаристві кузена Янка Рогоцького, вона не розбирається в своїх почуттях і прагненнях. Дещо важче зрозуміти, що і Янек, 25-річний юнак, не відчуває поки що також свого кохання до Лени і не розуміє тієї тривоги, яка охоплює його перед шлюбом Лени.

Така експозиція драми.

Через два роки ситуація різко змінюється. Виявляється, що граф, живучи розбещено, збанкрутів. Врятувати його може лише продаж великого маєтку на Україні, на який немає іншого покупця, крім багатого князя Єжи. Князь, далекий родич графа, старий viveur[1] і сибарит, сподобав собі Лену. Граф, який ніколи не кохав своєї дружини,

---

[1] Марнотратник життя *(франц.).— Ред.*

розчарований тим, що не взяв за нею обіцяного великого посагу, хоче намовити Лену, щоб вона була прихильна до залицянь князя і намовила його купити маєток. Але і Лена за цей час дуже змінилася. Позбавлена кохання і душевного тепла з боку чоловіка, вона відчуває довкола себе велику порожнечу, кидається то в цей, то в той бік, займається доброчинністю, відвідує богослужіння тощо і мучить свого чоловіка, бажаючи докопатись у ньому до живої душі, серця, почуття обов'язку. Все даремне! Лена знаходить у ньому лише іронію і цинізм.

Аналізуючи власні почуття, вона давно зрозуміла, що кохала і кохає Янка, але Янек від часу її весілля виїхав за кордон і не подає про себе жодної звістки. Та ось Янек повернувся. Граф, розраховуючи з його допомогою зіштовхнути Лену зі шляху доброчесності, щоб пізніше цим самим легше кинути її в обійми князя, запрошує його до Варшави. Настає вирішальна сцена, кульмінаційний момент драми: граф запрошує князя до себе, після обіду всі збираються в кабінеті Лени на бесіду, через якийсь час граф влаштовує так, що всі виходять з кабінету, крім князя і Лени, і тут князь негайно викладає свої наміри, повідомляє Лену про фінансовий стан і плани її чоловіка. Нещаслива жінка відразу бачить цілу безодню бруду, який її оточує, і мліє. Замішання. Після відвертої і щирої розмови з чоловіком, який намагається з ролі звинуваченого перейти у роль судді і виганяє Янка з дому, доведена до розпачу Лена залишає в товаристві Янка дім чоловіка і від'їздить до батьків.

Від цього кульмінаційного моменту дія надзвичайно жваво і драматично наближається до кінця. Граф з допомогою свого друга Клонського попереджає батьків Лени про її втечу і подає цей крок у ганебному для неї освітленні,— отже, батько її не приймає і виганяє з дому. Лена півроку живе в злиднях у Варшаві, врешті починає процес про розлучення з графом. Тим часом граф падає все нижче і нижче, п'є від горя, викидає за двері Клонського, який з помсти відкриває на нього очі батькам Лени. Ті поспішають до доньки. До Варшави прибуває також Янек, зустрічає в клубі графа і, ображений ним, викликає його на поєдинок. Драма закінчується сценою поєдинку під час якого Янек гине, а Лена божеволіє.

За винятком цього мелодраматичного і розрахованого на ефект закінчення, дія драми розгортається логічно.

Дещо вражають занадто цинічні і мало вмотивовані зізнання графа Клонському про плани продажу дружини князеві, а також слабке вмотивування, а точніше, випадковість катастрофи. Незважаючи на це, драма сповнена справжніми художніми достоїнствами і дійсно захоплюючими сценами.

Вчорашня вистава була гарною і старанно підготовленою, якщо не рахувати старих і невідповідних до намірів автора декорацій.

Роль Лени зі справжньою майстерністю виконала пані Стахович*, особливо в другому, третьому і четвертому актах. Пан Збоїнський* був добрим шляхтичем Збродовським і зумів своєю грою захопити глядачів, зокрема у сцені вигнання доньки з дому. Пан Висоцький і пані Вислобоцька* були добірною парою слуг, симпатичну, але досить бліду роль Янка добре зіграв пан Воленський*, а пан Геровський у ролі графа був на висоті від початку до кінця.

Тож численна публіка після кожного акту нагороджувала артистів гучними і довготривалими оплесками.

Сподіваємось, що «Лена» довго триматиметься в нашому театральному репертуарі.

[«ДАЙ СЕРЦЮ ВОЛЮ, ЗАВЕДЕ В НЕВОЛЮ» М. КРОПИВНИЦЬКОГО]

Маленька зала «Фрозін»*, де відбувалася перша вистава, була вщерть заповнена публікою, переважно українською. Вибір п'єси для першої вистави у Львові можна назвати досить вдалим. «Дай серцю волю, заведе в неволю» — це п'єса переважно етнографічна; місцевий український колорит, звичаї, пісні, танці, народні приказки — ось головна окраса цієї п'єси, головна її притягальна сила. Здається, немовби ця п'єса написана в основному для міської і неукраїнської публіки, яка ніколи не бачила ні села, ні українського селянина, і тому автор старається показати його цій публіці en plein air[1]. Зате драматична вартість твору дуже невисока. На тлі цих багатих етнографічних прикрас мляво і нерівномірно розвивається скупа дія, яку можна б назвати драмою зрадженого кохання під сільською стріхою.

Парубок Микита, син сільського багатія, зрадив дівчину Марусю, залишив її через іншу дівчину Одарку, бідну сироту, яка його, однак, не любить, бо її серце належить бідному сироті Семенові, що якраз повертається із заробітків, щоб із зібраним на чужині маленьким капіталом розпочати господарство разом із своєю коханою Одаркою. Микита на початку кепкує з Одарки, докучає їй (надзвичайно дотепний спосіб завоювання її кохання!), згодом погрожує, вдається до чарів, нарешті, в момент заручин хоче вбити Семена. Замір не здійснюється, Микита тікає з в'язниці і пропадає безвісти. В цей час на молоду пару спадає нове, несподіване нещастя: сільські власті віддають Семена до війська. З цього лиха його рятує сіль-

[1] На вільному повітрі *(франц.)*. — *Ред.*

ський «бурлака» і жартівник, круглий сирота Іван, який іде до війська замість нього. В останній дії Іван повертається з війська, поранений у ногу на турецькій війні, але одночасно повертається і Микита, доставлений етапом. Семен, який доробився певного достатку і став навіть виборним у громаді (соцьким), приймає обох до себе. Однак вночі Микита знову відчуває шалену заздрість, хапає сокиру, щоб вбити сплячого Семена, але його спиняють слова, з якими Семен звертається до нього крізь сон. Після довгої сцени, що вимучує як глядачів, так і акторів, Микита вмирає, і п'єса закінчується.

Вся ця історія, на мій погляд, надто неправдоподібна і штучна, не кажучи вже про наскрізь довільну драматичну будову; цілком очевидно, що і село має свої любовні драми, однак ці драми відбуваються звичайно дуже тихо, без трагічних фраз і гучних афектів. Зрештою, люди села дещо більше загартовані, ніж у пана Кропивницького; вони ані сльозами так швидко не заливаються, ані не умирають так раптово, ні з того ні з сього, ані не божеволіють, ані не плавають в такому соусі вічної, хоча б і приперченої дотепами сентиментальності, як Іван, Семен і Одарка. Основною хибою цієї сільської драми пана Кропивницького є те, що в ній ми не бачимо саме того, що становить головний зміст сільського життя, — щоденної праці цього люду. Ми бачимо цей люд тільки в святкові незвичайні моменти, і навіть не чуємо нічого про ті щоденні клопоти і журбу, з яких складається селянське життя. Тому й усі дійові особи цієї драми роблять враження чогось неприродного і відірваного від життя, якогось книжного народу або якоїсь етнографічної виставки, на якій парубки в святковому убранні на свій лад копіюють Шекспіра чи Шіллера.

Актори грали добре, костюми були гарні і етнографічно достовірні, танці в другій яві викликали бурю оплесків, і їх довелося повторити. А загалом слід підкреслити, що саме етнографічні прикраси викликали найбільше зацікавлення, і перші дві яви (вибір «берези», тобто старшого парубка, і вечорниці) найбільше сподобалися. Роль Микити грав пан Стечинський*, на мій погляд, не дуже вдало: надмірним акторським трагізмом неприродне в самому тексті зробив ще неприроднішим. Інші головні ролі були виконані бездоганно.

[«ДОВБУШ» Ю. ФЕДЬКОВИЧА]

У вівторок виставлено на українській національній сцені* оперетку «Гаспароне»*, про яку ми навмисне не згадували, як і надалі не будемо згадувати про всілякі оперетки, не бажаючи повторювати раз у раз того, що давно всім відомо: що закордонним опереткам не місце на національній сцені, а особливо у львівському репертуарі.

Вчора ми бачили трагедію Осипа Федьковича «Довбуш». Десять років тому ми були на першій виставі цієї п'єси, яку автор кілька разів переробляв, але завжди з однаковими наслідками. Переробки стосувалися окремих сцен і подробиць (наприклад, із давнього єзуїта-інтригана він зробив секретаря-інтригана, що перебуває під впливом єзуїтів), а не основного розуміння історії і людської натури, втіленого в цій п'єсі.

Хто знає повісті і вірші Федьковича, які звичайно відзначаються простотою і природністю задуму та виконання, тому важко повірити, що «Довбуш» міг бути твором того самого автора. Концепція наскрізь неприродна і перекручена, історичне тло зовсім фантастичне. Незважаючи на те, що події відбуваються в середині XVIII віку, всі дійові особи, з першої появи їх на сцені, перебувають в якомусь гарячковому запальному стані — вся драма являє собою єдиний заплутаний клубок найпотворніших інтриг, неправдоподібної плутанини, збігів обставин, убивств і жорстокостей, а все це, зрештою, нічого не виражає, нічого не характеризує, за винятком хіба хворобливого настрою автора.

З технічного погляду драма стоїть на рівні дошекспірівських драматичних творів або прославлених у німців

«Haupt- und Staatsaktionen»[1], сповнених громів, стилетів, отрут, скреготання зубами і гучних, але пустих фраз

Я не хочу оповідати змісту цієї драми, бо це зайняло б більше місця і часу, ніж вона варта. Досить навести таку. наприклад, обставину, що тут виступає «гуцульська княгиня», жінка воєводи, яка сама має право судити гуцулів і навіть свого чоловіка, що гуцулів спалюють тут у вогненних печах, як колись вавілонських юнаків, що гуцули ці (у XVIII ст) визнають якусь поганську релігію і своєрідну міфологію тощо. Зрештою, пишномовна і гучна дикція позбавляє природної принадності навіть гарно задумані сцени (як, наприклад, сцену між старим циганом Морганом, який вірить у те, що з допомогою чарів і золотого хреста переможе Тифона і заволодіє Єгіптом — також божевільний свого роду,— і його дочкою Цорою).

Гра артистів мала бути пристосованою до тексту, тобто повинна була бути наскрізь неприродною. Звичайні рухи тут підмінялися метушнею, крик підміняв мову Натомість роль секретаря (колишнього єзуїта) була виконана паном Плошевським* справді бридко. Людина зовсім зникла в цій ролі. Замість інтригана, чемного і пристойного, який приховує в серці брудні заміри, викликані злочинною любов'ю, ми бачимо якусь гутаперчеву карикатуру, якогось повзучого гада, вічно згорбленого і слинявого, у якого з першого вимовленого на сцені слова видно на чолі напис: я — злодій. Якщо шановна дирекція і режисура українського театру вважали, що таким трактуванням цієї ролі вони заімпонують львівській публіці, то дуже помилилися.

Роль Олекси Довбуша зіграв пан Біберович Ця роль дуже відповідала його натурі і талантові, отже, не дивно, що й артист відповідав задумові автора. Ефектну роль Цори пані Біберовичева* виконувала з старанністю і талантом, гідним ліпшого використання. Цій трагедії, яка, на наш погляд, надається для ляльківого театру перед ярмарковою публікою, не місце на серйозній сцені.

---

[1] Важливих і державних справ *(нім.).— Ред.*

[«ЛИХИЙ ДЕНЬ» Г. ЦЕГЛИНСЬКОГО І «ПОШИЛИСЯ В ДУРНІ» М. КРОПИВНИЦЬКОГО]

Наскільки позавчорашня вистава в українському театрі з різних причин ви́кликала гостру критику* (не тільки в нас, а й в українській пресі), настільки вчорашня подвійна вистава була з усіх точок зору вдалою і заслуговує на безумовну похвалу. Вона переконливо довела, що народна комедія з співами — ось найвідповідніша ділянка, на якій може виявити себе український театр, найбільш підходяща ділянка для виявлення його сил і мистецьких засобів. Вистава, на яку, як і на попередню, зійшлося чимало української публіки і трохи поляків (особливо багато було учасників віча), розпочалася веселою і не позбавленою глибокої сучасної думки комедією Цеглинського «Лихий день», яка показує сцену депутатських виборів у провінції. Не будемо переказувати змісту цієї веселої п'єски, зазначимо лише одне, що всі зайняті в ній актори грали з піднесенням і гумором. Особливо слід відзначити дуже добру гру панів Яновича* і Криницького* в ролях парубків, переодягнених у виборців і оточених євреями, що купують голоси, далі гру панів Осиповича* і Плошевського в ролях євреїв, панів Парадюка і Клішевського* в ролях виборчих агентів Гемби і Солонинки. Єдину другорядну жіночу роль єврейки в цій п'єсі також вдало зіграла пані Підвисоцька*.

Другою і головною частиною вчорашньої вистави була 3-актна комічна народна оперетка «Пошилися в дурні» М Кропивницького. Наскільки пан Кропивницький не доріс до поважної драми в «Дай серцю волю, заведе в неволю», настільки весела комічна оперетка виявилася для нього відповідним і сприятливим полем діяльності. «Пошилися в дурні» — це п'єса, яку українська критика оцінила

дуже суворо, але яка, незважаючи на це, є п'єсою з усіх боків досконалою, повною гумору, дії та дотепних ситуацій. Щоправда, не бракує і тут, як загалом в усіх п'єсах цього роду деякої неправдоподібності в самій основі, але ця хиба не така грунтовна, велика, щоб вона применшувала вартість твору. Перед нами двоє сусід-вдівців, з яких один має п'ять дочок, а другий — сім. Обидва раді б якнайшвидше видати заміж хоча б по одній, найстаршій — ось та дещо неправдоподібна канва, на якій основана ця п'єса. Але на цій канві автор зумів мистецькою рукою виткати кілька постатей, живцем вихоплених з життя,— старих батьків Куксу і Дранка, з яких перший — мірошник, а другий — коваль, далі їхніх підмайстрів Антона і Василя, сільського писаря Скакунця і т. д. На цьому тлі автор змальовує чарівну і справжню українську любовну ідилію двох молодих пар — найстарших дочок обох майстрів з їхніми підмайстрами — і прекрасну, з справжнім сатиричним хистом виведену постать писаря — хабарника і жмикрута. Про гру артистів в цій п'єсі ми повинні також висловитися з повним визнанням. Особливо слід підкреслити гарний спів пані Клішевської*, куплети якої викликали бурю оплесків.

С. О. ОСТАШЕВСЬКИЙ*
СТО БАЙОК

Львів, 1888

„Gute Menschen sind gewöhnlich schlechste Musikanten"[1],— сказав колись Гейне і мав слушність. Покійний Спиридон Осташевський (народився 1797, помер 1875 р.) був, безперечно, як вказує передмова до згаданої книжки, енергійною і чесною людиною, гарячим патріотом, добрим солдатом і ще кращим господарем, але поетом рішуче не був. Хоч Україну він називав своєю матір'ю, українську мову знав лише сяк-так — її повсякденну сферу, потрібну для звичайної розмови з селянами-кріпаками. Не був він ні мислителем, ні моралістом, отож і не дивно, що, взявшись за ремесло, що виходило поза межі його здібностей, він видав на світ, крім двох інших, також цю книжчину.

Щодо поетичної форми, мови і оцінки змісту «Сто байок» є поганенькою посередністю, про яку не варто б навіть згадувати і за яку українська література зовсім не має почувати себе вдячною ні автору, ні видавцю. Незважаючи на свою бідність, ця література в ділянці байкарства пишається творами першорядної вартості, як «Пан та собака» Гулака-Артемовського, прегарні «Приказки» Гребінки, байки Глібова, Шевченка*, а в Галичині — Данкевича*. Витвори пана Осташевського, однак, гідні уваги з іншої причини. У них, як у дзеркалі, відбивається моральний світогляд автора, а точніше — тієї верстви, до якої він належав, правда, нечисленної, але сильної інтелігентністю, маєтністю і родовим значенням,— словом, української шляхти.

---

[1] «Добрі люди є звичайно якнайгіршими музикантами» *(нім.).— Ред.*

Перша ж байка — «Віл і погонич» — змальовує таку картину. Віл тягне плуг, бачить, як миша носить жолуді, мурашка — патички, бджола збирає мед, павук снує павутиння, і відзивається з погордою: «Сі нічого не роблять!» На це погонич повчає його в такий спосіб: «Ти, дурню, що працюєш тяжко, думаєш, що то їм, як тобі, не важко! З охоти, як вони, ти б не працював, якби тебе до праці мій батіг не гнав. Добре тобі, що маєш пашу, як зима, а у мишки харчу в ямочці нема. Ніхто їй не дасть, як тобі, скотино, я сам ношу зимою солому і сіно!..» Йде широка промова про необхідність праці і вона закінчується, врешті, словами: «Думаєш, що тяжче то плугом орати, як за столом сидіти і пером махати? Тяжче перо, як плуг, тому що не звик, я сам таки до плуга від пера утік». Очевидно, це не простий, а письменний погонич, може, й сам автор, віл же, мабуть,— селянин, який він працює на панському полі. І якою ж це філософією частує його інтелігентний погонич? Найважчий закид, який він підносить проти цього селянина, є той, що він не працює на пана добровільно, лише під примусом батога. Подає йому за взірець мурашку, мишу, бджолу, павука, які працюють добровільно, забуває лише одне, що вони це роблять для себе! На думку інтелігентного погонича, праця, незалежно від інших обставин, є метою людини, особливо селянина-вола. Він, інтелігентний погонич, також працює: у вільні хвилини пером, пишучи «Сто байок», а коли йому це надокучить — йде на поле і важко працює, поганяючи селянина.

Щоправда, інтелігентний погонич піклується про вола. У неділю не забороняє йому потанцювати і розважитись, а навіть, як вчить 39-та байка, з задоволенням дивиться, коли віл на гулянні вип'є кілька відер горілки і незичливим оком споглядає на «попа», який закликає людей до тверезості. Зрештою, як інтелігентний, він знає, що для цього вола найкращою приправою є і повинен бути голод; отже, він дуже хвалить матір, яка голодуванням переконує свою дитину, що каша, яка спочатку їй видалась недоброю, є саме найкращими ласощами на світі (байка 52). Інтелігентний погонич знає і високо цінує «божі права», особливо ті, що наказують волам працювати на нього і згинати карк під батогом, і в байці 56 разом з котом нарікає на птахів, які «прав божих... не слухають, як кіт хоче зловити, тоді утікають».

Особливо намагається інтелігентний погонич викоренити із сердець своїх волів та іншої «худоби» кожний найменший слід непослуху, гордощів, лінощів, заздрощів та інших вад. Дуже часто і з різних боків повертається він до цієї улюбленої теми (№№ 3, 5, 8, 10, 14, 17, 33 і т. д.). Навіть звичайна цікавість і бажання освіти є недобрими і невідповідними до характеру робочого вола, і в байках завжди для нього погано закінчуються (№№ 11, 41 та ін.). Але найбільшим лихом для вола-селянина є свобода. Лише у неволі вміє він поважати свого пана; випущений на волю, негайно відплачує йому чорною невдячністю, як собака, спущений з ланцюга (№ 31), або гине марно, як ягнята без пастуха (№ 14). Ідеалом інтелігентного погонича є пес, який служить йому добровільно, усіма силами свого тіла і душі, задовольняється тим, що йому дають, і не кидає свого пана, незважаючи на всякі побої і стусани. Суспільна філософія інтелігентного погонича міститься в промовистому вірші (стор. 12):

Вола бий батогом, сміло вір собаці.

З жахом споглядає інтелігентний погонич наслідки закону 1861 р. і у 18-ій байці говорить так: «Недавно то мужик як пана встрітив, ані шапки не зняв, анісь поклонив, та й думав, що пан буде дуже ся сердити, а нічого не зробить, бо не може бити. Панові се не в гадці і не уважав, що мужик перед ним шапочки не зняв». Ба, коли б міг бити, то напевно так би цього не залишив, а тепер задовольняється лише побожним зітханням: «Як будеш мати розум..., то будеш знати, кого шанувати». Ясна річ! Протягом довгих сторіч, коли селянин був волом і більше нічим, не було ні часу, ні можливості здобути цей розум!

З тих щасливих, золотих часів згадує наш інтелігентний погонич одну «золоту легенду» під № 49. «Шестилітній хлопчик прийшов до двора, питав пана, чи йому роботи нема, бо конче 'му треба щось запрацювати. Пан в сміх: «Нащо тобі?»—«Бо заслабла мати, так слаба, що з полу не здужає злізти, а тут нема, хоч плач, дати їй їсти». Пан сказав: «Таку маєш вже охоту, то я вже не одну тобі дам роботу; зараз тобі запряжуть мій ладовний віз, сідай на нього, щобись мамі ту пашню завіз. Потім сідай на бричку, коли слаба мати привозь зараз дохтора, бо тра курувати». Що за гарна, що за зворушлива легенда! Пан, на ланах

якого ця жінка працювала ціле життя, на службі якого помер її чоловік (якщо не був тим самим паном відданий до війська), сприймав це все як звичайні речі. Навіть хвороба цієї жінки зовсім його не зворушила. Тільки поява шестирічної дитини, яка просить роботи, спочатку його розсмішила, а згодом раптом викликала в ньому казкову великодушність. Щасливий клас, який може з чистим сумлінням сам позолочувати своє минуле такими легендами! Чому це мій низький, невдячний, худоб'ячий, селянський рід не зберіг у моїй пам'яті жодної подібної легенди!..

Т. ШЕВЧЕНКО В ОСВІТЛЕННІ ПАНА УРСИНА*

Недавно вийшла в Петербурзі книжка під дуже цікавою назвою «М. У р с и н. Очерки из психологии славянского племени. Славянофилы». На жаль, зміст не зовсім відповідає назві, бо автор одразу ж у передмові значно обмежує поняття слов'янофільства. Це, на його думку, «м і с т и ч н и й п а т р і о т и з м, який полягає в тому, що поширені в останньому сторіччі національні прагнення виявилися у нас у формі містичної віри в наше особливе призначення, що полягає у відродженні світу, який погряз у сухому раціоналізмі, причому це відродження має відбутися за допомогою живого почуття». Ця характеристика, можливо, оригінальна, але неточна й однобічна. Не скрізь слов'янофільство було «містичною вірою в особливе призначення», не кожну містичну віру можна охрестити ім'ям слов'янофільства.

Крім того, автор обмежує досліджуваний предмет ще більше, даючи нам замість історичного й порівняльного нарису про містичне слов'янофільство низку окремих нарисів про Міцкевича, Словацького, Товянщину*, Хомякова*, Шевченка, Гоголя та Прерадовича*. Не думаючи вдаватися в розбір усієї книжки пана Урсина, хочу розглянути тільки один її розділ, присвячений українському «кобзареві» Шевченкові, хоч би вже тому, що в основному в цьому розділі п. Урсин намагався бути оригінальним, а по-друге, що саме в цьому розділі найвиразніше виявляється однобічність і недостатність його характеристики слов'янофільства, через що вся поезія Шевченка подана неправильно: ані слов'янофільство, ані віра в народ у Шевченка* не були містичними. Отож пану Урсинові слід було або поминути Шевченка в своїй праці про м і с т и ч н е

слов'янофільство, або визначити йому окреме місце. Пан Урсин вчинив інакше й намагався силоміць втиснути Шевченка в свої рамки, цілком обминаючи ті його твори, на які в даному випадку треба було звернути головну увагу, а натомість з інших роблячи хибні висновки. Пан Урсин вбачає в Шевченкові представника песимізму й фаталістичної зневіри. Чи слушно це? Побачимо далі, а тут запитаємо тільки, яким чином такий поет потрапляє в дослідження про містичну віру в народ?

Але де і яку містику знайшов п. Урсин у поезіях Шевченка? Подавши стисло основні факти його біографії, автор намагається дати нам характеристику його поезій. «В поезії Шевченка,— говорить він на стор. 182,— поряд із всевладними в ній мотивами смутку й туги подибуємо також і криваві, що випливають із сліпої ненависті, але перші значною мірою переважають. Всі думки й почуття поета наскрізь пройняті смутком, що розриває серце, наприклад, почуття особистого кохання нерозривно поєднується з сумною думкою про марність усього земного і з палкою тугою до кращого, загробного життя, бо тільки там є можливість вічної любові. Та з усіх цих почувань найсильніше опановує душу поета любов до вітчизни, і саме вона найбільше пройнята смутком. Це любов чисто фізична; поряд із пристрасною прив'язаністю до рідного краю завжди йде глибоке співчуття до страждань народу; воно також дає його любові відтінок смутку, що витісняє всі інші вияви почуттів. Ця любов також навіяла поетові сумні теми «Катерини», «Наймички», «Відьми» і т. д. Ганьба й нещасливі наслідки позашлюбного кохання становлять зміст цих поем». Ця характеристика абсолютно хибна. Насамперед очевидна річ, що містицизму тут нема ані сліду, хоч автор силоміць вводить рису, яка характеризує цей містицизм: приписує Шевченкові «сумні думки про марність усього земного й палку тугу до кращого, загробного життя». Риса ця суперечить усьому духові Шевченкової поезії. Ось кілька цитат, що найкраще показують, як на це дивився Шевченко:

І то лихо* —
Попереду знати,
Що нам в світі зострінеться...
Не знайте, дівчата!
Не питайте свою долю...

Само серце знає,
Кого любить... Нехай в'яне,
Поки закопають!
Бо не довго, чорнобриві,
Карі оченята;
Біле личко червоніє,
Не довго, дівчата!
До полудня, та й зав'яне,
Брови полиняють...
Кохайтеся ж, любітеся,
Як серденько знає.

«Тополя»

І багата я,
І вродлива я,
Та не маю собі пари,
Безталанна я!
Тяжко, тяжко в світі жить
І нікого не любить.
Оксамитові жупани
Одинокій носить!
Полюбилась би я,
Одружилась би я,
З чорнобривим сиротою,
Та не воля моя!
Батько-мати не сплять,
На сторожі стоять,
Не пускають саму мене
У садочок гулять!
А хоч пустять, то з ним
З препоганим старим,
З моїм нелюбом багатим,
З моїм ворогом злим!

Якщо це хоч трохи нагадує загробну тугу, то п. Урсин має повну рацію. Таких прикладів можна назбирати в Шевченкових поезіях дуже багато.

Не більше має рацію й те, що п. Урсин говорить про сліпу племінну ненависть, якою нібито дихають Шевченкові поезії. Автор не раз звертає особливо увагу на цю ненависть, коли говорить про «Гайдамаки»: «Смуток ще сильніше розлитий у цій поемі, ніж у згаданих вище; і, з одного боку, подає він руку фаталістичній зневірі, а з другого — кривавим підшептам ненависті». Я не вважаю, як деякі українські критики й п. Урсин, поему «Гайдамаки» за найвизначніший або хоч тільки визначний твір Шевченка*. Поет не зміг достатньо опанувати предмет, не вмів пластично й послідовно змалювати основні постаті поеми, не вмів зробити їх для нас симпатичними. Проте,

оскільки він виявив у поемі свою власну душу, свій власний погляд на справу, то закид сліпої ненависті тут цілком безпідставний. В одному місці своєї поеми він говорить:

Отаке-то було лихо
По всій Україні!
Гірше пекла... А за віщо,
За що люде гинуть?
Того ж батька, такі ж діти,—
Жити б та брататься.
Ні, не вміли, не хотіли,
Треба роз'єднаться!
. . . . . .
Болить серце, як згадаєш:
Старих слов'ян діти
Впились кров'ю. А хто винен?
Ксьондзи, єзуїти.

В передмові поет ще раз звертається до того самого мотиву: «Весело подивиться на сліпого кобзаря, як він сидить собі з хлопцем, сліпий під тином, і весело послухать його, як він заспіває думу про те, що давно діялось, як боролися ляхи з козаками... Весело... а все-таки скажеш: «Слава богу, що минуло», а надто як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми слов'яне. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами. Нехай житом-пшеницею, як золотом, покрита, нерозмежованою останеться навіки од моря і до моря — слов'янська земля!» Чи це сліпа ненависть так промовляє? Чи це містичне слов'янофільство?

Що розуміє п. Урсин під «чисто фізичною любов'ю Шевченка до України», важко збагнути. Що Шевченко любив красу природи України, це правда, але чи не любив у ній нічого більше?

На думку п. Урсина, в «Гайдамаках» та в інших творах Шевченка «сліпа ненависть подає руку фаталістичній зневірі». Як виглядає в дійсності ота сліпа ненависть, ми бачили вже вище. Що ж до Шевченкової зневіри, то важко нам зрозуміти, що саме мав на думці п. Урсин, який на тій самій сторінці, кількома рядками вище, говорить про «глибоко закорінену релігійність у глибині його духовної істоти». Лишаючи при боці цю справу, вернімось до «фаталізму», що, на думку п. Урсина, є головною прикметою месіанізму Шевченка, його містичної віри. Цей месіанізм, на думку п. Урсина, «виявився тільки в одній поемі —

в «Неофітах», і то порівняно мало. Пояснюється це невеликим духовним розвитком українського співця» (стор. 185). Але який же це месіанізм знайшов п. Урсин у «Неофітах»? Зміст поеми такий: в околицях Рима живе юнак Алкід. Коли він прийняв християнство, його кинули до в'язниці. Мати його просить за нього Нерона; той велить привезти неофітів до Рима, але не для того, щоб помилувати їх, а щоб кинути їх у цирку диким звірам на розтерзання. Алкід гине, тіло його кидають у Тібр, а мати спочатку намагається накласти на себе руки, а потім приймає християнство. «Думку «Неофітів»,— каже п. Урсин,— можна коротко висловити так: з життєвих страждань є один тільки вихід — схилити чоло перед богом і чекати покірно, поки бог змилується» (стор. 187).

Насамперед, ідея «Неофітів» зовсім не така. Поема закінчується словами:

«І (мова про Алкідову матір) тяжко,
страшно заридала,
І помолилась в перший раз
За нас розп'ятому. І спас
Тебе розп'ятий син Марії,
І ти слова його живії
В живую д у ш у прийняла.
І на торжища і в чертоги
Живого, істинного бога
Ти с л о в о п р а в д и п о н е с л а!»

Перші пропагандисти цього слова правди загинули, та слово правди загинути не може. З крові мучеників постають нові апостоли. Мати, що в щасті була поганкою, тепер, у своїм сирітстві й нещасті, знаходить правдивого бога милосердя у братній любові, присвячує своє життя служінню тій ідеї, за яку вмер її єдиний син. Якщо це фаталізм і містичний месіанізм — у такому разі характеристика пана Урсина цілком правдива. А що моя інтерпретація останніх строф «Неофітів» не довільна, доказом є шедевр Шевченкової поезії — поема «Марія», мабуть, невідома пану Урсинові. Там Шевченко ще раз повертається до цієї самої ідеї і опрацьовує її далеко виразніше, даючи нам найвищий з усіх відомих мені в будь-якій літературі ідеал жінки-матері, що життя своє віддає заради сина, а коли син умер в ім'я високої ідеї, вона з силою материнської любові стає на його місце і докінчує його справу, зовсім не дбаючи про свою власну долю. В цих Шевченкових поемах зовсім нема ані містицизму, ані фаталізму, ані

месіанізму, є тільки високолюдське розуміння життя й історії та вогненна любов до великих ідей добра, справедливості й любові.

Фаталізм, що його закидає Шевченкові п. Урсин, заперечують ще й інші його поеми, як-от «Наймичка», що з любові до своєї «незаконнонародженої» дитини зрікається хати батьків, майна, особистої самостійності, навіть ніжного імені матері, і в чужій хаті, як наймичка, виховує її; заперечує «Відьма», жінка, яку замучили кріпацькі умови, але яка, проте, зберегла в своїм серці святу іскру любові до людей; заперечує гостро засуджена паном Урсином (і справді слабка щодо форми) поема «Москалева криниця», в якій бідний сирота Максим іде до війська замість брата своєї померлої жінки, а пізніше, повернувшись з війни, дуже прислужується громаді, віддаючи свої сили на те, щоб викопати для неї криницю,— заперечують багато інших дрібніших творів.

Але як же стоїть справа з Шевченковим слов'янофільством? На жаль, саме цього надзвичайно цікавого й характерного предмета п. Урсин навіть не торкається. Шукав містики і в цьому шуканні заблудив.

[ВСТУП ДО ДОКТОРСЬКОЇ ДИСЕРТАЦІЇ «ПОЛІТИЧНА ПОЕЗІЯ ШЕВЧЕНКА 1844—[18]47 рр.»]

Лишнім було б говорити про важність творів Шевченка в нашій літературі. Займає він в ній неоспоримо перше місце, і, доки тривати буде українське слово, Шевченко не перестане вважатися головою і завершенням одної многозначучої доби нашої літератури, котра хоч і видала його, але в ньому ж від першого його виступу бачила джерело нового для себе розвою і вітхнення. Від самих 40-х років ціла плеяда поетів і писателів іде за його слідом, творить, можна сказати, осібну школу його подражателів. Могучий дух, котрим він натхнув нашу літературу, не перестав віяти й досі, і нема українського поета і писателя пізнішої доби, котрий би вільний був від впливу того духу. Ідеї, порушені Шевченком або положені ним в основу творів поетичних, остаються живі й досі і довго ще не перестануть бути провідними ідеями української літератури. Що більше, Шевченко, як усі геніі, во многих поглядах випередив суспільність, для котрої писав, так що многі його ідеї (особливо релігійні й соціальні) ще й тепер далеко не вибороли собі належного права серед української суспільності, не то щоб мали застарітися. М. Драгоманов сказав був вправді в «Громаді»* (cit.), що Шевченко є тепер для нас „ein überwundene Standpunkt“[1], але сказав се переважно про Ш[евченк]ові погляди історичні на минувше України, та й то в однім з своїх листів соборних* (р. 1884?) відкидав сей засуд, пишучи...*

Як усякий геніальний писатель, котрого погляд і думки вибігали поза границі рідного краю, Шевченко мав вагу не тільки для нас, русинів, а й для других суміжних наро-

[1] Відкинутий погляд *(нім.)*.— *Ред.*

дів, для цілої Слов'янщини. Обставини життя, добрі й погані, тісно зв'язали його з суспільністю великоруською і з многими її представниками. Не без ваги остались також його зв'язки з поляками і відносини до них в житті і поезії. Раменами своєї поезії сягає він також до чехів, сербів, молдаван, кавказців і киргизів, усюди по тих широченних просторах розсипаючи дорогі перли свого слова і свого глибоко гуманного, чистого чуття. І всюди по тих широченних просторах лунає нині ім'я нашого Кобзаря: його переводять, студіюють і стараються назначити йому відповідне місце в пантеоні духових батьків Слов'янщини. 27 літ, що пройшли від його смерті, вспіли втихомирити пристрасті, що засліплювали супроти його очі особливо деяких поляків і великорусів. Нарікання на політичний сепаратизм і гайдамацтво замовкли, і коли й сьогодні ще прориваються в друку некорисні суди про нашого Кобзаря, то хіба основані на недостаточному знакомстві з його поезією і на очевидних натяжках (як суд Урсина* о безплоднім песимізмі і містицизмі Ш[евченка]) або пливучі з тіснозорого обскурантизму авторів, як суд Свистуна о атеїзмі* і т. п. Потішаючий факт, що навіть такі суди не виголошуються вже сьогодні, як ще перед 20 літами, просто тільки ad vocem[1] імені Шевч[енка], але являються оперті на більш або менш старанному і докладному розборі творів Шевч[енка]. Освічені, європейської міри критики, як Драгоманов, Пипін, Спасович, Скабичевський* і др., дуже високе місце визнають Шевченкові в загальнослов'янській літературі. Др[агоманов] пише в однім з своїх листів, що поезія Шевченка побіч пісень народних — се найкраще з усього, що досі проявив народ український. Скабичевський бачить в поезії Шевченка перший прояв нових і нових доріг*, на які повинна зійти всесвітня поезія разом з більшим здемократизуванням людської суспільності (cit.). Спасович пише: поезія Шевченка — то високий і пишний дуб, що самотньо і загадково зріс серед укр[аїнських] степів (cit.). А Пипін в своїй статті про рос[ійські] повісті Шевченка* пише: ...

І встидно нам і сумно, що помимо признання за Шевченком так великої ваги, помимо первокласного впливу його на нашу літературу й суспільність (гляди о тім статтю Др[агоманова], промови Барвінського, і промову Цеглинського,

[1] При звуці *(лат.)*.— *Ред.*

і статтю П[авли]ка* в „Prz[eglądzie] Sp[ołecznym]"*, ми й досі не маємо в літературі укр[аїнській] цінної праці, котра б гідно звеличувала пам'ять Кобзаря, не маємо критичного і повного образу його життя в зв'язку з розбором його творів і обставин суспільних, серед котрих він жив і розвивався. Правда, часткових праць того роду, споминок, обрисів, критичних статей маємо чимало; на мові великоруській понаписували українці доволі про Шевченка, хоч і тут навіть найновіша робота того роду книжка Чалого* «Жизнь и произведения Т. Шевч[енка]» далеко не вдовольняє всіх справедливих вимогів навіть щодо повноти матеріалу, не говорячи вже о розборі творів, котрий під цензурою російською для цілої і то найважнішої половини творів Шевч[енка] просто неможливий. Не бракувало й не бракує праць часткових про Шев[ченка] і на мові укр[аїнській], особливо в Галичині, де в послідним часі появилася й перша систематично зложена біографія і оцінка всіх важніших праць поета пера д-ра Ом. Огоновського*. Однако праця та, хоч вповні відповідає своїй цілі, яко одно огниво в великім ланцюзі систематичного огляду всієї літератури русько-української, з конечності мусила ограничитися на головних фактах і не могла входити в подробиці; а тим менше могла виявити перед нами живий образ Кобзаря як чоловіка, артиста й громадянина на тлі свого часу й своєї суспільності.

Здається, й доказувати не потрібно, що крайня вже пора взятися за вистудіювання Шевченка іменно в такий спосіб, яко появи історичної у всіх її фазах розвою і у всіх сучасних зв'язках. Часи, коли жив Шев[ченко], і часи туж по його смерті не могли того зробити. Могуче слово Кобзаря надто сильно зворушило було уми і пристрасті, розбудило надії і страхи, вражду і величання, щоб можлива була об'єктивна оцінка його думок і творів. Для такої оцінки не було й достаточної перспективи, іменно для того, що Шевч[енко] дуже часто вибігав в будуще і що для оцінки тих програмових його думок треба було дійового досвіду цілих десятиліть. Тим-то й переважало в тім часі публіцистичне і полемічне відношення письменників до Шевченка. Замість старатися докладно вияснити собі думки Шевченка, їх розвій і їх зв'язок з його життям і суспільністю, письменники брали ті думки в відірваній формі, ставили їх як програми або нападали на них, а частенько було й ще гірше: вихапувано поодинокі

слова й звороти з його творів, і покликувалися на них як на цитати з письма святого, як на докази ipse dixit[1].

Тільки в 1878 році М. Драгоманов в своїй статті «Шевч[енко], укр[аїнофіли] й соц[іалізм]» перший звернув увагу на конечність історичного і генетичного студіювання Шевч[енка] і перший же в другім розділі своєї праці дав прекрасно оброблений нарис літературної і громадської фізіономії Шевченка. До подібних думок, мабуть, незалежно, від Др[агоман]ова, дійшов і Т-ый* в Одесі, котрий в своїй брошурі [«Тарас Григорьевич Шевч[енко] в отзывах о нем иностранной печати» (cit. з Пет[рова]) ось що пише*... Ті самі думки висказав і я в р. 1882 в «Світі»* і І. Кокорудз* 1885 р. в «Зорі», хоча, сказати правду, на галицькім грунті думки ті були в значній мірі pia desiderata[2] задля недостачі матеріалів друкованих і задля недостачі живого наглядного знакомства з самим краєм, де родився Шевч[енко], з народом, серед котрого він ріс, з суспільністю, серед котрої розвивався. Усе це робить для нас Шевченка появою загадковою і малозрозумілою в далеко більшій мірі, ніж для природних українців, а студії критикові, хоч би й як докладні, в такім ділі, як характеристика чоловіка і поета, далеко не можуть дати нам усього, що треба.

Пишу се я й маю на думці поперед усього браки отсеї моєї роботи, в котрій бажав би розібрати політичну поезію Шевченка з доби розцвіту його таланту, 1844—1847 років. Правда, говорячи про політичну поезію Шевченка до 1847 року, я не можу помінути й провідних думок його національно-політичної поезії першої доби, 1838—1844, особливо тих думок про Україну, Польщу, Московщину і Слов'янщину, які виказувалися в поемах «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гайдамаки», «Никита Гайдай», «Невольник» і т. п. Історичний метод усього менше позволяє різати діяльність і думки чоловіка на якісь різко відділені періоди, хоча б в житті того чоловіка й були не знати які різкі перевороти. Метод той вимагає поперед усього докладного вияснення вихідної точки і вдержання тої нитки, котра в'язала думки і діла історичного лиця в однім періоді з другим, а дальше вимагає не менше докладного пояснення нових впливів і товчків і тих змін, які

[1] Сам сказав *(лат.).— Ред.*

[2] Добрі побажання *(лат.).— Ред.*

звільна доконувалися серед них в даному історичному характері. Та, як сказано, для доконання такої роботи далеко не весь ще матеріал зібраний і далеко не все зібране було мені доступне. Якраз про молоді літа Шевченка і про його діяльність до р. 1847 матеріали у нас зглядно найскупіші. Крім поминок Афанасьева-Чужбинського, Білозерського, Лебединцева, С[авичева] М[икити], Сошенка, Селецького* і ще деяких других, ми мусимо головно спиратися на власних творах Шевченкових і розсипаних по них в різних місцях автобіографічних замітках, на його автобіографії і малочисленних листах з часів 1841—[18]47 років. Матеріал се, щоправда, скупенький, і ані гадки рівняти його з тими величезними горами матеріалів, які мають під рукою біографи світових поетів, як Гете, Шіллер, Пушкін або хоч би й Міцкевич та Словацький,— та все-таки й сей матеріал, котрий особливо за послідні 10 рок[ів] значно збагатився (він збагатиться ще більше, коли буде опубліковане друге, вдвоє більше проти першого видання біографії Чалого*), особливо через видання великоруських творів поета, 20 літ держаних Костомаровим у сховку*, дає нам можливість виробити собі доволі ясне розуміння Шевченка в ту добу; образ, котрий уже тепер можемо списати на підставі звісного нам матеріалу, в основних нарисах, мабуть, не багато буде міг зміститися навіть тоді, коли вичерпаний буде можливий для того часу матеріал історичний. Матеріал такий, впрочім, в порівнянні з власними творами і признаннями поета завсігди буде мати тільки підрядну вагу, і для того ми в нашім дальшім розборі головно будемо опиратися на тих творах, контролюючи або доповнюючи їх тільки, де треба, свідоцтвами посторонніми.

Думаю, що не лишнім буде на закінчення сього вступу подати систематичний і, наскільки можна, критичний огляд першої і другої руки, а також пізніших праць, котрі служили мені підставою оцеї розвідки, тим більше, що такий огляд позволить мені в одній цілості зібрати деякі уваги, котрі прийшлось би опісля пришпилювати в нотках під текстом.

«ВОЯНЦКА ПИСНЯ»

Первое число ноября по новому стилю в латинском обряде называется «днем задушным» или просто «задушками». В этот день, в праздник «всех святых», совершается всеобщее поминовение по усопшим. Тысячи народа всех сословий идут в течение всего дня, особенно же к вечеру, на кладбища, украшают могилы дорогих им покойников цветами, венками, свечами и лампами; вечером эти последние зажигаются, и все кладбище представляет громадную волну искрящихся огоньков, среди которых медленно двигаются массы народа.

Не удивительно, что день этот, особенно же вечер, составляет необыкновенную приманку для нищей братии, потому что ведь подаяние милостыни составляет издавна один из способов чествования памяти умерших. Правда, в настоящее время, особенно среди городской публики высших классов, милостыни дают мало, что, однако, не мешает многочисленным нищим стекаться к «задушному дню» даже из дальних деревень во Львов. Длинным рядом сидят они вдоль улицы, ведущей на Лычаковское кладбище, читают молитвы, поют песни и выпрашивают подаяния. Молитвы и песни слышатся на двух языках: польском и малорусском.

Пробираясь в прошлом году вечером среди густой толпы народа, стремящейся к Лычаковскому кладбищу, я был поражен отрывочными словами одной песни, долетевшей до меня из среды нищих и непохожей на обыкновенно распеваемые песни о «сыритке», Лазаре, святой Варваре, святом Алексее и т. п. Я остановился возле какой-то не очень старой, слепой нищей, которая полуохрипшим от холода, но довольно бойким голосом как раз пела последние

строфы «воянцкой писни». Какая-то дряхлая старушка подтягивала ей своим надтреснутым голосом. Я с интересом дослушал до конца их пение, за которым следовало длинное, мерно и нараспев произнесенное «причитание», которого я, к сожалению, не мог запомнить. Но самая песня очень заинтересовала меня, так как до сих пор ни в репертуаре нищих «лирников», ни вообще я не слыхал этой песни. Вручив обеим певицам по 10 крейцеров, я просил их еще раз пропеть эту «воянцку писню»; к моей просьбе присоединилась еще довольно значительная кучка рабочих, которые тоже слышали только ее окончание и подкрепили свое желание довольно щедрой подачкой. Отдохнув немного, обе певицы и пропели следующую песню. К сожалению, время было позднее, записать ее на месте от слова до слова среди толпы не было никакой возможности. Но так как мотив песни был очень медленный, и к тому же всякий стих в пении дважды повторялся, то я успел довольно хорошо запомнить текст песни, который и списал сейчас по возвращении домой. Кажется, однако, что помимо напряжения памяти несколько строк таки были мною забыты. Когда я на следующий день хотел разыскать певицу, расспросить ее, кто она и откуда, и заставить еще раз пропеть эту песню, ее на прежнем месте не оказалось. Равным образом и в настоящем году мне не удалось более услышать этой песни, почему я передаю ее, желая обратить на нее внимание собирателей, которым, может быть, и посчастливится записать более полный ее вариант.

«Воянцка писня» представляет несомненный научный интерес, как довольно поздняя, на галицкой почве сделанная переработка и компиляция нескольких, более древних песенных мотивов, не встречающихся в Галичине. Полагаю, что главным образом мотив умирающего казака (здесь, конечно, солдата), разговаривающего с орлом,— сравни аналогические стихи в «Думі про побіг трьох братів із Азова». Далее, стихи 59—63 заимствованы из известной песни «Гомін, гомін по діброві», имеющейся и в Галичине в многочисленных вариантах. В высшей степени поэтическое сравнение, с. 63—67, заимствовано тоже из другой, старейшей песни. Определение всех этих составных частей оставляю более компетентным исследователям нашего народного творчества.

Но есть в нашей «воянцкой писни» и более новые, оригинальные черты. К таким нужно прежде всего отнести

стихи 4—9, составляющие несомненную попытку придать древнему сказанию о казацких невзгодах современное общественно-нравственное значение посредством расширения понятия войны на современную социальную борьбу между «братьями». Величественные по своей простоте стихи:

Нема добра та й не буде:
Була війна, та й ще буде — і т. д.—

составляют, на мой взгляд, выражение того самого пробуждения более широкого общественно-нравственного сознания среди украинского народа, на которое мастерски указал М. Драгоманов в своей книге «Нові українські пісні про громадські справи». К каким интересным сближениям приводит иногда это стремление, можно видеть хотя бы из сопоставления «службоньки цісарської» с бывшею «неволею турецькою» и мольба к богу об избавлении от одной и другой.

Хвалім бога єдиного,
Суса Христа правдивого,
Що все небо й земля його!
Нема добра та й не буде:
Була війна та й ще буде,
Брат на брата ворогує,
Сестра сестрі смерть готує,
Донька матку зневажає,
Отець сина проклинає.
Нема добра та й не буде:
Була війна та й ще буде:
Бо на війні світ настає,
На війні ся й закінчає.
Дай нам, боже, проживати,
Воянцку пісню співати,
Бога в тройци вихваляти!
Ой, там в полі край дороги,
Ой, там лежить два капрали,
Що на війнах погибали,
Що їх кулі постріляли,
Що їх мечі порубали.
Вони кулями постріляні,
А мечами порубані.
Ой, там в полі край дороги
Два капрали погибали,
Та й з собою розмовляли:
«Ой брате мій, товаришу,
Кажи ж мені хоть раз правду:
Котра рана та й гіршая?
Чи кулею постріляна,

Чи мечами порубана?»
«Ой від кулі є лекшая,
А від меча є гіршая,
Бо від меча кервов зійшла,
А від кулі серцем прийшла».
«Ой брате ж мій, товаришу,
Скажи ж мені хоть раз правду:
Хто нас буде доглядати,
Наші рани завивати,
І нам їсти доношати?»
Ой чув тото орелонько
Та й став до них промовляти:
«Я вас буду доглядати,
Ваші рани завивати
І вам їсти доношати:
З лоба очі видзьобати,
Біле тіло розривати!»
«Ой брате мій, товаришу,
Якби наша мати знала,
То вна би нас поховала,
Дзвононьки би понаймала,
Над нами би заплакала,
Як зозулька щебетала».
«Сини ж мої, соколята,
Коли ж вас сі сподівати
Із чужини далекої,
Із неволі турецької,
Із службоньки цісарської?»
«Озьми, мати, піску в жменю,
Посій його по каменю,
Ік той пісок житом зійде,
Тогди син твій з війни прийде,
Чорнов хмаров понад єго,
Ясним сонцьом над віконцьом,
Рісним дожджом над нивоньков,
Голубоньком на подвір'е,
Дитиноньков на підсінє!»
Виведи ж нас, моцний боже,
Із чужини далекої,
Із неволі турецької!
Із службоньки цісарської!

«ГАЛИЦКО-РУССКАЯ БИБЛИОГРАФИЯ XIX СТОЛЕТИЯ»

[I]

«Галицко-русская библиография XIX ст.», яку видає п. І. Левицький і про яку ми вже неодноразово повідомляли*, цими днями завершена в першому томі. У сьомому зошиті, який саме вийшов, міститься закінчення дуже докладного і старанно складеного покажчика осіб і реалій, про які мовиться у першому томі, далі — титульна сторінка і широка передмова до першого тому з порівняльними таблицями кількості українських публікацій за роками (1801—1860), за десятиріччями, відповідно до мови, предмета, місця друкування тощо, далі перегляд друкарень, часописів тощо. Наскільки увесь цей фактичний і статистичний матеріал відзначається докладністю і сумлінністю опрацювання, настільки міркування і висновки автора про національний розвиток Галицької Русі грішать відсутністю мотивування або наданням фактам зовсім не того значення, яке вони мали реально.

Автор у своїх аргументах виходить із упередженої думки, що лише «с т а р и й», «і с т о р и ч н и й», а насправді схоластично-клерикальний літературний напрям був рушієм національного розвитку Галицької Русі, а національний, українофільський, напрямок вніс у цей процес замішання і розлад. Факти, нагромаджені в його власній роботі, повинні були б переконати пана Левицького, що насправді все навпаки і що тільки з виникненням цього нового напрямку (який мав своїх попередників вже у XVIII ст. в Галичині) почалося пожвавлення української літератури; ця література набрала актуального національного значення, якого перед тим не мала. Проте все те, що можна було б закинути передмові, не знижує вартості самого тексту «Бібліографії», перший том якої

нині закінчений і є цінним надбанням української літератури. В березні ц. р., як ми дізналися, п. Левицький почне друкування другого і одночасно третього тому своєї «Бібліографії». У другому томі буде вміщено хронологічний список видань з 1861 по 1886 р., а в третьому — біографії українських галицьких авторів. Обидва томи виходитимуть щомісяця поперемінно, раз — зошит другого, а раз — зошит третього тому.

Не можна замовчати заслуг друкарні Ставропігійського інституту у справі видання цього твору. Папір, друк, шрифт — все виконане так старанно, чисто і елегантно, як це рідко буває в якому українському видавництві. Видання цієї «Бібліографії» робить справжню честь друкарні інституту та її керівникові панові Тарновському.

[II]

Автор «Руської бібліографії XIX ст.» п. Іван Левицький вже другий рік видає окремими відбитками бібліографію останніх років. Маємо саме перед собою прекрасну брошуру (127 сторінок великої 8-ки), яка містить у собі перелік творів, брошур і статей, виданих у 1888 р., написаних або українською мовою і надрукованих у Галичині, Буковині і Угорській Русі, або також написаних австрійськими українцями іншими мовами, або також, врешті, написаних будь-якими мовами про Австрійську Русь. Вся книжка складається з двох частин. У першій частині маємо упорядкований за алфавітом список публікацій, виданих українською мовою в межах Австрії, а також творів російською, польською, німецькою, латинською та іншими мовами, авторами яких є австрійські українці. До цієї частини додано окремим розділом список статей і робіт, які стосуються Австрійської Русі, але написані іншими мовами неукраїнськими авторами. Врешті друга частина містить широкий і систематично складений покажчик прізвищ авторів і заголовків публікацій. Ця робота є цінним надбанням для кожного, хто займається історією освіти і цивілізації Галицької Русі. У передмові і заголовку автор ужив російської мови в основному через те, щоб його робота могла знайти шлях у Росію, куди вона, за повідомленням «Червоной Руси»*, допущена. Назви творів і робіт відтворено докладно тією мовою, правопи-

сом і навіть тим самим шрифтом, що й оригінал. Друкарське виконання робить справжню честь ставропігійській друкарні та її новому керівникові пану Пухиреві.

[III]

Щойно вийшов 8-й зошит праці І. Левицького [«Галицко-русская библиография XIX столетия»], це перший зошит другого тому, який містить у собі список публікацій або українських, або написаних австрійськими українцями будь-якою іншою мовою в 1861—1863 роках. Другий том бібліографії пана Левицького опрацьований за тим же самим методом, що й перший том, про що ми неодноразово згадували під час його друкування. Особливого схвалення в нинішньому зошиті заслуговують докладні і послідовно подані зміст часописів, які, починаючи від 1861 р., поглинають майже всі розумові і літературні зусилля українців і є найточнішим відбиттям їхнього розумового і політичного розвитку. Цим пояснюється відносна нечисленність бібліографічних номерів: у 1861 р. це видання налічує їх 116, а в 1862 р. лише 90; це, однак, зовсім не змінює того факту, що саме ці роки були періодом надзвичайного пожвавлення у галицько-руській літературі, періодом першого пробудження національного руху, встановлення систематичних зв'язків з Україною, з одного боку, з другого — з Петербургом і Москвою. Однак ті течії виявилися переважно в періодичних часописах, особливо у «Слові», яке протягом цих двох і кількох наступних років було дуже цінним часописом*, далеким від партійної однобічності, яке поєднувало в собі течії і напрямки, що після 1866 р. суттєво розійшлися між собою. Щодо самого видання цього зошита бібліографії, то воно відзначається тією самою елегантністю і друкарською викінченістю, що і попередній том. Заслуговує на увагу та обставина, що п. Левицький вирішив у другому томі вживати чисту російську мову, а це завжди краще, ніж дивовижна мішанина, якою він користувався у зауваженнях до першого тому. На жаль, однак, нинішній зошит найкраще показує, що пан Левицький при всьому бажанні російської мови н е з н а є, внаслідок чого в його нотатках зустрічаємо часто дуже потішні lapsus linguae[1]. Однак вартості такої

[1] Мовні помилки *(лат.)*.— *Ред.*

праці, як бібліографія, це не применшує, а для читачів росіян буде навіть певною принадою, бо впроваджує в сухий матеріал розділи гумористичного характеру.

Після закінчення другого тому бібліографії, який охопить 10—12 зошитів по 3 аркуші, автор має намір почати видання біографічного словника діячів*, відомих на ниві розвитку Австро-Угорської Русі XIX сторіччя. Бажаємо йому від усього серця, щоб він зміг виконати цю роботу з такою самою пильністю і систематичністю, як і бібліографію.

[IV]

Другий том цієї бібліографії, опрацьований паном Ів. Левицьким, посувається швидко вперед. Досі вже вийшло 4 зошити другого тому, які охоплюють час від 1861 по 1867 р. Метод опрацювання матеріалу в цьому другому томі такий самий, як і в першому. Особливою заслугою «Библиографии» пана Левицького є надзвичайно старанні перекази змісту часописів і альманахових видань, в яких, з огляду на майже зовсім нерозвинену в Галицькій Русі книжкову торгівлю, досі переважно концентруються літературні і політичні праці. Період, охоплений виданими досі 4 зошитами, є надзвичайно важливим для розвитку усієї літератури і розумового життя Галицької Русі; адже це час виникнення і перших кроків української народовської партії, яка спочатку виступала спільно зі старшою, так званою святоюрською, генерацією*, але пізніше стала діяти самостійно і в кінці 70-х років заснуванням товариства «Просвіта» в 1868 р. вчинила рішучий крок, що мав позитивні наслідки. Саме цей період бурхливих суперечок, які розгорталися в основному з приводу обряду, літературної мови, суті української національності і характеру правопису, охопили майже повністю видані досі зошити бібліографії пана Левицького, таким чином надзвичайно полегшуючи майбутньому історикові Галицької Русі наукове опрацювання цієї надзвичайно цікавої епохи.

«POEZJE JANA KASPROWICZA»

(Biblioteka Mrówki*, t. 257—[25]9)

[I]

Польська поезія перебуває тепер в стані кризи. Великий скарб мотивів, картин і форм романтичної поезії вже давно вичерпаний. Шляхетський елемент висловив уже чи не все, що мав сказати, а з Вікентієм Полем зійшов у могилу його останній бард, який щиро вірив у те, що оспівував. Його сучасник Сирокомля* не мав уже цієї віри в святість і виняткову вагу місіонерства шляхти, звідси його гарячкові пошуки мотивів для своїх пісень по всіх закутках історії та по різних країнах, звідси улюблені його перетворення в сільського лірника, з ліри якого, однак, він не зумів видобути вражаючих звуків. Шляхетський елемент доживав свої дні, не знаючи, хто прийде йому на зміну, щоб успадкувати його ліру, не маючи віри в народ або вважаючи його стадом істот настільки низьких, темних і брудних, що його дотик до струн, що їх колись плекали Міцкевич, Словацький і Красінський, здавався шляхті профанацією національної святині.

Вперше польська громадськість повірила в можливість поезії, яка мала б народний характер і високу мистецьку вартість, лише після того, як заговорив мазур Теофіл Ленартович. Звуки сільської ліри, сумовиті мелодії народної пісні прозвучали в поезіях цього поета з таким могутнім і настільки новим і оригінальним відгомоном, що в них відразу відчулася нова стихія, що вступає у святиню польської поезії, почувся подих нового світу, якого не збагнули великі генії романтизму, який, проте, був такий самобутній, рідний і такий сильний.

Однак Ленартович, хоч і підгледів життя народу, хоч вслухався в народні пісні і відчув їхню чарівну мелодію, ні поглядами, ні тенденціями не сягнув поза обрії шляхетського

середовища; інтересам же шляхти мала служити й чудова народна пісня. До того ж події відірвали Ленартовича від землі, від улюблених мазовецьких лісів, перервали його живий зв'язок з дійсністю, і він, замість того, щоб стати натхненним народним поетом, перетворився на музиканта-віртуоза, який на чужині ще неодноразово намагався заграти на давньому інструменті, але ніколи не виходив за межі своїх первісних мотивів і повторював що раз тихіше свої колишні мелодії, поки не замовк зовсім. Однак його значення в польській літературі, на нашу думку, величезне — як провісника нової народної поезії.

Інший сучасник Ленартовича, який дорівнювався йому талантом, щасливіший у житті, з більш всебічним і ширшим поглядом на світ, Асник* (El-y), почав з того, на чому Ленартович закінчив,— з віртуозності. Володіючи чудовою формою, маючи могутню фантазію і широку освіту, він звертався по черзі до усіх тонів і мотивів (крім народних), які залишила нам у спадщину поезія не тільки польська, а й світова. Цей еклектизм є природним явищем у Асника, як у представника суспільної верстви, що теж до певної міри була новою в польській поезії — заможного освіченого міщанства, сформованого у вирі сучасних живих міжнародних взаємин, з витонченим смаком і органічно вразливими нервами, міщанства, яке здатне усе відчувати й усім захоплюватися, а разом з тим бажає скуштувати усього, до чого тільки здатна людська натура. Воно, як метелик, прагне пити нектар з кожної квітки і, як єврей, хоче мати вигоду з кожного деревця, джерельця і камінчика. Таким уявляється нам обличчя поезії Асника, яка не без підстав користується сьогодні такою широкою популярністю.

Орієнтація на народну поезію знайшла тим часом нову свою представницю в особі Конопніцької. Маючи більш широкий і глибший, ніж Ленартович, погляд на світ і на життя, вона зуміла з такою майстерністю оволодіти сільською сопілкою. На жаль, вона надто мало знає життя народу; народившись у панському дворі, вихована оддалік від селянської хати, вона наблизилася до неї не під натиском свого таланту, наскрізь романтичного, а під впливом теорії, доктрини й переконання про необхідність такого кроку. Народна поезія — це тільки частина її творчості, одна струна в її лірі, зате в інших випадках вона виступає чистокровним епігоном шляхетського романтизму, що

пережовує мотиви і навіть звороти Словацького і кидається в погоні за поетичними мотивами по всіх нивах іноземної поезії, по широких перелогах історії людства. Певне тільки одне: що справжня народна поезія в польській літературі, як і в усякій іншій, може зазвучати тільки з-під сільської стріхи. Нам здається, що в Каспровичі можна привітати ту нову зірку, яка сходить на горизонті польської літератури.

II

Ім'я Яна Каспровича в Галичині було досі дуже мало або й зовсім не відоме, бодай серед тієї частини читаючої громадськості, яка, вдовольняючись доморослою лектурою, не заглядає до варшавських часописів. Там же, в центрі польської літератури, п. Каспрович, хоч ще й молодий віком, відомий уже кілька років. Його твори охоче друкують найвизначніші польські часописи, такі як „Przegląd tygodniowy"*, „Głos", „Kraj", „Zycie"* та ін. Деякі його вірші друкувалися в „Przeglądzie społecznym", „Kurjerze Lwowskim", „Dzienniku Poznańskim"*, а деякі більші переклади (особливо з улюбленого ним Шеллі) з'явилися в часописах або окремими відбитками.

Те, що вийшло тепер у видавництві „Biblioteka Mrówki", є тільки частиною поетичних творів цього плодовитого поета, частиною, дбайливо зібраною і укладеною в одну цілість. Ці твори завжди зустрічали з прихильністю; тільки ретроградна, юнкерсько-реакційна преса ставилась до них з нехіттю, показуючи тим самим, що в с е те, що посуває вперед справу прогресу, є для неї незрозумілим, ворожим і чужим.

А тим часом у п р о в і д н и х і д е я х пана Каспровича немає нічого такого, що не було б уже досі висловлене в яскравішій формі, категоричніше і стисліше — якщо й не в поезії, то в польській прогресивній, а почасти навіть у консервативній пресі. В них пробивається той самий ідеалізм, той самий гарячий порив до поступу, братерства й любові, без якого немає поезії в новітньому значенні цього слова; віє той самий дух, який з непереможною силою панує в усій сучасній європейській поезії. Зрештою, в поясненні механіки людських вчинків і прагнень психологічний момент у нього бере гору над економічним. Що ж

тоді могло викликати таку нехіть «молодоконсервативної» преси* до молодого поета? Здається, що це хіба інстинктивне відчуття, те таємниче тремтіння, яке інколи охоплює знервованих, випещених салонних ляльок, коли в їхньому товаристві ні з того, ні з сього з'явиться мужик — простий мужик у сіряку, у важких чоботях, з грубими руками, від яких відгонить сильним запахом землі, що його годує.

Таким гостем з іншого світу постає в польській поезії Каспрович. Цей інший дух, який віє з його віршів, відчувають передові критики. Зокрема, знаменитий романіст Т. Т. Єж* у надзвичайно симпатичному листі, надрукованому в формі передмови до виданої нещодавно збірки поезій Каспровича, підкреслює передусім саме цю їхню ознаку.

Він пише: «Мені здається, коханий пане, що серед наших сучасних поетів Ви виступаєте з своїм особистим творчим обличчям; з яскраво вираженою самобутністю, з викарбуваним на Вашому чолі доводом, що кастальське джерело в Польщі не висохло. З цього боку передусім повинна розглядати Вас критика».

Шановний автор „Uskoków" надзвичайно влучно відзначив цю особливість поетичної фізіономії молодого поета, хоч і не сказав усього. Далі він аналізує зміст і форму творів Каспровича. «В формі,— пише він,— я помітив сліди боротьби з труднощами, які справляють таке враження, немовби викликані навмисне; у змісті відчув відгомін тієї туги, болів і скарг, які становлять сутність життя поневолених народів». І тут характеристика правильна, хоч не підкреслює того, що бувають різні види неволі: політична, економічна, духовна, які мають зовсім відмінний характер.

Дальше порівняння Каспровича з Шевченком, який, за словами Єжа, черпав зміст своїх творів з того самого джерела, теж тільки в загальних рисах правильне, хоч воно безумовно далеко доцільніше, ніж порівняння Шевченка з Красінським чи Сирокомлею. Передусім маємо тут дві ягоди з того самого поля, двох селянських синів, які власною важкою працею піднялися «з сірого натовпу простих людей», по щаблях безлічі страждань і принижень видряпалися на ті височини, на яких, хоч і не зовсім тепло та вигідно, але з яких, зате, видно широко, з яких орлиним оком можна осягнути далекі горизонти, розпізнати круті й заплутані стежки людськості.

Це і є головна риса близькості Шевченка і Каспровича, хоч, зрештою, природа, темперамент, а, отже, і характер їхньої поезії настільки різні, наскільки відмінними є типові темпераменти поляка і українця.

III

Спробуймо схарактеризувати докладніше творче обличчя п. Каспровича на основі його поезії.

Передусім ми повинні зауважити, що це обличчя — так, як воно виглядає в поданому томику,— не є цілісним, власне кажучи, ще не є зовсім оформленим.

Поет не відразу потрапив на шлях, що відповідає його талантові, а труднощі, які йому доводиться долати і які на Єжа справляють враження навмисне створених, на нашу думку, є справжніми труднощами, боротьбою сильного і оригінального таланту з традицією, невластивою його духові, і зі школою, яку він з історичної необхідності мусив проходити, але яку він мусить п р о й т и і залишити. Я маю тут на увазі романтичну школу — не тільки польську, а й загальноєвропейську, особливо англійську школу Байрона і Шеллі. Пан Каспрович за своєю природою реаліст, поет жорстокої, але здорової дійсності, тим часом традиція романтичної школи веде його в світ примар і фантастичних постатей, утоплеників, надхмарних дів, наяд і дріад, ангелів і чортів та інших декоративних істот цього гатунку.

Немає потреби додавати, що це романтичне лахміття, яке подекуди могло ще мати місце в поезії Словацького, в поезії Каспровича вражає, як грубий анахронізм. Із цього погляду вступний вірш цієї збірки під назвою «Прохання гусляра» — і з інших поглядів найслабкіший у цілій збірці — вважаю за абсолютно недоладний. Археологія — це не сфера пана Каспровича, а тим більше археологічна поезія.

Другим залишком традиції байронівської школи у п. Каспровича є його закоханість у чисто абстрактну поезію і філософські роздумування, його схильність подавати читачам у віршованій формі елементи фізики, психології та історіософії. У цих його творах виразно відчувається, як важко буйна й жива фантазія поета змагається з цією філософською традицією і як даремне вона силкується логічні формулки прибрати в чудову форму поезії.

Подібні твори постійно викликають розчарування і втому в душі читача; він хоче бачити й відчувати, а поет змушує його думати і філософствувати, збуджуючи при цьому безупинно фантазію й почуття читача, але одночасно й сковуючи їх. Найкращим прикладом того, на які манівці може звести поета така школа, є вірш п. Каспровича під назвою «Джордано Бруно». Чудова, хоч і однобічна характеристика цього ченця-філософа (строфи V—VIII) розпливлася, як залитий острів, у цілому морі неясних роздумувань, що ніби з'ясовують концепції героя.

Те, що в його постаті є справді поетичним, бо є глибоко людським,— це його смерть за ідею (чи за правду, як твердить автор,— і це ще велике питання, бо абсолютної правди для людей немає), про те якраз автор говорить лише кілька побіжних слів.

Таким віршем, побудованим цілком на роздумах, до того ж роздумах доволі слабких і плутаних, можна вважати вірш «Вони й ми», який у свій час наробив у варшавській пресі багато шуму і в якому намагалися побачити ніби поетичний вираз програми наймолодшого покоління. Нам здається, що думки в цьому вірші, якщо їх висловити простими словами і позбавити поетичної фразеології (бо нічого більше в цьому вірші ми не бачимо), за своїм характером є настільки загальними, а подекуди й елементарними, що можна їх вважати (наскільки вони самі собі не суперечать) програмою загалом кожного молодого покоління, кожної генерації, програмою кожної прогресивної партії. «Свобода думки, волелюбний дух (цього дуже мало, бо дух вільний, навіть і тоді, коли тіло заковане в кайдани!), бажання діяти, вимога гарту, сили, волі в мистецтві й енергії в житті, протест проти аскетизму й романтизму» — мій боже, та це ж речі такі старі, такі відомі і такі загальнопоширені, що потрібно було б хіба що великого неуцтва або злої волі, щоб бачити в них якусь нову програму, якусь жахливу революційну маніфестацію.

Оскільки свою характеристику поезії п. Каспровича я розпочав з аналізу її слабких сторін (мабуть, така вже загальна людська вдача шукати у ближнього в першу чергу його слабкі сторони — і ця вдача, перетворена в метод, є звичайним ремеслом критика!), то відразу ж спробую тут вичерпати всі її тіні. Я хотів би передусім відзначити одну характерну рису його поетичної фантазії. Ця фантазія справді могутня, вона володіє величезним засобом ори-

гінальних і художніх образів, однак вона гаряча і бурхлива. М'які тони їй чужі, немає в ній ані сліду наївності і спокійної пластики. В уяві цього поета природа й життя — це постійний, невпинний і неймовірно швидкий кругообіг, від якого мерехтить в очах. Переважають кольори яскраві або неприродні (особливо автор кохається в синьому кольорі: в ньому він бачить не тільки небо, воду, хмари, але також піски, залізо і навіть чисто психологічні процеси, наприклад, біль тощо). Сила й енергія, навіть на шкоду природності й гармонії,— це його ідеал у житті і мистецтві, тому й героями своїх поезій він залюбки вибирає собі постаті енергійні, як Мойсея, Самсона, Юдиту, Джордано Бруно та ін. А оскільки йому бракує спокою, потрібного для художнього відтворення цих постатей, то характеристику їх він переносить десь у глибини їхніх душ, змальовуючи передусім ці постаті в стані надзвичайно сильних душевних хвилювань, завдяки чому нерідко йому вдається досягти справді сильних ефектів (наприклад, у постаті Самсона). Зате такі речі, як «Аріман і Оромаз», такі «фантазії», де немає ні крихти фантастичності, ані краплі наївної віри, без якої фантазія стає сухим шаблоном, зовсім не підходять поетичному хистові пана Каспровича. Названа поема, крім своєї кострубатої форми, має ще всі інші хиби римованих філософських трактатів і програмних вступних статей, про які вже йшлося вище.

Цей самий закид можна б подекуди зробити й циклу дрібніших його поем під назвою «На біблійні мотиви» Бурхливі, майже несамовиті вибухи людських почуттів, які ми часом зустрічаємо в біблії, автор передає майстерно, з великою силою. Однак брак наївної простоти, якою відзначаються усі старовинні твори, особливо біблія, не дає авторові змоги викликати таке враження, яке твори цього роду повинні викликати щодо біблійних мотивів. А втім, ще одне зауваження. Вважаючи біблію каноном стародавньої гебрейської літератури, належало б перед вивченням біблійних мотивів докладно визначити спосіб трактування їх. Велика частина біблійних книг має, крім релігійного, безпосереднє поетичне значення. Переказ уривків із тих книг, модернізування чи, точніше, розбавлення їх водою і «прикрашування» без будь-якої ідеї — це те ж саме, як коли б хто захотів, приміром, своїми словами переказати деякі частини «Одіссеї» або грецьких трагедій. Простий, точний переклад оригіналу звичайно може викликати

далеко сильніше враження й далеко більше навчити нас. З другого боку, біблію можна теж уважати збіркою міфів, легендарних і психологічних мотивів, які в ній самій опрацьовані в такий чи інший спосіб, зате сьогодні вони можуть бути опрацьовані зовсім інакше, відповідно до наших поглядів на світ і на людську природу. В такому разі, очевидно, перед індивідуальністю поета відкривається широке поле і про будь-який рабський переказ оригіналу не може бути й мови. Як зразок такого підходу назвемо «Каїна» Байрона. Однак у цьому розумінні п. Каспрович не пішов за прикладом Байрона.

[АРХЕОЛОГІЧНО-БІБЛІОГРАФІЧНА ВИСТАВКА]

Археологічно-бібліографічна виставка Ставропігійського інституту, про яку ми вже неодноразово схвально згадували, буде відкритою ще до кінця цього місяця. Всім, хто досі або не відвідав цієї без сумніву повчальної виставки, або оглянув її лише поверхово, гаряче радимо ще відвідати її перед закриттям. Це невичерпна скарбниця історичних пам'яток, найпереконливіше свідчення культури, праці і мислення наших предків, свідчення схрещування різноманітних, східних і західних, культурних впливів на галицько-руській землі. Надзвичайно багата і єдина в своєму роді (принаймні в нас) збірка церковних шат, тканин і коштовних, часто справді чудових вишивок, далі збірка портретів або історичних осіб, або взагалі цікавих особистостей; багата, хоч менш систематично упорядкована (головним чином, з огляду на приміщення) збірка старих церковних картин, збірки пам'яток періоду руських князів (в основному із розкопок у Галичі) та доісторичного періоду (ці останні подано дуже скупо, в основному тому, що вони сконцентровані в польських музеях, зокрема в Академії наук у Кракові, музеї Дідушицького* тощо), надзвичайно гарна збірка церковного інвентаря, виробів золотарів і ювелірів, різьблення на металі і дереві тощо — все це здатне привернути увагу кожного відвідувача, справити враження навіть на найменше підготовленого глядача.

Не менше, якщо навіть ще не більш цікавою, важливою є виставка пам'яток письменства і суспільного життя Галицької Русі в оригінальних стародруках, рукописах і документах. Збірка документів, привілеїв, судових, дарчих грамот тощо переважно походить з багатого архіву Ставропігії, упорядкованого теперішнім керівником цього

інституту, професором доктором Шараневичем*. Систематичним упорядкуванням друкованих пам'яток від найдавніших руських друкованих пам'яток, виконаних у Кракові, пізніше — острозьких, віленських, почаївських, львівських, стратинських*, київських і т. д. зайнявся головним чином священик Петрушевич. Дуже цікавою, хоч менш систематично і менш вдало розміщеною є збірка рукописів чи то в оригіналах, чи в фотолітографічних копіях. Між цими останніми ми зустрічаємо найдавніші пам'ятки руського письменства, як «Остромирове євангеліє», «Ізборник Святослава» тощо. Дивує нас, що забуто про факсимільний відбиток літопису Нестора, цієї, безперечно, найважливішої пам'ятки давньоруського письменства. Але особливо між рукописами пізнішого часу (XIV, XV, XVI і XVII століття) ми зустрічаємо надзвичайно цінні речі. Найстарішою рукописною пам'яткою, виставленою на виставці in originali[1], є написаний у XII віці на пергаменті «Апостол», який зберігається в монастирі василіан у Кристинополі*.

На широких полях цього рукопису дописані коментарі до діянь і листів апостольських, які походять з XV віку і зроблені, на думку священика Петрушевича, з великим знанням справи. Заслуговує уваги також вміщений священиком Петрушевичем під 1623 р., а написаний власне, як видно з тексту, в 1680 р., рукопис*, який містить в собі, крім копії невідомого твору*, виданого (?) в Києві Петром Могилою*, також збірник (на жаль, неповний) творів відомого українського полеміста початку XVII віку Івана Вишні, ченця з гори Афону, одного з перших українських авторів, який писав майже чистим галицько-руським народним наріччям, причому відзначався таким енергійним і пружним стилем, як ніхто з тогочасних і пізніших українських письменників. У цьому збірнику важливою є передмова, в якій є список невідомих досі творів цього автора (в кількості 5), крім цього, в частині цього збірника, що збереглася, знаходиться також один досі не відомий твір. Цей рукопис є власністю Підгорецького, а не (як подав священик Петрушевич) Крехівського монастиря*.

В приміщенні виставки зараз працює художник п. Піліховський, змальовуючи найцікавіші пам'ятки, експозицію і групи предметів, зібраних на виставці. Один з його ма-

[1] В оригіналі *(лат.)*.— *Ред.*

люнків, який фіксує збірку металевих і різьблених золотарських предметів, виставлено у вітрині ставропігійської книгарні. Близький до завершення і другий малюнок, на якому зображено вигляд трьох виставочних залів.

Було б бажаним, щоб Ставропігійський інститут подбав про фотографічні знімки окремих рідкісних пам'яток, особливо картин і портретів, тому що коли ці речі розсіються, не так легко буде зібрати їх вдруге.

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА В 1888 р.

Минулий рік був для української літератури в Галичині досить убогим. Правда, з бібліографічного боку, коли зважити на число виданих праць, на кількість використаного для друку паперу, був він, напевно, багатшим від попереднього року, але щодо змісту та якості зовсім йому не дорівнював. У жодній галузі літературної чи наукової творчості минулий рік не приніс жодного нового і цінного явища.

На полі оригінальної поезії вийшло в «Зорі» кільканадцять творів початкуючих поетів — усе речі зовсім безвартісні або малої вартості. Так само і в невеличкому збірнику поетичних творів, що його видав К. Трильовський у Чернівцях* під назвою «Вперед», крім одного українського твору* справжньої поетичної вартості, зустрічаємо твори менш вартісні, які не виявляють великого таланту. Окремою книжкою з'явився невеличкий посмертний твір Спиридона Осташевського* «Сто байок» (латинським шрифтом), але й то жалюгідна віршомазанина.

Дещо більше пожвавлення можна було помітити в галузі поетичних перекладів. На першому місці слід згадати нового працівника Євгена Гірницького*, який помістив у «Зорі» переклад «Орлеанської діви» Шіллера і видав окремою книжкою переклад повісті Бернардена де Сен-П'єра* «Поль та Віргінія». Обидва переклади як щодо мови, так і щодо поетичної форми ще залишають чимало бажати, але stat pro facto voluntas[1]. Крім цього, в «Зорі» зустрічаємо переклади кількох творів англійських і німецьких, а в згаданому вже збірнику «Вперед» — досить

[1] Замість зробленого залишається бажання *(лат.)*.— *Ред.*

вдалий переклад кількох віршів Некрасова*. От і все, чим можемо похвалитися в цій ділянці.

Ще убогішим є приріст драматичної поезії, бо, крім драматичних творів українця Бораковського*, що вийшли у Львові окремою книжкою, галичани нічого оригінального не дали. Правда, на сцені українського театру ми бачили в цьому році нову історичну драму Осипа і Володимира Барвінських під назвою «Полуботок»*, але, наскільки можна судити з вистави, ця драма, з політичних мотивів дуже обрізана цензурою, має більшу цінність публіцистичну, ніж літературну.

В царині повісті й новели в Галичині теж цілковитий застій. «Зоря» минулого року подавала своїм читачам майже винятково українські твори, зрештою не особливої вартості, крім хіба великої і гарної повісті Нечуя-Левицького «Старосвітські батюшки і матушки»*, відомої вже до цього часу з сторінок «Киевской старины». В новому місячнику «Правди»* вийшла також друга повість цього самого автора під заголовком «Пропащі»*. Гарний талант початківця виявився на Буковині в особі панни Є. Ярошинської*, яка своїми новелками, взятими з життя, підтримує виключно буковинські видання. З іншомовних романів у «Бібліотеці «Діла»* перекладено «Преступление и наказание» Достоєвського, «Обломов» Гончарова (цей останній з невдалими скороченнями) та „Niziny“ Ожешко.

З наукових праць в першу чергу слід відзначити велику і старанно опрацьовану «Історію літератури руської» Огоновського, яка вже три роки друкується в «Зорі». Два роки вже триває нова доба — література XIX віку. Автор не дає повного історичного розвитку літературного процесу, а ділить його на розділи: епіків, ліриків, драматургів і прозаїків. У кожному розділі переходить від одного автора до другого, переказує біографію та розглядає важливіші твори etc.[1]

Важливий матеріал для історії української літератури в Галичині зібрав Іван Левицький у першому томі своєї «Руської бібліографії XIX віку» (1801—1860), який власне було закінчено в грудні. З інших українських наукових праць наведу «Русини в Америці» (в часописі «Товариш») М Павлика, «Молоді літа Федьковича» (в «Правді») І. Франка, «Хроніка русинської духовної семінарії від

[1] І т. д. *(лат.)*.— *Ред.*

початку до р. 1888» Чарнецького*, що є збіркою цікавих матеріалів до історії нашого культурного розвитку. Гарне наукове видання під заголовком «Руська школа»* почало виходити на Буковині; це — квартальний журнал педагогічно-історичного змісту; в минулому році вийшов тільки один номер, який, крім інших дрібніших праць, містить цінну працю професора С. Смаль-Стоцького* про інтелектуальний розвиток Буковинської України.

[БЕЗГЛУЗДЕ МИМРЕННЯ]

Безглузде мимрення зустрічаємо ми в останньому номері «Червоной Руси»* з приводу поданої нами інформації* про заснування в Кракові українсько-польського студентського комітету для вшанування пам'яті смерті Шевченка. «Червоной Руси» не подобається також взагалі симпатія поляків до автора «Гайдамаків». «Яка мета цього явища,— мимрить згаданий часопис,— не важко здогадатися; в результаті, однак, безперечно виходить як у відомій молитві: «Боже, врятуй мене від моїх друзів, з ворогами я сам собі дам раду». Нам натомість дуже важко здогадатись, який сенс всієї цієї тиради і чим, власне, заважає панові Маркову* шанування поляками українського кобзаря, який, крім «Гайдамаків», висловлював також бажання, «щоб усі слов'яни стали добрими братами і синами сонця правди», та й у самих «Гайдамаках» неодноразово зітхав: «Болить серце, як згадаєш: старих слов'ян діти впились кров'ю. А хто винен? Ксьондзи, єзуїти». Здається, що саме це «сонце правди», ця симпатія, яка починає виявлятися серед братів, що сварилися віками, найбільше коле очі «шановній редакції» «Червоной Руси». А якщо так, то буркотіть собі, панове, буркотіть, скільки вам подобається, згадуючи слова Гете: „Des Pudels klaffen— des Gebell b e w e i s t n u r, d a s w i r r e i t e n"[1].

---

[1] Буркотливе гавкання пуделя тільки доводить, що ми їдемо верхи *(нім.).— Ред.*

[«НАТАН МУДРИЙ» Г. Е. ЛЕССІНГА]

Вчорашня друга вистава «Натана Мудрого» відбулася майже при порожньому театрі, в тому ж самому складі артистів, що й першого разу. На жаль, на цей раз гра акторів мало кого задовольнила. З дервіша, який сумує за тихим життям, сповненим роздумів, п. Шоберт* зробив якогось блазня, який мало що не перекидається на сцені,— постать абсолютно не властиву для сходу. Монастирського брата, який увесь вік провів у таборах, а на старість поселився у пустині, людину просту, але чемну і щиру, п. Висоцький показав таким, що впадає у дитячість, ледве-ледве не плаче. Невдало зіграв роль Саладина п. Геровський; складається враження, що замість енергійного героя, сповненого гордості і окрилених думок, перед нами постає жоноподібний султан сучасності. Пан Френкель* хоч на цей раз добре зіграв патріарха, але був загримований дуже погано. Єрусалимський патріарх — адже це не кардинал Антонеллі*. Гарні зразки того, як виглядали східні патріархи, режисура могла б знайти на ставропігійській виставці*, а не повинна була фантазувати. У грі п. Збоїнського (Натан), незважаючи на цілий ряд її позитивних рис, відчувалося (особливо на початку) якесь знеохочення; розповідь про три персні прозвучала якось мляво і не викликала відповідного ефекту. Натомість дуже добре виконали свої ролі артистки, а п. Воленський зрозумів і виконав роль Темплярія справді чудово.

«ПѢСНЬ О СВѢТѢ»

Под таким заглавием находим в рукописном сборнике, хранящемся в библиотеке Оссолинских во Львове, № 2189, интересную виршу, до сих пор еще нигде не напечатанную, но стоящую печати, как один из малочисленных образчиков литературной обработки наречия галицко-русских горцев в половине XVIII столетия. Сборник, в котором в числе других статей помещается упомянутая вирша, принадлежал Федору Поповичу, священнику горского села Тухли, и помечен 20 авг[уста] 1751 года. Была ли нижеследующая вирша произведением самого Поповича* или какого-нибудь неизвестного нам автора, судить об этом нет никакого основания. Не лишним будет заметить, что на самый сборник, в котором записана эта вирша, еще в 1881 г. обращено было внимание г. Макушевым в «Журнале министерства народн[ого] просвещения», после чего в 1884 году д-р Калитовский* перепечатал значительную часть его содержания, а именно апокрифические сказания, в «Библиотеке «Зорі», а «Книгу звездочетства» — в «Зорі». «Пѣснь о свѣтѣ» так и осталась неизданной, хотя и отличается от этих сказаний большим литературным достоинством и почти совсем чистым языком народным, с незначительной примесью полонизмов и форм церковных. Многие стихи этой вирши целиком взяты из песен народных, что, главным образом, свидетельствует о том, что автор вирши был человек, близко знакомый с жизнью народа, живущий вместе с народом, и хотя довольно для тех времен грамотный, но все же далекий от свойственного тогдашним грамотеям презрительного отношения к простому народу. Искренняя грусть, которая сквозит во всех

стихах его вирши и проявляется просто, естественно и без вычурных фраз, свойственных, напр[имер], польской поэзии того времени, указывает нам в авторе человека несчастного, обиженного судьбой, каким именно мог быть бедный русский священник в далеком горском селе, «на овсяных хлебах», чувствующий в душе влечение к высшей умственной жизни и не находящий в своей среде никакой поддержки, а, напротив, долженствующий тратить весь запас своей энергии на мелочную борьбу за существование. В прилагаемом тексте этой интересной вирши соблюдаю правописание подлинника.

ПѢСНЬ О СѢВТѢ

А хто ж на сем свѣтѣ без долѣ вродился;
Тому свѣтъ марне, як колом, точился,
Лѣта плинут марне; як бистрие рѣки,
Часи молодие, як з дожджу потоки,
Все то марне минает.
Луче бися било в свѣтѣ не родити,
Нѣжели на свѣтѣ бездолному жити,
Албо вродившися скоро в землю гнити,
Жеби не долго в свѣтѣ бездолному жити,
Нехай жалю не буде.
Ой доля моя, где ти в той час била,
Коли моя мати мене породила,
Же мя тепер в свѣтѣ нѣ в чѣм не ратуеш,
А ти гуляеш, кому но ти служиш,
А я бѣдний на свѣтѣ.
Куди повернуся, не маю радости,
Тилько во очах слези, а в серцу жалости;
Вийду межи люди, стану та думаю,
Що люде гуляют, як риби в Дунаю,
Ох, тяжкий мой жалю.
Сам же я не знаю, що маю чинити,
Як мѣнѣ на свѣтѣ бездолному жити.
Коли би мнѣ крила орловие мати,
Полѣтел би я где своей долѣ шукати
А в чужие сторони.
Ах, свѣте ж мой, ти щастом (sic!) голдуеш,
Однаго минаеш, другому даруеш;
Иніхъ людей садиш в дорогие шати,
А иніхъ садиш в пошерпанѣ лати,
Рани сердцу завдаешъ.
Нѣхто члвка в нещастю не знае,
Якъ на собѣ сукней богатих не мае,
Хотяй би й онъ билъ и чесного рода,
Як не маш в кишени, то певна незгода,

(Хоч би бил намудрѣшший.
Где ся чловеку в нещастю подѣти,
До кого он мает главу приклонити?
Хто собѣ панует, а не поратует,
Не тилко чужина, але и родина
В нещасной годинѣ.
Сут такии люде, що нендзи не знают,
Вродившися в щастю, в щастю умирают,
А иншиі й зроду фортуни не мають,
Хоч найбольше жиют, роскошей не знают
Аж до смерти своеи.
Рожние люде мови о мѣзернѣм мают,
Которие они нендзи на свѣтѣ не знают.
Коли прийде убогий где меже богатѣ,
Зараз еден з другим почнут ся зглядати,
Въ кождом словѣ осуждати.
Пишов бим, мѣзерний, фортуни шукати,
А в якой она сторонѣ, коли би ей знати.
Ачей же коли у мене фортуна буде,
В той час мене знати всюгда будут люде,
Где тилко ся поверну.
Ах, доля ж моя, доле, чем мя ти минаеш,
А иніхъ людей в свѣтѣ спогадаеш,
Тилко мене, мѣзерного, в свѣтѣ не ратуеш,
Мѣсяца едного не послужиш,
За вѣк би мѣнѣ стало.
Да вшитко ж тое фортуна справует,
Кому она служит, той завше панует;
Кто фортуну мает, в каждого бивает,
А на мѣзерного, як звѣр, поглядает,
В каждом словѣ осуждаетъ.
A szczo z za uticha w świti czełowiku,
Коли марно тратит лѣта сего свѣта.
А чей же коли сам бог що ударует,
Же ся надо мною коли измилуетъ
В нещасной годинѣ.
Ласка то все бога усѣм тим керує,
Же ся надо мною коли так змилуе,
Коли мѣнѣ схоче и сам богъ що дати,
Не даст надо мною такъ барзо згаржати
В нещастливой годинѣ.
Смутно мое серце нѣгди ся не втѣшит,
Тилко нѣби все жал тяжкий барзо зносит,
Не маш жадной хвилѣ, жеби мнѣ послужило,
Жеби ся мое сердце хоч на часъ втѣшило,
За вѣк би мѣнѣ стало.
Кирвавие слези з очий моих текут,
Хоч би на еденъ часъ, [и] то не престанут;
Плачутъ мои очи, сердцем моимъ тужу,
Же я нѣ вѣд кого щирости не вижу,

Як мѣнѣ не тужити.
Едного не маш, жеби бил мнѣ щирий,
Жеби мя потѣшил в нещасной годинѣ;
Сам же я не знаю, що чинити маю,
Жаль свой износити, би мя могл втѣшити
В нещасливой годинѣ.
Змилуй ся, боже, до тебе волаю,
Тилко в тобѣ едном всю надѣю маю.
Боже, з високости не дай .....жалости
Мѣнѣ, мѣзерному, в свѣтѣ нещасному,
На вѣкъ тя будем хвалити.
Амен.

«DER KUNSTWART»*, RUNDSCHAU ÜBER ALLE GEBIETE DES SCHÖNEN

[I]

Перед нами три останні номери цього гарно видаваного часопису (Dresden, Stephanen-Strasse, 1), якими завершується перше півріччя другого року цього видання. Можна сміливо сказати, що це один з небагатьох німецьких часописів, які є вільними від духу компанійщини і реклами і дбають лише про справу, принципи, вартості, а не про особи. „Kunstwart" подає короткі і розважливі статті про всі галузі мистецтва і художнього промислу (кожний номер є закінченою цілістю, і набридлих «далі буде» тут немає зовсім), не пропагуючи жодних теорій або доктрин, а лише здоровий, розумний реалістичний напрямок, далекий від усякої екстравагантності. У трьох останніх номерах зустрічаємо такі найважливіші статті. Передусім велика стаття Павла Марсопа «Наші музичні дилетанти», що заслуговує всілякого схвалення. Автор стисло, але виразно характеризує сучасний музичний дилетантизм, який став справжнім лихом суспільства і вбиває справжнє мистецтво. Раніше було не так, і музичний дилетант був зовсім спорадичним явищем. Причину сьогоднішнього стану автор вбачає у музичному вихованні нашої молоді. Це виховання зовсім безглузде, шаблонне і фарисейське при всій своїй поверховості. Музика є модою, спортом, а не справою внутрішнього покликання і таланту; міркування про музику, при повному незнанні її теорії і розвитку, стають дедалі зарозумілішими. Пан Марсоп закінчує свою цікаву статтю обговоренням проектів реформи цього ненормального становища.

Не менш цікаву статтю під назвою «Що таке малювання «en plein air»[1] зустрічаємо в 12-му номері. Автор, Вольфганг

Кірхбах*, спираючися на численні звіти про останню мюнхенську виставку, відзначає у рецензентів дивне незнання техніки малювання та історії розвитку малярства. Рецензенти проголосили на цій виставці перемогу живопису en plein air. Тим часом виявляється, що всі картини, які ці знавці віднесли до цієї модної течії в малярстві, зовсім такими не були, навпаки, замість повені повітря, світла і кольорів (чого зрештою вимагає сама назва), вони відзначаються блідим світлом і нечіткістю кольорів, а причиною є те, що ці картини малювали на крейдованому фоні. На цю крейду, як дотепно говорить п. Кірхбах, спіймалися сотні німецьких критиків, тоді як картини, справді мальовані при повному освітленні, залишились зовсім поза їхньою увагою.

Заслуговує на увагу також стаття пана Ріфферта в 11-му номері під назвою «Берлінська чи німецька література», в якій автор вказує на обмеженість і спотворення літературного смаку, що запанували в Берліні і звідти поширюються по всій Німеччині. Він закидає мешканцям Берліна дрібноміщанство у поглядах, поєднане з величезними претензіями, безмірною пихатістю і нетерпимістю. Тим часом цілком зрозуміло, що майбутній історик літератури напевно буде шукати центр ваги нинішньої німецької літератури не в Берліні, а швидше у Швейцарії, яка видала такого Келлера*, К. Мейєра*, Дранмора* і т. д.

З менших статей відзначимо: повідомлення про Вільгельма Йордана* з нагоди 70-річчя його народження, полемічну статтю Шумана про стиль рококо, Радена про фразування в музиці, рецензію Шютце на нові історичні романи Еберса*, Екштейна* і Дана* (рецензент у цілому оцінює їх дуже не високо, відносно найкращим є «Аттіла» Дана), статті про нинішній англійський театр, про подібність картин і т. д. Врешті майже кожний номер подає багату хроніку, а також бібліографію визначніших праць і журнальних статей з питань літератури та мистецтва. Усім, хто цікавиться мистецтвом і хотів би виробити собі здоровий, вільний від однобічності і перебільшення смак, ми можемо з усією відповідальністю рекомендувати цей часопис, який, до того ж, відзначається дуже елегантною формою і доступною ціною (2,5 марки за квартал).

[II]

У двох останніх (13 і 14) номерах цього прекрасного часопису ми зустрічаємо знову цілу низку статей про актуальні питання сучасного мистецтва, опрацьовані із звичайною докладністю, у легкій і привабливій формі. Отже, ми маємо тут передусім статтю „Scenenwechsel“[1] пана Гауштейна, у якій йдеться про згубний для справжнього драматичного мистецтва вплив декорацій і театральної машинерії на драму і подає проекти реформи. Як доповнення до цієї статті ми зустрічаємо в 14-му номері дуже важливе повідомлення директора придворного театру в Мюнхені барона Перфаля* про виставу «Короля Ліра» Шекспіра без жодних скорочень і переробок на відповідно зміненій сцені. А саме: оркестр має бути зовсім закритий і схований під подіумом сцени. На місці першої куліси височітиме нерухома будівля з вікнами і дверима. Посередині цієї будівлі знаходитиметься широкий отвір, який займе всю глибину куліси і буде закриватися за допомогою завіси. Це буде ніби сцена на сцені, дещо підвищена і мала, на якій, як колись у шекспірівських п'єсах, гратимуть інтимніші сцени, з невеликою кількістю осіб. У глибині цієї середньої сцени будуть декорації, які можна швидко і безшумно змінювати для показу кожного нового місця дії. Вся сцена займатиме глибину лише двох куліс. Без сумніву, ця реформа, якщо б вона справді утрималась, могла б бути рятівною для драматичної творчості, не даючи їй обмежуватись умовними рамками.

З важливіших статей 13 і 14-го номерів відзначимо виклад змісту праці К. Неймана* про новий напрямок у малярстві, «Про мистецтво слухання музики» Гартмана*, редакційну статтю про ювілей Клауса Грота*, найвизначнішого з сучасних авторів, які пишуть нижньонімецьким діалектом, далі виклад статті з „Köln[ische] Z[ei]tung“* про берлінську літературу — автор приписує їй в основному напрямок розумування, іронії і кепкування, а натомість вбачає там відсутність фантазії, почуття і гумору, отже, відсутність справжньої творчості. У розділі критики зустрічаємо різку і нищівну рецензію на поему Древса „Judas Ischariot“, а також на цілу низку нових німецьких драматичних творів, в яких автор бачить справжній глибокий

[1] Зміна сцени *(нім.)*.— *Ред.*

занепад німецького драматичного мистецтва. Особливо суворий присуд він виносить драмі Готшаля* «Марія Паділла». Не краща також думка редакції і про нові німецькі опери, яким не вистачає передусім того, без чого немає опери,— не вистачає творчості, свіжої думки і мелодії. Крім цього, в обох номерах зустрічаємо багато інших дрібних нотаток, дуже цікаву полеміку, бібліографію важливіших статей про справи літератури і мистецтва, а також оголошення.

[III]

Два останні номери (15 і 16) цього прекрасного часопису, присвяченого справам мистецтва і художнього промислу, містять такі гідні уваги статті: „Kunst und Naturgenuss" Альфреда Бізе*, розвідку, яка розглядає одну з основних проблем естетики, а саме те, що становить естетичну насолоду при сприйманні творів мистецтва і творінь природи; автор доходить до, щоправда, не нового, але досі не зовсім зрозумілого погляду, що при спостереженні явищ природи основним джерелом естетичної насолоди є антропоморфічний погляд, тобто оживлення природи людським життям, людськими почуваннями і пристрастями. Отже, в кінцевому рахунку джерелом і вихідним моментом естетичної насолоди від природи є сама людина, людська натура; людина лише остільки може милуватись природою, оскільки сама зуміє цю природу наділити своїм життям, своїми почуттями і пристрастями. Цим пояснюється не розвинута любов до природи у дикунів і у дітей. Ясна річ, що і предметом мистецтва може бути тільки цей чуттєвий вузол, який поєднує людину з природою, або, точніше, за словами Золя, природа, пропущена через призму людської особистості.

Цікавий допис про «паперовий стиль» у німецькому письменстві подає пан Ц. Маріо, розуміючи під паперовим стилем те, що ми б назвали канцелярським жаргоном, тобто спеціальне вживання деяких слів в такий спосіб, що їхнє справжнє і конкретне значення зовсім зникає, а постає якийсь бездушний шаблон.

У повідомленні про ювілей Боденштедта* редакція намагається з'ясувати секрет успіху цього поета, який, на її думку, не є ані великим поетом, ані визначним письменником, ані мислителем, ані взагалі оригінальним розу-

мом. Своїм успіхом, на думку редакції, Боденштедт зобов'язаний історичному моментові, коли з'явилася збірочка його віршів („Lieder des Mirza Schaffy")*, далі легкій формі і виразній дикції цих віршів, а врешті також легкій філософії цих віршів, що заохочує до радощів життя та до забуття всіх важких його проблем.

Не менш вартою уваги є стаття Кеберле про причини занепаду німецького театру. Автор, довголітній директор театру в Штутгарті, вбачає причини економічного занепаду німецького театру в занепаді драматичної творчості в Німеччині, а останній у свою чергу, на його думку, спричинений рутиною і впертим відгороджуванням німецьких театрів від усього нового, а також невисоким рівнем драматичної гри авторів, внаслідок чого навіть найкращі твори в їхній інтерпретації виходять нежиттєвими і не можуть триматися на сцені. Далі ми знаходимо тут виклад змісту дуже цікавої статті Генріха Гарта*, вміщеної у журналі „Kritisches Jahrbuch" про реалізм у німецькій літературі. Автор широко пояснює суть реалізму, заперечуючи застарілі уявлення про те, що реалізм — це фотографування дійсності, ворог ідеалів і т. ін. У цьому ж самому номері подано також зміст статті російського художника Верещагіна* про реалізм і тенденційність у живописі. Крім цього, в обох номерах зустрічаємо багатий розділ хроніки (відзначимо у ньому заперечення відомостей про те, нібито Ібсен хотів писати драму, в якій мав намір вдруге вивести на сцену Нору і героя з „Rosmersholmu"; ця інформація, повторена майже всіма часописами, а свого часу подана і нами, виявилась звичайним «жартом» якогось палкого прихильника ібсенівської музи) і бібліографії, а також цікаві дискусії про естетику у рубриці «Надіслане». Журнал цей, як читачі бачать, всебічно заслуговує популяризації, особливо серед нашої публіки і нашої молоді, яка у справах естетики і доброго смаку, на жаль не одержує навіть елементарної освіти або отримує як сурогат цієї освіти шкільні шаблони і трафарети, в житті абсолютно ні до чого не придатні.

[IV]

Два останні (20, 21) номери цього фахового часопису знову містять в собі багато цікавих статей і дописів. Отже, крім дуже важливої для всієї театральної

організації статті пана Кеберле «Про театральних агентів», з якою ми знайомимо наших читачів у іншому місці, зустрічаємо тут влучні зауваження пана Бернбурга про сучасне мистецтво садівництва або про так зване садівництво надмірностей, яке тепер доведене до абсурду; воно видає себе за мистецтво, «малює», креслить, створює художні твори — і все це за допомогою квітів і живих рослин, занехаявши для цієї мети єдиний натуральний грунт, тобто природу, і нехтуючи ідеєю корисності вирощуваних рослин. Автор справедливо висміює це «мистецтво», яке свідчить лише про дегенерацію нашого почуття природності і кличе до регресу. Далі ми зустрічаємо короткі, але змістовно написані статті про поетів Келлера і Гамерлінга*, про захист театрів від пожеж, про мистецтво на паризькій виставці і, нарешті, початок дуже цікавого реферату, підписаного літерами S. S., про щойно видану монографію Юсті* «Веласкес»*. У розділі дискусій заслуговує уваги стаття на тему «Мистецтво і політика». Крім цього, в обох згаданих номерах багато коротких інформацій, повідомлень і бібліографічних нотаток.

[V]

Цей прекрасний часопис, який виходить у Дрездені за редакцією Ферд. Авенаріуса*, в минулому місяці закінчив другий і розпочав третій рік свого існування. Головною метою цього часопису, призначеного не для спеціалістів, а для найширшої освіченої громадськості, є пропаганда на кожному полі здорових естетичних понять, без упереджень, без формул і доктринерства, поширення і зміцнення почуття краси у людини. Однак помилився б той, хто думав би, що має тут справу з представником цієї «абсолютної» німецької естетики недавнього часу, яка серйозно займалася тим, чи політика або сімейне життя може бути в погодженні з естетикою, чи така або інша річ є естетичною чи ні. Редакція „Kunstwart'y" виходить зі значно глибших основ. Не життя для естетики і краси, а естетика і краса для життя, для піднесення і облагородження кожної людської особистості — це її найвищий естетичний принцип. З такого, отже, погляду розглядає „Kunstwart" найрізноманітніші вияви художньої і промислової творчості. Отже, у 23-му номері минулого року видання ми знаходимо дуже цікаву і характерну статтю тала-

новитого белетриста Макса Кретцера*, якого вважають главою так званої натуралістичної німецької школи. У своїх перших творах (з них роман «Змарновані» з'явився у польському перекладі у Львові, видання книгарні Пордеса*) М. Кретцер був учнем французького митця Е. Золя, і то таким учнем, який, незважаючи на крикливі реклами прихильників на зразок блазня Блайбтрой*, жодною мірою не дорівнявся до свого вчителя. Пізніше Кретцер, мабуть, охолов до Золя; його невеликі новели („Im Riesennest", „Ein verschlossener Mensch") написані за звичайним німецьким шаблоном. У статті, вміщеній тепер у „Kunstwart'і" під назвою «Об'єктивність і суб'єктивність у поезії», Кретцер різко і не зовсім слушно нападав на «описовий» метод Золя, протиставлячи йому аналітичний і психологічний метод росіян, особливо ж Достоєвського, якого ставить значно вище Золя. Це захоплення Достоєвським, у чому Кретцера випередили інші німецькі «натуралісти», доводить тільки одне, а саме: великий занепад німецької літератури, яка, особливо в мілітаристському «рейху» Бісмарка*, так далеко відійшла від правди, щирості і натуральності, так глибоко загрузла в шаблонах і умовній фальші, що кожний п р а в д и в и й вираз людських почуттів, хоча б і хворобливих, кожний правдивий опис дійсності діє на них захоплююче, як свіже повітря на звиклого до смороду і гнилизни в'язня. А втім, у статті Кретцера є багато влучних і слушних зауважень.

Дуже цікавою є також стаття Н. Штейнгаузена (№ 24) «Про селянську хату»: це чудова і гарно, з естетичних позицій, написана розвідка про інтер'єр селянських хат у північній Німеччині.

Перший номер нового року видання розпочинається статтею під характерною назвою „Caviar fürs Volk", в якій сам редактор рішуче виступає проти уявлень, ніби найвища розумова і художня насолода має залишитись назавжди недоступною для народних мас, і подає проекти якнайбільшої популяризації не лише шедеврів літератури, а також шедеврів пензля і різця. У цьому номері, загалом багатому на короткі і гарні розвідки про різноманітні питання в галузі мистецтва і художнього промислу, є також критика Н. Шютце на новий роман Шпільгагена „Der neue Pharao". Автор, незважаючи на повне визнання заслуг цього письменника, вбачає в найновішому його творі майже повну відсутність змісту, замінену незвичайною

балакучістю всіх персонажів, які виголошують погляди не свої, а автора, і доходить до висновку, що пан Шпільгаген не знає німецького народу, про який пише. Роман цей має вартість лише «як письмове свідчення надзвичайно талановитої людини, яка, однак, пишучи цю книжку, не була поетом!» Ми бажаємо всіляких успіхів часописові, який з такою незалежністю суджень поєднує таку щирість, і при цьому висловлюється з великою ясністю і чіткістю.

[VI]

„Der Kunstwart, Rundschau über alle Gebiete des Schönen“ вміщує на початку найновішого (3) номера статтю Якоба Фальке*, директора австрійського промислового музею і великого знавця художнього промислу, «Про друкування та ілюстрацію». Він вказує на те, що останнім часом поряд з великим і незаперечним прогресом у мистецтві друкарства відбувається також незаперечний занепад доброго смаку при ілюструванні друкованих творів. З менших статей перелічимо: закінчення дослідження про німецьку народну оперу, про «вільну сцену» в Берліні і виставлену на ній драму Герхардта Гауптмана* „Vor Sonnenaufgang“, врешті, в розділі „Sprechsaal“ — статтю Германа Бара* про кастільські скульптури. Крім цього, як звичайно, безліч дрібних інформацій літературних, художніх і бібліографічних.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

[До видання: Шевченко Т. Г. «Перебендя»... Львів, 1889]

Останніми роками в науці російській ведуться гарячі розмови про почин і зріст новішої української літератури: що породило її, що впливало на її напрям, що спиняло чи прискорювало її розвиток? Питання ті не нові, почалися вони майже рівночасно з почином новішої літератури української[1], та тільки розмови про них донедавна велись більше на здогад, без доволі доброго фактичного підкладу. Тільки тепер, коли появилася перша хоч трохи докладна життєпись Т. Г. Шевченка, написана М. Чалим*, і визваних нею множество детальних споминок про Шевченка (спис їх гляди у Комарова*: «Библиография Т. Шевченко» — в «Киевской старине», 1886, март, стор. 570, апріль, стор. 778), далі, коли появились такі праці, як Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX стол.» (1884), мемуари Костомарова*, спомини Куліша* і т. і.[2], стала можливою справді наукова, на фактах основана відповідь на сі питання.

Годі заперечити, що в Росії питання ті піднімаються головно з погляду на одно основне питання: чи література українська є сепаратизм, чи ні? Се справді найтвердіший сук в теперішньому державному порядку Росії. Уряд російський згори рішив і указом з 18 мая 1876 року запечатав те, що укр[аїнська] література є сепаратизм і що затим з причин державних їй не слід бути. Російська суспільність, а особливо освічені її заступники поступового

[1] Докладну історію тих спорів гляди: М. П. Дашкевича «Отзыв о сочинении г. Петрова* «Очерки истории украинской литературы XIX стол.», стор. 1—14.

[2] З давніших праць годиться піднести хіба Г. П. Данилевського* книжку «Украинская старина» (П., 1866).

європейського напряму, бачать і тяжко відчувають сю кривду українського слова, «проскрибованого урядом»*, і для того в своїх учених працях намагаються підібрати якнайбільше доказів на те, що українська література не є сепаратизм, що зріст її не тільки не грозить розривом єдності Росії, але, противно, буде доказом більшої її сили і многосторонності (гл[яди]: О. М. Пипін, у «Вестнике Европы», 1877, февр., 684 і д.*), а то й доказують, що література та не що інше, як слаба луна літератури російської, один її паріст, котрий і не може від неї відірватися (Петров). До тої самої мети хиляться й докази найновішого, талановитого історика української літератури М. Дашкевича, котрого рецензія на книжку Петрова розрослась також в цілу книжку і дає дуже цінні, оригінальні і широкі досліди про многі, досі не тикані або не вияснені питання історії української літератури. Д[обродій] Дашкевич, всупереч Петрову, головну причину появлення української літератури бачить не в посторонніх впливах, а в місцевих елементах, в любові до своєї народності, в живім почутті потреби самопізнання і «самовираження». Не одрікається д. Дашкевич від впливів літератури російської, але справедливо запримічає, що, коли говорити о впливах російських, то нарівні з ними треба поставити і впливи польські і західноєвропейські, що ішли на Україну й безпосередньо. Та все-таки ціла книжка д. Дашкевича доводить сю думку, що розвій України і в літературному і в культурному погляді можливий тільки вкупі з усією Росією, що вся або майже вся укр[аїнська] література дотеперішня іменно йшла до такого поєднання і в нім находила собі силу; при кінці своєї праці автор висказує навіть такий погляд, що літературі українській з часом прийдеться все меншати й меншати відповідно тому, як між великорусами і українцями заводитися будуть ближчі взаємини, підійметься освіта і т. і. («Отзыв», стор. 232). Не вдаючися в те, що буде — на заміт д. Дашкевича про вплив освіти і взаємин міжнародних, котрі буцімто вменшують суперечності і вирівнюють особливості поодиноких народів,— ми могли б навести такі факти, як панування французщини в XVII і XVIII віці і упадок того панування тепер, коли освіта піднеслась, як ворогування національне найосвіченіших європейських народів (німців і французів, німців і чехів, французів і італіянців і т. і.), як міцне вдержування національ-

них особливостей у народів, що живуть поруч і під найсвобіднішою в Європі конституцією — в Швейцарії і т. і.,— ми не можемо заперечити, що останні виводи сього ученого мають в собі багато правди і що його погляди, найширші і найосновніші з усіх досі висказаних, мусять бути прийняті як основа дальших дослідів над історією української літератури. Те, на що за Максимовичем вказав д. Науменко* в «Киевской старине» («К пятидесятилетию со дня смерти Ив. Петр. Котляревского» — «К[иевская] ст[арина]», ноябрь, 1888, ст. 380—382) о існуванні й перед Котляревським усних і рукописних творів на укр[аїнській] народній мові, не заперечує поглядів М. Дашкевича, але потверджує їх, бо ж любов до свого рідного народу і його мови, що примусила Котляревського писати по-українськи, а публіку — читати його писання і любуватись ними, не з неба впала ані через ніч виросла, але мусила бути витвором довгої і славної історії України.

Яке місце займає Т. Шевченко в розвої укр[аїнської] літератури, про те не пора тут говорити, се по-майстерськи освічено, між іншим, в статті М. Драгоманова «Шевченко, українофіли й соціалізм» («Громада», IV), а также у Петрова і Дашкевича. Сей послідній дуже справедливо вказав на те, що для повного розуміння Шевченкової музи, крім (найважніших) традицій і впливів місцевих, українських, а також (далеко менше важних) впливів російських, треба розслідити впливи польської літератури, котрі особливо сильні були в першій добі його поетичної діяльності, в добі романтичного націоналізму (до 1843[-го]) і політичного радикалізму та панславізму (до 1847[-го] включно). На впливи ті вказував я давніше в статті „Mickiewicz w literaturze rusińskiej“ („Kraj“, 1886, ч. 46). В першім ряді тут конечно треба мати на оці вплив Міцкевича. Сліди впливу того верховодця новішої польської літератури вказує д. Дашкевич поперед усього в баладах, як «Причинна», «Утоплена», «Русалка», «Лілея»; в Міцкевичевій баладі „Rybka“ бачимо немов у зав'язку сюжет «Катерини»; у Міцкевича находив Шевченко взірці пісень, звернених проти кріпацтва, а також взірці поезій політичних — з того погляду д. Дашкевич ставить обік себе поеми Міцкевича „Ustęp“ і „Petersburg“ і Шевченків «Сон» («Отзыв», стор. 173—174).

Мені здається, що невеличку, але прекрасну поему Шевченка «Перебендя» можна вважати типовим приміром

того, як в першій добі поетичної діяльності Шевченка перехрещувалися і зливалися найрізніші впливи і як геніальна натура нашого поета уміла впливи ті щасливо перетопити в одну органічну і глибоко поетичну цілість. Для того докладний розбір «Перебенді» видається мені дуже важним для характеристики поетичного таланту Шевченка, як і для характеристики цілої одної доби нашої літератури.

«Перебендя» написаний Шевченком в перших роках по його визволенні з кріпацтва, між 1838 р. а 1840, і був надрукований в виданні «Кобзаря» з 1840 року. Основна ідея сієї невеличкої поеми — се давня ідея: протиставлення поета окружаючій його суспільності. Інтересно, однако ж, що ідея ся зовсім чужа всякій поезії народній, в котрій традиція, творчість масова цілковито стирає всяку індивідуальність і не позволяє їй проявити себе. Ідеї такої не знають ані пісні народні, ані полународні епопеї індійські та грецькі; зароджується вона аж там, де суспільність людська значно вже розвилась і розпалася на різко відмінні від себе верстви суспільні. Як звільна і з яким трудом індивідуальність людська в поезії виломлювалась з-під тиску формул і традиції в середніх віках, про се гляди книжку Карєєва* «Литературная эволюция на Западе», Спб., 1886; про подібний процес в старій Греції гляди Корша*: «История греческой литературы», в виданні «Всеобщая история литературы под редакцией В. Корша и Кирпичникова»*, т. I, ч. 2, стор. 879 і дальші. Рішучий вираз протиставлення поета цілій суспільності дав Горацій* в оді, що починається словами „Odi profanum vulgus et arceo“[1]; ода ся довгі віки опісля служила різним поетам вихідною точкою і темою більш або менш згірдних висказів про «товпу» та «чернь». Може, найбільше різкий сучасний варіант тої Горацієвої оди стрічаємо у російського поета Пушкіна в його вірші «Чернь», про котрий у нас дальше буде ще розмова.

Але вже в XVIII віці починається рішучий зворот в поглядах на відносини поета до суспільності. Вік той, що породив знамениті трактати Руссо о вихованні нормальної одиниці людської („Emili“) і о повороті людей на лоно природи, що оголосив «Права чоловіка» яко основу цілої

[1] «Я зневажаю низьку юрбу і ставлю їй перегороду» *(лат.)*.— *Ред.*

суспільної будови, мусив безмірно піднести вагу о д и н и ц і людської. Вона бере на себе боротьбу з старими, спорохнілими порядками не тільки в політиці (діячі великої французької революції), але і в літературі (Шіллера „Rauber“ і „Kabale und Liebe“). Вся творчість поетична від шумного та пустословного не раз трактування «матерій важних» («Haupt-und Staatsaktionen“) звертається до аналізу чуття, думок і бажань одиниці людської („Werthers Leiden“*, „Stella“. Дуже інтересним приміром індивідуалізування і, що так скажу, приватизування давніх «важних» сюжетів є особливо „Egmont“). Очевидна річ, що коли та погорджена давніше «товпа» розпалася на множество одиниць, з котрих кожна мала ті самі людські права до життя і до всіх радощів життя, то й поетам прийшлось інакше відноситися до неї. Гете в своїм вірші „Zueignung“ (1784) виразно виявляє новий погляд на свою поезію, коли пише: „F ü r A n d r e wächst in mir das edle Gut, Ich kann und will den Pfund nicht mehr vergraben: Warum sucht' ich den Weg so sensuchtsvoll, Wenn ich ihn nicht den Brüdern zeigen soll?“[1]

Поезія є тут ф у н к ц і є ю с у с п і л ь н о ю утилітарною в високім значенні того слова, просвітителькою умів і серць тої самої т о в п и, котра тепер стала б р а т а м и поета! В тому двоякому напрямі — автономії особи і її пожиточності — розвивались і розвиваються чимраз дальше погляди людські від кінця XVIII віку і донині. Важним ступнем наперед був тут розвиток т. зв. якобінства політичного в Франції, котре стояло на тім, що вибрані, могучі одиниці людські можуть і повинні одним замахом, указом і розпорядженням згори перестроїти весь склад життя і навіть міркування мас народних і ущасливити ті маси. Думки ті в політиці вспіли доволі швидко перетертися, але в поезії держалися довше і сталися одною з основ т. зв. романтизму. Романтизм в літературі, так само як якобінізм в політиці, значив перевагу геніальної особи над масою, перевагу генія над талантом і працею, а затим і перевагу проблисків того генія, чуття і ентузіазму над одностайним, але млявим світлом звичайного

[1] «Для інших народжується в мені благородне. Я не можу і не хочу більше закопувати у собі свій дар! Навіщо я з таким неспокоєм шукав дороги, коли неспроможний показати її братам?» *(нім.).— Ред.*

розуму. Індивідуальність поета стала найвищою властю, виломлювалась з усяких правил і границь суспільних; поезія сталась вітхненням, ясновидінням, чимсь божеським і безсмертним. Як типовий об'яв тої романтичної поезії можемо вказати на «Імпровізацію» Міцкевича (нап. 1832 р.) в третій частині поеми „Dziady", де сказано: „Boga, natury godne takie pienie: Pieśń to wielka, pieśń — tworzenie. Taka pieśń jest siła, dzielność. Taka pieśń jest nieśmiertelność. Ja czuję nieśmiertelność, nieśmiertelność tworzę: Cóż ty większego mogłeś zrobić, boże?»[1]

Поет-романтик де в чому похожий на поета Горацієвого — він ставить себе непомірно вище товпи, зайнятої буденними інтересами і не спосібної навіть розуміти його („Samotność!.. Cóż po ludziach? Czym śpiewak dla ludzi?")[2]. Але він не пишається тим, навпаки, се його болить, він бачить в тім своє нещастя („Nieszszęsny, kto dla ludzi głos i język trudzi")[3]. Він не гордує товпою, навпаки, він хоче бути їй пожиточним, хоче послужити їй („Chcę go podnieść, uszczęśliwić, chcę nim cały swiat zadziwić")[4]. Він нещасний нещастям свого народу, цілого народу; як одиниця вибрана, він непомірно сильніше відчуває радощі й болі, ніж кожний інший чоловік; він, заступник народу, терпить за весь народ („Nazywam się milion, bo za miliony kocham i cierpię katusze")[5]. На тій високій вишині, на яку тут поставлено індивідуальність поета, самі по собі пристають до неї і якобінські і месіанічні погляди; поет хоче піднести, ущасливити свій народ, але сам, власною волею і силою („Co ja zechcę, niech wnet zgadną, Spełnią, tem się uszczęśliwią, A jeżeli się sprzeciwią, Niechaj zginą

---

[1] «Бога, природи гідний такий спів. Це велична пісня, пісня — творіння. Така пісня є сила, відвага. Така пісня є безсмертя. Я відчуваю безсмертя, безсмертя творю. Що ж ти більшого міг зробити, боже?» *(польськ.).— Ред.*

[2] «Самотність!.. Чого ж чекати від людей? Чим є співець для людей?» *(польськ.).— Ред.*

[3] «Нещасний, хто для людей голос і язик мучить» *(польськ.).— Ред.*

[4] «Хочу його піднести, ощасливити, хочу ним здивувати цілий світ» *(польськ.).— Ред.*

[5] «Мене зовуть мільйон, бо за мільйони люблю і терплю муки» *(польськ.).— Ред.*

і przepadną")[1], і являється якобінцем найчистішої води; поет хоче піднести, ущасливити свій народ не силою фізичною, не освітою і наукою, він хоче «спасти» його, рушиться якимсь чудом, можливим тільки для всесильного чуття, стає месією, пророком і спасителем народним.

Ми не без наміру зупинились трохи довше над «Імпровізацією» Міцкевича; нам здається, і дальше попробуємо се доказати, що вона мала деякий вплив на сформування основної думки Шевченкового «Перебенді». Що Шевченко знав і високо цінив поезії Міцкевича, про се маємо кілька важних свідоцтв. Ітак, Петров стверджує («Очерки», стор. 303), що Шевченко в пізнішій добі свого життя (коли, як виразився Микешин в своїх споминах* — «Кобзарь», Прага, 1876, ч. II) «громил Пушкиных и Державиных», читав в оригіналі Міцкевича і Лібельта*. Важніше для нас свідоцтво Афанасьєва-Чужбинського, котрий в своїх «Воспоминаниях о Т. Г. Шевченко» (стор. 10) згадує про те, як він в р. 1843 укупі з Шевченком читав „Dziady". Ще дальше в минувше веде нас свідоцтво самого Шевченка, котрий в своїй повісті «Художник» описав іменно часи першого пробудження його музи, т. є. роки 1838—1840, своє визволення з кріпацтва і життя в Петербурзі в товаристві Брюллова*, Штернберга* і др. В тій автобіографічній повісті важне для нас особливо оповідання Шевченка про знакомство з кружком петербурзьких поляків, а особливо з одним із них, освіченим і симпатичним Леонардом Демським*, в котрого бібліотеці був Лелевель* і один том Міцкевича. Не забуваймо далі, що Шевченко ще 1829 року якийсь час пробував у Вільні і в одній своїй поемі («У Вільні, городі преславнім») розказує факт, що стався там, мабуть, за його побуту або недовго перед тим («ще був тоді університет», з котрого опісля зробили «здоровий-прездоровий лазарет», а зробили іменно через студентські історії, в котрі замішаний був Міцкевич). Трудно собі гадати, щоб Шевченко, бувши в ту пору у Вільні, не чув про Міцкевича і не познайомився бодай з деякими його поезіями. Так само треба сказати і про його пізніший (1830) побут у Варшаві*, де не хибло навіть руки, котра прямо натискала на те, щоб поет наш знайомився з польською мовою й літературою (гл.: «Основа», 1862, май, 53).

[1] «Що я захочу, хай негайно відгадають, Виконають, тим ощасливлять себе, А якщо не підкоряться, Нехай загинуть і пропадуть» *(польськ.)*.— *Ред.*

Рівняючи Шевченкового «Перебендю» до «Імпровізацій» Міцкевича, ми бачимо дуже виразну похожість в деяких думках обох поем. Як поет Міцкевича непомірно вищий над товпою звичайних людей, котрі його не розуміють, так само й Шевченків «Перебендя», хоч з неозначеного, космополітичного костюма перебраний в бідну свитину українського сліпця-кобзаря. «Його на сім світі ніхто не прийма»,— каже про нього Шевченко. «Один він між людьми, як сонце високе. Його знають люде, бо носить земля» — т. є. знають тільки поверха, не входячи в його душу, в його таємні думи. Так треба й розуміти початкові слова поета: «Перебендя старий, сліпий, хто його не знає?». Як Міцкевичів поет своїм чуттям обіймає весь світ, так само й Перебендя «все знає», «все чує: що море говорить, де сонце ночує». Як поет Міцкевича вважає себе вибраним посередником між своїм народом і богом, вступає з тим богом в розмову і супереку за свій народ і навіть грозить йому війною, так само й Перебендя на самоті серед українського степу голосить «боже слово. То серце по волі з богом розмовля». Як поет Міцкевича летить думкою в безмір світу і доходить аж туди, „gdzie granicą Stwórca i natura“[1] (порівняй шіллерівське „Bis am Strande ihrer Schöpfung ich lande... Anker werf wo kein Hauch mehr weht und der Markstein der Schöpfung steht“[2]), так само й у Перебенді «думка край світу на хмарі гуля, Орлом сизокрилим літає, ширяє, Аж небо блакитне широкими б'є». Як поет Міцкевича чується «нещасним, трудячи голос і язик для людей», так само й Перебендя чує в собі роздвоєння і, хоч старається закрити не раз свій глибокий біль жартом та веселою пісенькою, то все-таки «заспіває, засміється, А на сльози зверне». Біль його пливе з того самого джерела, що й біль Міцкевичевого поета,— з самоти між людьми. «Один він між ними»,— говорить Шевченко,— «нема йому в світі хати», «його на сім світі ніхто не прийма».

Але за такою похожістю бачимо деякі дуже важні різниці між Перебендею і поетом Міцкевича. Поперед усього в Перебенді нема ані сліду якобінського погляду на народ, як на масу, котру можна і треба

[1] «Де межують творець і природа» *(польськ.)*.— *Ред.*

[2] «Я причалюю аж до берега творіння... Закидаю якір там, де не віє вже жоден подув і де стоїть межовий камінь творіння» *(нім.)*.— *Ред.*

ущасливлювати указом згори, ані тіні якої-небудь м е с і а н і ч н о ї п р е т е н з і ї — бути спасителем, пророком свого народу. Перебендя попросту і без претензій робить свою скромну, але немаловажну суспільну службу: в і н л ю д я м т у г у р о з г а н я є. Так оповіщає нам сам Шевченко обсяг діяльності свого кобзаря, та тільки ж з тих фактів, які він дальше подає, ми можемо видобути трохи ширший погляд на діяльність кобзаря. В коротких, але з погляду на характеристику справді майстерських віршах Шевченко вказує нам його в різних обставинах, перед різною публікою: всюди Перебендя вміє держати себе відповідно до своїх слухачів, уміє найти пісню, яка їм найбільше до вподоби і яка найбільш відповідає його головній меті. Ітак, бачимо його найперше «з дівчатами на вигоні», де він співає «Гриця» та веснянку. «Гриць» — се, очевидно, знайома нам усім пісня «Не ходи, Грицю, на вечорниці»; чотири варіанти сієї пісні гл.: Чубинський, «Труды», V*, 429—431; галицький її варіант друкований був ще в 1818 році в календарі „Pielgrzym lwowski“ враз із німецьким перекладом; в р. 1832 вона видрукувана була також в збірнику Вацлава з Олеська, ураз із музикою Ліпінського[1]; в р. 1830 Богдан Залеський видав її свобідний переклад на язик польський п[ід] заголовком „Ukaranie, dumka ukraińska“. Пісня ця говорить про парубка, що любив двох дівчат, поки одна з них не отруїла його; основна ідея пісні виражена в словах дівчини-чарівниці: «Ой мамо-мамо, жаль ваги не має, нехай Грицуньо двох не кохає»; правдиве могуче чуття мститься над легкодушною та нещирою зневагою любові. Яку веснянку співає Перебендя дівчатам, сього ми не знаємо; знаємо тільки, що всі веснянки дишуть здоровим, чистим чуттям радощів життя і молодої, свіжої сили (гл.: Потебня, «К объяснению малорусских и сродных народных песен», I, стор. 152, 240).

Далі бачимо Перебендю в шинку, де гуляють парубки. Там він співає інших пісень: «Сербина», «Шинкарку». Пісня про сербина — один з незлічимих варіантів загальнознаної пісні про те, як брат потурчений купив на базарі бранку, що була йому сестрою; брат той в більшій частині варіантів зоветься турчином, але декуди також сербином;

[1] Про Ліпінського, котрий яко метр музики довгі літа пробував по дворах панських на Україні, згадує Шевченко виразно («Поеми» і т. д., 211).

п'ять варіантів тої пісні заведено до історичних пісень, виданих Ант[оновичем] і Драг[омановим]* (т. 1, стор. 275—280), і до них додано дуже цінні уваги, стор. 280—286; варіант Е має іменно «сербина» замість «турчина». «Пісня ся,— сказано в замітці Антоновича і Драгоманова,— належить до загальноєвропейського круга оповідань про кровосумішку. Українська нар[одна] поезія, опрацьовуючи ті перекази, являється вельми оригінальною і свідчить про широкі поетичні та культурні взаємини, що мала з різними народами наша Південна Русь задля свого географічного положення і етнографічного складу» Вже сама назва купуючого «сербин» і сербсько-болгарський окрик «бре!», що повторяється по кожному рядку пісні, вказує на її південнослов'янське походження; і, справді, у болгар і сербів зустрічаємо багато пісень, в котрих подрібно описана продажа невольниць. Сюжет той прийнявся й на Вкраїні силою історичних обставин, що гнали тисячі нашого народу на кримські й азіатські невольничі ринки. Примішана ж сюди легенда про кровосумішку є книжного походження і пішла головно з апокрифічного життя св[ятого] Григорія, котре, своєю чергою, було переробкою старогрецької легенди про Едіпа. В устах народного рапсода Перебенді, «чоловіка божого», пісня така має двояке значення: раз як споминка історична про тяжкі часи турецьких і татарських нападів, а дальше — як чисто поетичне змалювання ненормальних суспільних відносин («Такий тепер світ настає, що брат сестри не пізнає»), ненормальних іменно тим, що жінка, людина стається товаром, продається і купується на ринку. Сумна доля жінки серед таких обставин зворушує серця слухачів; я сам колись за кожний раз плакав, коли дівчата на вечорницях співали сю пісню. І в тім іменно лежить її високопоетичне, моралізуюче значення, і з погляду на таке її значення вкладає її Шевченко в уста Перебенді.

Те саме намагання до чисто поетичного моралізування, себто до піднесення в людях почуття людської гідності і співчуття до бідних, нещасних та покривджених, бачимо і в другій пісні, котру Перебендя співає парубкам. Пісня про «шинкарку» (Хаюню, Резю), котру козаки (донці, чорноморці, чужоземці) підмовили мандрувати з собою і котру опісля зрадили і вбили (кинули в Дунай, а в других варіантах «прив'язали до сосни косами» і опісля «запалили сосну зверху аж донизу»),

належить також до найпопулярніших пісень народних (гляди: Голов[ацький], II, 87; Kolb[erg], Pok[ucie], II*, 22—23; «Киевск[ая] стар[ина]», 1883, I; Чуб[инський], 1082, і др.). Сюжет її так само захожий, не український, як і попередньої пісні; слов'янські її варіанти вказані і коментовані д. Потебнею («Объяснения», II, 512—524), котрий, однако ж, по своєму звичаю не звертає уваги на неслов'янські джерела сього мотиву і хилиться до міфологічного толкування сієї пісні. Не вдаючися в розбір сього толкування, ми замітимо тільки, що в народі пісня ся сталась популярною головно задля ярких кольорів, якими обрисовано в ній нещастя безталанної, зрадженої дівчини і, певно, також задля тої моралізуючої тенденції, що проявляється в останніх її рядках: «Ой, хто діти має, най їх научає, звечора до коршми най їх не пущає». Нелюдське насилля над людиною змальовано тут простими, але могучими словами, що так і б'ють по серцю.

Співаючи такі пісні парубкам, що гуляють у корчмі, Перебендя (по наміру Шевченка) хоче, очевидно, страшними картинами доводити до задуми розгулявші голови, тверезити розум і зупинять похоті та нам'єтності, котрі іменно в корчмі, під впливом напитку і шумної компанії найчастіше бурхають і виступають з берегів.

Такий самий погляд на кобзаря, як на вартового чистоти народного життя, людяних і щирих відносин людей до людей, ліг основою й дальшої сцени, де поет показує нам Перебендю «з жонатими на бенкеті, де свекруха злая». Тут Перебендя співає «про тополю, лиху долю», т. є. про свекруху, котра, не злюбивши невістку, вислала її в поле льон брати і закляла при тім, що коли до вечора не вибере льону, то щоб стала в полі тополею. Варіантів сієї пісні особливо багато в Галичині; один записав д. Дашкевич в Волинській губернії (гл. «Отзыв», стор. 133—134). Шевченко, очевидно, знав сю пісню, і вона мусила йому дуже подобатись, коли він, перемінивши де в чому її мотив, переробив сей сюжет в своїй звісній баладі «Тополя». Що се за пісня, котра починається словами «У гаю», напевно не знаємо; пісень таких є досить. Здається, що Шевченко мав тут на думці пісню, надруковану у Чубинського («Труды», V, 727—734) в кільканадцяти варіантах і знану також у Галичині (варіант з тої пісні у Чубинського починається словами «Ой, у лузі (гаю?) калина шуміла»), в котрій розказано, як мати намовляє свого сина бити жінку

(«Озьми, сину, дротянії віжки, зв'яжи милій рученьки і ніжки; Озьми, сину, нагайку-дротянку, спиши милу, як чорну китайку»), а син, послухавшись матері, вбиває жінку насмерть, і сам опісля за се гине. Се пісня чисто побутова, і, здається, оригінальний твір українського народу, а, як показує множество варіантів, дуже в народі люблена і широко розповсюджена; се, безперечно, одна з найкращих перел між нашими піснями народними і являється зовсім пригожою для тої мети, для якої каже її уживати поет своєму Перебенді,— потрясати серця людські страшними картинами, будити в них страх і співчуття, а тим самим підносити, ублагороднювати їх.

В кінці показує нам Шевченко свого Кобзаря перед великою громадою, на базарі. Тут він співає «про Лазаря», «або, щоб те знали, тяжко-важко заспіває, як Січ руйнували». Пісня про Лазаря звісна і у нас в Галичині — лірницька переробка євангельської притчі про багача й бідного, розказаної в євангелії Луки ([глава] XVI, [строфи] 19—31). Ми не будемо тут вдаватися в історію літературних переробок і мандрівок тої притчі; бажаємо тільки вказати на те, що в українському обробленні положено вагу особливо на соціальний контраст обох братів і на потребу людських, братерських відносин до бідних і нездужих. Пісня ся, або, може, певніше буде сказати, дума, пише один з ліпших знавців українського народного життя Т. Рильський* («К изучению украинского народного мировоззрения», «Киевская старина», 1888, т. XXIII, стор. 284—285), дуже популярна. Кожний лірник знає її несхибно; простонародні слухачі слухають зо скупченою увагою і зворушенням речитативи лірника в супроводі жалібних звуків ліри, слухають оповідання про пониження бідного брата багачем, котрий «брата свого Лазаря за брата не мав», про потішення зневаженого в загробному житті «в честі та в хвалі». В кінці пісня «про те, як Січ руйнували», співана «тяжко, важко», себто з почуттям цілого значення того факту для свобідного розвитку України, вказує нам в Перебенді патріота, що зберігає пам'ять народної бувальщини, її духу і традиції і старається ті святощі передати грядущим поколінням.

Ось якими рисами змалював Шевченко свого кобзаря і його суспільну, народну службу. Підношення щирого, людяного почуття у своїх земляків, ублагороднювання їх серця і думок, зберігання споминів про бувальщину і пе-

редача добрих та світлих здобутків тої бувальщини новим поколінням — ось зміст тої служби, ось діяльність кобзаря, співака народного, якого намалював нам Шевченко в Перебенді і яким, очевидно, й сам бажав в ту пору статися для свого народу. Крім обсягу й методу діяльності, різниться він від поета, змальованого в «Імпровізації» Міцкевича ще й тим, що тут маємо діло з постаттю наскрізь реальною, живцем вихопленою з дійсного українського життя, вповні національною, типово українською в кожній деталі, коли тим часом Конрад (герой «Імпровізації») Міцкевича — фігура містична і алегорична, витвір буйної романтичної фантазії, не прикріплений до жодного місця, не одягнений, що так скажу, в жоден національний костюм. Далеко не дорівнюючи Міцкевичеві в ширині думок, грандіозності картин і силі фантазії, Шевченко дорівняв йому з погляду на метку характеристику головної фігури, а далеко перевищив його з погляду на ясність і реальність цілої картини.

Певна річ, що причини сього треба шукати в походженні поета і в тій літературній школі, яку він перейшов до написання «Перебенді». Походження Шевченка з простої мужичої сім'ї і молодий вік, пережитий у кріпацтві, мали величезний вплив на весь склад його думок і поглядів, на весь напрям і характер його поетичної творчості. Вплив сей досі ще не вияснений вповні науково — не виказано, що́ виніс Шевченко з-під батьківської стріхи і з кріпацького життя, хоча в усіх його творах зустрічаємо багато указок до сієї речі,— і хоча критики та біографи (Драгоманов, Чалий, Петров і Дашкевич) в загальних зарисах і намагались схарактеризувати той вплив (гл.: Драгоманов, «Громада», IV, стор. 126, 127, 132 і др., а також Дашкевич, «Отзыв», стор. 188, 201, 210), але робили се тільки мимохідь, не систематично. Не місце і нам тут поповнювати сю прогалину, котра вимагала б докладної спеціальної праці, та все-таки не можемо минути деяких подробиць, котрі поможуть нам вияснити Шевченкову концепцію кобзаря Перебенді. Загальнозвісна річ, яку повагу і пошану між простим народом українським мають кобзарі і лірники. Про їх значення ось що писав свого часу Куліш в «Записках о Южной Руси»* (I, 43): «Нищая братия в Малороссии заслуживает особенного внимания. Будучи последними в народе по своему убожеству и неспособности к земледельческим и другим работам, малороссийские нищие занимают

первое место по развитию поэтических и философских способностей». І далі (стор. 64—65) він пише: «В Малороссии замечается чрезвычайное множество слепцов, и надобно сказать, что все они — по крайней мере из известных мне — отличаются от прочих людей своего состояния высшим настроением ума, или редким благодушием, или, наконец, способностью к фантастическим представлениям». Д[обродій] Куліш передає й погляд одного з кобзарів, Андрія Шута, на своє ремесло (стор. 45): «Он смотрит на ремесло нищего, как на дело богоугодное. По его понятиям нищий существует на то, чтобы напоминать людям о боге и добродетели». Певна річ, що так само глядить на кобзарів і сам народ, так глядів на них і Шевченко в своїх молодих літах. В писаннях і споминах його ми не маємо згадки про які-небудь ближчі, особисті зносини Шевченка з сим або тим кобзарем, але, певна річ, що в своїх мандрівках по Звенигородському повіту він мусив стрічати їх чимало. Звісно, що кобзарі і лірники громадяться найбільше коло монастирів, куди народ сходиться на прощу; а недалеко рідного села Шевченкового й є іменно один такий монастир — Мотронинський. Може бути, що «сліпий Волох», змальований Шевченком в «Гайдамаках», є ремінісценцією про одного з тих кобзарів, з котрими стрічався тоді Шевченко. Живі враження таких стріч лунають в передмові до «Гайдамаків», де Шевченко пише: «Весело подивиться на сліпого кобзаря, як він собі сидить з хлопцем, сліпий, під тином, і весело послухать його, як він заспіває думу про те, що давно діялось».

Живі враження кобзарів і кобзарських пісень мусили у Шевченка бути дуже сильні і численні, коли по десятилітній розлуці з Україною (від 1829 до 1839) він, виступаючи на поле літературне, майже що крок малює образи кобзарів. Бачимо їх в «Катерині», «Перебенді», «Тарасовій ночі», далі в «Гайдамаках» і «Черниці Мар'яні»; навіть увесь збірник своїх віршів Шевченко називає «Кобзарем», а в типовій фігурі кобзаря Перебенді виявляє нам в значній часті свої власні тодішні думки про співацьку долю і співацьке призначення серед народу[1].

[1] Що Шевченко справді хотів бачити в Перебенді власний ідеалізований образ, на се натякають деякі слова в епілозі поеми «Невольник» (1845), де поет про себе самого, про свою душу каже майже те саме, що про Перебендю: «Розказує про весілля, звертає на лихо».

Та все-таки, хоч як сильні та численні були Шевченкові враження з молодих літ, вони, по моїй думці, не можуть нам вияснити вповні того замилування до кобзарів і до їх малювання в літературній формі, яке бачимо у нашого поета в пору написання «Перебенді». Хто знає, як звільна і з яким трудом витворюються в літературі певні образи і форми, і як трудно, власне, найзвичайнішим явищам реального життя статися типовими формами поетичними (в добі, коли виступав Шевченко на поле літературне, в добі романтизму се було ще далеко трудніше, ніж нині), той згодиться на мою думку. Що фігура кобзаря навіть в ту пору не займала знов так виключно фантазії Шевченка, як би сього можна догадуватись з його віршів, на се маємо доказ хоч би в тому, що в своїх тодішніх працях малярських, котрих було немало, він ані разу не бере собі темою кобзаря українського, а обертається ненастанно в кружку образів і сюжетів тої школи, в котрій виховувався (гл. «Художник»). Се каже нам догадуватись, що на моделювання численних фігур кобзарських якраз тільки в віршах впливала також якась школа літературна, котрої Шевченко в ту пору придержувався, не дбаючи ще про те, щоб провідні думки школи літературної погодити і звести в одну цілість з провідними думками школи малярської. Ся літературна школа, котра дала Шевченкові готові вже форми і типи літературні, була т. зв. «українська школа» польська, котрої головні діячі ще в половині 20-их років виступили з своїм новим словом на літературному полі.

У поетів тої школи перший раз виступили ідеалізовані старці-бандуристи (Дашкевич, «Отзыв», 177). Ітак, 1824 р. Падура написав свою думку «Лірник»*, посвячену «тіням Івана Мазепи, гетьмана задніпровського»[1]. Думка та, що починається словами: «Не журися, мій хазяю, не за датком я іду», сталася почасти піснею народною, ходила головно по дворах шляхетських та попівських і спопуляризувала вже в 20-их і 30-их роках фігуру лірника Відорта, в котрого «в піснях воскресають змерлі люди, змерлий

[1] Здається, що думка Падури і зчеплення її з іменем Мазепи навіяні були інтересним віршем Залеського «Dumka Mazepy», написаним 1821 р.; і в вірші тім, і в нотках автора до нього про Мазепу виразно говориться, що «śpiewał przy torbanie», «był także i poetą» [«співав при торбані», «був також і поетом» *(польськ.)*.— *Ред.*] і т. і.

час» і котрий впрошується до замку словами: «Відчиняйте замку брами, нехай пісь в нім загуде: П о ж у р и т ь с я с п і в а к з в а м и, пожуриться та й піде». Як бачимо, журба і туга — головний мотив пісень сього першого в нашій літературі лірника-співака. Далі інтересно, що вже тут він називається «апостолом» («Де апостола запросять, благословен буде дім»), т. є. що автор уживає постаті бідного, жебруючого старця для того, щоб вложити в неї свої погляди на поезію, на минувше і будуче. Певна річ, що Шевченко, ще бувши кріпаком, може, й при дворі свого пана Енгельгардта[1], спізнався із піснями Падури. Свідоцтво про знайомість його з творами сього руськопольського шляхтича маємо в повісті «Путешествие с удовольствием и не без морали». Се свідоцтво хоч пізнє (1858), та важне тим, що Шевченко, пишучи цю повість в неволі, цитує в ній, очевидно, з пам'яті вірш Падури «Гей, козаче, в ім'я бога» і каже виразно: «Поэзия Падуры мне известна и переизвестна» (стор. 429).

Досить ефектно і ярко вималював старця-бандуриста й Северин Гощинський в своїй поемі „Zamek Kaniowski", виданій в Варшаві 1828 р. Чи знав Шевченко сю поему, про се виразного свідоцтва не маємо; здається, однако ж, що знав її,— на се вказують, хоч посередньо, численні паралельні місця в „Zamku" і «Гайдамаках», зібрані д-ром О. Огоновським в розборі Шевченкової поеми*. Адже ж вийшла вона в Варшаві і відразу зробила величезне враження (гл.: L. Siemieński*. Portrety literackie, стор. 487), то й дивно було б, якби Шевченко, бувши в Варшаві 1830 року, не спізнався з сією поемою, котра надто ще так близько доторкалась його рідної України. Ось як малює Гощин-

---

[1] Про те, як по смерті В. В. Енгельгардта 1830 р. під його наслідником а «власником» нашого поета, Павлом В. Енгельгардтом, раптом ополячився весь заряд його дібр, гляди: «Киевская старина», 1882, сентябрь, стор. 561 (споминки П. Лебединцева*). Падура сам дбав про те (конечно, в інтересі польської справи), щоб його пісні ширились на Вкраїні; пробуваючи 1827—[18]28 року в Саврані при дворі гр[афа] Вацлава Ржевуського* (князя Ревухи), він набрав цілий хор з дворових козаків і вчив їх співати свої пісні (гл. «Pyśma Tymka Padurry», Львів, 1874, стор. XXIV, де наводиться вірш Олізаровського*: «Pan Padurra dumek uczył: dał się w znaki, ojł dokuczył tem uczeniem; lecz nauczył. Ta to cała Ukraina dziś dumkami brzmi Padurry». [«Пан Падура вчив думок: дався взнаки, ой! докучив цим вченням, але навчив. Та це вся Україна сьогодні бринить думками Падури» *(польськ.)*.— *Ред.*]

ський свого лірника: „Człowiek spokojnie siedział sobie z boku: Z brody sędziwej lata widać mnogie. A że nie widzi, z zapadłego wzroku. Trzymał na nodze założoną nogę, Na niej wsparł lirę i tonów próbował“[1].

Важне для нас слідуюче місце: „U mnie to kostur, co u kogo pika. W słotę, w pogodę, czy to dniem, czy nocą, Całą Ruś przejdę za jego pomocą. A od Kaniowa aż do samej Smiły wszystkie pod ręka poznam ci mogiły, Pień tobie każdy poznam nad mą drogą, Każdą murawkę, co nastąpię nogą»[2]. Ся постать лірника змальована з таким майстерством і юмором, що Семенський („Portrety“, стор. 297) не вагується сей уступ назвати найгеніальнішим місцем в поемі. Додамо тут, що, як розказує д. Кониський, поема Гощинського в 40-их роках була дуже популярна в Києві серед молодіжі української, а деякі навіть лівобережні, як д. Пильчиков*, уміли її всю напам'ять, розуміється, в оригіналі.

Але трохи чи не найважнішою тут була знайомість Шевченка з творами третього польського писателя «української» школи, Михайла Чайковського, котрого ефектна і свого часу дуже читана повість „Wernyhora“, власне, на перше місце висунула кобзаря, лірника, наділила його високоідеальними прикметами і зробила вкінці пророком і патріотом польським. Шевченко ніде виразно не згадує про сю повість, але поема його «Гайдамаки» і додані до неї примітки свідчать аж надто виразно, що поет наш не тільки знав її, але навіть декуди виписував з неї цілі уступи майже дослівно і ішов за нею в поемі в многих важних подробицях. (Детально указано це у д. Дашкевича, «Отзыв», 188—189). Певна річ, в «Перебенді» не потребував Шевченко нічим прямо запозичуватись ані у Падури, ані у Гощинського, ані у Чайковського, та не се ми й хочемо виказати.

Важно тут тільки ствердити факт, що постать лірника-кобзаря вже довгий час перед Шевченком використовувана

[1] «Чоловік спокійно сидів собі збоку: по сивій бороді видно його похилий вік. А що не бачить — то з примерклого зору.

Він тримає ногу, закладену на ногу, На неї поклав ліру і перебирає струни» *(польськ.)*.— *Ред.*

[2] «У мене це костур, а в когось піка. В сльоту, в погоду, чи то вдень, чи вночі цілу Русь перейду за його допомогою. А від Канева аж до самої Сміли всі відразу пізнаю могили. Пень тобі кожний впізнаю біля моєї дороги, кожну муравку, на яку наступлю ногою» *(польськ.)*.— *Ред.*

і модельована була в літературі в спосіб, доволі похожий на те, що стрічаємо й у нашого поета, і що він, творячи свойого Перебендю, ішов по протоптаним слідам других, реасумував в собі давнішу традицію поетичну, приймаючи з неї одно, відкидаючи друге, поглибляючи її декуди відповідно до свого таланту, але заразом вкладуючи в неї с в о ю д у ш у, с в о є ж и т т я, с в о ї в р а ж е н н я.

Ми помилились би, коли б твердили, що все традиційне, що стрічаємо в поезії Шевченка, взяте було тільки з польської літератури. Певна річ, що коли не на основну ідею і не на моделювання постаті кобзаря, то хоч на форму і спосіб трактування речі деякий вплив мала й школа російська, котру Шевченко переходив, живучи в Петербурзі від 1831 року. Про знайомість Шевченка з російськими й заграничними писателями в російських переводах в часі 1838—1843 років ми маємо цінні свідоцтва в автобіографічній повісті Шевченка «Художник». Повість та, хоч і писана 1856 року, та писана, здається, по справдішнім листам Шевченка до Сошенка або по яким другим Шевченковим заміткам, робленим рівночасно з фактами. Виберемо з тої повісті все, що відноситься до знайомості Шевченка з літературою російською. Ітак, Шевченко згадує, що читав твори драматика російського допушкінської доби Озерова* і що йому особливо сподобався його «Эдип в Афинах» («Поэмы, повести и пр.», 277), цитує Жуковського* поему «Шильонский узник» (297). Брюллов читав наголос поему Пушкіна «Анджело» (306). На стор. 311 згадує про баладу Жуковського «Двенадцать спящих дев»; на стор. 338, 342 — про Гоголя, на стор. 356 — про статтю в «Пчеле»*. В іншій повісті Шевченко цитує з пам'яті вірші Пушкіна «Не для волнений, не для битв» і т. д. (стор. 540). Д[обродій] Куліш по смерті Шевченка писав про нього, що «Пушкина знал он наизусть» («Основа», янв., 1862, стор. 60).

З сих звісток про знайомість Шевченка з літературою російською в початках його власної літературної діяльності можемо доміркувати, що Шевченко тоді вже хоч потроху знав і старшу російську літературу, знав і Пушкіна, й Жуковського, і Гоголя, інтересувався живо театром (звістки гл. стор. 297, 300, 301, а особливо 223) і потроху й публіцистикою. Погляньмо ж, якими нитками в'язалася поезія Шевченка з тою літературою.

Ідея протиставлення поета окружаючій його суспільності з особливою силою в літературі російській виражена

у Пушкіна. Поет сей, спочатку ліберал і приятель декабристів, автор різких антицарських та антидеспотичних епіграм, що розходилися в рукописах і в уснім пересказі по всій Росії (о їх популярності гл.: Пипін, «Характеристики»*, 43 і далі), по 1825 році змінив свої погляди політичні і, головно під впливом московського кружка, котрий громадився довкола поета Веневітінова*, перейнявся філософічними й естетичними поглядами Шеллінга*, що говорив про «штуку для штуки», про «об'єктивність» представлення без огляду на те, що представляється в поезії, і про те, що поезія — не заслуга дійсного життя і його інтересів, а, так сказати, сама для себе окреме царство. (Гляди: Alex. v. Reinholdt*. «Geschichte der russischen Litteratur", стор. 559). Сей зворот виразився найкраще в його віршах «Пророк» (1826), «Поэт» (1827) і «Чернь» (1828). В першім з них Пушкін стоїть ще на грунті лібералізму і малює чудовими словами ідеал поета-пророка, безстрашного обличителя всякої кривди і віщуна слів божих. Сам бог говорить до нього: «Восстань, пророк, и выждь и внемли, Исполнись волею моей, И, обходя моря и земли, Глаголом жги сердца людей». Правда, Пушкін не показує виразно, в якій цілі й якими глаголами має пророк-поет палити серця людські, та все-таки певна річ, що слова ті вказують на якусь реформаторську службу суспільну. В тім творі інтересні для нас особливо слова, котрі говорить поет о собі самім: «И внял я неба содроганье, И горний ангелов полет, И гад морских подводный ход, И дольней лозы прозябанье». Слова ті, очевидно, мав перед собою Шевченко, коли писав в своєму «Перебенді»: «А думка край світа на хмарі гуля. Орлом сизокрилим літає, ширяє, Аж небо блакитне широкими б'є; Спочине на сонці, його запитає, Де воно ночує, як воно встає, Послухає моря, що воно говорить, Спита чорну гору: «Чого ти німа?» — і далі, кажучи про Перебендю, що він «все знає», «все чує: Що море говорить, де сонце ночує». Правда, діяльність Перебенді скромніша, та зате ясніше означена, реальніша, ніж діяльність Пушкінового пророка. Він не «палить глаголом серця людей», а тільки розганяє їх тугу і навчає їх сумирному, людському і чесному життю.

В віршах «Поэт» і «Чернь» Пушкін з поета-пророка, вчителя і реформатора робить (характерно!) поета-жерця. Він не служить «черни», товпі, але тільки «чистій штуці»; пісня його — то «священна жертва». Гораціеве „odi

profanum vulgus" повторює Пушкін з подвоєною, брутальною силою. «Подите прочь,— кричить він до товпи,— какое дело Поэту мирному до вас? В разврате каменейте смело: Не оживит вас лиры глас! Душе противны вы, как гробы. Для вашей глупости и злобы Имели вы до сей поры Бичи, темницы, топоры: Довольно с вас, рабов безумных!» Всяка суспільна діяльність видається Пушкіну огидою для поета («жрецы ль у вас метлу берут?»). Поет не підлежить нічиєму осудові, не потребує народної любові. «Поэт, не дорожи любовию народной,— говорить Пушкін в р. 1830 в вірші «Поэту».— Ты царь, живи один!.. Ты сам свой высший суд». З того погляду ударив Пушкін і на Міцкевича, з котрим дружив давніше, ударив іменно за те, що Міцкевич «співає для товпи». Певна річ, що ціла натура Шевченка, повна любові до бідних і покривджених і ненависті до кривдників, мусила противитися тим диким поглядам Пушкіна-об'єктивіста. По тій дорозі Шевченко не міг іти за ним. Та все-таки й від того напряму невеличка тінь лягла на твір нашого поета. Не забуваймо, прецінь же, що як артист-маляр він тоді був учеником Академії художеств, де того часу панував ще фальшивий класицизм, на розріз противний тому живому реалізмові, за яким він майже несвідомо пішов у своїй поезії, і що там, в Академії мусив він від Брюллова і других набратися естетичних формулок о «чистій, божественній штуці». А формулки такі фатальним способом завсігди породжують погорду або хоч легковаження до живих людей і їх потреб. Таку тінь легковаження, не зовсім згідного з духом цілої поеми, стрічаємо в закінченні «Перебенді», де поет похваляє свойого кобзаря за те, що найкращі свої пісні виспівує серед степу на могилі, «щоб люди не чули», і ще радить йому: «А щоб тебе не цурались — Потурай їм, брате! Скачи, враже, як пан каже: На те він багатий». Не помилимось, запевняючи, що в словах тих чути одгук пушкінського «не оживит вас лиры глас» і що подиктовані вони тим же загальноромантичним поглядом, що й слова в Міцкевичевій „Improwizacji" („Nieszczęsny, kto dla ludzi głos i język trudzi"), немов-то товпа зовсім неспосібна розуміти високі думки поета і відплачується за них тільки насміхом та цуранням. Сам Шевченко швидко покинув такі погляди і сам на собі дізнався, що товпа, особливо інтелігентна товпа, зовсім не таке невдячне поле для насіння «божого слова» і що поетові, так як усякому діячеві народному,

треба орати свою ниву і «сіяти слово», треба говорити огненними словами, «щоб слово пламенем взялось, Щоб людям серце розтопило... Те слово, божеє кадило, кадило істини». Горі наведені слова в закінченні «Перебенді» доказують нам, що поет, пишучи сю невеличку поему, не досить ще ясно зрозумів завдання поета або занадто улягав традиції романтичної чи «об'єктивної» антисоціальної школи.

Та все-таки з чисто артистичного боку ми не вагаємось зачислити «Перебендю» до найкращих творів Шевченка його першої доби. Пізніше творив він речі, далеко глибші чуттям, ширші і ясніші поглядом, але мало утворив речей більш гармонійних з огляду на артистичну цілість, більш ясних і прозорих з огляду на композицію і на характеристику деталей. Всі оригінальні прикмети його поезії: сердечна щирість, простота і заразом пластичність вислову, чудово чиста мова, увесь той, так сказати, сік українських пісень народних, з меланхолійною основою і відтінками делікатного юмору, перетворений в кипучу кров самого Шевченка, закрашений сильно його індивідуальністю,— все те являється уже в повному блиску в «Перебенді». Опис степу українського при всій своїй короткості дає широку і розкішну картину, котру сміло можна поставити побіч найкращих того роду картин у Залеського (пор. його „Step", що зачинається словами: „Szumią trawy i burzany o! Zielono skroś. O! Sino, Jako fale, wciąż kurhany, Step — a — Step — a rozbujany, Morze twoje, Ukraino»[1] — і Шевченкове «кругом його с т е п, я к м о р е, Широке синіє; З а м о г и л о ю м о г и л а, А там — тільки мрієї» Здається, що про наслідування тут нема що говорити, хоч і як близько видається одна картина до другої).

Наш дослід про історію літературну головного мотиву і поодиноких детальних рисів сієї поеми показав, що Шевченко вступав на поле літературне з доволі широким обсягом ідей і вражень, взятих то з життя, то й з читання книжок,— певно, з далеко більшим багажем духовним, ніж велика часть других українських поетів, котрих життя змалку щасливіше складувалося, ніж Шевченкове. Життя під батьківською стріхою з усіма його тяжкими й радісними

[1] «Шумлять трави і бур'яни, о! Зелено скрізь, о! Синьо, Як хвилі, весь час могили, Степ — і — степ — і буйний, Море твоє, Україно» *(польськ.)*.— *Ред.*

подробицями; школа і мандрівка малого хлопця по людях, «щоб добру навчили»; життя в панському дворі, де, крім тяжких сцен кріпацької неволі, Шевченко мусив не одному й навчитися, не одно чути і бачити таке, що збагачувало його знання світу й людей, не одно й читати; подорожі по більших містах, як Вільно, Варшава і др., де, очевидно, навіть кріпак, але з Шевченковим хистом і цікавістю не одно мусив собі присвоїти; життя у малярів столичних (в Варшаві й Петербурзі); далі кружки, в котрі попав Шевченко в Петербурзі по своїм визволенні (українофільський кружок Гребінки і артистичний, що громадився коло Брюллова),— отсе та школа життя, котру перебув Шевченко до свого вступлення в літературу. Справедливо про те замітив д. Драгоманов в своїй статті «Шевченко, українофіли й соціалізм», що «Шевченко більше бачив світу не тільки в мужицтві, а й в Росії взагалі, ніж його вчені приятелі в Києві» («Громада», IV, 126). Ми бачили, з якого широкого круга думок брав наш поет імпульси і вказівки до своїх перших творів, може, й несвідомо, але талановито перетоплюючи в своїй голові і бурливий романтизм Міцкевича та Гощинського, й шляхетське українолюбство Падури, і ліберальні пориви та реакційний об'єктивізм Пушкіна* і все те з високим почуттям артистичної міри та реальної правди перещеплюючи на здоровий паріст української народної пісні та власної високорозвитої індивідуальності. І коли з погляду ідейного цілість не зовсім консеквентно видержана, то з погляду артистичного поема Шевченкова, при всій своїй простоті і безпретензіональності, вповні вдоволяє вимоги критики.

«Перебендя» виданий був перший раз в р. 1840 в першім виданні «Кобзаря» і від того часу повторяється майже у всіх виданнях Шевченка без змін, так що текст його не являє ніяких варіантів ані трудностей. Поет присвятив сю невеличку поему Є. П. Гребінці, котрий ураз із малярем Сошенком щиро опікувався Шевченком ще тоді, коли той був кріпаком, і мав на нього деякий вплив і по його визволенні (гляди: М. Чалий, «Жизнь» і т. д., стор. 23, Петров, «Очерки», стор. 304). Інтересно, що в своїй автобіографічній повісті «Художник» Шевченко нічогісінько не згадує про Гребінку.

Форма поетична «Перебенді» — звичайна, можна сказати, типово шевченківська форма поетична. Спершу йдуть вірші коломийкові, складані так, що одна коломийка

[2 (8 + 6)] творить строфу з чотирьох рядків, а іменно перший і третій 4 + 4, другий і четвертий звичайно 4 + 2, рідше 2 + 4 склади. Римуються тільки другий і четвертий рядок. В осередку ж поеми, де поет підноситься до вищого ліричного настрою, бачимо довші, амфібрахічні рядки. Конечно амфібрахічними (6—6) їх можна назвати тільки на перший погляд, загально судячи, а на ділі Шевченко не держався строго ніякого шкільного розміру, здаючись більше на слух і на музикальне чуття. Приймаючи погляд д. Потебні — ділення віршів не на шкільні «метри», а на музикальні і заразом синтаксичні стопи (гл. «Объяснения», т. II, стор. 5, 17 і далі), ми бачимо в тім уступі (ряд. 53—78) ось які схеми віршові: 1) 3 + 3 + 3 + 3 (ряд. 70, 73, 77); 2) 3 + 3 + 3 + 2 (ряд. 60, 64, 68); 3) 3 + 3 + 4 + 2 (ряд. 53, 57, 59, 67); 4) 3 + 3 + 2 + 3 (ряд. 54, 56, 58); 5) 3 + 3 + 4 + 1 (ряд. 62); 6) 3 + 3 + 2 + 4 (ряд. 63, 74); 7) 2 + 4 + 3 + 3 (ряд. 55, 61); 8) 2 + 4 + 3 + 2 (ряд. 64, 78); 9) 2 + 4 + 2 + 3 (ряд. 71, 75); 10) 4 + 2+ + 3 + 3 (ряд. 65); 11) 2 + 4 + 2 + 4 (ряд. 69); 12) 4 + + 2 + 2 + 3 (ряд. 76); 13) 2 + 2 + 2 + 3 + 2 (ряд. 73). Всі ті схеми — се варіанти основних схем: 3 + 3 + 3 + 3 і 4 + 2 + 4 + 2 або (2 + 2 + 2) + (2 + 2 + 2); з них бачимо добре, як свобідно обходився Шевченко з поетичним розміром, дбаючи тільки про одно — музикальність вірша і ненасилування мови.

ВІДПОВІДЬ КРИТИКОВІ «ПЕРЕБЕНДІ»*

Позвольте, шановний пане редакторе, умістити в Вашій часописі кілька слів відповіді на рецензію мого розбору «Перебенді» Шевченкового (вид. V, стор. 365—369). До такої відповіді спонукує мене не авторське самолюбіє, бо на його карб ш[ановний] рецензент признав більше навіть, ніж мені належиться, називаючи (стор. 367) мою працю «першою пробою наукової критики» у нас, тим часом коли сам я у своїй студії (стор. 9) признаюсь, що головні сказівки і щодо речі і щодо методу досліду завдячую д[обро]д[іям] Драгоманову, Дашкевичу й другим. До відповіді спонукує мене не зовсім (по моїй думці) вірне виображення о моїй роботі, яке дає публіці рецензія, а головно порушені ш[ановним] рецензентом питання, дотикаючі самого Шевченка і методу, як треба його студіювати.

Ш[ановний] рецензент, знімаючи річ про мою студію, говорить: «Автор взявся найперше д о в е с т и, як в першій добі поетичної діяльності Шевченка перехрещувалися та зливалися найрізніші впливи», а опісля каже, «що Ш[евченко], як і кожен в світі письменник, користувався творами других письменників і свого і чужого письменства, се річ певна, і д о в о д и т и ї ї н е м а п о т р е б и». Сі останні слова рецензента зовсім вірні, такі вірні, що я в своїй студії якраз і пішов тою стежкою. На стор. 10 (з котрої цитує рец[ензент] повищі слова) я кажу виразно: «Перебендю» можна вважати т и п о в и м п р и м і р о м того, як в першій добі поетичної діяльності Шевч[енка] і т. д.— значить, я не брався доводити того, що були посторонні впливи на Шевченка, і в з а г а л і н е б р а в с я н і ч о г о д о в о д и т и, а тільки хотів дослідити, як відбилися у Шевченка посторонні впливи і я к і і м е н н о

впливи ми можемо у нього добачити. Опираючись на своїм власнім слові «довести», ш[ановний] рецензент доганяє мені, що, мовляв, «ніколи не треба було становити наперед себе думки, яка не випливає з фактів цілком певних». І справді, не треба, скажу я й після сього по адресу самого ж д[обродія] рецензента.

Ш. рецензента «мало запевняють мої докази того впливу, який я бачу в «Перебенді» від творів Міцкевича або школи літерат[урної] українсько-польської, а ще менш докази впливу творів Пушкіна».

Наведені мною докази, по думці ш. рецензента, «все-таки не доводять, щоб твори сих письменників дали Шевченкові готові вже форми і типи літературні». Для чого не доводять — ш. рецензент не каже. Йому тільки «трудно, навіть неможлива річ, згодитися, щоб Шевченко підлягав сій школі більш, ніж великій школі народних пісень і дум». Виходило б з того, що я в своїй студії цілковито нехтую ту «велику школу нар[одних] пісень і дум». А тим часом навпаки, в цілій моїй студії я кілька разів підношу важність тої школи, на стор. 9 назвав її найважнішою для оцінки Шевченка. Що більше, я (можу без самолюбства сказати, що я перший) в тій самій студії про «Перебендю» попробував детально розібрати, що вніс Шевченко в свій твір з сеї школи народної; сьому розборові я посвятив цілих 10 сторін моєї праці (24—34), а надто пробував і до оцінки поетичної форми Шевченка приложити ті норми, яких уживає наука для оцінки форм пісень народних (стор. 62—63). Значить, ціла п'ята часть моєї студії говорить спеціально про те, що рецензент уважає її браком.

Щодо впливу польських письменників на Шевченка, то ш. рецензент, здається, стоїть на тому, що впливу такого зовсім не було. Ш. рецензент запитує, чи справді Шевченко типи кобзарів мусив брати від Падури, Гощинського і Чайковського, а не міг їх узяти прямо з народу. Питання се здається на око дуже просте, а виходить на ділі також просте, тільки з другого боку. Коли б діло йшло о кобзарів-натурщиків, як в «Катерині», «Тарасовій ночі», «Гайдамаках», то певно сказати б можна, що Шевченко міг фігури їх брати прямо з дійсної обсервації. Але про тих кобзарів я не писав в своїй студії, а писав про «Перебендю». А «Перебендя», по-моєму,— зовсім друге діло. Се не натурщик, а фігура ідеальна, уособлення (з великим реалістичним талантом переведене) поглядів Шевченка на суспільність

і на роль поета серед тої суспільності. Отим-то я вважав конечним порівняти такого кобзаря з кобзарями польських поетів, змальованими з такою ж самою тенденцією, і з віршами Пушкіна, котрі виражають також сю саму думку. А такого типу кобзаря Шевченко не міг узяти з народу, се я сказав виразно і старався умотивувати (ст. 11 і д.).

Вся хиба ш. рецензента в тім, що він не старався добре вирозуміти, в яких деталях Шевченкової поеми я вбачаю вплив чужих поетів, а які вважаю можливим вияснити прямою обсервацією життя українського (хоч і тут треба замітити, що в початку поетичної діяльності Шевченка — 1838—1843 — живі враження України по десятилітнім майже небаченні України значно мусили були збліднути, і взагалі вони стають далеко свіжіші, яркіші і багатші аж після 1843 р.). Впливу чужих поетів я шукав і мусив шукати в першому ряді в виробленні політичних, національних і суспільних ідей Шевченка, бо се певна річ, що ідеї такі ніякому генію з неба не спадають і що з уст народу українського таких ідей Шевченко в ту пору не міг набратися.

Дивується далі ш[ановний] рецензент, чому вплив російської літератури я слідив тільки на однім Пушкіні, чому не мали впливу Козлов*, найпаче Лермонтов, Рилєєв*? На се відповім: а хто його знає, може, й мали, але я не найшов ніяких слідів. Про вплив Козлова на Шевченка часто було говорено* (Куліш, Драгоманов, Петров), але такий пильний і докладний дослідник, як Дашкевич, не міг того впливу вистежити. Щодо впливу Лермонтова, то в моїй студії про «Перебендю» можна було взяти під розвагу тільки його вірш «Пророк» (він свого часу був переведений і на нашу мову); та тільки клопіт, що «Перебендя» друкований був 1840, а «Пророк» Лермонтова написаний 1841. Щодо Рилєєва, то він в ту пору, як починав писати Шевченко, був урядом заборонений і в літературі зовсім забутий; впливу його на Шевченка я ніде не міг добачити. Ще одна маленька подробиця. Ш. рецензент підозріває, що я, мабуть, не знав вірша Пушкінового «Пока не требует поэта», мовбито більш художественного і впливового, ніж його «Пророк». Заміт подвійно невірний: вірш сей і далеко менше художественний (бо менше правдивий), і знайомий мені та цитований мною на стор. 51, 53; от ш. рецензент, очевидно, не знав, що вірш сей має заголовок «Поэт» і написаний був 1827 р.

Ш. рецензент бачить одну можність оминути помилки мого розбору «Перебенді», а се, маючи перед собою повну життєпись Шевченка, розібрати усі його твори, а не поодиноко. На се замічу ось що: життєписі Шевченка так повної, щоб вона сама вистарчила до розбору всіх творів Шевченка, ми не маємо і не будемо ніколи мати, життєпись така попросту неможлива, бо розбір творів поета насуває тисячі детальних питань, котрих біограф не може всіх обробити, а не раз навіть і порушити. А по-друге, хто не зуміє розібрати одного твору, той тим менше потрапить розібрати всі. Противно, розбір усіх творів і вірна (для даного часу) їх оцінка можлива тільки на підставі спеціальних розборів поодиноких творів. Правда, кожний такий детальний розбір з конечності мусить бути трохи односторонній, але се нічого не шкодить; той, хто розбирає всі твори на підставі таких детальних розборів, дуже легко простим порівнянням усуне всі такі односторонності.

Але ш. рецензенту, мабуть, іде о щось більшого. Він налягає на те, щоб «стежити ті твори іншою системою», с[е] є, мабуть, іншим методом, «так мовити, психологічно-соціальним». Дуже жаль, 1) що шановний рецензент не сказав, яким методом саме роблена моя студія і в чім лежать хиби того методу, і 2) що треба розуміти під методом психологічно-соціальним. Грішний чоловік, я не можу ніяк догадатися, що се за метод. Приступаючи до оцінки твору літературного, я беру його поперед усього як факт духовної історії даної суспільності, а відтак як факт індивідуальної історії даного письменника, т. є. стараюсь приложити до нього метод історичний і психологічний. Вислідивши таким способом генезис, вагу і ідею даного твору, стараюсь поглянути на ті здобутки з становища наших сучасних змагань і потреб духовних та культурних, запитую себе, що там находимо цінного, поучаючого і корисного для нас, т. є. попросту, чи і оскільки даний автор і даний твір стоїть того, щоб ми його читали, ним займалися, над ним думали і про нього писали. Таким методом я розбирав «Перебендю». Дуже буду вдячний шановному рецензенту, коли він повчить мене, в чім сей метод хибний і чого вимагає рекомендований ним метод психологічно-соціальний.

СОЧИНЕНИЕ ИОАННА ВИШЕНСКОГО

Печатаемое ниже сочинение Иоанна Вишенского* извлечено мною из роскошного сборника, составляющего собственность василианского монастыря в Подгорцах близ города Броды в Галиции и находившегося временно на выставке, устроенной львовским Ставропигийским институтом в память 900-летнего юбилея крещения Руси*. Сборник этот состоит из нескольких рукописных и печатных сочинений, переплетенных вместе. Начало его составляет следующая интересная рукопись: «Книга души, нарицаемая злото, помазная (sic!) о наслѣдованю господа бога и спаса нашего Исуса Христа и о приимованю божественных таин особомъ духовным и свѣцким, на двѣ части роздѣлена, до читаня и забавы для пожитку душеполезнаго збудованя. Трудолюбиемъ Петра Могилы, воеводича зѣмли Молдавской, милостиею божиею архимандрита св. вел. Лавры Печерския. В Киевѣ року божого 1623 выдана». Так как в известных мне перечнях могиловских изданий книги этой вовсе нет, то я обращаю на нее внимание исследователей и прилагаю здесь краткое описание этой рукописи, сохранившейся вполне и совсем хорошо. Она писана мелким полууставом в малую осьмушку. В начале 9 листов ненумерованных. На обороте заглавного листа — «Предословие», которое оканчивается на обороте второго листа. В этом «Предословии» о Могиле говорится в 3-м листе. На обороте 3 л[иста] следует «О кролевской дорогѣ свѣта креста святого»; статья эта оканчивается на первой странице 8 листа. Оборот 8 и 9 листа не записанные. Затем следует самое сочинение «О наслѣдованю господа нашего Исуса Христа. О взгорженю вшелякихъ марностей свѣта» на 58 нумерованных листах, в двух частях, из коих каждая со-

стоит из 20 глав. На обороте 58 листа читаем: «Конецъ книги духовной священической. О любимици мои братие и сослужители престолу господню! Чтитѣ, внимайте, уважайте, суетия мира святобливе исправляйте, але ли где обрящате омылку, погрѣших ли, погрубих, молю вас, не кленѣте, разумом своим исправляйте, мене многогрѣшнаго раба прощения сподобляйте. Писалъ многогрѣшный и недостойный рабъ иеромонахъ Климентий Канчузкий, въ обители святаго спаса, року божия 1661, мѣсяца марта, дня 6 соверши». По семь на 59—71 листах следует статья «О тайнѣ покаяния», на 72—81 л. «Григория Ниссийскаго* о исповѣдающихся», на 82—130 л. «Чинъ исповѣдания». Всех листов нумерованных 130. Дальше на 58 ненумерованных листах следуют мелкие статьи, преимущественно духовного и обрядного содержания: «Чинъ бываемый на одѣяние рясы», «Имена калугеромъ» и «Имена инокинямъ», «Послѣдование малаго образа, еже есть мантия», «Блаженнаго Афанасия архиепископа александрийскаго* ко Антиопу князю о многихъ взысканияхъ иже во освященныхъ писанияхъ недоумѣнныхъ и должных всѣми христиани вѣдомо быти вопросы», «От слова втораго Исаака Сирианина», «Исаака Сирианина о хранении и о блюдении еже о слабыхъ и лѣнивыхъ». Это последнее не окончено. За сим на 75 ненумерованных листах следует «Книжка Иоанна мниха Вишенскаго», которой одна часть писана таким же полууставом, как и все прежние статьи, вторая же часть, а именно «Писание къ утекшимъ епископомъ» (которому недостает конца) писана скорописью.

Дальше приплетен к этой книжке, очевидно, позднейший список известного катехизиса еп[ископа] Шептицкого п[од] з[аглавием] «Собрание вкратце артикуловъ вѣры» и проч., печатанного в Угорцах (селе Самборского повета) 1699 г.* Тем же сравнительно более новым почерком (первой половины XVIII стол.) прибавлена была к «Собранию» еще какая-то статья, которой начальные два листа вырваны. К этим рукописям приплетены какие-то «чины богослужебные», неизвестно где и когда печатанные.

На полях начальной рукописи «Книги души» мы находим на первых нумерованных листах внизу следующую надпись крупной скорописью: «Сия книжка монастира Подгорецкаго, словемого Плѣсницкаго, храму Преображения господня, записано есть року 1795* за игуменства всп. Парфения Ломиковскаго». Надпись эта не означает

однако ж, что рукопись эта только в названном году поступила в собственность Подгорецкого монастырского имущества из 1731, 1720 и даже 1699 годов. В реестре 1731 года значится: «Книжка Злото, нарицаемая злото, писанная ѣнъ октаво, а на концѣ друкована». Очевидно, к рукописи уже и тогда приплетены были печатные листы. Интересно однако же, что сборник сочинений Иоанна Вишенского еще в 1731 году, равно как и в 1699, составлял особое целое и значится в реестре несколько ниже: «Книжка писанная ѣнъ октаво о исправлении церковномъ и обличении диавола». Автор не назван, равно как и ничего не сказано о том, кто писал книжку и каким путем она попала в монастырь. Кстати заметить, что и житие Иова Княгиницкого* почти единственный источник, дающий несколько подробностей о жизни Иоанна Вишенского, извлечено из рукописей того же Подгорецкого монастыря, а именно из сборника, который в реестре 1731 года значится «Патерикъ скитский ѣнъ кварто писанный». Сохранилась ли эта рукопись* до сих пор — нам неизвестно.

Что касается до «Книжки» Иоанна Вишенского, замечу еще, что она наиболее потертая, замасленная и зачитанная из всех частей нашего сборника. Начальные листы значительно истрепаны и подклеены, так что нескольких слов недостает. Очевидно, книга составляла любимое чтение монастырской братии. Заглавный лист, кажется, уже 1699 года был оторван. Только после переплетения вместе «Книги души» и оставшегося отрывка из книги сочинений Иоанна Вишенского написано было приводимое ниже заглавие этой последней почерком второй половины XVIII в. на обороте последнего листа «Книги души».

Списывая текст произведений Иоанна Вишенского, я строго следовал оригиналу, исправляя разве знаки препинания. Что касается твердых и мягких знаков, я ставил их только там, где были они написаны или обозначены надстрочными знаками в оригинале. Титлы я развязывал; надстрочные буквы сносил в строку; где слово оканчивалось согласной, вынесенной над строку, там я после этой согласной твердого или мягкого знака не ставил. Впрочем замечу, что после частиц «въ», «съ» в оригинале обыкновенно ни в строке ни над строкой твердого знака нет.

Наш список сочинений Иоанна Вишенского составленный, несомненно, в Галичине, быть может, даже в той самой обители скита Манявского, в основании которого и сам

Иоанн принимал некоторое участие. Этим и отличается наш список от тех, по которым напечатаны прочие сочинения нашего автора и которые писаны великороссами (см.: Голубев, Приложения*, стр. 154).

Особенности малорусские в нашем списке выступают явственнее, особенности галицко-русского говора не затерты. Итак, читаем в нашем списке почти везде: г д е вм[есто] печатанного («Акты Ю[жной] и З[ападной] России») г д ѣ, е е (родит[ельный] падеж от о н а) вм[есто] е я, м а л о е вм. м а л ы я, н и ж л и vel[1] н ѣ ж л и вм. н е ж е л и, з н а й ш о л вм. з н а ш о л ъ, н е п е р е м о г л и вм. н е п р е м о г л и, в с ѣ г д ы вм. в с е г д а, е д н ы м вм. о д н ы м ъ, н ѣ к о л к о вм. н ѣ к о л и к о, п о с о р о м о ч а ю т с я вм. п о с р а м л я ю т с я, п о п е л о м вм. п е п л о м ъ, ц и м о ж е ш вм. ч и м о ж е ш ъ, б р а т е (зват[ельный падеж]) вм. б р а т ѣ и проч. Хотя список наш нельзя назвать вполне исправным и безошибочным, хотя в нем встречаются пропущенные слова и целые строки, но все-таки сравнение рукописного текста послания к князю Василию Острожскому* с текстом, напечатанным в «Актах Южной и Западной России», обнаружило несколько интересных вариантов, пополняющих печатный текст или исправляющих его ошибки. Для будущих исследователей приведу здесь несколько более важных вариантов:

«Акты», с. 206,	столб. 1,	стр. 6	сн.	«если бысе былъ», рукоп. «если бы есь был».
»	»	»	»	»	3 св.	«уничижены» — «униженный».
»	»	»	»	»	6 »	«лѣпшимъ, зацнѣйшим», рукоп. «лѣпшим, годнѣйшим, зацнѣйшим».
»	»	»	»	»	12 »	«Але што чуднѣйшее», рукоп. «ато чуднѣйшее».
»	»	»	»	»	19 »	«выдѣлем ту Иисусоругателя», рукоп. «видѣлем Езуиту Иисусоругателя».
»	»	207	»	1	1 »	«да премудрых посрамлю», рукоп. «да моцныхъ посрамлю».

[1] Або *(лат.)*.— *Ред.*

»	»	»	»	2	» 13	сн. «отожъ тобѣ слава свѣта сего», рукоп. «отож тобѣ слава свѣта сего».
»	» 208	»	2	» 6		св. «мыслю», рукопись «мыслно».
»	» 209	»	2	» 6	»	«совѣтъ истиненъ», рукоп. «совѣт вам истинен».
Акты, с. 210, столб. 2, стр. 6						св. «Милъся видитъ», рук. «Мнѣ ся видит».
»	» 211	»	1	» 8	»	«все тое вамъ чудотворне», рукоп. «все тое вам бог чудотверне».
»	» »	»	1	» 12	»	«милостивный», рукоп. «молитвенный».
»	» »	»	1	» 26	»	«въ благочести ненарушеномъ были», рукоп. после этих слов имеет еще «и милость божию при собѣ близко мѣли».
»	» »	»	»	» 28	»	«помудрѣли», рукоп. «попремудрѣли».
»	» »	»	»	» 38	»	«еда богъ на тя и на твое трапезу», рукоп. «еда богъ на тя и на твою пыху многослужную и на твою трапезу».
»	» »	»	2	» 14	»	«што некшталтовне», рукоп. «шито некш.».

Кстати позволю себе здесь исправить несколько ошибок, допущенных пр[офессором] Сумцовым в его интересной статье об Иоанне Вишенском*, а именно в объяснении слов галицко-русского наречия. Наречие это нужно непременно иметь в виду при объяснении лексикона и синтаксиса нашего писателя. Итак, проф. Сумцов неправильно объясняет слово «фруярникъ» польским словом fryjer — волокита. Такого польского слова с таким значением совсем нет, а есть у словаков, польских горалев и малорусских лемков слово «фраир», взятое с немецкого «Freir» — жених, любовник, вообще парень. С этим словом «фруярникъ» не имеет никакой связи; происходит оно от малорусского (перешедшего и в польский) фуяра или флояра — род флейты, свирель.

«Блазны» не значит шутки, а только шутники, скоморохи. «Фюлкговати» (от немецкого «folgen» — следовать) не значит содействовать, а потворствовать, делать послабление. «Оборочи» (ошибочно «аборочи») не значит рогатый скот, но своеобразные сельскохозяйственные постройки, употребляемые галицкими русинами для кладки сена и снопов. «Паздѣря» не есть то самое, что паутина, а означает древесные хрупкие части коноплей и льна, которые остаются после отделения волокна. «Барва» не значит род ливрей, но ливрея вообще. «Кучка», «куча» употребляется в галицко-русском наречии до сих пор в значении хлева, свинюшника и в таком же значении (иронически) употребляет это слово Иоанн Вишенский. «Дигнитарство» и «преложонство» — понятия тождественные, как русские «достоинство» и «настоятельство». «Кермашъ» — слово не польское, а немецкое «Kirchmann», «Kirman».

Слова: «сакъ» (нем. Sack — мешок), «статечность» (теперь «статочнисть»), «змаза», «стлумити», «валахъ», «встеклый», «обора» для современного галицкого русина совсем не темные, а общеупотребительные. Относить эти слова, равно как и «наздирье» (ч[исло] ед[инственное] — наздерò), к числу польских нет никакого основания. «Окгаръ» не значит жеребец и не есть тождественно с ogier, а только значит «борзая собака». Лягавый щенок называется не «выжла», а «выжелъ»; «злюзнить», очевидно, ошибка вместо «блюзнить» — хулить, слово употребительное и в галицко-русском наречии, чаще в форме «блюзкати», «блюзнути кому в очі».

В конце считаю приятным долгом принести здесь искреннюю благодарность доктору Исидору Шараневичу, профессору Львовского университета, сеньору института Ставропигийского и главному виновнику устроения выставки, за ту готовность и предупредительность, с какой он позволил мне воспользоваться рукописными сокровищами, собранными на выставке.

ИОАНН ВИШЕНСКИЙ

(НОВЫЕ ДАННЫЕ ДЛЯ ОЦЕНКИ ЕГО ЛИТЕРАТУРНОЙ И ОБЩЕСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ)

Иоанн Вишенский принадлежит, бесспорно, к самым оригинальным явлениям южнорусской литературы. Приверженец консервативных и аскетических воззрений в делах религии и общественности, он вместе с тем является в литературе самым ярким представителем эпохи Возрождения со стороны языка, формы и духа своих сочинений. Строгий аскет, «сват, муж и зело любяй бесловіе»[1], он вместе с тем является горячим пропагандистом вроде какого-нибудь Гуттена*, бросает в народ свои пламенные послания, обращаясь к грамотной и неграмотной массе на языке, для нее почти совсем понятном, сильном и энергическом. Заклятый ворог всяких «хитрых диалектических силлоизм» и всей мирской премудрости, он вместе с тем очень искусно пользуется всеми уловками риторического искусства и создает стиль настолько богатый, разнообразный и цветистый, что в нашей древней литературе он уступает разве одному «Слову о полку Игореве» по пластичности и индивидуальной выразительности. Едва ли не первый в южнорусской литературе он пускает в ход обоюдоострое оружие юмора и иронии и пользуется им с замечательной ловкостью. Строгий порицатель мирской жизни и соблазнов, он вместе с тем очень тонко знает эту жизнь до малейших ее изгибов, знает не по слухам и не по книгам, но, очевидно, по собственному опыту, ибо не даром же он называет себя «голяком-странником, извлекшимся с хитро сплетенных сетей диавола», не даром объявляет в «Краткословном ответе»: «И я некогда в той пробе был»[2]. Строгий поклонник древне-

[1] «Зоря галицкая яко альбум на год 1860», Львов, стр. 234.
[2] С. Голубев, Петр Могила, т. 1, стр. 114.

иерархического устройства общественной жизни, не видящий спасения вне церкви и мудрости вне священного писания, он вместе с тем должен был в своих посланиях призывать в помощь простой народ, «хлопов, простых шевцов, седельников и кожемяков» против попов, епископов и митрополитов для поддержания православной церкви, значит, должен был подымать пасомых против пастырей, искать опоры в такой организации, какой были церковные братства, организации, пропитанной западноевропейским реформационным духом.

Жизнь поставила его на рубеже двух миров, двух исторических течений, в самый центр возгорающейся между ними борьбы. С одной стороны, православие, тесно сплоченное с византийским мировоззрением, византийскою косностью и неподвижностью, с другой стороны, врывающиеся с запада струи гуманизма, подтачивающего весь древний строй жизни и расшатывающего древние верования. Что борьба этих мировых течений должна была отразиться в душе самого Иоанна Вишенского, человека горячего, энергического, честного и неустрашимого, прежде чем он решился бесповоротно идти в том или другом направлении, это было бы само собой понятно, даже ежели бы мы не имели в его собственных прямых словах указаний на такой душевный перелом. Страстно любя свой народ и с ужасом замечая, как новое, западное течение отчуждает целые семьи, целые слои от русского народа*, он порешил, что для Руси только одно спасение — совершенно замкнуться от всех посторонних влияний, отказаться от мирских наук, просвещения, литературы, культуры и углубиться в одно только священное писание да в чтение и изучение книг церковных. Конечно, сделать это было невозможно, как невозможно повернуть вспять колесо истории,— и Иоанн Вишенский был смят и забыт в последующее затем бурное время. То, против чего он так ревностно ратовал — западная премудрость, риторика и диалектика с Платонами* и Аристотелями*,— положено было впоследствии во главу нового православного просвещения*. То, что он считал наиболее враждебным Руси и православию, употреблено было Могилой, Барановичем*, Галятовским* и другими как мощное оружие в защиту православия, создало целую русскую литературу, отражавшую в себе кровные интересы южнорусского населения и поддерживавшую в этом населении дух прогресса и развития. Идеал Иоанна Вишенского

был забыт и заброшен, но метод его действия был принят и развивался с большей или меньшей последовательностью. Южнорусские писатели XVII стол. все обращаются к массам, ищут опоры в братствах, стараются писать языком тех кругов, к которым говорят, а именно языком славянским, перемешанным с малорусским и польским, когда обращаются к духовенству или начитанному в книгах церковных мещанству, языком почти чисто малорусским, когда говорят к простому народу, и языком польским, когда говорят к ополяченной шляхте. Иоанн Вишенский был велик и плодотворен не в силу своих аскетических и византийских идеалов, но в силу формы своих сочинений и метода религиозной пропаганды.

Вот почему мне кажется совсем не удивительным, что имя его было уже во второй половине XVII стол. почти совершенно забыто, что сочинения его не печатались и разбросанные пролежали под спудом в пыли монастырских библиотек даже до наших дней или даже совсем пропали. Это были пламенные полемические памфлеты, рассчитанные на непосредственное действие. Аргументы, выдвинутые им в защиту православия, не отличались ни новизной, ни глубиной; иногда он даже и не трудился над изысканием надлежащих аргументов, но вместо того бросал в народ меткое слово, кличку, пластическую шутку или параболу, хорошо зная, что такое оружие на простые умы почти всегда действует сильнее и убедительнее, чем самые тонкие богословские резоны. Все это для последующих поколений было недостаточным; с точки зрения схоластической учености послания Иоанна Вишенского были не более, как блестящие импровизации, но не ученые трактаты, какие были нужны. Вот почему сочинения эти не цитировались и автор их был забыт.

Вдобавок нужно заметить, что и сам Иоанн Вишенский почти ничего не сделал для упрочения за своими сочинениями того места в литературе, какое им принадлежало. Отправив какое-нибудь из своих посланий на Русь, он, кажется, более не заботился об его судьбе. Рукопись, из которой я извлек нижеследующее его сочинение, есть единственное свидетельство того, что одно время он думал о собрании своих сочинений в одну книжку, не заботясь, однако, об ее напечатании и рассчитывая только на ее рукописное распространение. Из интересной монографии проф. Сумцова об Иоанне Вишенском («К[иевская] стар[ина]», 1885, апрель) читатели могли убедиться, как мало, собственно, мы знаем

о жизни и личности знаменитого полемиста. Мы не знаем даже его мирского имени и фамилии, так как имя Иоанн было, очевидно, его монашеским именем, а фамилии своей он никогда не называл. Из того, что он подписывался «Мних Иоанн из Вишни», мы можем разве догадываться, что местом его рождения был городок Судова Вишня, лежащий в Галиции близ Львова. Городок этот был обыкновенным сборным пунктом для сеймиков воеводства русского. Весь фактический материал о его жизни и значении исчерпывается двумя беглыми замечаниями Игнатия из Любарова* в составленной им биографии Иова Княгиницкого о двукратном перебывании Иоанна в нынешней Галиции, на Покутьи (Коломийский округ) да постановлением собора киевского 1622 года, который определил: «Послать на Афонскую гору, вызвать и привести преподобных мужей русских, в том числе блаженных Киприана и Иоанна, прозванием Вишенского, и прочих там находящихся, процветающих жизнию и богословием». Из этого постановления видно разве то одно, что Иоанн Вишенский в этом году был еще в живых. Кроме этой единственной хронологической даты, проф. Сумцов даже не пытался хронологически определять какие-либо другие подробности.

Из сочинений Иоанна Вишенского до появления монографии проф. Сумцова известных было только четыре «Послания», напечатанных в 1865 г. во втором томе «Актов, относящихся к Южной и Западной России». Проф. Сумцову принадлежит заслуга, что он отстоял для Иоанна Вишенского также «Зачапку мудраго латинника с глупым русином», напечатанную в приложении к первому тому монографии С. Голубева «Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники». Какую-нибудь хронологическую последовательность в этих сочинениях проф. Сумцов не пытался установить. Кроме того, он привел свидетельство архиепископа Филарета* о двух до сих пор не напечатанных сочинениях Вишенского, а именно: 1) «Наставление в благочестии старице Домникии» и 2) «Позорище мысленное». Кроме того, в конце предисловия к «Зачапке» Вишенский упоминает еще о трех своих сочинениях, посланных им с Афонской горы* на Русь, а именно: 3) «Древо, зовомое разумное, философия не поганскаго учителя Аристотеля, але православних Петра и Павла», 4) «Церковца, в которой о учтивости оной коротким письмом изображено есть» и 5) «Маленькая песенка церковная».

Мне посчастливилось найти на выставке, устроенной львовским Ставропигийским институтом в воспоминание 900-летней годовщины крещения Руси и только на днях закрытой, значительный отрывок рукописного собрания сочинений Иоанна Вишенского. Отрывок этот содержит: 1) краткое предисловие, которое оканчивается стихотворением, 2) оглавление всего, что содержал в себе сборник, а именно перечень десяти сочинений, из коих пять (или шесть) были до сих пор известны, одно печатается мною в приложении к этой статье, а три остаются пока неизвестными, и, быть может, совсем затерялись. В самом сборнике мы находим дальше: 3) «О чину прочитания сего писания», небольшую, но крайне интересную статейку. Она интересна по своему содержанию, а также и потому, что почти буквально (кроме ошибок в переписывании и прочтении) находится как послесловие к второму полемическому сочинению «Краткословный ответ Феодула, в святей афонстей горе скитствующаго» и проч., извлеченному С. Голубевым вместе с «Зачапкой» из одного рукописного сборника и напечатанному в приложениях к первому тому его монографии о Петре Могиле. Таким образом, мы имеем несомненное доказательство, что «Краткословный ответ Феодула» принадлежит Иоанну Вишенскому. Дальше следует маленькая статейка: 4) «Ко прочитателю на едне сего писаня», после которой идут поименованные в оглавлении сочинения, а именно: 5) «Обличение диавола миродержца»; 6) «Писание до князя Василия Острожскаго», напечатанное в «Актах Ю[жной] и З[ападной] России» вместе с поименованной в нашем оглавлении под г̃ «Порадой»; в нашем сборнике оба эти сочинения составляют как будто одно целое; 7) «Писание до всех обще в лядской земле живящих», напечатанное в «Актах Ю. и З. России», и 8) значительный отрывок «Писания к утекшим от православное веры епископом». Ежели мы названное в нашем оглавлении под ѝ сочинение «Загадка философом латинским» отождествим с «Зачапкой», которую и сам автор в заглавии называет тоже «гаданием или беседой», в тексте же (стр 79) прямо называет загадкой («Конец загадце и ответа мудраго с глупым»), то останутся еще три там поименованные и до сих пор не известные сочинения нашего автора, а именно: 9) «О еретиках», 10) «След краткий» и 11) «Новина». Ежели присовокупить к этому списку еще пять выше поименованных и до сих пор не известных сочинений, то увидим, что число всех

сочинений, написанных нашим автором, о которых мы имеем известия, простирается до шестнадцати, из коих ровно половина до сих пор приведена в общественную известность.

На основании этих сочинений мы можем с приблизительной точностью определить еще несколько моментов из жизни Иоанна Вишенского.

Прежде всего, «Краткословный ответ» дает нам одну ценную автобиографическую подробность. Говоря о лжи и прелести латинян, автор рассказывает: «И я некогда в той пробе был и сам своим слухом латинскаго оратора сведчил... Латинский оратор, достоинством сана мистр, имел дружбу со мною в Луцку и не утаил телесное пожадливости предо мною, которого звитяжец был, а то, как блуда от цнотливые девицы прагнул и не мог повабками того себе зъеднати... речьми сладкими и беседами прельстил девицу и тем словесным похлебством цноту девицы украл» (Голубев, «Приложение», 114—115). Здесь мы имеем прямое указание на то, что Иоанн Вишенский до написания этого сочинения долгое время жил в Луцке, где пользовался дружбою и очень коротким знакомством какого-то знатного лица из числа латинского духовенства. Можно сомневаться, чтобы это могло случиться после его пострижения в монахи и после того, как мысль его приняла известное, решительно аскетическое и латинству враждебное направление. По всей вероятности, мы имеем дело с фактом, происшедшим еще в то время, когда писатель наш был мирским человеком и молодым. Как нужно понимать слова: «И я некогда в той пробе был», — говорит ли здесь Иоанн Вишенский об искушениях, какие представляла ему похоть людская (что менее вероятно), или же о тех искушениях, в какие вводили его красноречивые и льстивые латинские ораторы,— того решить не берусь. Быть может даже, что факт обесчещения девушки знатным латинским ксендзом и его другом произвел на нашего писателя сильное впечатление и дал его мыслям решительный толчок в направлении к аскетизму.

О пребывании Иоанна Вишенского в Луцке мы имеем еще другие свидетельства в его сочинениях. Так, в своем «Писании к утекшим от православное веры епископом» он обращается к Кириллу Терлецкому*, епископу луцкому, с следующими словами: «Пощупайся толко в л ы с у ю головку, ксенже бискупе луцкий, колко еси за своего священства живых мертво к богу послал, одних секаною, других

водотопленою, третих огнепалною смертию от сея жизни изгнал? ... Вспомяни и Филипа маляра многопеняжного. Камо тые румяные золотые по его неволном отходе остались, и в чием ныне везеню сидят?» («Акты Ю. и З. России», стр. 320). Как видим из этого обращения, «мних афонский» хорошо знал Терлецкого и всю его подноготную. Не менее хорошо он знал и второго коновода Берестейской унии Дионисия Збируйского*, епископа холмского, о котором в том же послании говорит: «Также холмский, коли в Луцку жил, Сексоном и Майдебурским правом свое черево кормил»* («Акты», стр. 231). Значит, Иоанн Вишенский знал Збируйского тоже в Луцке, когда тот занимался в том городе судебной практикой.

В послании к князю Василию К. Острожскому мы имеем намеки на то, что Иоанн Вишенский бывал в Остроге (что очень естественно ввиду его долгого пребывания в недалеком Луцке), Жидичине и др. местах Волыни и Подолии. В Остроге он видал народный обычай класть пироги и яйца на гробах покойников, в Жидичине же его возмутили праздничные ярмарки («Акты», стр. 223). Что автор наш имел обыкновение в посланиях своих специально упоминать места, в которых сам побывал, на это мы имеем доказательство в предисловии «Зачапки», которую он адресует «Благочестивым и православным христианом малое Росии, братству лвовскому и виленскому, также всем подгорским обывателем, гражданом и началствующим в своих державах рода шляхецкого и повсюду обще, по Куту и Волыню и проч.» (Голубев, «Приложение», стр. 67). Как увидим ниже, «Зачапка» писана была после пребывания автора в галицком Подгорье и Покутьи, о котором он в прежних своих сочинениях не упоминал.

Из его монашеской жизни мы можем хронологически определить одну дату. В житии Иова Княгиницкого («Зоря гал[ицкая]», стр. 233) читаем, что князь Василий Острожский запросил Иова в Дермань и поручил ему устройство дерманского монастыря* и типографии. «И многим тамо (Иов) на успех бысть, труждахся, помогая в духовных же и телесных и в друкарни; тогда охтаи друковаху. По сем возвратися в свою обитель до Угорник и в той час отец Иоан Вишенский друг его от святые горы прийде и пожив с ними неколико время». Октоих* дерманский издан был в 1604 году, поэтому можно полагать, что

путешествие Иоанна с Афонской горы в Угорники случилось около 1605 года.

В Угорниках* (теперь небольшая деревня близ местечка Отынии, Коломыйского округа) Иоанн пробыл в первый раз недолго — «неколико время». Куда направился он из Угорник, житие не говорит, упоминает только о совещании Иоанна с Иовом Княгиницким о пустынножительстве («потом оба совещавшися, жесточайшаго, безмолвнаго жития желающе») и об удалении Иова в горы. Кажется, что Иоанн остался еще некоторое время в Угорниках, на то намекает известие того же жития, что Иов, удаляясь в пустыню, вручил Иоанну «сыновца своего Дмитра», с которым Иоанн впоследствии отправился в горы в окрестности Краснополя (теперь городок Солотвин), где Иов жил отшельником в лесах недалеко от села Жарковы над речкой Манявкой[1]. «Потом же Иоанн Вышенский, взявши отрока сыновьца его (Иова) Дмитра, иже бе вручил ему старец, прииде, и пребыть и той с ним время не мало»,— говорит автор жития («Зоря гал[ицкая]», 234). Как долго пробыл в том безлюдном месте наш писатель, об этом мы можем составить себе хотя и приблизительное, но все-таки довольно определенное понятие. Вот что мы далее читаем в житии: «Иоанн же Вышенский, поживши зде, паки отходит в святую гору; оставл при нем (Иове) отрока его, старцу же советовавше и моляше и не отлучатися от гор сих и пустиня, ибо есть, рече, прилично место спастися хотящим, еже и событься... И в то время преставися ексарха великаго трону константинопольскаго, Гедеон Балабан*, епископ львовский» («З[оря] гал[ицкая]», стр. 234, 235). А так как Гедеон Балабан умер в 1607 году, то ясно отсюда, что пребывание Иоанна Вишенского в Покутской Руси длилось без малого два года (1605—1607). Вот и все, что мы можем более или менее достоверного сказать о жизни знаменитого полемиста.

Попытаемся теперь коснуться вопроса о хронологической последовательности сочинений Иоанна Вишенского. Нет сомнения, что особенного интереса определение это пока не составляет. Иоанн Вишенский, по-видимому, начал писать уже в зрелом возрасте, когда его мировоззрение и его понятия уже совершенно сложились и кристаллизировались, а поэтому в его сочинениях мы не замечаем почти никаких признаков индивидуального развития. Тем не менее,

[1] Смотри «Історія скиту Манявського», написав і уложив д-р Юліан Целевич* у Львові, 1887, стр. 12.

однако ж, определение хронологической последовательности сочинений может быть не без пользы для историка южнорусской литературы того времени, как и для оценки современного религиозного и общественного движения.

Едва ли не первое по времени из известных нам сочинений Иоанна Вишенского есть его послание к князю Острожскому. Послание это было ответом на изданную православными в 1597 г. книжку «Ekthesis, albo Krótkie zebranie spraw, które się działy na partykularnym, to jest pomiestnym synodzie w Brześciu Litewskim», изображавшую незаконные действия митрополита Михаила Рогозы* и епископов, принявших унию, равно как и на книгу, защищавшую этот собор. Почти одновременно с этим посланием должно было быть написано и «Писание к утекшим от православное веры епископом». Из заглавия этого писания видно, что оно составлено еще при жизни митрополита Михаила Рогозы, умершего в 1600 году. Значит, оба эти сочинения должны быть отнесены к последним годам XVI стол., а именно 1596—1600.

Что касается определения времени составления двух других сочинений Иоанна Вишенского, а именно «Зачапки» и «Краткословного ответа», то для этого мы имеем некоторые данные в самих этих сочинениях. «Краткословный ответ» есть опровержение второго издания сочинения Скарги* «O jedności kościoła bożego». Издание это вышло в 1590 году в Кракове и прислано было нашему автору патриархом александрийским Мелетием Пигасом* «для изъявления лжи» этого иезуитского сочинения. Так как Мелетий Пигас умер в 1601 году, а в «Краткословном ответе» о нем говорится как о живом, то сочинение это должно было быть составлено в период 1590—1601, скорее всего во второй половине последнего десятилетия XVI в. или в первом году XVII в.

«Зачапка» написана несколькими годами позже. Не только Мелетий Пигас, но и львовский епископ Гедеон Балабан упоминаются в ней как покойные — значит, сочинение это написано уже после 1607 года, по возвращении Иоанна Вишенского из Покутья.

Так как в прилагаемом ниже оглавлении «Зачапка» или «загадка» упоминается, то, несомненно, и эта попытка собрания всех сочинений Иоанна Вишенского принадлежит времени позднейшему, после 1607 года. Когда появились прочие известные нам сочинения нашего автора — об этом судить мы не имеем никаких данных.

МИХАЙЛО ЄВГРАФОВИЧ САЛТИКОВ

10 травня помер у Петербурзі один з найвидатніших російських письменників, без сумніву, найвизначніший представник сатири великоруського племені Михайло Євграфович Салтиков, який спочатку писав під псевдонімом Щедріна. Він народився в 1826 р. в селі Спаському Тверської губернії*, до 1844 р. навчався в Царськосельському ліцеї. Після закінчення навчання присвятив себе кар'єрі чиновника — спочатку в Петербурзі, де служив до 1848 р. У 1847 р. виступив на літературній арені з короткими нарисами*. Одночасно він познайомився з гуртком визначних молодих літераторів — Тургенєвим і братами Достоєвськими*, які також завойовували тоді місце в літературі.

Через Достоєвських він зійшовся з гуртком Петрашевського*. Це зближення стало для нього джерелом багатьох неприємностей: в 1848 р. гурток викрито, його членів заарештовано, засуджено на смерть (між іншим, за найневинніші речі) і після помилування заслано на каторгу на Сибір. Салтиков, менш запідозрений, уник цієї катастрофи, проте у зв'язку із запідозренням його в участі у цьому гуртку і за опублікування повісті «Запутанное дело» його офіційно вислано з Петербурга у Тверську губернію і призначено на службу в канцелярії тамтешнього губернатора. Протягом 8 років він нічого не писав, підіймаючись тим часом дедалі вище по щаблях службової кар'єри, яку закінчив віцегубернатором.

Лише в 1857 р. він видав під псевдонімом Щедріна два томи яскравих сатиричних нарисів під назвою «Губернские очерки». Громадськість прийняла ці нариси з величезним

захопленням, а критика (Добролюбов) привітала великими похвалами. Від того часу Щедрін не випускав пера з руки, а з 1863 р., коли він подав у відставку і переселився до Петербурга як постійний співробітник журналу «Современник»*, майже щомісяця з'являлися нові його праці. Найважливішими з них були: «История одного города» (історія міста Глупова, під яким автор розумів Росію; це неначе велика пародія на історію Росії, особливо XVIII століття, і російську історіографію, у стилі Рабле автор дає геніально накреслені силуети таких постатей, як Петро Великий, Олександр I, Аракчеєв* (Угрюм-Бурчеєв) і т. д.), «Благонамеренные речи»— ряд майстерних картин російського суспільства після скасування кріпацтва, «Господа ташкентцы» — також ряд картин, які малюють клас паразитів, що розплоджувався в Росії, а потім у вигляді чиновників мав розповзатись по далеких провінціях з єдиним девізом: жерти! В іншому ряді нарисів під назвою «Помпадуры и помпадурши» сатирик змалював добре йому знайомий світ вищих провінційних чиновників, губернаторів та їхніх прибічників, а в нарисах «В среде умеренности и аккуратности» — світ дрібного провінційного чиновництва.

Щедрін є незвичайним явищем у російській літературі. Найкращі російські письменники (Гоголь, Достоєвський, Толстой, частково навіть Тургенєв) під старість давали слабші речі*, впадали в містицизм, ніби переставали розуміти найновіші суспільні течії. Зовсім інакше було з Щедріним. Особливо з 1875 р., коли Росія у зовнішній політиці заплуталася в пекучому східному питанні*, а у внутрішній відчула нечуваний доти рух молоді і громадськості (ходіння в народ, далі процеси, замахи і т. д.), його сатира охоплює дедалі ширші кола, проникає глибше і сягає вище, а разом з тим їй в унісон що раз сильніше звучать тони високої лірики, безпосередній, жагучий поклик авторової душі, яка палко і сильно відчуває всі болі суспільства. Постають майстерні нариси, як, наприклад, «Современная идиллия», «Неоконченные беседы» (початки творів, продовження яких пожерла цензура), «Пошехонские рассказы» і нарешті переважно публіцистичні «Письма к тетеньке». Одночасно вже безнадійно хворий сатирик спромігся на такий шедевр, як повість «Господа Головлевы», на довгий ряд майстерних «сказок» (сатиричних байок) і на довгий ряд портретів з натури під назвою «Мелочи жизни» (життєві дрібниці).

Останнім і разом з тим одним з найкращих його творів була написана в повільних муках «Пошехонская старина»— ряд спогадів дитячих літ, ряд майстерно накреслених постатей панів і селян з часів кріпацтва.

Ми не думаємо тут вдаватися в оцінку цього величезного таланту, великого письменника і великої людини, що під несамовитим гнітом деспотизму зуміла стільки років зберегти «живу душу» і палкі, ніякою доктриною не забруднені людські почуття. Його ім'я залишиться назавжди однією з найблискучіших окрас російської літератури, а його вплив і поза межами Росії тільки тепер, після його смерті, напевне стане ще сильнішим.

[НАДІЯ ДМИТРІВНА ЗАЙОНЧКОВСЬКА]

Надія Дмитрівна Зайончковська, з роду Хвощинська, одна з найкращих російських письменниць, що писала під псевдонімом «В. Крестовский», померла дня 20 цього місяця. Народилася 1825 року в Рязані*. На літературну ниву вступила ще до 1848 р. Вона писала вірші, а згодом великі, але слабкі романи, на які довгий час ніхто не звертав уваги і які сьогодні майже зовсім пішли в забуття. Лише за останні 15 років її талант несподівано заяснів у дрібних нарисах і етюдах, в основному з життя сучасної російської молоді. Особливо відзначається надзвичайною майстерністю форми, тонкістю психологічного аналізу та глибоким почуттям збірка таких нарисів під назвою «Альбом. Группы и портреты» і незакінчений (внаслідок заборони цензурою) роман «Былое» та інші речі з 70-х і 80-х років. Всі ці речі огорнуті хмарою тяжкої меланхолії і туги і справляють враження тихих стогонів, що доходять з-поза мурів тюрми, при тому всьому далекі від песимізму і патології інших російських письменників. В останні роки Зайончковська, прибита недугою і боротьбою з царською цензурою, залишила оригінальну творчість і прагнула бодай фантазією перенестися в інший, кращий і більш людський світ, перекладаючи російською мовою новели сучасних італійських письменників, особливо тих, які черпають теми з народного життя. Шана пам'яті цієї мужньої і заслуженої робітниці на ниві вільного слова і вільної думки!..

PIEŚNI GÓRALI BIESKIDOWYCH Z OKOLIC RABKI

Zebrał prof. dr. I. Kopiernicki. Kraków, 1888

Цей гарний збірник пісень, що нараховує понад півтори тисячі номерів,— плід канікулярних мандрівок шановного дослідника нашої етнографії. Зібрані тут піcеньки самі по собі не відзначаються надто високою поетичною вартістю, зате, однак, дозволяють чудово пізнати характер та економічний побут бескидських гуралів*, і з цього погляду видання збірника слід вважати вельми бажаним доповненням польської етнографії. Переважна кількість цих пісеньок має форму краков'яка (двовірш розміром 6 × 6), яку шановний збирач вважає типовою на всьому тому географічному терені і пропонує назвати її н а д з в и ч а й н о ю. Автор зустрів її не лише серед краківського та келецького населення* далі на північ, але й на Підгаллі* і далі на південь, серед словаків. Вже сам той географічний терен, що охоплює, крім гірських і підгірських околиць, також краківські і келецькі, говорить проти називання того типу н а д з в и ч а й н и м, зрештою, для чого назва, яка сама собою нічого не говорить і допускає різноманітні довільні тлумачення? Слід зауважити, що пісні з тим самим розміром зустрічаємо також у західних галузок руського племені — у лемків в Галичині і лотаків в Угорщині. Доктор Коперницький порівнює деякі пісні свого збірника з підгальськими і словацькими, констатуючи зникнення й дегенерацію пісні в бескидських гуралів; аналогічні словацькі пісні звичайно довші, так само й підгальські пісні на загал значно жвавіші, мальовничіші і часто-густо справді поетичні. Так само важливим є виявлене шановним автором зникнення в бескидських гуралів весільних обрядів і пісень. Щодо самого тексту пісень, доктор Коперницький поділив їх за змістом на 9 роз-

ділів, може, й не цілком вдало. Особливо видаються дещо хаотичними три перші і остання групи. «Повсякденні пісеньки» і пісеньки, що стосуються економічного побуту та кохання, одруження, родинного життя,— таку групу слід було б розподілити між іншими. Так само і група «жартівливих пісень» містить у собі не лише танцювальні пісні, але також залишки тваринного епосу і пісні, що характеризують суспільні та національні погляди народу (про євреїв, про німців, про панів тощо). Не зовсім відповідно названа і група «весільних пісеньок». Сам шановний автор каже в передмові, що із 143 весільних пісеньок того збірника ледве десята частина має певні обрядові прикмети; решту ж вважає весільними лише тому, що найчастіше на весіллі співаються. На мою гадку, весільними слід називати лише виключно ті пісні, які співають т і л ь к и на весіллях, інакше вийде велика плутанина, оскільки під час весілля переважно молодь, а навіть і підохочені дорослі співають силу пісень, переважно сороміцьких, але цілком не весільних, бо їх співають і при всякій іншій нагоді. Зважаючи на важливе значення в етнографії обрядів і обрядових пісень, слід би на ту різницю завжди звертати увагу. Мені здається, що критерієм тут може стати насамперед розмір пісні, і тому групування пісень за розміром я вважаю в етнографічних збірниках найдоречнішим, тим більше, що поділ за змістом завжди буде більше чи менше довільним і неточним. Отож, наприклад, у даному збірнику зустрічаємо, окрім типу краков'яка, значну кількість пісеньок інших розмірів, часто-густо, очевидно, фрагментів з довших пісень, забутих місцевим населенням, решткн старих приповідок (наприклад: «Рейна! Рейна! Кури піють, буде війна!» — цей загадковий фрагмент зараховано до пастуших пісень, стор. 85). Мені здається, що такі речі повинні бути вилучені в окремі групи, котрі мали б більше право на існування, ніж остання група даного збірника під назвою «Різні», що містить ніби додатки до всіх попередніх груп, залишені невідомо з якої рації на кінець.

Д. И. ЭВАРНИЦКИЙ. ЗАПОРОЖЬЕ В ОСТАТКАХ СТАРИНЫ И ПРЕДАНИЯХ НАРОДА

С 55 рисунками и 7 планами. (Еварницький. Запоріжжя в археологічних пам'ятках і народних легендах). 2 томи. Петербург, 1888 р.

У передмові сам автор так визначає характер своєї роботи: «Ця праця є наслідком восьмирічних подорожей по давніх володіннях запорозьких козаків. Зібрані в цей час відомості мають характер історичних, археологічних і топографічних даних про Запоріжжя взагалі. Читач не знайде тут повної, систематично викладеної історії запорозьких козаків, а лише окремі епізоди і короткі згадки про загальну історію (!)». За наміром автора ця праця призначена не лише (точніше «не стільки») для спеціалістів, а й для ширшої публіки і тому замість систематичного і наукового виконання хоча б тільки вищезгаданої скромної програми автор розповідає про свою тему у формі опису подорожі, переплітаючи між собою в кожному окремому розділі найрізноманітніші питання: і історичні ремінісценції, описи місцевостей і природи, неодноразово витримані в більш поетичному і сентиментальному, ніж науковому тоні, і описи старожитностей і запорізьких пам'яток, і свої розмови з зустрінутими під час подорожі людьми, із старими людьми, які пам'ятають давні часи, і навіть з колоністами-німцями, які майже нічого не пам'ятають. Такий спосіб викладу найменше придатний для того, щоб дати нам ясне уявлення про тему, яку автор хоче показати, хоч матеріал, що його мав автор для цієї роботи, є дійсно цінним. Зібрані автором з уст народу пісні про Запоріжжя (в кількості 1000), як і не відомі досі документи (в кількості 70), не були вміщені в теперішньому виданні, а будуть видані окремо*.

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ РУСЬКОЇ

Написав Омелян Огоновський, часть II, Львів, 1889

Вийшла саме з друку у формі книжки друга частина цінної праці професора тутешнього університету доктора Омеляна Огоновського, яка подає історію української літератури від самого початку до останніх днів.

Перша частина цього твору, в якій показано розвиток української літератури від найдавніших часів до кінця XVIII сторіччя, вийшла два роки тому. При опрацюванні другої частини, тобто літератури XIX сторіччя, або так званого національного періоду, автор значно розширив рамки своєї праці, доказом чого є те, що друга частина, яка подає українських поетів того часу, зросла до розмірів двотомної книжки на 962 сторінки. Прозаїки ввійдуть у третю частину, яка, напевно, матиме не менші розміри. Для кращого прояснення плану праці слід зауважити, що доктор Огоновський розглядає українську літературу XIX ст. (як і попередню) не в плані монолітного історичного розвитку (що, можливо, через відсутність спеціальних праць і монографій було б занадто важкою справою), а розклав матеріал за окремими літературними жанрами (поезія з поділом на епічну, ліричну і драматичну та проза), а в рамках кожного жанру розглянув у хронологічній послідовності письменників, які в цьому жанрі писали. Однак, тому що переважно кожний автор писав різні речі у різних жанрах віршем і прозою, доктор Огоновський, щоб не повторюватись, а також щоб не розбивати одного письменника на кілька розділів, розповідає про кожного письменника лише в однім розділі, саме в тому, де, на думку доктора Огоновського, цей письменник створив найвизначніші твори. Це система зовсім неісторична; читач при такій подачі матеріалу не одержує

жодного уявлення про розвиток літератури. Це, очевидно, відчував і сам автор, і тому перед цією низкою біографічно-критичних монографій про окремих письменників він умістив широкий вступ, у якому в загальних нарисах розповів про розвиток українського народу і літератури в цьому столітті. Незважаючи, однак, на безумовну старанність і систематичність в опрацюванні цього вступу, не можна заперечити, що він не компенсує відсутності цілісної історичної роботи з історії усієї української літератури. Щодо самих монографій про окремих письменників, то за автором треба визнати передусім велику, часто аж занадто велику систематичність, старанний і дбайливий добір матеріалів, хоч дуже часто серед цих матеріалів відчуваються дошкульні прогалини і автор спирається на поверхові рецензії та газетні повідомлення й ігнорує або не використовує як слід капітальних праць і першоджерельних документів. Однак з огляду на масу нагромадженого матеріалу і той факт, що це є перша цілісно подана історія усієї української літератури України*, Галичини, Буковини і Угорської Русі, хоч і побудована на помилковій, чисто механічній системі, усі перелічені вище недоліки видаються дуже малими порівняно з величезною роботою і труднощами в її виконанні та збиранні матеріалів, одним словом, порівняно до незаперечних заслуг автора.

Що ж до естетичних, політичних і суспільних засад, з якими автор підходить до опрацювання теми і які мусять позначатись усюди і завжди в оцінках таких живих і близьких справ, як література, її течії та напрямки, то, не вдаючись у довгі дискусії (хоч це було б дуже корисним для самих же українців), слід підкреслити, що доктор Огоновський послідовно і з деяким полемічним завзяттям стоїть на національно-українських позиціях*, надзвичайно пильно відстоює ідею окремішності України від Росії і Польщі, але є при цьому скоріше галицьким, ніж загальноукраїнським патріотом і взагалі не може піднятись до якогось органічного синтезу наявних тепер в українській літературі течій і напрямів, а дуже часто навіть є далеким від розуміння їх. Значною мірою це є наслідком школи доктора Огоновського, більш філологічної, ніж естетичної і політичної, а частково також наслідком його становища (як священика) і темпераменту. Очевидно, робити з цього закиди шановному авторові не годиться, отже, незважаючи

на вказані швидше прогалини, ніж недоліки, його величезна праця залишиться надовго найвизначнішим, типовим зразком того, що створила галицька школа, залишиться практичним підручником для шкіл, джерелом навчання та інформації для підростаючих поколінь і необхідною, часто джерельного характеру (особливо в частинах, які стосуються Галичини), основою для наступних досліджень усіх тих, хто в майбутньому захоче працювати в галузі історії української літератури.

ГОМЕРОВА «ОДІССЕЯ»

Гекзаметром на мову українсько-руську переві́ршував Петро Байда. Накладом редакції «Правди», Львів, 1889

Під такою назвою, як окремий додаток до українського місячника «Правда», почав виходити перший повний переклад українською мовою шедевру грецької поезії «Одіссеї» Гомера. Автором перекладу є п. Петро Ніщинський, невідомо, з якої причини схований за псевдонімом, бо ж деякі пісні з його перекладу «Одіссеї» були вже надруковані і в Росії, і в Австрії під його власним прізвищем. Пан Ніщинський довгий час перебував у Греції, викладав по-грецьки в Афінському університеті, був учителем гімназії на острові Кіпрі і перекладав руське «Слово о полку Ігоря» на мову Гомера, отже, немає що і говорити, що його переклад мусить відзначатись розумінням мови і духу оригіналу. П. Ніщинський відомий також як непоганий знавець української мови, а все це разом створює основу того, що його переклад міг бути справді мистецьким. Міг бути... але, на жаль, не є ним у такій мірі, як ми могли б того сподіватися, і в основному з причини недбальства або поспіху перекладача. Поетична форма перекладу дуже кульгає, маємо там багато кривих гекзаметрів, які налічують лише по 5 стоп, зате в інших є їх по 7; зустрічаємо безліч невдалих висловів, русизмів і полонізмів, яких при стараннішій перевірці рукопису можна було легко уникнути. Це, однак, не дуже важливі недоліки, ми відзначаємо їх лише як memento[1] редакції, щоб при друкуванні дальших частин звертала більшу увагу на форму і по можливості правила її, а тоді цей переклад буде однією з найгарніших окрас української літератури.

[1] Нагадування *(лат.).— Ред.*

ПОМИЛУВАННЯ ЧЕРНИШЕВСЬКОГО

Миколу Гавриловича Чернишевського помилувано. Так принаймні повідомляють німецькі газети. Ми повторюємо цю звістку за ними, поки що не маючи підтвердження з компетентнішого джерела. Після двадцяти п'яти років страшенних мук у Петропавловській фортеці, Нерчинських копальнях та перебування в Архангельську* виходить знову на божий чи диявольський світ зламана, посивіла і зморщена, як дев'яностолітній старий, людина, хоча великий російський революціонер не має ще 60 років; знову виходить людина, прізвище якої складає епоху в суспільно-революційній пропаганді, публіцистична і літературна діяльність якої відсуває в тінь пам'ять навіть таких людей, як Михайло Бакунін*, Олександр Герцен і Огарьов*.

Мабуть, і в нашому молодшому поколінні немає людини, котра б або сама не читала, або хоч би не чула про програмний роман Миколи Чернишевського, який близько 20 років тому запалював російську молодь і, зробивши за короткий час подорож навколо усього світу, не залишився без впливу на революційні сфери Заходу. «Що робити?»— такий заголовок згаданого роману, написаного вже в Петропавловській фортеці, де Чернишевського було ув'язнено в 1862 р. після 10-літньої діяльності за статті, вміщені в «Современнику», журналі, що його віддав йому багатий поет Некрасов. Розповідають, що Чернишевський дав один примірник цього роману якійсь людині*, що виходила з в'язниці. Звільнений боягуз спалив рукопис. Друга копія дісталася одній жінці, яка, незважаючи на труднощі, зуміла його опублікувати.

Читачі, мабуть, запитають, чим завдячує цей недавно помилуваний величезній популярності, яку він здобув собі в революційному світі. Що було в Чернишевському таке,

яке справляло і досі справляє дивовижний чарівний вплив на молодь? І завдяки чому його прізвище стало для молодшого покоління гаслом боротьби, боротьби, яка мусила потрясти основи царського автократизму? Ми ще не маємо досить яскравого уявлення про наслідки Кримської війни і банкрутство миколаївського періоду; це було так, немовби раптовий землетрус вирвав з основ шматок світу від Чорного до Білого моря.

На всіх кінцях загримів великий фанатичний клич: «Земля і воля!».

Цей клич підхопило публіцистичне перо Чернишевського і дуже швидко здобуло йому назву російського Робесп'єра*. Його «Листи без адреси», в яких він вимагав звільнення селян, були звернені до царя Олександра II* і зробили на останнього величезне враження. Коли білий цар скасував підданство російського «мужика», про якого Некрасов говорить, що на цілому світі нема нещасливішого за нього, Чернишевський натягнув ще сильніше струну своїх вимог, домагаючись скасування приватної власності на користь власності громадської, перетворення селянина на абсолютного власника землі, де він проливав свій піт, ліквідації дворянства, розпуску війська і оточення трону демократичними установами.

Бачачи, який величезний вплив мали ці памфлети, ці політичні твори, він зробив ще один крок: висунув гасло емансипації жінок і відразу знайшов чимало гарячих прихильниць серед жінок усіх російських суспільних класів.

В очах автократичного уряду переповнилась міра діяльності палкого апостола людських прав, і Чернишевський опинився там, де змарнували своє життя не тільки найблагородніші мужі Росії, але і наші, польські, мученики свободи*.

Тоді з'являється згаданий вище роман «Що робити?» і підіймає прізвище ув'язненого письменника на небувалу височінь популярності. В усій світовій літературі немає твору, який би мав ширший вплив від твору не поета, але тенденційного письменника, суспільного агітатора. Жінка студента медицини Лопухова кохає друга чоловіка Кірсанова; а чоловік, не бажаючи стояти їм на дорозі, після вияснення їхніх стосунків, симулює самогубство, але de facto[1] виїздить до Америки. Віра Павлівна виходить за

[1] Фактично *(лат.)*.— *Ред.*

Кірсанова, а через декілька років повертається Лопухов, одружується з іншою жінкою, і обидві пари живуть поряд, щасливо і в найбільшій приязні. Ось такий зміст роману. Незважаючи на вбогість сюжету, жіноча молодь побачила у Вірі Павлівні ідеал визволення з родинних прав, з прав буржуазного порядку; чоловіча молодь бачила в особі Рахметова людину майбутнього, що невпинно, безперервно працює, незважаючи на різного роду труднощі.

Посів Чернишевського шириться й сьогодні, хоч і приглушений, разом з тим розповсюджується і наснажує російську молодь.

Тож не дивно, що коли п'ять років тому вперше з'явилася чутка про його помилування, уся передова Росія привітала це з радістю, хоча в цьому помилуванні і не вбачали особливої «милості» царя, бо не дуже вже могла придатися свобода людині, яка в неволі, серед невимовних катувань до того ступеня збожеволіла*, що ходила на чотирьох.

[«ХТО ВИНЕН?»* КАРПЕНКА-КАРОГО (І. ТОБІЛЕВИЧА)]

На вчорашній, першій, виставі українського театру* в залі товариства «Фрозін» було не дуже багато публіки, незважаючи на те, що як вибір п'єси, так і гра артистів з усіх боків заслуговували на визнання. Вперше у Львові ставилась драма з народного українського життя Карпенка-Карого «Хто винен?». Незалежно від дещо слабкої драматичної будови, ця п'єса має в собі стільки краси і сили, що, незважаючи на значні викреслення, зроблені цісарсько-королівською поліцією, такою чутливою до нервів публіки, вона може до глибини душі схвилювати кожного слухача, хто тільки має бажання і схильність бачити в людському житті (отже, і в його відтворенні на сцені) щось більше, ніж звичайний калейдоскоп дотепів, нісенітниць і чисто тваринних життєвих функцій. Автор драми, як і вся, зрештою, драматична й літературна російська школа, виходить з того пункту, що життя простого народу, так само (а може, й більше), як і життя привілейованих верств, багате на глибоко драматичні ситуації та колізії, що й під солом'яною сільською стріхою людські серця б'ються з такою самою силою, людські пристрасті киплять і нуртують з такою самою бурхливістю, почуття обов'язку змагається з поривами серця з таким же завзяттям, як деінебудь інде. Один із таких життєвих моментів Карпенко-Карий задумав відтворити в драмі «Хто винен?». Гнат, гарний, хоч і не дуже сильного характеру сільський парубок, на початку п'єси довідується, що дівчина Варка, яку він до того часу кохав, зрадила його з іншим, натомість інша дівчина, Софія, тиха і несміла, на яку він досі не звертав уваги, пристрасно його кохає. Гнат вирішує негайно порвати всякі стосунки з Варкою і навернути свої почуття до Софії, що й чинить негайно на сільських вечорницях, рішуче і швидко, незважаючи на запевнення і присягу Варки, що чутка про її зраду була пліткою, що коли вона часом і засміється до іншого парубка або пожартує з ним, то

все ж тільки його кохає більше, ніж життя. Покинута Гнатом, вона, однак, не мстить йому, виходить заміж за іншого, який через деякий час залишає її вдовою. Тим часом Гнат зійшовся з Софією, яка зі своїм старим батьком, шевцем, переїхала до містечка. Тут її руки домагається молодий швець Петро, але Софія йому відмовляє і схиляє батька до того, щоб він продав свою хату, все своє добро віддав Гнатові та йшов жити до них на село. Старий батько, який колись 25 років прослужив у війську на Кавказі, бачачи в дочці єдиний скарб, не може їй ні в чому відмовити, хоча передбачає нещастя, тому що у Гната є мати — жінка недобра і сварлива. Ці передбачення здійснюються повністю. У третій дії драми, що є однією з найкращих і глибоко зворушливих в українській літературі картин з родинного життя простого народу, ми бачимо страшну дійсність, яка настала після чарівливих любовних мрій Гната і Софії. Безжалісна і невблаганна свекруха день у день гризеться з невісткою, точить її, як іржа залізо, лає її за ледачкуватість, хоч Софія працює з усіх сил, за «дармоїда» батька, який, зробивши Гната господарем, купивши йому хату, воли і т. ін., хотів біля зятя і дочки спокійно дожити віку. Одночасно безсердечна мати гризе і мучить сина і з справжньою диявольською єхидністю глушить в його душі любов до жінки і підбурює його проти неї. І все це вона робить не заради якоїсь виразної передбаченої мети, а виходячи з патріархальних традицій, тому що «і з нами так поводились, а вона ж не ліпша від нас». Софія, від природи тиха, схильна до мрійливості і зворушливості, незвична до такого ставлення, відповідає на все тільки сльозами, проханнями або мовчанкою; свекруха ж усе це використовує для того, щоб викликати у Гната огиду до неї. І він незабаром насправді, коли тільки приходить до своєї хати, відчуває, що там «віє на нього пекельним духом», гнівається на матір, лає жінку і все неохочіше заглядає до хати, тим більше що молода вдова Варка всякими способами намагається притягти його до себе. Зрештою, свекруха виганяє з хати старого батька Софії і доводить чоловіка до того, що він починає бити жінку і в розпачі, проклинаючи світ і себе, кидається в обійми Варки.

В останній дії, значно слабшій від попередньої, загострений таким чином конфлікт призводить до катастрофи, яка була б значно сильнішою і правдивішою, якби автор тут не застосував непотрібного і випадкового coup de

théatre[1] і не змусив бідну Софію, в додаток до всіх нещасть, осліпнути. Ми тут бачимо зовсім розладнане господарство Гната. Його мати заводить нескінченні сварки з сусідами але наскільки сильно працює язиком, настільки виявляється поганою господинею без допомоги осліплої Софії. Гнат потрапив у руки сільського лихваря, який примусив його працювати на себе майже задарма. Натомість Варка з усією підступністю і простотою примітивної сили, не зв'язаної жодними моральними принципами, заманює його до себе і єдиний для нього вихід з жахливої ситуації бачить у тому, щоб він вигнав сліпу жінку з дитиною жебрачити, а її взяв до себе. Гнат, однак, не може зважитися, але в хвилину фатального пориву убиває свою жінку майже публічно, на вулиці. Ось такий зміст драми пана Карпенка «Хто винен?»

Чи справді тут місце на таке запитання, ми не знаємо. Справжньої, свідомої вини жодної з дійових осіб ми не бачимо. Натомість ця драма показує з якоюсь майже відчутною пластичністю душну й темну атмосферу сучасного українського села, де є тисячі причин для того, щоб підірвати у людях все чисте й здорове, але ніщо тут не збуджує, не підтримує в них почуття обов'язку і громадської свідомості. Можливо, що саме в цій моральній атмосфері автор хотів дошукатись головного джерела вини і трагічного конфлікту осіб, що діють у його драмі.

Щодо гри акторів, то передусім варто відзначити гру пана Гембицького*, ветерана української сцени, який довгі роки був одним із стовпів трупи пана Бачинського*, тепер же він перейшов до трупи пана Біберовича*. Його гра в ролі старого шевця, батька Софії, заслуговує на повне схвалення і відзначається правдивістю і тим художнім тактом, який ніде не дозволив йому перегравати. Йому можна б закинути дещо надмірну сентиментальність під час розповіді про пригоди свого сирітського життя. Роль Гната зіграв, як звичайно, старанно пан Янович. Головні жіночі ролі, Софії і Варки, виконували пані Біберович і Осипович. Обидві ці досвідчені артистки зіграли свої ролі дуже гарно. Особливої відзнаки заслуговує гра пані Осиповичевої в останньому акті. Публіка також не поскупилася на оплески артистам. Тільки слід би побажати, щоб українська публіка частішим відвідуванням театру додала і акторам більше охоти і запалу.

---

[1] Театрального ефекту *(франц.).— Ред.*

ПОЕТ-ГЕРОЙ

ПАМ'ЯТІ СЕВЕРИНА ГОЩИНСЬКОГО В РІЧНИЦЮ БЕЛЬВЕДЕРСЬКОЇ НОЧІ*

I

В історії всіх літератур світу, в тій величезній скарбниці духовного та естетичного розвитку людства, в рідкі критичні моменти з'являються одиниці, сильні тілом і духом, повні гарту та чоловічої сили, постаті, немов вилиті з бронзи, які, проте, притягають до себе якимись невимовними чарами, тими чарами, що віють на нас із кожної великої глибини, а тим більше з глибини гарячих, високих людських почувань. Ці постаті, здається, так високо підносяться над суспільством, котре їх оточує, що, придивляючись до них, якось і на думку не спадають ті впливи, ті радощі та страждання, джерелом яких було для них сучасне суспільство. Вони здаються нам казковими героями, що у битвах із ворожими військами граються стрілами, які летять на них, не зазнаючи від них жодної шкоди.

Читач легко зрозуміє те, що ми хотіли сказати, коли назвемо імена Есхіла та Данте. До ряду таких постатей, хоч напевне і до одної з ними величини, належить також людина, ім'я якої завжди називають у числі перших, коли згадують незабутню в історії Польщі ніч 29 листопада.

Рідким обдаруванням наділений від природи, зумів він, як рідко хто інший, удосконалити та використати те обдарування в суворій життєвій мандрівці. Він був типовим витвором отого польського «Drang nach Osten», що творить головну вісь і зміст польської історії від часу Люблінської унії*,— вдача наскрізь, докорінно польська, напоєна соками української землі, викувана та загартована серед українських степів. Останній рицар польсько-українського пограниччя, що на землі, политій кров'ю

його попередників, увібрав у себе традицію їхніх кривавих боїв, їхніх сильних пристрастей, їхньої моці та незламної волі,— він був водночас справжнім сином XIX в., який головний осередок боротьби переніс уже в сферу духу та слова і як апостол тої нової боротьби повернувся туди, звідки вийшов його рід, у серце польщини, вносячи в неї свіжі та плідні елементи, вносячи нову силу й енергію, новий колорит, нові горизонти. Але наш вік — час переходовий: хоча головне поле боротьби, головна мета перемог та завоювань із сфери крові та плоті перенеслася вже в сферу духу та слова, та все-таки старі вороги людського роду — деспотизм та темнота — ще аж занадто сильні реальною могутністю, занадто гордо ще не раз підносять чоло, аби мечі могли зовсім уже піти між старе залізяччя або бути перекутими.

Цивілізація і в нашому віці не перестала ще ступати по трупах та оббризкувати свої стопи кров'ю. Люди не стали ще одною родиною, в якій панує одне серце та один дух; звір занадто часто ще відзивається в них і вимагає приборкання.

І ось герой духу перемінюється на воїна, міняє перо на меч, кидається в перший огонь небезпеки, бореться і запалює інших до боротьби. Та на тому не кінець. Часи змінилися, треба змінити і тактику — боротьби в тісних рядах, зі зброєю в руках недосить; перемога виявляється неможливою без звернення до грунту, до основ суспільності, без підняття народу до боротьби. І ось у хвилини страшної катастрофи, непоправної (як здавалося) поразки, могутній дух поста-героя знаходить нову арену боротьби — тихої, таємної, партизанської, але не менше завзятої і не менше небезпечної, як боротьба з рушницею у руці. Герой Бельведерської ночі, автор «Канівського замку» робиться конспіратором, пропагандистом, емісаром у мужицькому сукмані, в гуральській серм'язі він йде в народ, рівень своїх орлиних дум знижує до рівня думок та бажань простих людей, не знижуючи, одначе, в цих простих словах ані на терцію багатої гами своїх почуттів, не охолоджуючи вогню своєї любові до вітчизни. Степовий орел, що звик до прямих могутніх польотів, перетворюється на вужа, що вміє висковзнути з тисячі сіток та силець, розставлених на нього посіпаками, вміє раптово щезати в непомітних розщелинах, з'являтися там, де його ніхто не сподівався, і повсюди

вносити чудовий блиск того діаманту любові до свободи, народу, вітчизни та справедливості, що пломенів у його серці та у його слові.

Такий був зміст, такий був шлях першої половини його життя, сповненого праці, боротьби, небезпек і пригод, сповненого страждань, які, немов стріли від легендарного героя, відскакували якось від цієї постаті з бронзи, але повної також і радості перемог та радості творчості, радості, з якою ніяка інша не може зрівнятися. Що життя, таке багате подіями, характер, такий різнобічно і сильно вироблений, неможливо в усій повноті змалювати в тісних рамках цієї статті — це зрозуміє кожний і без дальших доказів. До того ж наш поет-герой мав якось мало щастя в літературі; незважаючи на дуже високе становище, яке майже від першого дня він зайняв у польській літературі, незважаючи на той великий вплив, який його поезія та його особа мали на поезію та на увесь розвиток сучасних і пізніших поколінь Польщі, а частково й України, твори Северина Гощинського не дочекалися ще й досі видання, гідного імені пророка; більше того, значна, може, більша частина їх перебуває ще й досі в рукописах, а частково навіть може вважатися втраченою назавжди; його діяльність як письменника і громадянина не дочекалася й досі гідного його величі дослідження.

Крім статей і випадкових спогадів, уривків, часом досить загальних, часом аж занадто деталізованих, а то й анекдотичних, розкиданих у працях, присвячених історії Польщі після її поділів, і в підручниках історії літератури, немає більш-менш глибокої, монографічної праці, присвяченої Гощинському. І пройде ще чимало часу, доки заповниться ця відчутна прогалина в польському літературознавстві, оскільки ще багато потрібно зібрати матеріалів, багато спеціальних питань потрібно розробити і належно висвітлити.

Ми були б дуже щасливі, аби наше сьогоднішнє нагадування послужило поштовхом до початку такої праці, почесної, необхідної і вдячної.

Критичне і по можливості повне видання його творів — це один із перших і важливіших обов'язків польської суспільності перед одним з найбільших майстрів польського слова та одним з найенергійніших людей,

яких видав польський народ. Ми, зі свого боку, додамо до тих кількох рис загальної характеристики поета-героя хоча б сухий, побіжний нарис головних моментів його життя *, аби пригадати ширшому загалові читачів, а особливо молодшому поколінню, яких-то людей праця, зусилля та самопожертва лягли в основу тих здобутків цивілізації і свободи, які ми маємо тепер і яких, на жаль, аж надто часто ми не вміємо ані належно оцінити, ані також відповідно оберігати і використовувати.

«POKUCIE»

Obraz etnograficzny. Skreślił Oskar Kolberg. Tom III. Kraków, 1888

Третій том цієї чудової етнографічної праці значно поступається перед двома першими з погляду новизни і багатства зібраних матеріалів. Складається він із двох частин. У першій частині (яка, власне, мала увійти до другого тому) після короткої, але дуже гарної і змістовної розвідки про танці українського народу на Покутті подано збірку пісень, які співають до танців (танкових), у кількості 721 строфи (автор нумерує строфи, а не пісні!), а також 102 мелодії цих пісень. Предметом другої частини є «надчуттєвий світ», тобто перекази і повір'я народу про злі і добрі духи, чари, забобони, ліки, та гарна збірка приспів'їв, що охоплює 661 номер. Перша частина, що містить переважно так звані коломийки, тобто пісні строфічної будови, в яких перший і третій вірші нараховують по 8, другий і четвертий по 6 складів, є, безперечно, ціннішою від другої, хоч і менша, однак, на жаль, багато вартості віднімає в ній, як і взагалі в усій праці, відсутність будь-якого видавничого методу. При більшій частині пісень автор не повідомляє, де вони були записані, і ніколи не вказує, хто їх записав. Далі він відтворює у цьому томі не лише пісні з давніших збірок (Вацлава з Олеська, Жеготи Паулі*, Головацького), ніде не кажучи, що, і в якому обсязі, і з якими застереженнями він має намір їх репродукувати, а й навіть з власної збірки — з першого і другого томів «Покуття»,— з якою метою, важко зрозуміти. Ці пісні, як репродуковані, так і записані власноручно (кількості цих останніх, що було б дуже важливим, не можемо подати, бо автор ніде не дає варіантів і порівняльних вказівок, а якщо подає, наприклад, стор. 45, № 392, то помилкові), надруковано без найменшого ладу і системи, без жодного розподілу (вже хоч би треба було відділити пісні, передруковані з інших збірників, від записаних оригінально!). Нелад доходить до такої міри, що часто-густо пісню, яка складається з кількох логічно пов'язаних між собою строф,

розбито на частини і переплетено з іншими строфами, які не мають з нею нічого спільного.

Менш хаотичною є друга частина, в якій, крім записаних з уст народу кількадцяти переказів і повір'їв, автор зібрав безліч народних вірувань, забобонів і передсудів, особливо про відьом, упирів та інші «нечисті сили», далі дуже цінні матеріали до народної медицини, вірування про тварин і рослини тощо. Автор брав матеріали, звідки міг, передруковував, що знайшов у давніших авторів (Вагилевича, Войціцького*, Кіркора* та інших), вирізав цікаві повідомлення з місцевих газет, календарів тощо, менше дбаючи про критичність і автентичність запису, а більше про їхню кількість. Тому автор і не перебирав, чи даний запис належить до Покуття, чи до гуцулів, бойків, або ж поданий без точного окреслення місцевості. Ясна річ, що таке трактування матеріалу зовсім не спричинилося до збільшення цінності збірника.

Транскрипція українських текстів у п. Кольберга загалом дуже влучна і свідчить про високо розвинутий у автора слух і відчуття особливостей діалекту. Можна сміливо сказати, що тільки з появою «Покуття» українці одержали можливість пізнати справжню фонетику цього дуже характерного діалекту, бо дотеперішні етнографічні збірники з цих околиць (Головацький) фальшували і затирали фонетику недоречним етимологічним правописом. Проте транскрипція п. Кольберга не всюди послідовна, наприклад, в одній і тій самій пісні — „kowtoczki" і „kowtoczkie", „ch°tiw" і „ch°tiła", „zełenyj" і „dzełenyj". „czytaty" і „czetaje". Зустрічаємо також безліч помилок протимовного духу — можливо, що це друкарські помилки, хоч не виправлені, наприклад „harbuzyw" замість „harbuziw", „dełon'kamy" замість „dołon'kamy", „piszko" замість „piszki", „styry" замість „sztyry". Не всюди також пан Кольберг правильно перекладає українські слова. Зокрема, „oditni" (стор. 24) значить не „odęte"[1], а одягнені, „sokotýsi" (стор. 44) значить не *зіщулитися, схилятися*, а *пильнуйся, вважай*. Також де-не-де, хоч рідко, автор замість того, щоб просто записати почуте слово (якщо тільки він його записував!), вдається зовсім недоречно в його етимологію і робить такі помилки, як „bezmuwatyj" (стор. 40) замість «біснуватий» (одержимий «бісом»).

---

[1] «Надуті» *(польськ.).— Ред.*

«O ĠORALACH RUSKICH W GALICJI»

Zarys etnograficzny według spostrzeżeń w podróży, odbytej w końcu lata 1888 r., skreślił prof. dr. I. Kopernicki (Osobne odbicie z XIII t. Sprawozdań Komisii Antropologicznej Akademii Umiejętności). Kraków, 1889, str. 1—34

Ця гарна праця є першим наслідком кількатижневої наукової експедиції, проведеної автором у минулому році з метою, як сам він говорить, «наочного пізнання окремих видів (!) горян у їхніх власних садибах і збору, по можливості, найбільшої кількості матеріалів для їхньої фізичної і етнографічної характеристики». Автор відвідав за цей час 74 села і містечка, в яких живуть лемки і бойки, починаючи від Риманова і закінчуючи Тухлею, пізніше поїхав залізницею на Гуцульщину, де знову відвідав 20 гуцульських сіл і містечок. У 14 селах авторові вдалося провести антропометричні обмірювання, ще досі не опубліковані результати яких будуть бодай чи не найціннішим здобутком цієї поїздки, як доповнення і розширення давніших обмірювань, виконаних доктором Коперницьким спільно з доктором Майєром* („Zbiór wiadomości do antrop[ologji] krajowej", t. I i t. IX). Тим часом автор подає короткі змістовні характеристики таких п'яти груп українських горян: лемків, полонинців, бойків, тухольців і гуцулів. Сам цей розподіл, на мою думку, викликає деякі сумніви. Відокремлення групи полонинців від лемків, а також тухольців від бойків не видається мені досить умотивованим ані тим матеріалом, який зібрав доктор Коперницький, ані тим, який нагромадила дотеперішня українська етнографія. Подібних, винятково локальних різновидів в межах кожної етнографічної групи можна б'знайти і більше, однак такі дрібні відмінності, як чорна ч у г а замість білої або дещо інший спосіб будівництва осель не дають права виділяти те чи інше населення в окрему етнографічну групу.

Щодо кожної з цих груп автор спочатку подає її географічне розташування, характеризує край і спосіб осілості людей (картина села і садиби), далі докладно описує житло,

їжу, подає фізичну характеристику (поминаючи результати обмірювання і статистику, отже, переважно «на око»), описує одяг чоловіків, жінок, дівчат і, нарешті, подає характеристику «мови», тобто, точніше, говірок, яких вживають окремі групи.

«Етнографічний нарис» професора доктора Коперницького є зрештою в польській етнографічній літературі справді першим систематичним записом обстеження українських горян. Проте він не може повністю задовольнити як результат н а у к о в о ї поїздки, проведеної зі спеціальним завданням. Передусім йому не вистачає того, без чого в наш час не можна розпочинати наукових поїздок, — досконалої підготовки, вичерпного вивчення того, що перед тим інші дослідники і шукачі в тих околицях бачили і зібрали. Праці Торонського і Хиляка про лемків*, Бідермана, Леже і де Воллана про угорських українців*, Вагилевича про бойків, величезна збірка народних пісень Головацького, його праця про народний одяг українців* тощо залишились для автора «Нарису» невідомими так само, як книжка Огоновського „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache"*. Отож, не дивно, що шановний автор під час своєї подорожі не побачив і не почув багато таких речей, що їх до нього бачили і чули інші, що дещо він чув не дуже докладно, а інше передчасно узагальнив або також, почувши чи побачивши щось в одному місці, визнав це характерною рисою однієї лише групи, хоча вона зовсім такою не була.

Найменше задовольняють зауваження щодо мови. Автор замало обізнаний з відтінками різних українських (особливо галицько-українських) діалектів, щоб його характеристики могли бути повними і правильними. Так, напрочуд цікаве для кожного філолога лемківське наріччя описав він дуже коротко, заледве відзначивши деякі його риси, що впадають у вухо (парокситонізм, словацьке нашарування, чітка вимова старого ы = и), але не відзначивши інших однаково характерних особливостей цього діалекту (численні архаїзми у лексиці, архаїчні форми «ходил» замість х о д и в, вимови *р* як голосної тощо), зате інші особливості неправильно приписав самим лише лемкам, незважаючи на те, що вони є спільними для багатьох інших українських говірок, наприклад, н и ч = н і ч о г о вживається майже в усіх галицько-українських діалектах, н е є і д а с т б і г у значенні н е м а є вживається і в бойків (повіт Долинський), і в гуцулів; скорочення, а власне ковтання

цілих приголосних, особливо в окриках і окликах, зустрічаємо однаково серед гуцулів і на Вкраїні, наприклад, м а! замість м а м о (Березів), с т о с о т т в о ю м а! (замість матір) на Волині (див. «Сто байок» Спиридона Осташевського). Не дуже виразно помітив автор значний процент словацьких нашарувань у лемківській говірці, причому за посередництвом словаків примандрувало сюди багато германізмів (ш у н и й = schön[1], фраїр=Freier[2], конкурент і т. д.). Слово я р о к зовсім не винятково лемківське загальноукраїнське і вживається в тому самому значенні, що у лемків, також на Поділлі і в Харківській губернії. Також незадовільною є характеристика наріччя бойків (про характеристику наріччя полонинців, як занадто поверхову, ми не згадуємо). Автор вважає *й* замість *н* у словах, як б л и з е й к о = б л и з е н ь к о тощо, «червоноруським», тоді як власне воно є чисто бойківське і не зустрічається в інших місцях. Серед «місцевих, невідомо де і як утворених» висловів автор наводить: ц я т у (accusativus[3] від ciata = крапля), н и к о с (помилково підслухане замість н и к у с = н і к у с о к, н і ч о г о), д о́ к о с (також помилково підслухане д о́ к у с = д о к у с к а, д о р е ш т и, з о в с і м), п а к, якому автор приписує значення «потім», тоді як це давньоруський вираз (у церковному «паки»), вживаний тепер і на задніпрянській Україні в такому ж значенні, як у бойків,=н а в п а к и, отже: г о р і і д о л і є також давньоруськими dativi absoluti[4], що означають напрям: в г о р у, в н и з, вживаються в цьому значенні і на Підгір'ї, але справді характерні для бойківського наріччя, багатого архаїзмами, б у л і, б у л ь о в а н и є тим самим словом, що і б у л ь б а, б у л ь в а; к р о м п л і — це германізм, перероблене з Grundbirn[5] або, як вимовляють німецькі колоністи, Krumpirn; ч і в к а — давньоруське слово, яке ще знаходиться в «Слові о полку Ігоря» і в старих колядках в значенні жіночої прикраси на чолі; к о р б а ч — німецький вислів Karbatsche[6]; р и н о к — Ring[7], л я х о т а — Nomen collectivum[8] від

[1] Гарний *(нім.).— Ред.*
[2] Наречений *(нім.). — Ред.*
[3] Знахідний *(лат.).— Ред.*
[4] Давальний самостійний *(лат.).— Ред.*
[5] Земляна груша *(нім.).— Ред.*
[6] Нагайка *(нім.).— Ред.*
[7] Кільце *(нім.).— Ред.*
[8] Збірний іменник *(лат.).— Ред.*

л я х, утворений в той самий спосіб, що ж е б р о т а від ж е б р а к, б і д о т а від б і д а к тощо. Автор не звернув уваги, наприклад, на численні мадяризми в говірці лемків і бойків. Не уникнув шановний автор суперечності в характеристиці наріч у горян, бо якщо на 17-ій сторінці говорить: «однак бойки мають червонороуське «й» замість «нь» у виразах р а н е й к о, б л и з е й к о тощо», то на 21 стор., характеризуючи говірку тухольців (яка, до речі, майже нічим не відрізняється від загальнобойківської), говорить: «Мова тухольців відрізняється від неї (тобто бойківської) червонороуським *й* замість *нь* в іменниках і зменшених прикметниках, наприклад, г о р е й к о т о б і, р і д н е й к а д и т и н о й к о![1] Зовсім не відрізняється, бо обидві говірки мають однакову характеристику, вона не є також червонороуською, а саме бойківською Найширше шановний автор характеризує наріччя гуцулів, до чого мав під рукою найбільше друкованого матеріалу («Покуття» Кольберга, «Словник гуцульських виразів» Грегоровича*), але і тут поряд з влучними спостереженнями багато випадковостей і помилок, які виникли внаслідок малої обізнаності з іншими українськими діалектами. Отже, утворення майбутнього часу за допомогою слів м у, м е ш, м е не є характерним лише для гуцулів (стор. 30), тому що такі форми є загальними і на задніпрянській Україні. «Ш л и к» є не давньоруським висловом, а татарським, « т о я» є не румунським словом, а слов'янським (хвоя, ялина). Усі вислови, які шановний автор вважає сербськими, не є такими: п о у в а т и загальноруське слово, а подекуди і загальнослов'янське, с и н а р — давньоруський вислів, який зустрічається в «Слові о полку Ігоря», на жаль, автор неправильно підслухав його у гуцулів, тому що він звучить с н о ч и (з ночі — напередодні). Чому вислови «п о б р а т и м і п о с е с т р а» видались шановному авторові сербськими — важко догадатися, вони так само є українськими, як брат і сестра. Так само в і р м е н — о р м ' я н і н є зовсім не сербізмом, а чисто українською формою (*о* на початку переходить у *ві*, наприклад, о т в о р и т и — в і д т в о р и т и, о б л и й — в і б л и й, о в с а — в і в с а тощо).

[1] Шановний автор за звичкою польських транскрипторів пише «детинойко», не знаю на якій основі. Українці ніде так не говорять. У переважній більшості наріч чути д и т и н а, а в підгірському і де-не-де в горах — д і т и н а.

Мені пощастило в гуцульському наріччі знайти лише один безсумнівний сербізм: всякоякий (сербське всакоякі) замість всякий (Тюдіїв)[1]. Неправильно також зараховує автор до давньоруських слів такі, як «верзи і увергла», досі загальновживані в червоноруських діалектах (інфінітив вере́чи або вергти), внир=народ, плясати або плисати (не пласати, як у автора), віблий (не вібли). Поманá=обіцянка також є зовсім не румунським словом, а чисто українським (від манити-приманювати, приваблювати)

Не вдаючись у розгляд інших розділів спостережень доктора Коперницького, скажу, що деякі розділи, як, наприклад, про одяг, опрацьовані значно докладніше, хоча і тут спостерігається відсутність порівнянь з іншими місцевостями, отже, часто є невідповідна спеціалізація загальних явищ. Не можу також не висловити жалю, що шановний автор обмежив свої спостереження лише тими єдиними рубриками, що не звертав уваги на характерні звички і звичаї українських горян. Отже, надзвичайно важливим було б ближче дослідити ті місцевості, де збереглась ще давня родинна «задруга», тобто патріархальна сім'я, яка після смерті батька не ділиться, а живе разом (про це див. статтю Ольги Франко в українському збірнику «Перший вінок» і мою у варшавському «Głosie»*, 1887 р.). А втім, я повинен додати, що шановний автор обіцяє інші дослідження під час своєї подорожі (пісні, ворожіння тощо) подати в низці праць, які будуть публікуватися в міру надходження обіцяних матеріалів. В інтересах етнографічної науки палко бажаємо, щоб ці праці з'явилися якнайшвидше і щоб були якнайбільшими і найчисленнішими.

---

[1] Шановний автор неточно називає це село Тудіїв; назва цього села є напрочуд цікавим архаїзмом і походить від давньоруського чюжд=чужий, звідки чюди=чужі люди. За панівною в цьому селі (і кількох сусідніх) схильністю уникати пом'якшених приголосних утворився корінь тюд, звідки Тюдів=село, в якому живуть чужі, приїжджі люди. Про цю схильність дам уявлення, якщо скажу, що там говорять донтя замість донька, віття замість вітця, штясливий замість щасливий тощо.

ФОРМАЛЬНИЙ І РЕАЛЬНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ

(КІЛЬКА УВАГ ПРО IX І X ВИПУСК «ПРАВДИ»)

Перший раз по довгих роках в літературі нашій наклюнулась суперечка про принципіальне питання. Як розуміти націоналізм? З легкої руки порушила се питання «Правда», уважаючи націоналізм за щось вороже т[ак] зв[аному] космополітизмові. Упімнення, котрі та редакція з рації того космополітизму вважала потрібним дати галицько-руській мóлодіжі, викликали посеред неї справедливе обурення, котре й проявилось в відповіді «Одного з молодіжі»*, надрукованій (по-руськи і руськими буквами) в краківському «Ognisku»*. Рівночасно і добродій Ч у д а к* в «Зорі» розібрав се питання і принципіально, і практично з погляду на Галичину й Україну, а спеціально на українсько-руську літературу. Вся читаюча публіка мусить бути вдячна редакції «Зорі» за поміщення тих многоцінних статей д. Чудака, котрі, крім багатства нового матеріалу, визначуються таким смілим та глибоким аналізом важних і насущних питань нашого духового й літературного розвою. Тим інтересніше було для нас прочитати в двох останніх випусках «Правди» кілька статей і заміток, що прямо чи посередньо піднімають дискусію про те саме питання; ми думаємо, що й для читателів «Зорі» не лишнім буде познайомитись трохи докладніше з поглядами того вісника, що мав бути органом, зв'язуючим інтелігенцію українську з галицькою, а обі разом з духовими інтересами демократичної та поступової Європи.

На превеликий жаль, майже від самого початку редакція «Правди» сама собі зробила неможливим сповнювання того завдання, ставлячи все діло на чисто формально-національному пункті, мірячи всі питання абстракційною національною мірою. Ми далекі від того, щоб нехтувати вагу н а ц і о н а л ь н о г о питання, т[о] є[сть] розвою

народності у всіх її питомих формах (мові, звичаях, одежі і т. і.); але все-таки не хочемо ніколи забувати, що розвій народності є тільки одним з проявів розвою народу, проявом рівнорядним з розвоєм економічним, громадським, освітнім і т[аке] і[нше]. Певна річ, він тісно в'яжеться з усіма тими проявами розвою; але ж власне для того не можна його уважати за щось кардинального, найважнішого і виключно миродайного: розвій народності без розвою живого народу, його добробуту, освіти, рівності громадської і прав горожанських є або пустою мрією, доктриною або штучним, тепличним витвором. Національна література, штука і т. і. мусить же бути випливом живої потреби нації і заспокоювати ту потребу. Нація, котра помирає з голоду, в котрій 90% людей не вміє ні читати, ні писати і не має де facto[1] ніякої політичної волі, — така нація потребує хліба, азбуки і конституції; театрами, концертами «національними», романами й поезіями дуже мало їй можна прислужитися[2].

На лихо, редакція «Правди» або не бачить сього, або хоч бачить і зазначує факти, то не робить з них найпростіших висновків, щоб їх зложити в органічну цілість. І так, н[а]пр[иклад], вона вважає українську штунду* «цілком логічним добутком усієї суми тих життєвих обставин, до яких привело українсько-руський народ общерусское благо» («Правда», X, 65), т. є. попросту випливом «обрусения», а не випливом розвою думки релігійної, що почався ще

[1] Фактично *(лат.)*.— *Ред.*

[2] Дуже різкий приклад нерозуміння сих елементарних речей побачили ми в відозві кружка руської академічної молодіжі* в справі першої прогульки артистичної чи, радше, устроєння ряду концертів по провінції для побільшення фонду на будову руського театру у Львові. Підносячи се діло,— правду кажучи, діло добре і корисне, але не так-то дуже тяжке, ані важне,— до висоти важного патріотичного подвигу, молоді охотники до концертів не просять, а завзивають усіх інтелігентних русинів по провінції зав'язувати комітети для устроювання концертів, завзивають навіть простий люд, щоб спішив їм з поміччю; і се в хвилі, коли газети руські переповнені звістками про неврожай, про грозячий голод, про заразу худоби, про грозячі екзекуції податкові! Сей факт найліпше показує, до якої безсердечної іронії може довести людей щирих і гарячих чисто формальний патріотизм, без уваги на потреби, життя і інтереси живого народу. Ми боїмось навіть подумати, з яким чуттям прочитали сю відозву наші селяни, серед котрих панує вже тепер нетямний переполох перед голодом і руїною, і що вони подумають про патріотизм авторів тої відозви.

в XVI і XIII в. і був тільки з у п и н е н и й обрусенієм і централізацією московською, а також розвою обставин соціальних, котрий з обрусенієм не має нічогісінько спільного. Далі, редакція «Правди» хоч подає досить фактів економічних злиднів та руйнування українського народу, то, проте, якось ніколи не доходить до позитивної думки, як запобігти тим злидням і тому руйнуванню, а не доходить головно через те, що всі ті факти чисто економічні не раз і зовсім непотрібно підливає національним соусом. Вкінці і в самому національному питанні редакція «Правди», хоч ясно бачить, що головне лихо українського діла в Росії лежить тепер в браку п о л і т и ч н о ї в о л і, то все-таки, любуючись в голосних і доволі фразистих наріканнях на деспотизм, досі ані разу не зняла речі про те, що треба робити українцям, щоб повалити той деспотизм і здобути політичну волю. Противно, повторюючи раз по разу, що українцям в Росії тепер н і ч о г о р о б и т и н е м о ж н а, що там не тільки уряд, а й уся (або мало що не вся) інтелігенція і «раса» московська напосідається на знищення української народності, редакція «Правди» немовбито силкується доказувати, що українці за політичну волю боротись не думають і що навіть виборення політичної волі Україні нічого не поможе, бо зміцнить силу її завзятущих ворогів, пажерливих москалів. А в такім разі ми бачимо для російської України тільки два виходи: або погибати помимо всяких голосінь о повній самостійності, або ждати якого-небудь чуда, якоїсь європейської катастрофи, котра б одірвала Україну од Росії і зробила з неї щось подібного до нинішньої Болгарії*. В обох разах програма «Правди» зводиться на азіятське, фаталістичне слово «ждати». Як на орган, що має бути посередником між Україною, Галичиною і Європою, се досить таки дивоглядно.

Не менш цікавий і ось який факт. В самих принципіальних статтях «Правди», як в статті «Національне питання в Росії» та в відповіді «Зорі» на статті д. Чудака*, не бачимо того, що називається історичним і порівнюючо-історичним грунтом. Вказується там звичайно на таке чи інше явище, дається тому явищу така чи інша назва, згадується часом і про те, що явище таке тягнеться от уже тільки роки або століття, але ніколи не порушується навіть питання: що за причина сього явища? Відки воно взялось і чим піддержується? Чи є такі або подібні явища в других краях і як вони там проявляються? А прецінь же ее питання

дуже важні, трохи чи не найважніші для доброго розуміння даного явища!

Візьмемо приміри. В статті «Національне питання в Росії» виказано, що Росія — не знати докладно, чи сам тільки уряд, чи й уся суспільність російська, — утискає здавендавна і утискає досі Україну, не дає розвиватись її національному життю. Правду кажучи, нового в цій статті не сказано нічого; новим в ній являється хіба метод писати статтю про національне питання в Росії по самому майже Каткову*. Бо й справді, три чверті тої статті зложені з довгих виписок із катковських статей, що друкувались в «Московских ведомостях»*, «Современных известиях»*, «Русском вестнике»* 1863—1866 років. Кого думав автор повчити сими випискаами про речі, мелені й перемелені і в Росії, і у нас,— годі зміркувати. Але що випискаами тими він поставив діло в темний кут, даючи догадуватись раз, що се були погляди уряду, другий раз, що так думала вся суспільність російська,— се зовсім не добре. Не добре й те, що, вказуючи такі погляди чи то уряду, чи суспільності російської, він не запитав себе: а яка була причина тих поглядів? Звідки у Каткова і його товаришів взялась та ідея «государственности» і що в тій ідеї є таке, що додавало їй ваги? Бо треба ж признати, що хоч яким там чоловіком був Катков, але все-таки глупим невіжею він не був, але замолоду пройшов ліберальну школу вкупі з Герценом, Бєлінським, Бакуніним і др. Хоча б і подумати так, що ідею «государственности» він підхопив і розвивав для кар'єри особистої (воно не зовсім вірно, бо ідея та була угловим каменем гегеліанської філософії, котрою пройнявся Катков замолоду в кружку Станкевича*), то все ж таки хоч у людей, котрі слухали його слів і признавали їм правду і йшли за ними, признати треба якесь переконання, щось більше, ніж страх за свою шкуру і ніж бажання кар'єри. І дальше: чи автор думає, що один тільки Катков в усьому світі, одна тільки російська, чи спеціально московська суспільність хорує ідеєю «государственности», т. є. державної цивілізації і нівеляції? Чи він не бачить, що діється нині в конституційній Німеччині? Чи не знає, як поступає Бісмарк з поляками та ельзасцями? Чи не чував ніколи, що німецький філософ Гартман* (той самий, що видумав Київське князівство) видумав також слово ausrotten[1] як

[1] Знищувати *(нім.)*.— *Ред.*

квінтесенцію поступування уряду німецького з поляками? Не можу допустити, щоб автор не знав сього,— він же ж і «Revue contemporaine»* в оригіналі цитує, значить, все-таки знає дещо про Європу. А коли знає, то чому не згадує про ті факти, такі необхідні для оцінки російської катковщини? Отсим-то й ба, що і Бісмарк, і його Гартман, нищачи поляків у Познаньщині, руйнуючи Ельзас для того тільки, щоб викоренити там елемент французький і симпатію до Франції, роблять се виключно іменем улюбленого редакцією «Правди» н а ц і о н а л і з м у, іменем «ч и с т о т и р а с и» і «о д н о р і д н о с т і н а ц і о н а л ь н о ї д е р ж а в и», т. є. іменем таких речей, до котрих редакція «Правди» зітхає, як до найвищих ідеалів цивілізації людської і поступу політичного.

Не завадить звернути увагу на статейку[1] «Про національно-політичне виховання»* (вип. X, 1—4), де редакція з тою самою міркою виключного націоналізму підступає до справ галицько-буковинських. Скелет аргументації тої статейки чисто догматичний. «У кождого народу були і є свої ренегати, свої запроданці, свої зрадники, своє, так мовити, сміття». Має таке сміття й галицько-руська суспільність, а є ним, звісна річ, так звані «общерусские». Се результат патологічного становища й національної руської суспільності і урядових сфер,— значить, до дезинфекції і оздоровлення ред[акція] «Правди» покликає й суспільність, і урядові сфери. Суспільність повинна «зазброюватись освітою, вольним словом, сміливою думкою і солідарністю», а уряд не повинен сприяти розростові того, що ми називаємо нашим руським сміттям, бо прецінь же «не від кого, як від уряду, залежить обставити школу такою чи іншою професурою, такими чи іншими підручниками». Не знаємо, чи дуже вдячний буде уряд галицький редакції «Правди» за її мудру раду; але нам здається, що ся рада — та не так-то дуже й мудра, а навіть не зовсім чиста. Редакція «Правди» не зовсім вірно думає, що «не від кого, як від уряду, залежить обставити школу такою чи іншою професурою». Може, воно в Росії й так, а у нас не зовсім так. У нас є [так] при обсаджуванні професури, коли з двох компетентів на якесь місце учитель «об'єдинитель» викажеться

[1] Уживаю сього слова, бо годі ужити іншого, хоч ред. «Правди» в назві «статейка» вбачає «зневагу» і дає д. Чудакові лекцію ввічливості за те, що «працю» Хенера*...

ліпшою кваліфікацією і більшими заслугами, ніж учитель «українофіл» (впрочім, про погляди політичні при обсаджуванні «професур» уряд не має права й питати кандидатів), то уряд без потоптання справедливості не може дати сього місця українофілові, а мусить дати його об'єдинителеві. Радячи урядові поступати противно, ред[акція] «Правди» в своїм великім лібералізмі попихає його на дорогу протекцій, непотизму і несправедливості, а все іменем єдиного, непорушного принципу націоналізму! І дарма редакція застерігається проти такої дезинфекції, яку справлено процесами Ад[ольфа] Добрянського і сп[ілки]*,— бо, раз прикликавши уряд мішатися в наші партійні відносини, судити, що у нас є «сміття», а що чисте зерно, протегувати одних, а не давати розросту другим, подається такі преміси, з котрих дезинфекція в роді процесів Добрянського є тільки простим випливом логічним.

Та й самі ті прозвища «сміття», «ренегати», «запроданці»! Як легко ними кидати, а як тяжко дійти з ними до якого-небудь ладу! Вже се одно, що в Галичині обі «партії» руські* завзято кидають одна на одну тими прозвищами, повинно б наказати ред[акції] «Правди» бути осторожною. Та й що значить слово «ренегат»? Значить чоловіка, котрий негує, відкидає те, що до нього вважалось як positum[1], як щось нерушиме. В такім разі Шашкевич, відкидаючи нерушиму до його часу церковщину і етимологію, з повним правом міг бути названий ренегатом, і кожний напрямок, котрий свої принципи вважає за positum, за річ, обов'язкову для всіх, має таке саме право назвати ренегатом всіх тих, що не держаться його принципів Значить, вартість сеї назви чисто суб'єктивна: я прикладаю до другого свою особисту мірку, і коли він під неї не підходить, так зараз і ренегат! А що дехто з цих наших «ренегатів», з того нашого «сміття» (н[а]пр., Наумович, Дідицький і др.) зробив для розвою галицько-руської суспільності і простого народу десять раз більше, ніж деяка сотня неренегатів, про се редакції «Правди» байдуже, бо се не підходить під мірку виключно національну. І знов тут приходиться нам повторити те, що ми сказали вище. Ред[акція] «Правди» сміло гукає: ренегати, сміття, запроданці,— а навіть думкою не збігає в той бік, щоб запитати себе: а відки ж вони взялись? Що їх породило і що їх держить на світі? Правда,

[1] Встановлене *(лат.)*.— *Ред.*

ред[акція] «Правди» склоняється до признання, що крім «запроданєтва», т. є. рублів, є тут ще щось інше, є «відповідний грунт», є «атмосфера, що сприяє зростати бур'яну». Що се за грунт, яка се атмосфера, редакція не вияснює, хоч се, мабуть, повинно б бути першим її ділом, коли хоче подавати рецепти єанаційні Що грунт такий єправді єсть і то не в самій інтелігенції, а і в простім народі, і то не лиш в темнім, а і в освіченім, на се ми подаємо ред[акції] «Правди» ось який факт,— нехай розміркує! Був час, що «Наука»* Наумовича мала около 3000 передплатників, число, до якого ніколи не доходила жодна часопись «україноφільська». «Наука» та держиться й досі, і народ читає її з уподобанням, помимо процесів, еміграції Наумовича і заказів консисторіальних і т. ін. «Правда русская»* Гр. Купчанка розходиться між народом також дуже численно; ми знаємо случаї, що навіть в єелах, як на наші обставини, найбільш освічені мужики передплачують її потайки, боячись священика-народовця і заказу консисторіального, і хоч мають читальню, то газету Купчанка читають приватно по хатах і ховаються з нею, як з не знати яким добром,— і се ті самі мужики, що устроюють урочисті вечорниці в пам'ять Шевченка й Шашкевича! А не забуваймо, що і між інтелігентними галицько-руськими «запроданцями» находяться люди, котрі, чи то за мужиком, чи за справою язика та письма руського десять раз сміліше уймуться, десять раз скоріше наразяться властям і всяким «сильным мира сего», ніж не один народовець. Не забуваймо, що між тими «запроданцями» находились і находяться люди, що весь вік жиють в найскромніших відносинах, в тісноті й бідності, служачи справі, котра їм видається справедливою, що не вагуються наложити руку на себе, коли побачать, що діло, в котрому вони бачили силу і честь народну, упадає. Коли чую, що до таких людей прикладається слово «запроданці», то все мені пригадуються давні відьми та чарівниці, котрих усякі ортодокси палили на стосах за те, що вони «запродались чортові», хоч ті нещасні «запроданці» жили звичайно в найбільшій нужді і ніколи не мали ніякої користі з того запродання.

З такою самою формально національною міркою ред[акція] «Правди» підходить до міркування про відносини русинів до літератури російської. «Правду мовити, ми гаразд не тямимо, що в сій справі неясного і що треба вияснити. Відносини українсько-руської (але не «общеруської»)

інтелігенції до російського письменства і до великоруського, чи московського народу повинні бути такими самісінькими, як і до всякого іншого письменства, чи то до французького, чи до шведського, як і до кожного з сусідніх народів: хто хоче і має на те спроможність, нехай читає, нехай стежить, як хоче, письменство» І, сказавши сю непохитну догму, ред[акція] «Правди» думає, мабуть, що сказала не знати яку мудрість, хоч на самому чолі тої мудрості сама поклала фатальні слова: «ми не тямимо гаразд». А коли не тямите, так пощо ж догми ставите і другим вірити в них приказуєте? І пощо, не тямлячи гаразд діла, подаєте перед усією Україною донос на Товариство Шевченка, що ось, мовляв, воно в своєму органі устами добродія Чудака пропагує «общерускість»? Чи се гарно, чи се до лиця українсько-європейському органові?

А що воно справді так, що ред[акція] «Правди» не тямить і не хоче тямити того, про що взялась відповідати «Зорі», се видно вже з вищенаведених слів її доктринерської і пустої догми. Д[обродій] Чудак в «Зорі» навів цілу купу фактів, щоб показати, що література російська для русинів-українців має далеко іншу, відмінну вагу, ніж всі другі літератури європейські; відповідаючи «Зорі», повинна б була редакція «Правди» поперед усього вдарити на сей пункт, розібрати і розважити ті факти. Так ні, ред[акція] «Правди» замість того виголошує свою догму і думає, що нею вже відразу прикрила всі аргументи д. Чудака. Але для нас, галицьких русинів, котрі на собі самих досвідили, як безмірно відмінний вплив мали на нас твори Ауербаха*, Шпільгагена, Дюма, Діккенса і др[угих] європейців а твори Тургенєва, Толстого, Щедріна, Успенського*, Решетникова* та Некрасова і др.,— для нас ся догма ред[акції] «Правди» є тільки в'язанкою пустих слів, нічим більше. Коли ред[акція] «Правди» не тямить гаразд, чому се так, то ми їй скажемо. Коли твори літератур європейських нам подобались, порушували наш смак естетичний і нашу фантазію, то твори росіян мучили нас, порушували наше сумління, будили в нас чоловіка, будили любов до бідних та покривджених. Отсе іменно, а не пропаганду общеруськості, мали на меті давні статті д. Українця* в «Правді», це показує й стаття д. Чудака в «Зорі».

Правда, статті ті, крім загальнолюдського, демократичного боку, мають ще й бік політичний, і ред[акція] «Правди» проти нього загородилась знов догмою: відносини русинів до московського народу повинні бути такі самі, як і до всякого другого народу. Дивно нам, що се говорить редакція органу політичного, котрій мусять бути відомі реальні факти й обставини, а в числі їх і такі, що більша половина русинів-українців живе в Росії, безпосередньо приклеєна до народу московського, що той народ московський утворив велику державу, до котрої так чи інак звертаються очі всієї Слов'янщини, що та держава обнімає з двох боків і Галицьку Русь, що той народ московський витворив життя духове, літературне й наукове, котре також тисячними потоками ненастанно впливає і на Україну, й на нас. Нащо далеко шукати! Візьмім примір Угорщини, і нехай ред[акція] «Правди» скаже по совісті: нема найменшої різниці, чи русини угорські пильніше звертають увагу на мадяр, чи на Росію! А все ж таки, доки ті русини звертали очі свої на Росію, у них проявлялось хоч яке-таке життя народне, були хоч які-такі писателі, газети, починався й рух народний, прокидалось і «народовство» серед молодіжі. А тепер, коли зв'язки з Росією порвані, коли очі угорської інтелігенції звернулись до Пешта, — що там осталось?

Пора нам кінчити цю замітку. З жалем сказати мусимо: зовсім не того ми ждали від «Правди», зовсім не такі мали надії в часі, коли вона засновувалась і коли й самі ми готові були всіма силами допомагати її зростові. І коли б ми мусили вважати «Правду» таку, як вона тепер є, міркою того, чим стала українська інтелігенція і до чого дійшла політична та громадська думка серед неї, то ми мусили б тільки руки заломити. На щастя, так воно не є, і в самій «Правді» деякі статті (як, прим[іром], дуже інтересна з многих поглядів стаття «Слов'янським гостям»*) показують, що там не перевелись, є ще люди, у котрих слово українське не на те тільки, щоб молоти ні в дрова, ні в тріски що на язик навернеться — про Сербію, про Занзібар, про шведську конституцію, про штунду, про швейцарські альменди і про полонізацію русинів в Галичині,— але служить до виказування поважних поглядів. Остається нам тільки бажати, щоб такі поважні люди взяли в ред[акції] «Правди» верх над тими, що, по словам старого Софокла, «мабуть, вітряками вродились — та й мелють».

КОМЕНТАРІ

До двадцять сьомого тому Зібрання творів у п'ятдесяти томах І. Франка увійшли дослідження, статті, рецензії та замітки, опубліковані протягом 1886 — 1889 рр. у тогочасних українських, російських і польських періодичних виданнях. Більшість матеріалів тому присвячено історико-літературним питанням, зокрема взаєминам української літератури з літературами зарубіжними і насамперед слов'янськими.

Велике місце в томі займають виступи І. Франка з питань поточного літературного процесу — рецензії на окремі видання, полемічні статті та замітки. Серед рецензій друкуються відгуки І. Франка і на ряд тогочасних театральних вистав, у яких він нерідко, крім оцінки драматичного твору та рівня театральної постановки, висуває актуальні питання розвитку літератури.

Чимало місця в матеріалах тому приділено інтересам І. Франка в галузі народної поезії й етнографії.

Матеріали тому в цілому засвідчують широкі громадсько-політичні, історико-економічні, загальнокультурні та літературно-художні інтереси І. Франка, його активну роль у тогочасному громадському житті і літературному процесі.

Всі матеріали подаються в хронологічному порядку, за першодруками чи автографами. Статті і рецензії, вміщені в польських періодичних виданнях, друкуються в перекладі українською мовою (за редакцією Н. П. Романової).

АНАТОЛЬ ПАТРИКІЙОВИЧ СВИДНИЦЬКИЙ

(Уваги до його «Люборацьких»)

Вперше надруковано як примітку до публікації роману А. П. Свидницького «Люборацькі» в журн. «Зоря», 1886, № 1, с. 5; 1887 р. вміщено як передмову до першого книжкового видання «Люборацьких» (Львів, 1887, с. 3—6).

Подається за текстом передмови до книжкового видання.

С. 7. Свидницький Анатолій Патрикійович (1834—1871; один з літературних псевдонімів — Патриченко) — український письменник-демократ, етнограф. Основним його твором є роман «Люборацькі» (написаний у 1861—1862 рр., у скороченому вигляді опублікований 1886 і повністю — 1901 р.).

Куліш Пантелеймон Олександрович (1819—1897) — український буржуазно-націоналістичний письменник, критик, історик, етнограф. «Іродчук» — один з його літературних псевдонімів, під яким було опубліковано оповідання «Сіра кобила».

Антонович Володимир Боніфатійович (1834—1908) — український історик, археолог, етнограф, професор Київського університету, один з ідеологів українського буржуазного націоналізму.

Драгоманов Михайло Петрович (1841 — 1895) — український публіцист, учений і громадський діяч буржуазно-демократичного, пізніше ліберально-буржуазного напряму.

С. 8. «Основа» — перший український громадсько-політичний і літературно-мистецький журнал ліберально-буржуазного напряму, що виходив у 1861—1862 рр. у Петербурзі.

Шейковський Каленик Васильович — український етнограф і педагог ліберально-буржуазного напряму.

...поки найшла хоч яку-таку домівку в Галичині. — Вперше скорочений текст роману (з вилученням реалістичних картин із життя духівництва) надруковано в журн. «Зоря» 1886 р. (№ 1—6; 9—22) під назвою «Люборацькі. Сімейна хроніка А. Патриченка-Свидницького».

...помер 1873 року. — Насправді А. Свидницький помер 18 липня 1871 р. (в Києві) на 37-му році життя, отже, на час публікації примітки І. Франка минуло майже 15 років з дня смерті автора «Люборацьких».

...щоб зволили нам тих звісток уділити.— Після цих слів при першій публікації примітки І. Франка зроблено таке зауваження: «А тепер ще слово до наших читачів в Галичині. Як між народом галицьким та українським ледве заходить яка різниця щодо світогляду, вірування, звичаїв і обичаїв, так різниця між духовенством нашим і православним українським була і єсть безмірно велика. Наше духовенство — то моральні провідники й учителі народні, тамошне духовенство 40-х літ, а про таке говориться в сій повісті, мало різнилось од люду і перше всього саме потребувало проводу». І. Франко в листі до М. П. Драгоманова від 10 лютого 1886 р. писав, що цю приписку було надруковано проти його волі: «... Кінцева приписка в нотці про Св[идницького] не моя, а Калитовського, але я мусив долучити її до свого тексту» (І. Франко мав на увазі, очевидно, О. Калитовського (1855—1924) — українського педагога і журналіста ліберально-буржуазного напряму). У передмові до книжкового видання приписка залишилась.

[«КИЕВСКАЯ СТАРИНА»]

Вперше надруковано без підпису в журн. «Зоря», 1886, № 4, с. 65—66, в рубриці «Дрібні вісті з літератури і науки», яку вів у журналі І. Франко.

Подається за першодруком.

С. 9. «Киевская старина» — щомісячний історико-етнографічний і художній журнал ліберально-буржуазного напряму. Видавався російською мовою у Києві протягом 1882—1906 рр. І. Франко співробітничав у цьому виданні, друкуючи свої статті і художні твори.

Кузьмичевський — один з літературних псевдонімів М. Драгоманова. В журналі «Киевская старина» (1885, кн. 11, с. 371—407) надруковано його статтю «Старейшие русские драматические сцены».

Червона Русь — історична назва Галичини, що зустрічається в писемних джерелах XVI—XIX ст.

Гаватович (Гават) Якуб (1598—1679) — польський письменник, учитель, ксьондз. Тут ідеться про дві українські інтермедії, вміщені після другої і третьої дії драми Я. Гаватовича «Tragedia, albo Wizerunk smierci przeświętego Jana Chrzciciela, przesłańca bożego» (Львів, 1619), виставленої 1619 р. на ярмарку в Кам'янці-Струмиловій (тепер Кам'янка-Бузька).

Крашевський Юзеф Ігнаци (1812—1887) — польський письменник, автор повістей з селянського життя, історичних романів та досліджень з давньої польської і європейських літератур.

С. 10. Till Ulenspiegel (Тіль Уленшпігель) — популярний герой європейських народних оповідань середньовіччя, для якого характерна жадоба життя, прагнення до свободи і незалежності.

Мурнер Томас (1475—1537) — німецький сатирик, автор відомої сатири «Сіножать дурнів», 1519, де використані анекдоти й оповідання про Тіля Уленшпігеля. Саме її й має тут на увазі І. Франко.

Афанасьєв Олександр Миколайович (1826—1871) — російський фольклорист, етнограф, філолог і історик, укладач збірника «Народные русские сказки» (вип. 1—8, 1855—1864). І. Франко має на увазі його тритомну працю «Поэтические воззрения славян на природу» (1866—1869).

«Gesta Romanorum» («Римські діяння») — збірник легендарних оповідань, складений у XIII ст. невідомим автором, який використав західні і східні літературні джерела. Східним слов'янам цей збірник став відомим у XVI—XVII ст.

С. 11. Насреддін Ходжа — образ народного мудреця й дотепника у фольклорі багатьох народів Сходу. Генетично анекдоти про Насреддіна сягають XI ст., в XIV—XV ст. вони циклізуються навколо його імені.

Сумцов Микола Федорович (1854—1922) — український і російський фольклорист, етнограф і літературознавець, член-кореспондент Петербурзької академії наук (з 1905 р.), дійсний член АН УРСР (з 1919 р.). Згадану І. Франком статтю М. Сумцова «К вопросу о влиянии греческого и римского свадебного ритуала на малорусскую свадьбу» надруковано в журн. «Киевская старина», 1886, кн. 1, с. 17—40; статтю «Научное изучение колядок и щедривок» — там же, кн. 2, с. 237—266.

Міллер Орест Федорович (1833—1889) — російський етнограф та філолог, представник міфологічної школи. Згадана праця О. Ф. Міллера «Опыт исторического обозрения русской словесности» (1863) вперше вводила до курсу історії російської літератури систематичне вивчення народної творчості.

Костомаров Микола Іванович (1817—1885) — український і російський ліберально-буржуазний історик, письменник, етнограф і публіцист, професор Київського та Петербурзького університетів.

С. 12. Веселовський Олександр Миколайович (1838—1906) — російський філолог, академік Петербурзької академії наук (з 1880 р.). Представник порівняльно-історичного методу в літературознавстві. Тут мова йде про працю «Румынские, славянские и греческие коляды», що увійшла як один з розділів до його монографії «Разыскания в области русского духовного стиха» («Сборник Отделения русского языка и словесности императорской Академии наук», т. 83, Спб., 1883).

Потебня Олександр Опанасович (1835—1891) — український і російський філолог. Йдеться про його працю «Обзор поэтитических мотивов колядок и щедривок», яка вийшла окремою книжкою під заголовком «Объяснения малорусских и сродных народных песен. II. Колядки и щедривки» (Варшава, 1887, 809 с.).

«Филологический вестник» — «Русский филологический вестник», науковий журнал, в якому публікувалися дослідження з мовознавства, народної поезії, давньоруської і слов'янських літератур; видавався в 1879—1915 рр. у Варшаві, в 1915—1917 рр.— у Москві.

Дашкевич Микола Павлович (1852—1908) — російський та український літературознавець і фольклорист, професор Київського університету, академік Петербурзької академії наук (з 1907 р.). Мова йде про надруковану в «Киевской старине» (1885, кн. 11, с. 524—532) рецензію М. Дашкевича на книжку Карла Абеля «Gross und Kleinrussisch. Aus Vorlesungen über vergleichende Lexicographie gehalten an der Universität Oxford von Dr. Carl Abel. Im Auftrage des Verfassers aus dem Englischen übersetzt von Rudolf Dielitz», Leipzig und Berlin, 1885.

Іванов Петро Васильович (1837—1927) — російський етнограф ліберально-буржуазного напряму. Тут ідеться про його матеріали «Знахарство, шептанье и заговоры (в Старобельском и Купянском уездах Харьковской губернии)», надруковані в «Киевской старине», 1885, кн. 12, с. 730—744.

Горленко Василь Петрович (1853—1907) — український письменник і літературний критик ліберально-буржуазного напряму, співробітник журналу «Киевская старина». Тут йдеться про його рецензію на працю Г. де Воллана «Угорусские народные песни» («Записки императорского Географического общества по отделению этнографии», т. 13, вып. 1, Спб., 1885), надруковану в журналі «Киевская старина», 1886, кн. 1, с. 168—172.

С. 13. Де Воллан Григорій — російський дипломат, мандрівник та етнограф. Видав збірник «Угорусские народные песни» та працю «Угорская Русь. Исторический очерк» (М., 1878).

25-ТА РІЧНИЦЯ СМЕРТІ ШЕВЧЕНКА ТА ЇЇ ВІДЗНАЧЕННЯ В ГАЛИЧИНІ

Вперше надруковано польською мовою у варшавському тижневику «Prawda», 1886, № 12, с. 137, під назвою «25-a rocznica śmierci Szewczenki i swiętowanie jej w Galicyi».

Подається за першодруком у перекладі.

«Prawda» — польський громадсько-політичний і літератур-

ний тижневик ліберально-буржуазного напряму. Видавався у Варшаві в 1881—1915 рр.

С. 14. «Просвіта» — культурно-освітня громадська організація, заснована 1868 р. у Львові.Спочатку діяльність «Просвіти» мала ліберально-буржуазний характер. З кінця XIX ст. ця організація стала осередком пропаганди ідей українського буржуазного націоналізму.

«Руська бесіда» — культурно-просвітницьке товариство західноукраїнської дрібнобуржуазної інтелігенції, утворене у Львові 1861 р. Мало свої філії в Галичині і на Буковині. 1862 р. у Львові при цьому товаристві було засновано український музично-драматичний театр, який під різними назвами існував до 1924 р.

«Академічне братство» — товариство студентів-українців, засноване 1882 р. у Львівському університеті. В умовах поневоленої Галичини діяльність товариства була спрямована проти національно-культурного гніту з боку габсбурзької монархії.

«Діло» — громадсько-політична газета ліберально-буржуазного, згодом буржуазно-націоналістичного напряму. Виходила у Львові з 1880 до 1939 р.

Белей Іван Михайлович (1856—1921) — український журналіст. На початку своєї діяльності стояв на прогресивних позиціях, був членом редакції журналу «Друг», у 1881—1882 р. редагував разом з І. Франком журнал «Світ». Пізніше (1884—1902) став редактором газети «Діло».

«Друг» — літературно-науковий журнал. Виходив у Львові в 1874—1877 рр. Спочатку мав «москвофільський» напрям. З приходом у його редакцію І. Франка (липень 1876 р.) став органом демократичної молоді.

«Москвофільство» — громадсько-політична течія на західноукраїнських землях у другій половині XIX — на початку XX ст., що об'єднувала частину духівництва і буржуазної інтелігенції, яка орієнтувалася на реакційні сили царської Росії. «Москвофіли» намагалися використати симпатії західноукраїнських трудящих до російського народу для прищеплення їм царсфільських поглядів і виступали за об'єднання всіх слов'янських народів під владою російського самодержавства, не визнаючи права на вільний розвиток українського народу і його культури. У часи громадянської війни 1918—1920 рр. «москвофіли» стали на шлях антирадянської боротьби, в 20—30-х роках підтримували окупаційний режим на західноукраїнських землях. Реакційну суть «москвофілів» викривали М. Г. Чернишевський, І. Я. Франко, М. І. Павлик та інші російські і українські прогресивні діячі. В. І. Ленін у статті «Як поєднують прислужництво реакції з грою в демократію?» дав нищівну оцінку «москвофілам», вказавши, що вони були підкуплені однією з найреакційніших партій Росії—кадетською партією (В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 26, с. 257—258).

«Світ» — щомісячний літературно-науковий і політичний журнал революційно-демократичного напряму, виходив у Львові в 1881—1882 рр. за активною участю І. Франка.

...видання збірки поезій Шевченка... — Не було здійснене. Пізніше, 1893—1898 рр., Наукове товариство імені Шевченка у Львові видало «Кобзар» у чотирьох частинах.

... відкритий лист...— Лист М. П. Драгоманова «25-litni rokowyny smerty Szewczenka a hałycki narodowci» був надрукований у польській робітничій газеті «Praca» (1886, № 3—4) українською мовою (латинським шрифтом) і в перекладі польською мовою в газеті «Kurjer Lwowski» (1886, № 62). У листі М. П. Драгоманов критикував «народовців» за їхні намагання підпорядкувати «політику русинів» інтересам австрійського уряду.

«Kurjer Lwowski» — польська щоденна ліберально-буржуазна газета, яка виходила у Львові з 1883 по 1926 р. В період, коли в ній співробітничав І. Франко (1887—1897), підтримувала польський і український демократичний рух у Галичині.

«Народовці», «народовство» — громадсько-політична і культурна течія буржуазно-націоналістичного напряму серед української буржуазної інтелігенції та духовенства в Східній Галичині, що виникла в 60-х роках XIX ст. На початку своєї діяльності «народовці» провадили культурницьку роботу (видавали журнали «Вечерниці», «Мета», «Нива» та ін., заснували український театр, Літературне товариство імені Шевченка). З кінця 70-х років основні програмні документи «народовців» набувають відверто націоналістичного спрямування. З початку 90-х років провідні діячі «народовства» стали на шлях підтримки цісарського уряду і польських реакційних кіл. У 1898 р. оформилися в «націонал-демократичну партію», яка 1918 р. була основною опорою контрреволюційного уряду ЗУНР. І. Франко та інші прогресивні діячі, беручи участь в окремих «народовських» виданнях 70—90-х років, не поділяли реакційної політичної програми «народовців» і піддавали її гострій критиці.

Пелеш Юліан (1843—1896) — уніатський єпископ, автор реакційних ортодоксально-богословських праць.

Ультрамонтанство — найреакційніший напрям у католицизмі, який підтримував зазіхання папства на втручання не тільки у церковні, а й у світські справи будь-якої держави.

[ПРИМІТКА ДО ВІРША М. О. НЕКРАСОВА «НА СМЕРТЬ ШЕВЧЕНКО»]

Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1886, № 6, с. 87. Підпис під приміткою: «*Редакція «Зорі»*. Своє авторство І. Франко засвідчує в «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.» (Львів, 1910, с. 328).

Подається за першодруком.

С. 15. ...повищу ... ще не напечатану поезію М. Некрасова... — Примітку І. Франка надруковано після відомого вірша М. О. Некрасова «На смерть Шевченко».

Буткевич Ганна Олексіївна (1823 або 1825—1882) — сестра і близький друг М. Некрасова.

ПРИЧИНКИ ДО ІСТОРІЇ РУСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ XVIII ВІКУ

Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1886, № 9, с. 155—156.

Подається за першодруком.

Давні тексти наводяться у транслітерації кириличними буквами при збереженні правопису, за яким подав їх І. Франко.

С. 16. Ездра — іудейський книжник V ст. до н. е., який належав до вавілонської іудейської общини. Йому приписуються чотири книги, що згодом увійшли до складу Біблії; дві перші з них — канонічні, третя і четверта — апокрифічні.

С. 17. Нестор (? — після 1113) — давньоруський письменник і літописець, чернець Києво-Печерського монастиря. Автор і упорядник «Повісті временних літ». Похований у Києво-Печерській лаврі.

«Бібліотека «Зорі» — книжкова літературно-наукова серія, яку видавав 1884—1885 рр. журнал «Зоря».

... тексти деяких оповідань ... — І. Франко має на увазі книжку «Матеріали до руської літератури апокрифічної. Зібрав д-р Ом. Калитовський» (Львів, 1884, 54 с.).

Макушев Вікентій Васильович (1837—1883) — російський філолог, професор Варшавського університету, автор праць про південнослов'янські літературні пам'ятки.

«Журнал министерства народного просвещения» — орган міністерства народної освіти. Виходив у Петербурзі в 1834—1917 рр. Публікував, зокрема, статті з усіх галузей науки, наукові праці та рецензії на художні твори.

Бібліотека Оссолінських — бібліотека при культурно-науковій і видавничій установі у Львові, відомій під назвою «Заклад народовий імені Оссолінських» («Оссолінеум»). Як і сама установа, була заснована польським істориком і бібліографом магнатом Юзефом Оссолінським у 1817 р.

Зубрицький Михайло (1856—1919) — український етнограф ліберально-буржуазного напряму.

С. 18. Порфирьев Іван Якович (1823—1890) — російський історик літератури, дослідник і видавець апокрифів («Апокрифические жития святых в глаголических списках. Сведения и замѣтки о малоизвестных и неизвестных памятниках», М., 1877; «Древние памятники русского письма и языка», Спб., 1882).

С. 19. Тихонравов Микола Савич (1832—1893) — російський літературознавець, професор Московського університету, академік Петербурзької академії наук (з 1890 р.), представник культурно-історичної школи в літературознавстві. Основні праці присвячені дослідженню давньої російської літератури.

ЮЗЕФ БОГДАН ЗАЛЕСЬКИЙ

Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1886, № 7, с. 117—118, № 8, с. 132—133.

Подається за першодруком.

«Української школі» в польській літературі І. Франко присвятив чимало статей, висвітлюючи це явище як один із помітних напрямів у польській літературі XIX ст., який сприяв зв'язкам з українською літературою. І. Франко чітко розрізняв у ньому прогресивні та консервативні тенденції. Стаття друкувалась як другий розділ «Очерків із історії слов'янських літератур», які журнал розпочав статтею Ф. Ржегоржа «Сватоплук Чех».

Ржегорж Франтішек (1857—1899) — чеський етнограф, письменник. У 1877—1890 рр. жив у Галичині.

С. 23. Залеський Юзеф Богдан (1802—1886) — польський поет, представник «української школи» в польській літературі; учасник польського визвольного повстання 1830—1831 рр.

Август (Augustus) Гай Октавій (63 р. до н. е.—14 р. н. е.) — римський імператор (27 р. до н. е.—14 р. н. е.), небіж Юлія Цезаря. Після вбивства Цезаря зосередив верховну владу в своїх руках.

С. 24. Косинський Криштоф (? — 1593) — гетьман українського реєстрового козацтва на початку 90-х років XVI ст. У 1592—1593 рр. очолив селянсько-козацьке повстання проти гніту польської і української шляхти. Влітку 1593 р. повстанські загони були розбиті під Черкасами; К. Косинський загинув у бою.

«Ukaranie» («Покарання») — поема Б. Залеського.

Pisma Bohdana Zaleskiego, wydanie zbiorowe, Lwów, 1877, т. 1, стор. 167.— Тут і далі І. Франко при цитуванні вказує том і сторінку за цим виданням.

С. 25. Лям Ян (1838—1886) — польський повістяр, сатирик, брав участь у польському визвольному повстанні 1863 р.

С. 28. Сагайдачний (Конашевич-Сагайдачний) Петро Кононович (? — 1622) — гетьман українського реєстрового козацтва. Під його керівництвом були здійснені походи проти султанської Туреччини і Кримського ханства.

Домбровський Ярослав (1836—1871) — польський революціонер-демократ, один із військових діячів Паризької Комуни 1871 р., був головнокомандуючим її збройними силами. Загинув на барикадах.

Чарнецький Стефан (1599—1665) — коронний гетьман Польщі, відомий, зокрема, своєю жорстокістю щодо українських народних мас.

...одного польського історика ...— Йдеться про Антонія Юзефа Ролле (1830—1894), польського буржуазного письменника й історика, автора творів про минуле України, виданих 1872—1893 рр.

Батий (Бату, ? — 1255) — монгольський хан, онук Чінгісхана. Засновник Золотої Орди (1242). Його завоювання поклали початок довголітнього монголо-татарського іга на руських землях.

Гіреї (Гереї) — династія татарських ханів у Криму в XVI—XVIII ст. Заснована Хаджі-Гіреєм, який 1549 р. проголосив незалежність Кримського ханства. В XVI — на початку XVIII ст. війська Гіреїв постійно чинили грабіжницькі напади на українські, російські, польські, молдавські землі.

...30-літня історія ...— Йдеться про період в історії Польщі між двома повстаннями — 1830—1831 та 1863—1864 рр., який відзначався напруженою національно-визвольною боротьбою.

С. 30. Терлецький Володимир Андрійович (1807—1888) — уніатський церковний діяч, засновник проватіканського «Східного товариства для справ Сходу й східної церкви». Учасник польського визвольного повстання 1830—1831 рр.; перекладав твори Богдана Залеського («Думи та думки», Перемишль, 1861, 92 с.)

С. 31. Семененко Петро (1814—1886) — учасник польського визвольного повстання 1830—1831 рр. Емігрувавши до Франції, разом з групою польських емігрантів організував чернечий орден «Змартвихвстанці».

«Змартвихвстанці» («Воскресенці») — польський католицький чернечий орден, заснований 1842 р. націоналістично настроєною частиною учасників польського визвольного повстання 1830—1831 рр., які емігрували до Франції.

Кайсевич Геронім (1822—1873) — учасник польського визвольного повстання 1830—1831 рр., пізніше один з організаторів католицького чернечого ордену «Змартвихвстанці».

Янський Богдан (1800—1840) — польський емігрантський діяч у Франції, один із засновників католицького чернечого ордену «Змартвихвстанці».

Люблінська унія — акт про об'єднання Великого князівства Литовського з шляхетською Польщею у федеративну польсько-литовську державу — Річ Посполиту. З його підписанням 28 червня 1569 р. під панування польсько-шляхетських загарбників підпала Правобережна і Лівобережна Україна.

С. 32. «Czas» — польська громадсько-політична газета консервативного напряму; виходила у Кракові протягом 1848—1934 рр., потім у Варшаві в 1935—1939 рр.

ПІСНЯ ПРО ЗНЕСЕННЯ ПАНЩИНИ

Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1886, № 12, с. 214—215.

Подається за першодруком.

С. 33. Подаємо тут слідуючу пісню...— Ця пісня близька до циклу пісень про скасування кріпаччини в Галичині після революції 1848 р. та в Росії 1861 р., зокрема до варіантів з зачином «Ой, летіла зозуленька».

С. 34. ... уділ поляків в угорській революції 1848—1849 ... — В результаті буржуазної революції в Угорщині 17 березня 1848 р. представниками ліберального дворянства був утворений перший національний угорський уряд, який здійснив ряд буржуазних реформ, але проводив великодержавну політику щодо неугорських національностей, у тому числі й поляків, які проживали на території Австро-Угорської держави.

НОВОНАЙДЕНІ ТВОРИ Т. ШЕВЧЕНКА

Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1886, № 12, с. 215.

Подається за першодруком.

С. 35. ... почалось печатання великоруських творів Шевченка ...— Йдеться про публікації під заголовком «Неизданные произведения Т. Г. Шевченко» в журн. «Киевская старина». Першою була надрукована поема «Слепая» («Киевская старина», 1886, кн. 6, с. 307—338).

... написана в самім початку 40-х років.— Поема «Слепая» написана 1842 р. в Петербурзі (лист

Т. Г. Шевченка до Я. Кухаренка від 30 вересня 1842 р.). Твір є свідченням раннього звернення українського поета до мови братнього російського народу.

Кухаренко Яків Герасимович (1800—1862) — український письменник і етнограф, генерал-майор, знайомий Шевченка.

... тільки в минувшім році в Петербурзі найшовся її рукопис... — Автограф поеми знайдено 1885 р. в Петербурзі в паперах М. Костомарова (зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР).

С. 36. Беренштам Вільям Людвігович (1839—1904) — український громадський діяч ліберально-буржуазного напряму, педагог, упорядник творів Шевченка, виданих 1883 й 1884 рр. в Петербурзі.

ОСИП-ЮРІЙ ФЕДЬКОВИЧ

(Кілька слів по поводу 25-літнього ювілею його літературної діяльності)

Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1886, № 13-14, с. 236—237.

Подається за першодруком.

С. 37. «Руська хата» — літературний альманах «народовців», що був виданий у 1877 р. у Львові — Чернівцях Данилом Млакою (літературний псевдонім українського письменника і композитора Сидора Воробкевича; 1836—1903).

С. 38. ... одному критикові ...— Під криптонімом Н. М. О., під яким виступав тоді Микола Михайлович Огоновський, 1881 р. в чернівецькому «Родимом листке», № 17, з'явилась стаття, автор якої, згадуючи між іншим і про Федьковича, твердив, що після перших вдалих виступів поет замовк уже назавжди. Цілком ймовірно, що в даному випадку І. Франко мав на увазі саме цю статтю.

С. 39. Дідицький Богдан Андрійович (1827—1909) — письменник і видавець у Галичині, один із діячів «москвофільського» табору, автор передмови «Слово от іздателя» до збірки «Поезії Іосифа Федьковича», ч. 1, Львів, 1862.

... переднього слова п[ана] Драгоманова ...— Йдеться про книжку: «Повісті Осипа Федьковича», К., 1876, з передмовою М. П. Драгоманова «Галицько-руське письменство».

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

[до збірки «Obrzędy i pieśni weselne ludu ruskiego we wsi Łolinie, powiatu Stryjskiego. Zebrała Olga Roszkiewicz, opracował Iwan Franko»]

Вперше надруковано польською мовою без підпису під назвою «Słowo wstępne» у кн.: «Zbiór wiadomości do antropologji krajowej», т. 10, 1886, с. 3—5. Збірка тоді ж була видана окремо під вже згаданою назвою (Krakow, 1886, 54 с.; «Słowo wstępne», с. 3—5).

Подається за першодруком у перекладі.

С. 40. Рошкевич Ольга (1859—1935) — близький друг І. Франка, з якою він тривалий час листувався і присвятив їй ряд ліричних поезій, керував її літературною (зокрема перекладацькою) працею.

«Погане весілля» («поганий понеділок») — обрядові дії, до яких вдаються тоді, коли молода не зберегла до шлюбу цноти.

Головацький Яків Федорович (1814—1888) — український поет, учений і педагог, один з діячів «Руської трійці». Тут ідеться про збірник «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» в чотирьох томах, виданий 1878 р. в Москві.

С. 41. Археографічна комісія — наукова установа, створена 1834 р. в Петербурзі при міністерстві народної освіти для видання історичних документів. Серед інших опублікувала багато джерел з історії України («Акты Западной России», «Акты Южной и Западной России» та ін.). У 1922 р. передана в АН СРСР.

С. 42. ... сервітутному процесі... — Сервітут (від лат. servitus — рабство, повинність, підлеглість) — обмежене право користування чужою річчю, зокрема право власника земельного наділу користуватися певними вигодами сусіднього земельного наділу. Тут ідеться про захоплення селянських земель.

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА В ГАЛИЧИНІ ЗА 1886 РІК

Вперше під назвою «Literatura rusińska w Galicyi za rok 1886» надруковано польською мовою в журн. «Prawda», 1887, № 2, с. 18—19; № 6, с. 66—67.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 44. Дідро Дені (1713—1784) — французький філософ-матеріаліст, просвітитель, письменник, ідеолог французької революційної буржуазії XVIII ст.

Лессінг Готхольд Ефраїм (1729—1781) — діяч німецького і європейського Просвітництва, теоретик мистецтва, публіцист і драматург.

«Бібліотека найзнаменитших повістей» («Бібліотека «Діла») — літературний книжковий додаток до газети «Діло». Протягом 1881—1891 рр. вийшло 35 томів (твори Гоголя, Тургенєва, Бальзака, Діккенса та ін.).

Шварц Амалія (1821—1871) — датська письменниця, поборниця жіночої емансипації, писала оповідання, романи, драми християнсько-моралізаторського змісту.

Фее (Фейле) Октав (1821—1890) — французький письменник. У серії «Бібліотека найзнаменитших повістей» 1881 р. було видано його повість розважального змісту «Любов убогого молодця».

Раймунд Голо — під цим псевдонімом друкувала свої твори німецька романістка Берта Фредеріх (1825—1882). У серії «Бібліотека найзнаменитших повістей» вийшли її повісті «В обороні честі» (1881) і «Міщанське плем'я» (1883).

Гіллерн Вільгельміна (1835—1916) — німецька письменниця. В серії «Бібліотека найзнаменитших повістей» вийшла її повість «Власними силами» (1886).

Оне Жорж (Онет Юрій; 1848—1918) — французький письменник. В серії «Бібліотека найзнаменитших повістей» вийшов його роман «Великий лім» (1887).

Шпільгаген Фрідріх (1829—1911) — німецький письменник, автор реалістичних романів, в основному соціально-політичного змісту. В окремих творах викривальні мотиви в дусі «об'єктивного реалізму» поєднуються з сентиментально-моралізаторськими нотами.

С. 45. Конисський Олександр Якович (1836—1900) — український письменник, публіцист, громадський діяч і педагог ліберально-буржуазного напряму. У ряді його творів, особливо в публіцистичних статтях, виявились буржуазно-націоналістичні погляди.

Мордовець (Мордовцев) Данило Лукич (1830—1905) — український та російський письменник, історик ліберально-буржуазного напряму.

У старому підвавельському місті ... — Йдеться про Краків.

Масляк Володимир Іванович (1858—1924) — український поет, прозаїк, публіцист ліберально-буржуазного напряму.

С. 49. Календарі «Просвіти» — ілюстровані щорічні видання товариства «Просвіта».

С. 51. ...кидає така строфа...— Далі І. Франко цитує у своєму перекладі польською мовою таке місце з вірша В. І. Масляка «Новий закон»:

«Прощай-но!»—говорить учений,
«Молися»,— духовник навчає.
Молився, трудився чимало,
Та долі у мене бог має.
Молитва — то нині порада,
А праця — блягерство незгоже;
Бо в світі днесь голос лунає:
«Най кожний торгує, як може».

С. 53. Цеглинський Григорій Іванович (1853—1912) — український письменник і критик, один з представників «народовства».

Біберович Іван (1854—1920) — український артист, директор театру «Руської бесіди» у 1881—1892 рр.

Гриневецький Іван (1850—1889) — український артист і режисер, у 1882—1889 рр. один з керівників театру «Руської бесіди».

Геллерт Христіан (1715—1769) — німецький письменник, представник бюргерського просвітництва, професор філософії у Лейпцігському університеті. У своїх творах пропагував релігійність, поміркованість та сімейну доброчинність.

ЯК ВИНИКАЮТЬ НАРОДНІ ПІСНІ

Вперше під назвою «Jak powstają pieśni ludowe» надруковано польською мовою у журн. «Ruch», 1887, зош. 4, с. 118—119; зош. 5, с. 145—147.

Подається за першодруком у перекладі.

«Ruch» — польський прогресивний двотижневий журнал, що виходив у 1887—1888 р. у Львові.

С. 57. Макферсон Джеймс (1736—1796) — англійський письменник, автор циклу поем «Твори Оссіана» (два томи, 1765), які він видав за твори стародавнього кельтського співця Оссіана.

Оссіан — легендарний воїн і бард кельтів, який, за легендою, жив у III ст. н. е. в Ірландії й оспівав подвиги свого батька Фінна (Фінгала) Мак-Кумхайла і його дружинників-феніїв (фіанів).

Персі Томас (1729—1811) — англійський фольклорист, який на основі знайденого ним давнього рукопису XVII ст., названого згодом «Рукопис Персі», склав і видав 1765 р. «Пам'ятки давньої англійської поезії», куди увійшли кращі зразки англійської народної поезії, а також поширені на той час літературні наслідування та фольклорні підробки.

Бюргер Готфрід Август (1747—1794) — німецький поет, один із виразників ідей літературного руху «Бурі і натиску», вважав народну поезію джерелом оновлення й демократизації німецького мистецтва.

С. 58. Фортіс Джованні-Баттіста (1741—1803) — італійський фольклорист і письменник.

Караджич Вук Стефанович (1787—1864) — сербський письменник, філолог, етнограф, основоположник сербської літературної мови, уклав збірник сербських народних пісень, який вийшов 1815 р. у Відні під назвою «Народна српска пѣснарица».

...чи він автентичний, чи фальсифікат... — Автентичність «Краледвірського» та «Зеленогірського» рукописів, начебто знайдених у 1817—1818 рр., а насправді написаних чеськими філологами і літераторами Вацлавом Ганкою (1796—1866) та Йосифом Ліндою (1793—1834) у 1819—1820 рр., як літературних пам'яток чеської старовини VIII—IX ст. була піддана сумніву ще 1850 р.

Церетелєв (Церетелі) Микола Андрійович (1790—1869) — український і російський фольклорист. Один із перших дослідників і видавців української народної поезії. Автор праць «Опыт собрания старинных малороссийских песеней» (1819), «О народных стихотворениях» (1827), які сприяли становленню вітчизняної фольклористики як науки.

Лукашевич Платон Якимович (близько 1806—1887) — український фольклорист і етнограф, видавець українських народних пісень. Видав збірку «Малороссийские та червонорусские народные думы и песни» (1836).

Гердер Йоганн Готфрід (1744—1803) — німецький філософ, письменник і фольклорист, представник просвітництва, укладач антології фольклору «Stimmen der Völkner in Liedern» («Голоси народів у піснях»).

Косове поле — місцевість у Югославії, де 15 червня 1389 р. відбулася битва між об'єднаними силами сербів і босняків та турецькою армією. Поразка, якої зазнали серби і босняки, поклала початок понад 400-річному гнобленню турками балканських слов'ян.

Енгель Йоганн-Хрістіан (1770—1814) — австрійський історик. Автор «Історії Галича і Володимира» (1792), «Історії України і українських козаків (1796). Намагався заперечити природність і плідність російсько-українських зв'язків.

Зоріан Доленга-Ходаковський (псевдонім Адама Чарноцького; 1784—1825) — польський фольклорист, етнограф і археолог. Записав понад 2000 українських народних пісень.

С. 59. Залеський Вацлав Міхал (літературний псевдонім — Вацлав із Олеська; 1799—1849) — польський фольклорист і етнограф. Видав двотомну збірку «Pieśni polskie i ruskie ludu galicijskiego» (1833).

Карпінський Францішек (1741—1825) — польський поет-сентименталіст, стилізував свої вірші під народні пісні.

Падура Тимко (1801—1871) — український і польський поет, представник «української школи» в польській літературі, який стилізував свої вірші під народні пісні.

«...святою скрижаллю, в якій народ зберігає свою звитяжну зброю...» — підрядковий переклад уривка з поеми А. Міцкевича (1799—1855) «Конрад Валленрод»:

O wieści gminna! Ty arco przymierza
Między dawnymi i młodszymi laty:
W tobie lud składa broń swego rycerza
Swych myśli przędzę i swych uczuć kwiaty.

Mickiewicz A.

Konrad Wallenrod. Pieśń wajdeloty.— Dzieła. Tom 2, Powieści poetyckie. S. W. Warszawa, 1955, s. 101.

Народне слово! Ти завіт священний
Для покоління давнього й нового,
В тобі й народу меч благословенний,
І пряжа дум, і цвіт чуття живого.

Міцкевич А.

Конрад Валленрод. Пісня вайделота. (Переклад М. Рильського).— У кн.: Вибрані твори. Т. 1. К., Держлітвидав України, 1955, с. 319.

С. 61. Кавчинський Максиміліан (1842 — ?) — польський філолог, доктор філософії, автор праць з історії польської, французької та античної літератур, прибічник «аристократичної школи» у фольклористиці.

С. 64. Словацький Юліуш (1809—1849) — польський поет, один з найвидатніших представників польського революційного романтизму.

ПОЛЬСЬКИЙ СЕЛЯНИН В ОСВІТЛЕННІ ПОЛЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

(«Placówka», powieść Bolesława Prusa, Warszawa, 1866)

Вперше під назвою «Chłop polski w świetle poezji polskiej («Placówka», powieść Bolesława Prusa») надруковано польською мовою в журн. «Ruch», 1887, № 9, 1 травня, с. 278—280; № 10, 15 травня, с. 306—309; № 11, 1 червня, с. 344—348; № 12, 25 червня, с. 375—376; № 13, 1 липня, с. 409—411.

В журналі «Przegląd tygodniowy życia społecznego, literatury, sztuk», 1887, № 25, 10 (11) травня, с. 298, суспільно-художньому тижневику прогресивного напряму, що виходив у Варшаві 1866—1905 рр., було вміщено відгук на першу частину статті. Автор відгуку закидає І. Франкові неповне висвітлення теми на тій підставі, що в статті говориться переважно про зображення в польській літературі тільки польського селянина. В журналі «Ruch» (Львів, 1887, № 11, с. 352) І. Франко опублікував відповідь на цей відгук, в якій підкреслив, що зовсім не ставив завданням «подати повну історію зображення селян у польській літературі».

Подається за першодруком у перекладі.

С. 66. Прус Болеслав (псевдонім Олександра Гловацького; 1847—1912) — польський письменник і публіцист. Учасник польського повстання 1863—1864 рр. У багатьох оповіданнях і повістях показав тяжке життя польських селян, викривав буржуазну мораль.

С. 67. Гощинський Северин (1801—1876) — польський поет-романтик прогресивного напряму, представник «української школи» в польській літературі; учасник польського визвольного повстання 1830—1831 рр.

Чайковський Міхал (1804—1886) — польський письменник консервативного напряму, один із представників «української школи» в польській літературі.

...після кривавих подій 1846 року...— Франко має на увазі збройні сутички (їх називали ще «мазурською різнею») під час повстання польських селян в Західній Галичині 1846 р.

Поль Вінценти (1807—1872) — польський письменник-романтик консервативного напряму, ідеалізував минуле польської шляхти.

Бервінський Рішард (1819—1879) — польський прогресивний письменник, учасник революційних подій 1848 р.

С. 68. Уейський Корнель (1823—1897) — польський поет-романтик прогресивного напряму. Його «Листи з-під Львова» відіграли помітну роль в ідейній боротьбі напередодні польського повстання 1863—1864 рр.

Коженьовський Юзеф (1797—1863) — польський письменник, один із зачинателів реалізму в польській літературі.

Захар'ясевич Ян Хризостом (1825—1906) — польський прогресивний письменник, публіцист, автор історичних та побутових повістей.

Дзержковський Юзеф (1807—1865) — польський прозаїк, драматург і журналіст демократичного напряму, жив у Галичині.

С. 69. Лепартович Теофіль (1822—1893) — польський поет прогресивного напряму, увійшов у літературу як співець недолі польського селянства під іменем «мазовецького лірника».

...підняли до найвищого ступеня поети з Литви й України.— Йдеться, очевидно, про А. Міцкевича, який народився на хуторі Заосся поблизу міста Новогрудка в Білорусії (колись ці землі вважались литовськими), та Ю. Словацького, який народився в місті Кременці на Україні.

«Позитивістська» школа, варшавський позитивізм — течія в польській суспільно-філософській думці 70—80-х років XIX ст., що являла собою реакцію на поразку повстання 1863—1864 рр. з боку ліберальних буржуазно-поміщицьких кіл. Більшість представників польської реалістичної літератури 70-х років, солідаризуючись із боротьбою варшавського позитивізму проти феодально-церковної реакції, підпадала під його вплив.

Конопніцька Марія (1842—1910) — польська письменниця.

С. 70. Літвос—літературний псевдонім польського письменника Генріка Сенкевича (1846—1916).

Оконський В. (справжнє ім'я та прізвище — Олександр Свентоховський; 1849—1938) — польський письменник, критик і публіцист ліберально-буржуазного напряму. Після 1905 р. перейшов до табору реакції.

...в «Картинках» Пруса ...— Йдеться про публіковані в кінці 70-х та у 80-х роках у польській пресі дуже популярні фейлетони Болеслава Пруса, який одним із перших серед польських письменників звернувся до життя робітників та селян, розвинув і збагатив глибоким психологічним аналізом польський соціальний роман.

...незважаючи на відхід такого визначного таланту, як Сенкевич ...— Центральний твір Генріка Сенкевича, трилогія «Вогнем і мечем» (1883—1884), «Потоп» (1884—1886), «Пан Володиєвський» (1887—1888), пройнятий ідеалізацією польської шляхти і не позбавлений націоналістичних настроїв, особливо у зображенні польсько-українських взаємин у XVII ст., в тому числі Визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького. Саме ці настрої Г. Сенкевича і має тут на увазі І. Франко.

С. 78. «Głos» — польський громадсько-політичний і науково-літературний журнал ліберально-буржуазного напряму, що виходив у Варшаві в 1886—1905 рр. З кінця 80-х років перейшов на позиції буржуазного націоналізму.

С. 87. Ожешко Еліза (1842—1910) — польська письменниця, учасниця польського визвольного повстання 1863—1864 рр. З симпатією ставилась до української літератури, підтримувала дружні творчі контакти з І. Франком.

С. 90. Ценглевич Каспер (1807—1886) — польський революційний діяч періоду революції 1848 р., писав вірші революційного змісту польською і українською мовами.

УКРАЇНСЬКА АЛЬМАНАХОВА ЛІТЕРАТУРА

Вперше під назвою «Rusińska literatura albumowa» надруковано польською мовою в журн. «Prawda», 1887, № 22, с. 260—261; № 24, с. 284—285; № 27, с. 320—321.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 95. Партицький Омелян (1840—1895) — український філолог, історик і педагог спочатку ліберально-буржуазного, а з кінця 80-х років буржуазно-націоналістичного напряму. Видавець і редактор журналу «Зоря» (1880—1885).

Товариство імені Шевченка — Літературне товариство ім. Т. Шевченка, засноване 1873 р., на основі якого 1893 р. виникло Наукове товариство імені Шевченка у Львові. Передові діячі української культури і науки в певні періоди надавали прогресивного характеру діяльності окремих секцій та комісій товариства. На багатьох суспільствознавчих виданнях товариства негативно позначився вплив буржуазно-націоналістичних концепцій М. Грушевського, який в 1897—1913 рр. був його головою.

С. 96. «Правда» — літературно-науковий і політичний журнал «народовців», що виходив у Львові у 1867—1898 рр., у ранній період мав консервативний напрям, а з кінця 1870-х років став буржуазно-націоналістичним виданням.

«Дністрянка» — літературний альманах, виданий Академічним гуртком у Львові 1876 р.

...брати Барвінські ...— йдеться про Володимира Григоровича Барвінського (літературні псевдоніми — Василь Барвінок, Ришмидинов та ін; 1850—1883) — українського буржуазного письменника, критика і публіциста, редактора «народовських» органів: журналу «Правда» (1876—1880) і газети «Діло» (1880—1883), та про його брата — Олександра Григоровича Барвінського (1847—1926) — українського буржуазно-націоналістичного діяча та історика літератури.

Барвінок Ганна — літературний псевдонім Олександри Михайлівни Білозерської-Куліш (1828—1911), української письменниці ліберально-буржуазного напряму.

Шрам Наум — літературний псевдонім Григорія Івановича Воробкевича (1838—1884), поета, автора стилізованих під народну поезію історичних дум та ліричних віршів.

Устиянович Корнило Миколайович (1839—1903) — український художник і письменник ліберально-буржуазного напряму.

С. 97. Так звані соціалістичні процеси ...— Йдеться про суд 14 січня 1878 р. над заарештованими в січні—червні 1877 р. І. Франком, М. Павликом, О. Терлецьким, на якому Франко був засуджений до ув'язнення на шість тижнів та штрафу за поширення забороненої літератури.

«Громадський друг» — літературний і політичний журнал революційно-демократичного напряму, який видавали у Львові 1878 р. І. Франко та М. Павлик.

«Дзвін» — збірник революційно-демократичного напряму, виданий І. Франком та М. Павликом після закриття «Громадського друга» в 1878 р. як його продовження.

«М о л о т» — літературно-громадський збірник революційно-демократичного напряму. Видали у 1878 р. у Львові М. Павлик та І. Франко як продовження журналу «Громадський друг» та збірника «Дзвін».

С. 98. «Д р і б н а б і б л і о т е к а» — видання перекладних творів художньої і наукової літератури, що його здійснювали І. Франко, М. Павлик, І. Белей у 1878—1880 рр. Вийшло 14 випусків.

Г е к к е л ь Ернест (1834—1919)—німецький біолог-еволюціоніст, пропагандист дарвінізму, був стихійним матеріалістом. У «Дрібній бібліотеці» в перекладі І. Франка у 1879 р. була видана праця Геккеля «Звідки і як взялася людина на Землі».

Г е к с л і Томас Генрі (1825—1895) — англійський біолог, представник природничо-наукового матеріалізму, один з перших популяризаторів дарвінізму. У «Дрібній бібліотеці» у перекладі І. Франка була видана його праця «Білковина» (Львів, 1879).

Л а в л ь е (Лавеле) Еміль Луї Віктор де (1822—1892) — бельгійський буржуазний економіст, історик, публіцист. У «Дрібній бібліотеці» у перекладі І. Франка була видана його праця «Власність грунтова і її історія» (Львів, 1879).

Р о м а н ч у к Юліан (1842—1932) — український буржуазно-націоналістичний діяч, один із лідерів «народовців».

«Б а т ь к і в щ и н а» — громадсько-політична газета, виходила у Львові у 1879—1896 рр., призначалася переважно для селян. Спочатку мала ліберально-буржуазне, а в 1889 р., коли в ній співробітничав М. Павлик, демократичне спрямування. Пізніше, коли редактором її був Ю. Романчук, набрала виразного буржуазно-націоналістичного характеру.

. . . з і с т а р о ю п а р т і є ю «С л о в а» . . .— Йдеться про «москвофілів», органом яких була газета «Слово».

«С л о в о» — громадсько-політична і літературна газета монархічно-клерикального напряму, орган «москвофілів». Виходила у Львові 1861—1887 рр.

С. 99. . . . п р о ц е с О л ь г и Г р а б а р і т о в а р и ш і в.— Йдеться про політичний процес групи українських громадських діячів (1882), звинувачених у державній зраді, але виправданих судом.

«В а т р а» — літературно-науковий збірник, виданий 1887 р. у Стрії Василем Лукичем (В. Левицьким) і присвячений пам'яті Т. Г. Шевченка та 25-річчю літературної діяльності Ю. Федьковича.

Л у к и ч Василь — літературний псевдонім Володимира Лукича Левицького (1856—1938), українського літературно-громадського діяча ліберально-буржуазного напряму і видавця в Галичині.

«Ж і н о ч и й а л ь м а н а х» — альманах вийшов під назвою «Перший вінок» у Львові в 1887 р. Видали його Наталя Кобринська й Олена Пчілка з допомогою І. Франка.

К о б р и н с ь к а Наталя Іванівна (1855—1920) — українська письменниця і громадська діячка демократичного напряму, один з організаторів жіночого освітнього і громадського руху в Галичині. Альманах «Перший вінок», проаналізований І. Франком у цій статті, містив її перший літературний твір «Шумінська» (названий у наступних редакціях «Дух часу»), оповідання «Судія» й статті з жіночого питання в Галичині.

Пчілка Олена (Ольга Петрівна Косач, 1849—1930) — українська письменниця, мати Лесі Українки, сестра М. Драгоманова, член-кореспондент АН УРСР (з 1927 р.).

«Січ» — організація студентів-українців Віденського університету, що виникла в кінці 60-х років XIX ст. В різні часи до неї входили демократично настроєні представники студентства (О. Терлецький, Марко Черемшина та ін.). Пізніше перетворилася на буржуазно-націоналістичну організацію.

... до видання альманаху в пам'ять 20-ї річниці свого існування ... — Цей альманах не вийшов.

С. 100. *... оповідання Мирного...* — У «Ватрі» було опубліковано оповідання Панаса Мирного «Лови».

С. 102. *... праці про духовні вірші на Україні в XVII і XVIII ст.* — Йдеться про порівняльно-історичну розвідку М. Драгоманова «З історії вірші на Україні», написану 1886 р. («Ватра»).

Кравченко Уляна (літературний псевдонім Юлії Юліївни Шнайдер; 1860—1947) — українська поетеса демократичного напряму, на формування якої великий вплив мав І. Франко. Брала участь у жіночому русі в Галичині. В альманасі «Ватра» опубліковано два її сонети.

Маковей Осип Степанович (1867—1925) — український письменник, критик, публіцист і громадсько-культурний діяч демократичного напряму. В альманасі «Ватра» за підписом «М-ей» надруковано його вірш «Думка».

С. 103. Народну казку ... дав пан Нечуй-Левицький.— Йдеться про оповідання «Два брати», надруковане в альманасі «Ватра» з підзаголовком «Казка Івана Нечуя-Левицького».

Лучаківський Володимир (1839—1903) — адвокат, культурно-освітній діяч ліберально-буржуазного напряму.

Гетьманець — літературний псевдонім М. П. Старицького. В альманасі «Ватра» опубліковано два його вірші — «Тяжко дивитись» і «Край могили».

С. 104. Сивенький — один з літературних псевдонімів Володимира Івановича Самійленка (1864—1925), українського письменника і перекладача. В альманасі «Ватра» опубліковано його сатиричний вірш «Ельдорадо».

Чайченко В.— один з літературних псевдонімів Бориса Дмитровича Грінченка (1863—1910) — українського письменника, публіциста, літературознавця та етнографа ліберально-буржуазного напряму.

Огоновський Омелян Михайлович (1833—1894) — історик української літератури буржуазно-націоналістичного напряму, професор Львівського університету. Тут ідеться про його рецензію «Юрій Горовенко. Хроніка з смутного часу Красюченка».

Красюченко — один з літературних псевдонімів О. Я. Конисського.

С. 105. *... в одній з попередніх моїх статей ...* — Йдеться про статтю «Literatura rusińska w Galicji za rok 1886», яка публікується в цьому томі.

С. 106. Озаркевич Іван Григорович (1826—1903) — український культурно-громадський діяч і письменник ліберально-

буржуазного напряму, був депутатом галицького сейму і австрійського парламенту.

«Товариство руських женщин у Станіславі», «Товариство руських жінок», або «Жіноче товариство» — культурно-освітня організація в Галичині, заснована Н. Кобринською у 1884 р. Ідеї жіночої емансипації обговорювались товариством в альманасі «Перший вінок» (1887), у трьох випусках альманаху «Наша доля» (1893, 1895, 1896), у двох випусках альманаху «Жіноча бібліотека» (1912).

С. 108. Оглядом змістуцього альманаху... займемося в наступній статті. — Про альманах «Перший вінок» І. Франко протягом першої половини 1887 р. писав ще тричі (див.: «Ruskie album kobiece», «Ruch», Lwów, 1887, № 6; «Perszyj winok», «Kraj», Петербург, 1887, № 26; у скороченому варіанті ця рецензія була надрукована у газеті «Kurjer Lwowski», 23 czerwca 1887 г.).

«Краj» — польська громадсько-політична газета проурядового напряму. Виходила в Петербурзі 1882—1909 р.

ПИСЬМО ДО РЕДАКЦІЇ

Вперше надруковано в журн. «Зоря», 1887, № 15—16, с. 271.

Подається за першодруком.

В 11-му номері журналу «Зоря» за 1887 рік було вміщено рецензію Г. Цеглинського на літературний збірник «Ватра», виданий у 1887 р. в Стрії. В ній, розглядаючи оповідання «Місія», рецензент безпідставно закидає його авторові — І. Франкові — суб'єктивно-тенденційне осмислення життя і так зване «натуралістичне фантазування». Перед тим редакція «Зорі» не прийняла до публікації це оповідання. «Письмо до редакції» власне є відповіддю рецензентові.

С. 109. Брандес Георг (1842—1927) — датський історик літератури, автор праці «Найголовніші течії в європейській літературі XIX ст.» (1872—1890), досліджень творчості видатних діячів світової літератури і культури, серед них Е. Золя.

С. 110. ...деякі події з 1846—[18]47 року на Мазурщині. — Йдеться про події, пов'язані з антифеодальним повстанням польських селян 1846 р. в Західній Галичині (в оповіданні І. Франка «Місія» вони згадуються як «різня 1846 р.»).

«Dziennik literacki» — польський літературний журнал демократичного напряму, виходив у Львові протягом 1852—1854 та 1856—1870 рр.

КАРОЛЬ ГЕДЕКЕ

Вперше некролог надруковано польською мовою без підпису 31 жовтня 1887 р. в газеті «Kurjer Lwowski».

Подається за першодруком у перекладі.

С. 112. Ган Генріх-Вільгельм (1795—?) — власник придворної друкарні в Ганновері та Лейпцігу, видавець історичних та філологічних праць.

«Король Кодрус» — в оригіналі: «König Kodrus, eine Missgeburt der Zeit», 1839.

«Життєпис Кнігге» — в оригіналі: «A. Freiherr Knigge. Sein Leben und seine Schriften».

Кнігге Адольф (1752—1796) — німецький письменник, автор відомої у свій час книжки «Про відносини між людьми», яку називали «зведенням законів практичної життєвої мудрості», а також ряду прозових і драматичних творів.

С. 113. Брант Себастьян (близько 1458—1521) — німецький письменник-гуманіст, професор юридичних наук Базельського університету. У 1494 р. вийшла друком його книжка віршованих сатир «Корабель дурнів», які висміюють вади феодального суспільства.

Котта — родина німецьких видавців. Кілька поколінь Котта займалися видавничою справою з 1640 р. до 1889 р. Потім їхня фірма перейшла до братів Кренер.

Гейбель Емануель (1815—1884) — німецький письменник, перекладач, філолог. Автор кількох збірників ліричних віршів. Найбільший інтерес становлять його філологічні дослідження і переклади.

СТЕП

Херсонський белетристичний збірник

Херсон, 1886. Друк. у Петербурзі, 1886

Вперше під назвою «Step», chersonskyj belletrystycznyj sbirnyk, Cherson, 1886» надруковано польською мовою в журн. «Prawda», 1887, № 49.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 114. Ганенко Марія — маловідома українська письменниця XIX ст.

Русов Олександр Олександрович (1847—1915) — земський статистик, український фольклорист, етнограф і громадський діяч ліберально-буржуазного напряму.

Марковнч Олена — маловідома українська письменниця XIX ст.

К. Шрам — псевдонім маловідомого українського письменника XIX ст. Костя Антоновича Іващенка.

С. 115. Й. Карпенко — літературний псевдонім Івана Карповича Тобілевича (1845—1907).

М. Заволока — літературний псевдонім М. С. Грушевського (1866—1934), українського історика, одного з ідеологів та лідерів українського буржуазного націоналізму кінця XIX — початку XX ст. Виступав і як автор посередніх художніх творів.

ПЕРЕДМОВА

[до видання «Вільгельма Телля» Ф. Шіллера. Драма в п'яти діях. Переклав з німецької Володимир Кміцикевич]

Вперше надруковано в кн.: Вільгельм Тель. Драма в п'яти діях Фрідріха Шіллера, з німецького переклав Володимир Кміцикевич, Львів, видання «Академічного братства», 1887, с. 3—12.

Подається за першодруком.

С. 117. ...договорами в Кампоформіо (1797) і Люневілі (1801) ...— Кампоформійський мир, підписаний 17 жовтня 1797 р. поблизу італійського села Кампоформіо між Францією і Австрією. Люневільський мир між Францією і Австрією був укладений 9 лютого 1801 р. у французькому місті Люневілі після поразки австрійських військ 1800 р. при Мареніго та Гогенліндені. Ця угода підтверджувала умовн Кампоформійського миру.

... деякі німецькі князі (як баварський)... — Ідеться про баварського курфюрста Максиміліана IV Йосифа (1756—1825), який завдяки союзу з Бонапартом став 1799 р. курфюрстом, а 1801 р. королем баварським під іменем Максиміліана I Йосифа.

Кронес фон Мархланд Франц (1835—1902) — австрійський історик, автор «Історії Австрії нового часу».

С. 118. Віланд Христофор Мартін (1733—1813) — німецький письменник-просвітитель і перекладач.

Сталь-Гольштейн Анна-Луїза-Жермен де (1766—1817) — французька письменниця і теоретик літератури, автор книжки «Про Германію», 1810, в якій багато говориться про німецьку літературу, зокрема про Гете і Шіллера.

Ліппе-Детмольд — князівство, що входило до складу Німецької імперії. Франко має на увазі родину князів, що володіли Ліппе-Детмольдом.

Рейс-Грейц-Шлейц — німецьке князівство. Франко має на увазі родину князів, що володіли цим князівством.

Зеймс (Зоймс) Іоганн Готтфрід (1763—1810) — німецький поет і публіцист, автор книжки «Апофегми» (моральні сентенції і думки).

С. 119. «Sturm und Drang» («Буря і натиск») — літературний рух у Німеччині другої половини XVIII ст., який став виявом протесту найрадикальнішої частини третього стану проти феодалізму і певною мірою проти великої буржуазії.

«Räuber» і «Cabale und Liebe» («Розбійники», 1781; «Підступність і кохання», 1784) — ранні драми Ф. Шіллера.

... «Інтригах і любові» ... — Йдеться про п'єсу Шіллера «Підступність і кохання».

«Димитрій Самозванець» — незакінчена драма Ф. Шіллера «Димитрій» (1805), яка у щоденникових записах письменника мала назву «Криваве весілля в Москві».

С. 120. Руссо Жан-Жак (1712—1778) — французький філософ-просвітитель, письменник і педагог. Тут ідеться про погляди Ж.-Ж. Руссо, викладені ним у праці «Про суспільний договір, або Принципи політичного права» (1762).

Шерер Вільгельм — німецький філолог, виступав за застосування у філології методів точних наук. Йому належить помітна в літературознавстві XIX ст. праця «Історія німецької літератури», 1880—1883.

Пікард Луї Бенуа (1769—1828) — французький письменник, директор паризької Великої опери.

Кернер Хрістіан-Готтфрід (1756—1831) — німецький письменник, за фахом юрист. В домі Кернера, у Дрездені, Шіллер написав «Дона Карлоса».

С. 121. Паллеске Еміль (1823—1880) — німецький письменник і актор, автор книжки «Життя Шіллера».

Чуді Егідій (1505—1572) — швейцарський історик і географ, діяч європейського Відродження. Його хроніка, згадана в статті І. Франка, багата на сюжети, які пізніше оброблялися різними західноєвропейськими письменниками.

Сімрокк Карл (1802—1876) — німецький поет, перекладач і філолог, автор праці «Німецька міфологія».

С. 122. Лілієнкрон Рокус Фрайгер (1820—1912) — німецький професор університетів у Кілі та Ієні. В 1865—1869 рр. видав «Історичні народні пісні німців від XIII до XVI століття».

Рохгольц Ернст-Людвіг (1809—1896) — німецький дослідник народних легенд. Його праця «Тель і Геслер в легенді та історії» побачила світ у 1877 р.

Дюнцер Генріх (1813—1901) — німецький філолог і історик літератури. Його «Пояснення до німецьких класиків» виходили окремими випусками, починаючи з 1855 р.

ГАЙОТА. «НОВЕЛИ»

Вперше надруковано польською мовою в журн. «Ruch», 1888, № 1, с. 24.

Подається за першодруком у перекладі.

С. 123. Гайота (справжнє ім'я та прізвище — Гелена-Яніна Рогозінська; 1862—1927) — польська письменниця і перекладачка. Авторка повістей «Блудне коло» (1887), «Як тінь» (1895), «Їхній син» (2 томи, 1894), збірників оповідань та поезій. В результаті поїздок в Африку видала збірник нарисів «З далеких країв» (1893).

Жупанський Ян Константин (1801—1883) — польський публіцист, журналіст, засновник книгарні у Познані (1838), видавець, за професією юрист.

Геуман Карл (1793—1862) — німецький видавець.

«Ханжа» — тобто п'єса «Мізантроп» Ж. Мольєра (поставлена 1666, видана 1667 р.).

«Шалений Орланд» — мається на увазі «Несамовитий Роланд» (1516) італійського поета Людовіко Аріосто (1474—1533).

«Натан-мудрець» — драма Г. Е. Лессінга.

С. 125. Сю Ежен (справжнє ім'я та прізвище Марі Жозеф Сю; 1804—1857) — французький письменник, представник так званого натуралізму в літературі. К. Маркс назвав Ежена Сю сентиментально-міщанським соціал-фантазером. Саме цю міщанську сентиментальність має на увазі І. Франко.

НАРИСИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ГАЛИЧИНІ

Вперше під назвою «Szkice z dziejów literatury rusińskiej w Galicji» надруковано в журн. «Głos» (Варшава), 1888, № 2, с. 14—15; № 4, с. 42—43; № 5, с. 52—53; № 12, с. 137—138.

У листі до М. Драгоманова від 19 березня 1888 р. І. Франко, розпитуючи про новий російський журнал «Пантеон литературы»,

додає, що «хотів би, коли се буде можливо, заслати туди в російськім переводі свої очерки з історії руської літератури в Галичині, котрі мені попаскудила редакція «Głosu», викидаючи цитати і даючи текст з великими похибками друкарськими». На жаль, цей задум Франка лишився нереалізованим, рукопис нарисів не зберігся, тому відтворити первісний текст статті немає можливості.

Подається в перекладі за першодруком.

С. 130. Ліковський Едвард (1836—1915) — польський архієпископ, історик церкви. Йдеться про його книжку «Dzieje kościoła uniackiego na Litwie i Rusi w XVIII i XIX w. uważane głównie ze względu przyczyny jego upadku», Poznań, 1880.

Калінка Валер'ян (1826—1886) — польський реакційний історик, публіцист, один із засновників краківської історіографічної школи. Йдеться про його працю «Sejm czteroletni» (1880).

С. 131. Капітул — тут: колегія духовних осіб при львівському уніатському архієпископі.

... спогади Карпінського ... — Йдеться про спогади Францішка Карпінського «Historia mego wieku i ludzi, z którymi żylem (tzw. Pamiętniki). Pisana przez kilkanaście, zamknięta ostatecznо w 1849», де, зокрема, з симпатією розповідається про Олексу Довбуша.

Шумлянський Онуфрій — перемишльський уніатський єпископ в 1746—1762 рр.

С. 132. ... книжечку надзвичайно цікавих апокрифічних легенд ... — Ці апокрифи опубліковано у вид.: Калитовський О. Матеріали до руської літератури апокрифічної, Львів, Бібліотека «Зорі», 1884.

«Пісньо світі» — цей вірш І. Франко опублікував у журн. «Киевская старина», 1889, кн. 3, с. 741—744. Друкується у цьому томі.

С. 133. Марія-Тереза (1717—1780) — ерцгерцогиня австрійська, королева Угорщини і Чехії, імператриця «Священної римської імперії» (1765—1780); провадила курс на централізацію підлеглих земель. Під впливом селянської боротьби в Чехії видала указ, що обмежував панщину до трьох днів на тиждень.

Йосиф II (1741—1790) — співправитель Марії-Терези (1765—1780), імператор «Священної римської імперії» (1780—1790). Прибічник освіченого абсолютизму. За його правління католиків і протестантів було урівняно в правах, а церкву підпорядковано інтересам держави. Так званими «йосифінськими» патентами було введено деякі пільги для селян та обмежено права поміщиків щодо кріпаків.

... скасування кріпацтва ... — Йдеться про захід уряду Йосифа II 1786 р., яким скасовувалась особиста залежність селян Східної Галичини від поміщиків; 1790 р. права поміщиків на селян були поновлені і остаточно ліквідовані під час реформи 1848 р. У Франка в даті очевидна описка.

С. 134. Лодій Петро Дмитрович (1764—1829) — український і російський філософ-просвітитель, професор Львівського, Краківського і Петербурзького університетів.

Тутолмін Тимофій Іванович (1739—1809) — генерал, з 1796 р. генерал-губернатор Волинського і Подільського генерал-губернаторства, з 1809 р. голова державної ради при Олександрі I.

С. 135. ... від зв'язку з російськими уніа-

тами ...— І. Франко має тут на увазі українців греко-католицького (уніатського) віросповідання з Холмщини, яка після третього поділу Польщі ввійшла до складу Росії, в той час як Східна Галичина з 1772 р. належала до Австрійської імперії.

Ангелович Антон (1756—1814) — перемишльський і львівський (з 1807 р.) митрополит. Ректор Львівського університету (з 1796 р.).

Яхимович Григорій (1792—1863) — церковний діяч, у 1860—1863 рр. львівський митрополит; професор Львівського університету.

Литвинович Спиридон Ілліч (1810—1869) — уніатський церковний діяч, у 1863—1869 рр. львівський митрополит.

Левицький Михайло (1774—1858) — перемишльський єпископ, у 1815—1858 рр. львівський митрополит.

Сембратовичі: Йосип (1821—1900) — галицький митрополит у 1870—1882 рр.; Сильвестр (1836—1898) — галицький митрополит у 1885—1898 рр., кардинал.

Гарасевич Михайло (1763—1836) — уніатський діяч та історик церкви.

«Dziennik patriotycznych polityków we Lwowie» — польська щоденна політична газета клерикально-австрофільського спрямування. Виходила у Львові у 1792—1797 рр.

У своїй праці ...— Йдеться про працю М. Гарасевича «Annales eclesiae ruthenae, gratiam et communionem cum s. Sede Romana pabentis, ritumque Graeco-Slawicum obserwantis, cum singulari respectu ad diodeceses ruthenas Leopoliensem, Premisliensem et Chelmensem» («Літописи руського духівництва...»), написану в 30-х роках XIX ст. (вийшла друком у Львові 1862 р.).

...видана вона була лише через чверть століття ...— Видання праці М. Гарасевича здійснив уніатський священик «москвофіл» Михайло Малиновський (1812—1894), який зробив у рукописі окремі доповнення та написав передмову.

С. 136. Могильницький Іван (1777—1831) — український культурно-освітній та церковний діяч. Автор першої в Галичині граматики української мови, укладач хрестоматії української літератури (в рукописі).

Копітар Варфоломій (1780—1844) — словенський філолог-славіст, просвітитель. Хранитель, а з 1844 р. директор Віденської бібліотеки.

С. 137. ... професор української літератури ...— Йдеться про Степана Осиповича Смаль-Стоцького (1859—1938) — мовознавця, літературознавця і культурно-освітнього діяча буржуазно-націоналістичного спрямування, професора Чернівецького університету.

С. 141. ... напише про цей момент ...— І. Франко цитує статтю «Die Züstände der Russinen in Galizien», опубліковану Я. Головацьким під псевдонімом «Гаврило Русин» в німецькому науковому журналі «Jahrbücher für slavischer Literatur, Kunst und Wissenschaft» (Лейпціг), 1846, № 9; див. окремий відбиток: «Züstände der Russinen in Galizien. Ein Wort zur Zeit von einem Russinen», 1846, с. 11.

«Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft»—німецький науковий жур-

нал консервативного спрямування, виходив у Лейпцігу в 1843—1848 рр.

Анквіч Анджей Алоїз (1774—1838) — львівський католицький архієпископ у 1814—1833 рр. З 1817 р. був першим ректором відновленого Львівського університету.

Гауер Францішек Серафім (1777—1882) — австрійський реакційний політичний діяч, в 1815—1822 рр. губернатор Галичини.

С. 142. ... грунтовною розвідкою про значення церковної мови для галицьких українців ...— Ця розвідка І. Могильницького лишилася в рукописі і лише 1829 р. в розширеному варіанті була видрукувана польською мовою під назвою «O języku ruskim przez Jana Mogilnickiego» в журн. «Czasopismo naukowe księgozbioru publicznego imienia Ossolińskich», zeszyt III, c. 56—87.

«Czasopismo naukowe księgozbioru publicznego imienia Ossolińskich» — науковий журнал, який виходив у 1828—1834 рр. у Львові.

... передрук російського вірша Державіна ...— Йдеться про видання: Державин Г. Р. Бог. Ода... на русском, польском и немецком языке. Львів, 1830.

... переклад німецького вірша — Йдеться про виданий Й. Левицьким у Відні 1822 р. переклад вірша невідомого німецького автора «Heim Wehn!». Одна із трьох частин цього перекладу мала назву «Домоболие проклятых».

Левицький Йосип (1801—1860) — український письменник і культурний діяч-клерикал, автор граматики української мови («Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galicien», Przemysl, 1834).

С. 143. Леопольд II (1747—1792) — австрійський імператор, імператор Священної Римської імперії (1790—1792). У політиці спирався на найреакційніші верстви вищого дворянства.

Франц I (1768—1835) — австрійський імператор (1792—1835), останній імператор Священної Римської імперії. Один з ініціаторів походу європейських монархій проти французької буржуазної революції. Посилив у країні поліцейський режим.

Віденський конгрес — конгрес 1814—1815 рр., яким завершилась війна європейських держав проти наполеонівської Франції. На ньому було укладено угоди, спрямовані на придушення революційного руху, на узаконення територіальних претензій переможців.

С. 144. Ягич Ватрослав Ігнатій (Гнат Вікентійович; 1838—1923) — професор славістики Віденського університету, засновник європейської школи філологів-славістів.

...наукове листування між Добровським і Копітаром ...— Мається на увазі видання «Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar, 1808—1828», Wien, 1885.

Добровський Юзеф (1753—1829) — чеський філолог, один із засновників слов'янознавства, діяч національного відродження.

С. 145. Шафарикова історія слов'янських літератур — тобто «Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten» («Історія слов'янських мов та літератур усіма наріччями», 1826) чеського та словацького філолога

й історика, діяча чеського і словацького відродження Павла Йосефа Шафарика (1795—1861), який прихильно ставився до розвитку української культури.

«Wiener Literaturzeitung» — літературно-наукова газета, яка у 1800—1834 рр. виходила у Відні.

Оссолінський Юзеф Максиміліан (1748—1826) — польський граф, галицький політичний діяч, письменник і бібліограф, засновник наукового осередку із друкарнею та фундаментальною науковою бібліотекою (1817) у Львові.

Бандтке Єжи Самуель (1768—1835) — польський історик, мовознавець і бібліограф, з 1811 р. директор Ягеллонської бібліотеки.

Лінде Самуель Богуміл (1771—1847) — польський лексикограф. Один із організаторів і директор Публічної бібліотеки при Варшавському університеті, укладач «Słownika języka polskiego» (t. 1—6, 1807—1814).

Ганush Ігнатій Ян (1812—1869) — чеський історик, професор Львівського, Оломоуцького та Краківського університетів.

Коубек Ян Православ (1805—1854) — чеський поет і вчений, професор Празького університету. Живучи деякий час у Львові, збирав українські народні пісні.

«Rozmaitości» — літературний додаток до львівської монархічно-клерикальної газети «Gazeta Lwowska». Виходив у 1817—1859 рр.

Мавр с (точніше — Маус) Юзеф (1774—1822) — професор загальної історії Львівського університету, один із видавців альманаху «Pielgrzym Lwowski».

«Pielgrzym Lwowski» («Der Pilger von Lemberg») — польський календар, який у 1822—1823 рр. виходив польською та німецькою мовами у Львові. У ньому друкувалися, зокрема, статті про фольклор, тексти українських і польських пісень в оригіналі і в перекладі.

Стронський Франтішек (1803—1865) — професор філософії, а згодом бібліотекар Львівського університету.

Кунзек — очевидно, Август Кунзек (1795 —?), професор фізики Львівського і Віденського університетів.

Бродзінський Казимеж (1791—1835) — польський прогресивний поет і критик, професор історії літератури Варшавського університету.

Гютнер Кароль Йосеф (1793—1822) — професор статистики Львівського університету, один із видавців альманаху «Pielgrzym Lwowski».

Зубрицький Денис Іванович (1777—1862) — історик-«москвофіл», архівіст, етнограф. Йдеться про його статтю «Über galizische Volkslieder (übersetzt) von P[ohlberg]». Ця стаття була також надрукована в перекладі в російському консервативному суспільно-політичному і літературному журналі «Вестник Европы» (1802—1830).

С. 146. Збірка історичних народних дум — перша рукописна збірка українських дум «Повести малороссийские числом 17. Списаны из уст слепца Ивана, лучшего рапсодия, которого застал я в Малороссии в начале XIX века», укладена між

1804—1808 рр. невідомим фольклористом (можливо, В. Я. Ломиковським) і опублікована українським філологом Павлом Гнатовичем Житецьким (1837—1911) в «Киевской старине», 1892, кн. 2, с. 393—408.

Ломиковський Василь Якович (1777—близько 1848) — український дворянський історик, етнограф, агроном.

Максимович Михайло Олександрович (1804—1873) — український учений-природознавець, історик, філолог, етнограф. В 1834—1835 рр. ректор Київського університету. Один із зачинателів української журналістики і фольклористики.

Гоголь (Яновський) Василь Панасович (1777—1825) — український і російський письменнник-драматург; батько М. В. Гоголя.

...перші спроби створення українського народного театру.— Йдеться про заснування І. Котляревським українського театру у Полтаві і В. Гоголем домашнього театру в маєтку Д. П. Трощинського в селі Кибинцях.

Граматика Павловського — «Граматика малороссийского наречия...» (1818) українського і російського мовознавця Олексія Павловича Павловського.

С. 147. Священний союз — реакційна політична організація, створена 1815 р. Австрією, Пруссією та Росією після падіння наполеонівської Франції. Захищала феодально-абсолютистський режим у країнах Європи, придушувала революційний і національно-визвольний рух.

...сусіднього Конгресового королівства ...— Після Віденського конгресу 1814—1815 рр. з частини польських земель було створено Королівство Польське (так звана «Конгресувка»). За конституцією 1815 р. Королівство Польське номінально мало власний уряд, двопалатний сейм, збройні сили, а фактично було підлегле необмеженій владі російського царя. Національно-визвольний рух у «Конгресувці» вилився у 1830—1831 та 1861 рр. у повстання. Революційна агітація, яка ширилася в країні, захоплювала часто і Галичину, що входила до Австрійської імперії.

«Патріотичне товариство» («Towarzystwo Patriotyczne, albo Narodowe Towarzystwo Patriotyczne») — таємна організація, створена 1821 р. у Варшаві групою дворянських революціонерів з метою відновлення Польщі в кордонах 1772 р. Члени «Патріотичного товариства» підтримували зв'язок із декабристами. Вони використовували для поширення революційної пропаганди і львівські польські видання, друкарню Товариства ім. Оссолінських.

Хлендовський Валентій (1798—1846) — польський письменник-романтик. В заснованому ним збірнику «Haliczanin» (1830) публікував статті з філософії, етики та естетики.

...аргусові очі уряду ...— Тут говориться про пильність і суворість цісарського уряду; в грецькій міфології Аргус — стоокий велетень.

Шайноха Кароль (1818—1868) — польський буржуазний історик, публіцист. У 1836—1837 рр. (у Франка помилково — 1828 р.) був ув'язнений за поширення протиурядових поезій. Будучи учнем гімназії, Шайноха намагався організувати товариство любителів старовини.

С. 148. «Kto Lach, ma strach ...» («Хто поляк, той боїться...») — памфлет Спиридона Литвиновича, майбутнього львівського митрополита.

МОЛОДИЙ ВІК ОСИПА ФЕДЬКОВИЧА

Вперше надруковано в журн. «Правда», 1888, вип. 1, с. 59—66; вип. 2, с. 125—132.

Подається за першодруком.

С. 149. ...сказав про нього один критик... — Йдеться про статтю «Осип Юрій (Ігор) Гординський-Федькович» Г. Цеглинського, опубліковану під псевдонімом «Григорій Григоріевич» («Зоря», 1888, № 2, с. 32—33).

...попробувано також розібрати критично їх світогляд.— Франко має на увазі передмову М. Драгоманова до книжки «Повісті Осипа Федьковича» (К., 1876, стор. I—VII) під назвою «Галицько-руське письменство».

С. 151. Танячкевич Данило (літературні псевдоніми: Будеволя, Ф. Чорногора; 1842—1906) — уніатський священик, автор публіцистичних статей, друкованих у «народовських» виданнях. Дотримувався ліберально-буржуазних, а з 1870-х років — буржуазно-націоналістичних поглядів. У 60-х роках із Танячкевичем листувався Федькович.

«Товариш» — літературно-науковий журнал революційно-демократичного спрямування, один номер якого вийшов у Львові 1888 р. До редакції «Товариша» входили І. Франко, М. Павлик. Тут Франко опублікував один лист Ю. Федьковича.

Ганкевич Клим Миколайович (1842—1924) — український філософ-ідеаліст, філолог, викладач Чернівецького університету.

С. 152. ...на творах своїх ... натякнув і на своє дійсне родове прозвище...— Йдеться про «Поезії Юрія Городенчука-Федьковича», видані в Коломиї в 1867—1868 рр. (три випуски), а також про поезію «Городенчук».

Кобилиця Лук'ян (1812—1851) — керівник антикріпосницького руху на Буковині у 1843—1844 та 1848—1849 рр. Після придушення повстання помер на засланні. Федькович присвятив йому поему «Лук'ян Кобилиця».

В своїй автобіографічній замітці... — Йдеться про автобіографію Ю. Федьковича, яка була вміщена у першому виданні його творів: «Поезії Іосифа Федьковича», Львів, 1861. Видання це здійснив Б. А. Дідицький.

Реваковичь Тит (1846—1919) — український громадський діяч, публіцист ліберально-буржуазного напряму, юрист. Його стаття під назвою «Причинки до біографії Осипа Федьковича» була надрукована в журн. «Зоря», 1888, № 2, с. 35—36.

...Федькович ... побіг до Ясс.— За свідченням О. Маковея (див. його «Життєпись Осипа-Юрія Гординського-Федьковича», Львів, 1911, с. 49—52), Федькович, провчившись два роки у нижчій реальній («тривіальній») школі в Чернівцях, у 1848 р. повернувся до Путилова, а наступного року вирушив за братом Іваном у Молдову.

С. 153. Патримоніальний суд — так званий «вотчинний» суд у Галичині, який, на відміну від цісарського, чинив власник вотчини і судив тільки підданих йому селян.

... хризові ... Олександра Гіки ... — Йдеться про грамоту молдавського господаря Григорія Олександровича (у Франка — Олександра) Гіки від 22 червня 1776 р., в якій була спроба офіційно врегулювати стосунки між панами і селянами.

... по переході Буковини під Австрію... — В 1774 р. після закінчення другої турецько-російської війни Австрія окупувала землі Північної Буковини, які раніше перебували під владою Туреччини.

С. 154. Юго-Западный отдел императорского Русского Географического общества в Киеве (Південно-Західний відділ Російського географічного товариства) — наукова установа в Києві, яка в 1873—1876 рр. займалась вивченням фольклору, етнографії та статистики України. Видавала «Записки» (1874, 1875), збірники та монографії з питань фольклористики.

Купчанко Григорій (1849—1900) — український етнограф, поет; до 80-х років жив на Буковині і співробітничав у різних «москвофільських» виданнях, був видавцем реакційної газети «Русская правда». Його стаття про Буковину під назвою «Некоторые историко-географические сведения о Буковине» була опублікована в «Записках Юго-Западного отдела Русского Географического общества», т. 2. К., 1875, с. 289—372.

С. 157. ... при повнім виданні творів Федьковича. — Це видання здійснено за участю І. Франка та О. Маковея у 1902—1910 рр. Біографічні матеріали надруковано в четвертому томі цього видання («Матеріали до життєписі Осипа Юрія Гординського-Федьковича. З перводруків і автографів зібрав, упорядкував і пояснив О. Маковей». Львів, 1910).

Батько його (як звався?) ... — Батьком поета був Адальберт Гординський де-Федькович (1809—1876).

... оженився з молодою вдовою ... — Мати Ю. Федьковича, Ганна, походила з попівського роду Ганицьких і мала за першим чоловіком прізвище Дашкевич. Померла у 1864 р.

С. 158. «Туга на могилі званого мого брата Михайла Дучака» — цей вірш друкується тепер під назвою «На могилі званого мого брата Михайла Дучака у Заставні».

С. 161. ... окрім хіба найстаршої Катерини ... — Найстаршу по матері сестру Федьковича звали Марією (1817—1848).

«Нива» — літературно-публіцистичний журнал «народовського» напряму, виходив у Львові в 1865 р. Федькович опублікував у ньому ряд своїх поезій та оповідання «Сафат Зінич», «Побратим», «Три як рідні брати».

Оце і всі дані... про сестер Федьковича. — Середульшою сестрою поета по матері була Одокія (1820—1836), наймолодшою, рідною по батькові, Павлина (1841—1853).

КОСТЬ ЛУЧАКІВСЬКИЙ. АНТІН ЛЮБИЧ МОГИЛЬНИЦЬКИЙ, ЙОГО ЖИТТЯ, ЙОГО ЗНАЧЕННЯ (З ПОРТРЕТОМ), У «СПРАВОЗДАННІ ЛЬВІВСЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ ЗА 1887 р.»

Вперше надруковано польською мовою в газ. «Prawda», 1888, 4 лютого (21 січня), с. 56—57. Скорочений варіант цієї рецензії І. Франко опублікував у журналі «Kwartalnik historyczny», 1888, № 2, с. 276—277.

Подається в перекладі за першодруком в газ. «Prawda».

«Kwartalnik historyczny» — польський історичний журнал, заснований у 1887 р. Історичним товариством у Львові. І. Франко, будучи у 1888—1889 рр. членом товариства, надрукував у журналі ряд своїх статей.

С. 165. Пипін Олександр Миколайович (1833—1904) — російський літературознавець, представник культурно-історичної школи. Присвятив чимало праць вивченню історії української літератури та фольклору. В «Истории славянских литератур» О. М. Пипіна і В. Д. Спасовича (т. 1, Спб., 1879, с. 427) про А. Могильницького сказано: «Теперь сами галичане находят, что в его поэмах мало поэзии».

Спасович Володимир Данилович (1829—1906) — польський і російський ліберально-буржуазний публіцист, літературознавець, юрист, професор Петербурзького університету.

Устиянович Микола Леонтійович (1811—1885) — український письменник, громадський діяч, був близький до «Руської трійці». Після революції 1848 р. відійшов від прогресивних позицій.

... звернувся з гарячим привітанням до «нашого батька Могильницького».— Вірш Ю. Федьковича «До нашого батька Могильницького» вперше був надрукований у газеті «Слово», 1861, № 66. В 1862 р. вийшла збірка «Поезіи Іосифа Федьковича. Часть первая» (Львів), куди ввійшов згаданий вірш. Її, очевидно, і має на увазі І. Франко.

С. 167. ... останньою фортецею православ'я в Галицькій Русі.— Після Брестської унії (1596) православні монастирі на східногалицьких землях послідовно почали перетворюватись на уніатські. Манявський скит, або монастир (на території нинішнього села Маняви Богородчанського району Івано-Франківської області), було закрито одним із останніх — 1785 р.

С. 168. ... фрагмент другої частини, опублікований в 1864 р. ...— Йдеться про публікацію твору А. Могильницького «Скит Манявський. Дві начальні пісні з ч. II» у газеті «Слово», 1864, № 100.

Навроцький Володимир Михайлович (1847—1882) — український публіцист, економіст і статистик демократичного напряму.

Це оповідання я опублікував у «Зорі»...— В першому номері журналу «Зоря» за 1884 р. І. Франко опубліку-

вав під назвою «Конгруа о. Жегаловича» згаданий у тексті лист А. Л. Могильницького до сина Олександра від 25 червня 1867 р.

С. 169. ... видав збірку творів Могильницького ...— Йдеться про «Письма Антонія Любича Могильницького», Львів, 1885.

PIĘKNA ŻYDÓWKA. SZKIC SPOŁECZNO-PSYCHOLOGICZNY

Вперше надруковано польською мовою в газ. «Kurjer Lwowski», 1888, 10 лютого, № 41, с. 5—6.

Подається в перекладі за першодруком.

С. 170. Фельдман Вільгельм (1868—1919) — польський літературний критик, драматург, публіцист та історик. Дотримувався соціал-реформістських поглядів.

Z TEKI ANHELLEGO. OSKAR I WANDA

Obraz dramatyczny w piętnastu odsłonach. Kraków, 1888

Вперше надруковано польською мовою в газ. «Kurjer Lwowski», 1888, 16 лютого, с. 6, 17 лютого, с. 5—6.

Подається в перекладі за першодруком.

С. 172. Z teki Anhellego — псевдонім Зигмунта Щенсного Фелінського (1822—1893) — польського архієпископа, варшавського митрополита (з 1862 р.), який після поразки польського повстання 1863 р. і відбуття заслання у Росії виїхав у Галичину.

... у тому кривавому і грізному році...— Йдеться про селянське антифеодальне і національно-визвольне повстання 1846 р. у Кракові.

Кемпійський Фома (1380—1471) — середньовічний містик.

С. 173. Аквінський Фома (1225—1274) — представник середньовічної схоластики, один із основних ідеологів католицизму.

Красінський Зигмунт (1812—1859) — реакційний польський письменник-романтик.

«Przegląd polski» — польський консервативний щомісячник, який виходив у Кракові в 1866—1914 рр.

С. 176. Дембовський Едвард (1822-1846) — польський революційний демократ, філософ-матеріаліст, член підпільної революційної організації «Stowarzyszenie ludu polskiego», один із найпослідовніших керівників Краківського повстання 1846 р.

Вишньовський (Вишневський) Теофіл (1806—1847) — польський революціонер, страчений за наказом австрійського уряду у Львові в липні 1847 р.

Конарський Шимон (1808—1839) — діяч польського визвольного руху. Брав участь у польському повстанні 1830—1831 рр. Один із засновників революційної організації «Молода Польща».

ОСИП ГОРДИНСЬКИЙ-ФЕДЬКОВИЧ

Посмертний спогад

Вперше під назвою «Osip Hordyński-Fedkowicz (Wspomnienie pośmiertne)» надруковано польською мовою в газ. «Prawda», 1888, 31/19 березня, с. 152—153.

Ще раніше І. Франко від імені польської громадськості опублікував у газ. «Kurjer lwowski» (1888, 13 січня, № 13, с. 5) некролог під заголовком «Osip Jerzy Igor Hordynski-Fedkowicz». Обидва матеріали перегукуються своїм змістом із працею І. Франка «Молодий вік Осипа Федьковича», яка публікується в цьому томі.

Подається в перекладі за першодруком в газ. «Prawda».

С. 177. «Gazeta polska» — польська ліберально-буржуазна газета, виходила у 1883—1900 рр. у Чернівцях. З приводу смерті Ю. Федьковича надрукувала статтю «Юрій Гординський-Федькович — знаменитий руський поет, редактор «Буковини».

«Nowa reforma» — польська газета ліберально-демократичного напряму, яка виходила у 1881—1928 рр. у Кракові. 9 липня 1886 р. опублікувала статтю «Картка з історії малоруської літератури» В. І. Масляка, де йшлося про Ю. Федьковича.

Кадлец Карел (1865—1928) — чеський історик слов'янського права, професор Карлового університету в Празі. І. Франко має на увазі його статтю «Осип Федькович і його літературне значення для угорських русинів», надруковану в журналі «Slovanský sbornik», 1887, с. 257—260, 315—318, 374—377.

«Slovanský sbornik» — чеський прогресивний науковий журнал, присвячений питанням історії, культури, літератури і суспільного життя слов'янських народів. Виходив у Празі в 1881—1886 рр. У ньому було надруковано ряд статей з історії та етнографії українців тощо.

Єлінек Едвард (1855—1897) — чеський прогресивний письменник і публіцист, дослідник міжслов'янських літературних взаємин.

С. 178. ... не закінчивши навіть сільської школи...— Пізнішими дослідниками було встановлено, що Федькович у 1847—1848 рр. навчався у так званій тривіальній (трикласній) школі в Чернівцях.

Брав участь у битві під Кастенодегліо.— Спираючись на архівні джерела, О. Маковей твердив, що Федькович не брав участі у цій битві (див.: Маковей О. Життєпись Осипа Юрія Гординського-Федьковича. Львів, 1911, с. 89). Вірш «Під Кастенедолев» було написано на основі спогадів інших учасників бою.

Сервітутна комісія — комісія для врегулювання майнових відносин між панами і сільською громадою.

Цей намір скінчився невдачею...— «Народовці» змушували письменника займатись редагуванням книжок релігійно-дидактичного змісту.

«Буковина» — ліберально-буржуазна газета, яка у 1885—1910 рр. видавалася у Чернівцях та Відні. У 1885—1888 рр., коли газету редагував Ю. Федькович, у ній також друкувався ряд прогресивних письменників. Демократичні тенденції розвивав у

«Буковині» і О. Маковей. З початку XX ст. газета стала виразником австрофільської політики.

Нейбауер Ернест (1828—1890) — німецький поет і журналіст, викладач Чернівецької гімназії, учасник революції 1848 р.; в 1862—1869 рр. редагував німецьку ліберально-буржуазну газету «Bukowina» в Чернівцях.

С. 179. Кобилянський Антон (1837—1910) — український ліберально-буржуазний культурно-освітній діяч, публіцист.

Уланд Людвіг (1787—1862) — німецький поет-романтик. Ю. Федькович переклав українською мовою кілька його творів.

«Вечерниці» — літературно-громадський тижневик «народовського» напряму, що виходив у Львові в 1862—1863 рр. В ньому були надруковані, зокрема, «Люба-згуба», «Серце не навчити», «Штефан Славич» та інші твори Ю. Федьковича.

«Мета» — літературно-політичний журнал «народовців», який у 1863—1865 рр. виходив у Львові. Крім поезій, Федькович надрукував у ньому оповідання «Стрілець», «Таліянка».

... досі ще не опубліковані твори, такі як поеми «Новобранчик» і «Лук'ян Кобилиця»... — Поема «Новобранчик» вперше була опублікована в журн. «Зоря» 1889 р. (№ 8, 9), «Лук'ян Кобилиця» — в «Зорі», 1891, № 1.

Цшоке Йоганн Генріх Даніель (1771—1848) — швейцарський письменник, автор оповідань з життя селян німецькою мовою.

... виданої під назвою «Село Фармазони» ... — Справжній заголовок перекладеного твору такий: «Фармазон, або Як то тридцять срібнарівських господарів записалося чортові і як то они за сім літ, сім місяців і сім неділь дуже забагатіли. Красна і правдива повість для розумних господарів» (Львів, 1873).

Жодна з цих драм досі не була надрукована... — Згадані твори Ю. Федьковича були опубліковані у 900-х роках: «Мазепа. Історична трагедія Рудольфа Готшаля» — в кн.: «Писання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне і критичне видання», т. 3, ч. 2, Львів, 1902; мелодрама «Керманич, або Стріляний хрест» — в «Писаннях Осипа Юрія Федьковича», т. 3, ч. 1, Львів, 1918; трагедія «Хмельницький» в «Писаннях Осипа Юрія Федьковича», т. 3, ч. 2, Львів, 1918.

«Бібліотека для молодежі» — серія художніх та науково-популярних творів, виходила у 1885—1914 рр. у Чернівцях, з 1889 р.— під назвою «Ілюстрована бібліотека для молодежі міщан та селян». Книжки «Бібліотеки для молодежі» виходили щомісячно. У ній було надруковано ряд байок та інших творів Федьковича.

DO ŚWIATŁA!

Powieść... napisał Wincenty Rapacki. Kraków... 1887

Вперше надруковано польською мовою у журн. «Ruch», 1888, № 6, с. 184—187.

Подається в перекладі за першодруком.

С. 181. Рапацький Вінцент (1840—1924) — польський прогресивний письменник і відомий актор польського театру кінця XIX ст.

С. 182. Казимир Великий — Казимир III, польський король (1333—1370).

... заснована королевою Ядвігою Краківська академія ...— Йдеться про Краківський університет, або академію. Заснований Казимиром III 1364 р. в складі трьох факультетів, університет швидко занепав і був відновлений лише в 1400 р. з ініціативи польської королеви Ядвіги д'Анжу (1371—1399) та її чоловіка — короля Владислава Ягелла (1348—1434).

... разом із славою воєнних перемог (Грюнвальд) ...— Йдеться про битву під Грюнвальдом 15 липня 1410 р. між Тевтонським орденом і польсько-литовською армією, яку підтримували українські і російські полки. Орден зазнав у битві жорстокої поразки, і тим самим було припинено його експансію на схід.

С. 185. ... літературна пам'ятка, відома під назвою молитовника князівни Ядвіги.— І. Франко, очевидно, має тут на увазі Псалтир королеви Ядвіги (інша назва — флоріанський), знайдений в абатстві св. Флоріана в Австрії. Цей переклад із чеського оригіналу, зроблений близько 1400 р., є однією з перших писаних польських пам'яток.

Римаркевич Ян (1811—1889) — польський історик літератури і культурний діяч, автор книг «Мистецтво прози, чи Збірка правил, потрібних для правильного укладання досліджень і розвідок» (Познань, 1855), «Зразки прози усіх видів, рівнів і форм» (Познань, 1856).

НОВІ ПРАЦІ ПРО УКРАЇНУ

А. А. Потебня. «Объяснение малорусских и сродных народных песен», т. II; Н. П. Дашкевич. «Отзыв о сочинении г. Петрова «Очерки истории укр[аинской] литературы XIX стол.» і др.

Вперше надруковано в журн. «Правда», 1888, вип. 3, с. 208—214. Автопереклад рецензії польською мовою (із деякими скороченнями) двома частинами публікувався в журн. «Kwartalnik historyczny», Львів, 1888, № 3, с. 452—454, 1889, № 3, с. 551—554.

Подається за першодруком.

С. 187. Петров Микола Іванович (1840—1921) — український і російський історик літератури, професор Київської духовної академії, член-кореспондент Петроградської Академії наук з 1916 р.

«Русская старина» — щомісячний історичний журнал, що видавався в 1870—1918 рр. у Петербурзі. До 1892 р. мав ліберально-буржуазний і ліберально-народницький характер. Опублікував ряд матеріалів з історії України, спогади про Т. Г. Шевченка.

«Русский архив» — історико-літературний журнал, виходив у 1863—1917 рр. у Москві. Ліберально-буржуазні тенденції

поєднувались у ньому з монархічними. Опублікував ряд матеріалів з історії України.

... О. М. Пипіна дуже прихильну оцінку російських повістей і поем Шевченка ...— І. Франко має на увазі статтю «Русские сочинения Шевченко», надруковану в журналі «Вестник Европы», 1888, т. 2, № 3, с. 246—286. Це відзив на книжку: Шевченко Т. Г. Поэмы, повести и рассказы, писанные на русском языке. К., 1888. Скорочений варіант рецензії О. Пипіна під назвою «Про твори Шевченка, писані російською мовою» передрукувала «Правда», 1889, т. 2, № 5, с. 341—346.

«Вестник Европы» — російський ліберально-буржуазний літературний та історико-політичний журнал, який виходив у 1866—1918 рр. у Петербурзі.

Морозов Петро Осипович (1854—1920) — російський ліберальний історик літератури, театрознавець. Його розвідка «Очерки из истории русской драмы» надрукована в «Журнале министерства народного просвещения» (1887—1888) і вийшла окремим відбитком під назвою «Очерки из истории русской драмы XVII—XVIII столетий», Спб., 1888.

«Архив Юго-Западной России» — видання історичних документів і літературних пам'яток України XIV—XVIII ст. під назвою «Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов, состоящей при киевском, подольском и волынском генерал-губернаторе», ч. 1—8, К., 1859—1914. Тут йдеться про сьому частину першого тому (К., 1886).

Владимирський-Буданов Михайло Флегонтович (1838—1916) — російський буржуазний історик права, професор Київського університету. Був головним редактором Київської тимчасової комісії для розбору давніх актів.

«Akty grodzkie i ziemskie» — повна назва серії: «Akty grodzkie i ziemskie Rzeczy pospolitej Polskiej. Z archiwu t. zw. bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacji A. Stadnickiego», тт. 1—39, 1868, в якій також друкувалися архівні матеріали з історії Галичини. Тут йдеться прот. XII. — «Najdawniejsze zapiski sądów halickich (1435—1475)», Lwów, 1887.

Ліске Ксаверій (1838—1891) — польський історик, професор Львівського університету. Ініціатор створення у Львові Історичного товариства (1886).

«Наказы южнорусских дворянских собраний» — точна назва: «Наказы малороссийским депутатам 1767 года и акты о выборах депутатов в комиссию сочинения уложения», К., 1888—1889. Книга виходила як додаток до журналу «Киевская старина», 1888, № 4—5, 10—12, 1889, № 3.

Еварницький (Яворницький) Дмитро Іванович (1855—1940) — український історик, археолог, фольклорист і етнограф. Йдеться про його праці «Запорожье в остатках старины и преданиях народа», 2 ч., Спб., 1888, «Сборник материалов для истории запорожских казаков», Спб., 1888. Рецензію І. Франка на першу книжку див. у цьому томі.

С. 188. Владимиров Петро Володимирович (1854—1902) — російський ліберально-буржуазний історик літератури, професор Київського університету. Мова йде про його працю «Доктор Франциск Скорина. Его переводы, печатные издания и язык».

Спб., Изд. Общества любителей древнейшей письменности, № XC, 1886.

Барсов Єлпидор Васильович (1836—1917) — російський фольклорист, збирач і дослідник творів давньоруського письменства; опублікував три томи праці «Слово о полку Игореве» как художественный памятник Киевской дружинной Руси» (М., 1887—1889).

Уваровські премії — премії за кращі наукові праці на честь Сергія Семеновича Уварова (1786—1855) — президента Петербурзької Академії наук (з 1818 р.) і міністра освіти (1839—1849), відомого своїми реакційними заходами в галузі культури й освіти. Премія була заснована сином С. С. Уварова — російським археологом Олексієм Сергійовичем Уваровим (1828—1884).

Снєгірьов Іван Михайлович (1793—1868) — російський етнограф і фольклорист, археолог.

Школа Грімма і Мангардта — напрям у фольклористиці і літературознавстві XIX ст., що виник у добу романтизму і остаточно оформився в працях німецьких філологів братів Якоба (1785—1863) та Вільгельма (1786—1859) Гріммів. Спираючись на успіхи порівняльно-історичного мовознавства, представники цієї школи виводили походження народної поезії із міфології, так званого «праміфу». Незважаючи на ідеалістичні позиції, міфологічна школа в цілому сприяла розвиткові європейської фольклористики і літературознавства. Німецький фольклорист Вільгельм Мангардт (1831—1880) був одним із прибічників цієї школи (її так званої «аналогічної» течії).

...етнографи ... звернули увагу на деякі колядки ...— Йдеться про праці: «Записки о Южной Руси» П. Куліша (тт. 1—2, Спб., 1856—1857); «Об историческом значении русской народной поэзии» М. Костомарова (Харків, 1843); «Исторические песни малорусского народа с объяснениями В. Антоновича и М. Драгоманова», т. 1 (К., 1874); рецензію М. Костомарова на цей збірник пісень («Вестник Европы», 1874, № 12, с. 573—629).

... вплив ... болгарського богумильства.— Йдеться, зокрема, про примітки М. Драгоманова до перекладу болгарських релігійних легенд у французькому фольклористичному журналі «Mélusine» (1888, № 7). З приводу цих легенд Драгоманов писав, що «они поразительно сходны с украинскими и... что богумильская Болгария представляет мост для перехода множества легенд с Востока в Европу, особенно славянскую...» (див.: Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці у двох томах, т. 1. К., «Наукова думка», 1970, с. 76).

Богумильство (богомильство) — антифеодальний релігійний рух у Болгарії та в інших південнослов'янських країнах (X—XIV ст.). Учасники цього руху відкидали церковні обряди й ієрархію, проповідували аскетизм.

С. 191. Заточник Данило — староруський письменник кінця XII — першої половини XIII ст., гаданий автор «Моління Даниїла Заточника».

Срезневський Ізмаїл Іванович (1812—1880) — російський та український славіст, академік Петербурзької Академії наук (з 1851 р.). Видав 6 випусків збірника «Запорожская старина» (1834—1838).

С. 192. ... критичний розбір книги Петрова.— Повна назва праці М. П. Дашкевича така: «Отзыв о сочинении г. Петрова «Очерки истории украинской литературы XIX ст.», в кн.: «Отчет о XXIX присуждении наград графа Уварова», Спб., 1888.

Чубинський Павло Платонович (1839—1884) — український етнограф ліберально-буржуазного спрямування, активний член Південно-Західного відділу Російського географічного товариства у Києві. Рецензія О. М. Веселовського на видання Чубинського «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край», Спб., 1872—1879, тт. 1—7, була опублікована в «Отчете о 22 присуждении Уваровских премий», Спб., 1880, с. 167—230.

...Головацького пісні Галицької і Угорської Русі ...— Йдеться про «Народные песни Галицкой и Угорской Руси», М., 1878.

«Княжение Данила Галицкого» — повна назва цієї праці — «Княжение Данила Галицкого по русским и иностранным известиям» («Университетские известия», К., 1873, № 6, 9—10). Надрукована також окремим виданням у серії «Руська історична бібліотека», Тернопіль, 1886.

«Руська історична бібліотека» — серія, в якій О. Г. Барвінський протягом 1886—1896 рр. видав ряд праць з історії України. Всього вийшло 23 томи серії. Томи 7—8 і 15—23 видавало Наукове товариство ім. Шевченка.

...про... легенду о св. Граалі, про російську билину о Альоші Поповичі ...— Йдеться про розвідки М. Дашкевича «Из истории средневекового романтизма. I. Сказание о св. Граале» («Университетские известия», К., 1876, № 3—7, 9—10); «Былины об Алеше Поповиче и о том, как перевелись богатыри на Руси» («Университетские известия», 1883, № 5).

С. 193. Кльонович Себастіан Фабіан (бл. 1545—1602) — польський письменник.

С. 194. Соболевський Олексій Іванович (1857—1929)— російський філолог, професор Київського, а з 1888 р.— Петербурзького університетів. Тут ідеться про його «Лекции по истории русского языка. Введение», 1888.

Ковачевич Володимир — у 70-ті роки XIX ст. студент Загребського університету, член сербської просвітницької організації «Zwonimiг», один із авторів альманаху «Zwonimiг» (Загреб, 1886), в якому надруковано його працю «Književni preporod Malorusa» («Літературне відродження малоруса»).

Міклошич Франц Ксавер (1813—1891) — австрійський філолог-славіст, словенець за походженням. Професор Віденського університету. Визнавав самобутність української мови.

... указ 18 мая 1876 року... — Йдеться про так званий Емський указ царського уряду, яким обмежувалося вживання української мови на театральній сцені, у публічних виступах та у книгодрукуванні.

С. А. ВЕНГЕРОВ. КРИТИКО-БИОГРАФИЧЕСКИЙ СЛОВАРЬ РУССКИХ ПИСАТЕЛЕЙ И УЧЕНЫХ

(от начала русской образованности до наших дней. Выпуск 1—10)

Вперше надруковано польською мовою в журн. «Kwartalnik historyczny», 1889, № 1, с. 131—133.

Подається в перекладі за першодруком.

С. 196. Венгеров Семен Панасович (1855—1920) — російський літературознавець, бібліограф. У 1886—1904 рр. видав шеститомний «Критико-биографический словарь русских писателей и ученых. От начала русской образованности до наших дней». Листувався з І. Франком.

С. 197. Деякі поляки відіграли в російській літературі визначну роль...— У даному випадку твердження І. Франка має однобічний характер, оскільки письменники Ф. Булгарін та О. Сенковський в цілому займали реакційні позиції.

Булгарін Фадей Венедиктович (1789—1859) — російський письменник, видавець реакційної газети «Северная пчела».

Сенковський Осип (Юліан Іванович; 1800—1858) — російський сходознавець і письменник, редактор реакційного журналу «Библиотека для чтения».

Грабовський Міхал (1804—1863) — польський історик, письменник і критик консервативного спрямування.

Чарторизький (Чарторийський) Адам Єжи (1770—1861) — польський політичний діяч, радник царя Олександра I з польських питань. Під час визвольного повстання 1830—1831 рр. очолював польський повстанський уряд, підтримуючи інтереси аристократії та шляхти.

Чацький Тадеуш (1765—1813) — прогресивний польський вчений і освітній діяч. Більша частина його життя минула на Україні. З його іменем пов'язане створення Кременецького ліцею

Абламович Ігнатій Карлович (1787—1848) — професор фізики, хімії та біології в навчальних закладах Мінська, Вільнюса. Кременця, Києва.

Августинович Томаш (1810—1891) — лікар, автор книжки про хірургічні інструменти, виданої у Вільнюсі 1833 р

Адамінек Еміль (у Венгерова — Адамюк Омелян Валентович; 1839—1906) — професор офтальмології Казанського університету, засновник клініки очних хвороб.

Аделунг Фрідріх (1768—1843) — російський лінгвіст, археограф, джерелознавець; фальсифікував історію Росії, намагаючись відшукати в ній німецькі впливи.

Алексєєв Олександр (псевдонім Вольфа Нахляса, 1820—?) — російський буржуазний етнограф.

Андрєєв Олександр Миколайович (1830—1891) — російський буржуазний письменник, драматург і поет, театральний рецензент.

Писемський Олексій Феофілактович (1821—1881) — російський письменник. У його кращих реалістичних творах

показано розклад дворянства, відбились антикріпосницькі настрої письменника.

С. 198. Зан Томаш (1791—1855) — польський прогресивний письменник, приятель А. Міцкевича. За організацію Товариства «філаретів» при Віленському (нині Вільнюському) університеті (1819) був засланий до Оренбурга.

Товариство «філаретів» — таємне товариство студентів Віленського університету. Ставило собі за мету виховання молоді в просвітительському, національно-визвольному і демократичному дусі. Ліквідоване царським урядом у 1823 р.

«Tugendbund» (*нім.*— Спілка доброчинства) — таємне товариство, засноване 1808 р. у Кенігсбержі (Пруссія) з представників буржуазної і ліберально настроєної дворянської інтелігенції. Члени цього гуртка ставили за мету звільнити Пруссію і Німеччину з-під влади наполеонівської Франції і здійснити в країні буржуазні реформи. На вимогу Наполеона I «Тугендбунд» було розпущено в 1809 р., надалі існував підпільно. Товариство мало певний вплив на декабристські організації в Росії.

«РУСЬКИЙ СПІВАНИК»

Уложив Кость Паньківський.
Накладом товариства «Просвіта», Львів, 1888

Вперше під назвою «Ruskij spivanyk» надруковано польською мовою в газ. «Prawda», 1888, 26/14 травня, с. 248.

Подається в перекладі за першодруком.

С. 199. Паньківський Кость Федорович (1855—1915)— український громадський ліберально-буржуазний діяч, видавець.

Ніщинський Петро Іванович (1832—1896) — український композитор і поет-перекладач, автор романсів і численних обробок українських народних пісень.

Нижанківський Остап Йосипович (1862—1919) — український композитор і громадський діяч.

Тимольський Фабіан (1828—1885) — польський композитор, аранжував ряд народних (польських, українських) мелодій.

Маркович Опанас Васильович (1822—1867) — український фольклорист і етнограф. Разом із дружиною (Марком Вовчком) збирав музичний фольклор.

Бортнянський Дмитро Степанович (1751—1825) — український і російський композитор, автор церковної музики, опер, камерно-інструментальних творів.

Вербицький Михайло Михайлович (1815—1870) — один із перших українських композиторів-професіоналів у Галичині. Автор музики до драми «Підгіряни» Ю. Коженьовського.

Вахнянин Анатолій (Наталь; 1841—1908) — український композитор, письменник і педагог, один із керівників партії «народовців».

Матюк Віктор Григорович (1852—1912) — український композитор і музичний діяч. Автор музики до мелодрам «Капрал Тимко», «Простак» та ін. У 1886 р. уклав першу частину «Руського співаника для шкіл народних».

Б а ж а н с ь к и й Порфирій Іванович (1836—1920) — український композитор, музикознавець, збирач і видавець народних пісень.

С. 200. Л а в р і в с ь к и й Іван Андрійович (1822—1873) — український музичний діяч і композитор.

ГАЛИЦКО-РУССКАЯ БИБЛИОГРАФИЯ XIX СТОЛЕТИЯ С УВЗГЛЯДНЕНИЕМ ИЗДАНИЙ, ПОЯВИВШИХСЯ В УГОРЩИНЕ И БУКОВИНЕ (1801—1886)

Составил И. Е. Левицкий. Львов. Вып. I и II, 1887, 1888

Вперше надруковано в журн. «Киевская старина», 1888, кн. 5, с. 25—32. Підпис: *Мирон.*

Подається за першодруком.

С. 201. Л е в и ц ь к и й Іван Омелянович (1850—1913) — український бібліограф, видавець, укладач «Галицко-русской библиографии XIX столетия...», яка виходила окремими випусками. Матеріали за час з 1801 по 1886 р. ввійшли у двотомник (Львів т. 1, 1888; т. 2, 1895). Продовженням цього видання стали «Галицько-руська бібліографія за роки 1772—1800» («Записки Наукового товариства імені Шевченка», 1903, кн. 2, с. 1—44) і «Українська бібліографія Австро-Угорщини. За роки 1887—1900» (Львів, т. 1. 1887—1889, 1909; т. 2. 1890—1891, 1910; т. 3. 1892—1893, 1911).

С т а в р о п і г і й с ь к и й і н с т и т у т у Л ь в о в і — культурно-освітня установа реакційно-клерикального спрямування, з 60-х років XIX ст. очолювалась «москвофілами».

«Д р у г н а р о д а» — клерикально-«москвофільський» двотижневик, виходив у Львові в 1881 р.

«Б е с к и д» — «москвофільський» суспільно-громадський двотижневик, виходив у Львові в 1881 р.

«М и р» — суспільно-політичний і літературно-художній часопис консервативного спрямування, що виходив тричі на тиждень у Львові в 1885—1887 рр.

«С е л ь с к а я р а д а» — українсько-польський консервативний тижневик, виходив у Львові 1860 р.

С. 202. «Г а л и ч а н и н» — неперіодичний збірник, який видавали в 1862—1864 рр. «москвофіли» у Львові.

М е ж о в Володимир Ізмайлович (1830—1894) — російський бібліограф, упорядник бібліографічних покажчиків «История русской и всеобщей словесности...», Спб., 1872; «Русская историческая библиография за 1865—1876 гг. включительно», Спб., 1882—1890.

У н д о л ь с ь к и й Вукол (1815—1864) — російський бібліограф, збирач і дослідник пам'яток давньої літератури, автор книжки «Очерк славяно-русской библиографии (с дополн. А. Ф. Бычкова и А. Викторова)», М., 1871.

. . .с о с т а в л е н н о е Г о л о в а ц к и м. . . «Д о п о л н е н и е». . .— Йдеться про книжку «Дополнение к очерку славяно-русской библиографии В. М. Ундольского, содержащее книги и статьи, пропущенные в первом выпуске хронологического указа-

теля славяно-русских книг церковной печати с 1491-го по 1864 год, в особенности же перечень галицко-русских изданий церковной печати. Составлено Яковом Головацким». Спб., 1874.

Естрейхер Кароль (1827—1908) — польський бібліограф, укладач 22-х томів «Bibliografji polskiej», що реєструє польську писемність і зарубіжну полоніку від XV до XIX ст. (Краків, 1872—1951).

С. 203. В первых годах XIX ст. существовали еще «русские»... лекции во Львовском университете ...— З 1 листопада 1787 р. на богословському та філософському факультетах Львівського університету було дозволено читати лекції для українських студентів рідною мовою. Боячись ширення національно-визвольних ідей, австрійський уряд у 1808 р., зокрема, заборонив в університеті лекції українською мовою.

С. 204. ...общество с довольно широкими образовательными целями... — Йдеться про перемишльське товариство священиків, засноване 20 січня 1816 р. з метою видання церковних та шкільних книжок українською мовою, діяльність якого обмежилася лише прийняттям статуту.

С. 205. ...в журнале библиотеки Оссолинских ... — Тобто в журналі «Czasopismo Naukowe Księgozbioru Publicznego imienia Ossolińskich».

Вагилевич Іван Миколайович (1811—1866) — український письменник та фольклорист, учасник «Руської трійці».

С. 206. ... правительство ... должно было перейти в роль покровителя народного движения русинов.— Під тиском революційних виступів 1848 р. австрійський уряд змушений був дозволити деякі «свободи» для галицьких українців, зокрема санкціонував створення проавстрійської ліберально-буржуазної Головної руської ради та просвітницьких установ — Галицької матиці, Народного дому.

Галицька матиця (інші назви — Галицько-руська матиця, Руська матиця) — культурно-освітнє товариство, засноване у Львові 1848 р. на зразок інших слов'янських матиць, що займалися переважно видавничою діяльністю. За своїм соціальним складом та суспільно-політичними поглядами Галицько-руська матиця була різнорідною. До її складу входила частина галицької інтелігенції, зокрема уніатське духовенство, що підтримувало реакційну політику австрійського уряду. З 60-х років XIX ст. керівна роль у матиці належала «москвофілам».

Народний дім — культурно-освітня установа клерикально-буржуазного характеру. З 60-х років був у руках «москвофілів». Мав бібліотеку, фондами якої користувався І. Франко.

... «шварценберговско-баховская реакция» ...— Від прізвищ двох реакційних державних діячів Австрії, чия внутрішня політика була спрямована на ліквідацію демократичних завоювань революції 1848 р.— прем'єр-міністра Фелікса Шварценберга (1800—1852) і міністра внутрішніх справ у 1849—1859 рр. Олександра Баха (1814—1893). Реакція тривала до 1861 року. Під час цієї реакції, у 50-х роках XIX ст. було замінено конституцію країни і відновлено необмежену владу імператора.

...вместе с конституционной эрой...— І. Франко, очевидно, має тут на увазі політичні події в Австро-Угорщині, пов'язані з прийняттям нової конституції, яка вводила в країні деякі буржуазні свободи (слова, друку, зборів), двопалатну парламентську систему з куріальними виборами тощо.

... посвящают... более или менее обстоятельные исследования гг. Головацкий, Коцовский, Огоновский, Терлецкий и Павлик.— Йдеться про такі праці: «Про перший літературно-розумовий рух русинів у Галичині» (1865) Я. Головацького; передмова В. Коцовського до творів М. Шашкевича, виданих 1884 р. у Львові; його стаття «Маркіян Шашкевич» («Зоря», 1886); «Історія літератури руської» О. Огоновського («Зоря», 1887), «Галицько-руський нарід і галицько-руські народовці» (1874) О. Терлецького; «Потреба етнографічно-статистичної роботи в Галичині» (1876), «Про руські-українські народні читальні» (1887) М. Павлика.

Коцовський Володимир (1860—1921) — український літературознавець, публіцист «народовського» напряму, педагог.

С. 207. Петрушевич Антоній Степанович (1821—1913) — історик, філолог та етнограф ліберально-буржуазного спрямування. Автор праць з історії церкви.

ГАЛИЦКО-РУССКАЯ БИБЛИОГРАФИЯ ЗА 1887 г.

Составил Иван Ем. Левицкий. Львов, 1888

Вперше надруковано в журн. «Киевская старина», 1888, кн. 5, с. 32—33. Підпис: *Мирон*. Рецензія подібного змісту під таким самим заголовком ще раніше опублікована в газ. «Kurjer Lwowsky», 1888, 31 березня, № 91, с. 5.

Подається за першодруком в журн. «Киевская старина».

С. 209. «Литературный сборник» — неперіодичне видання Руської матиці, яке виходило у Львові з перервами у 1869—1873, 1885—1890 рр. і друкувалося «язичієм».

PRZYCZYNEK DO ETNOGRAFII LUDU RUSKIEGO NA WOLYNIU

Z materjałów zebranych przez p. Zofję Rokossowską we wsi Jurkowszczyźnie w powiecie zwiahelskim, opracował prof. dr. I. Kopernicki. (Osobne odbicie z tomu XI wiadomości komisji antropologicznej Akademii umiejętności). Kraków, 1887, str. 99

Вперше надруковано польською мовою в журн. «Kwartalnik historyczny», 1888, № 2, с. 268—273.

Подається в перекладі за першодруком.

С. 210. Рокоссовська Софія — польська фольклористка II половини XIX ст. Збирала польські та українські фольклорні матеріали.

Коперницький Ізидор (1825—1891) — польський антрополог і етнограф, родом з Київщини, професор Ягеллонського університету, член Академії наук у Кракові. З його ініціативи видано ряд матеріалів з української антропології та етнографії. Підтримував особисті наукові контакти з І. Франком.

Руліковський Едвард (1825—1900) — польський історик та етнограф; збирав етнографічні матеріали на території України. Зокрема, йому належать праці «Opis powiatu Wasilkowskiego pod względem historycznym, obyczajowym i statystycznym». Warszawa, 1853 («Опис Васильківського повіту з погляду історичного, звичаєвого і статистичного»); «Zapiski etnograficzne z Ukrainy» («Етнографічні записки з України»), w «Zbiór wiadomości do antropologii krajowej», Kraków, 1879.

... уже надрукованими українськими збірниками цього роду ... — І. Франко тут має на увазі такі фольклорно-етнографічні збірники: «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край» (тт. 1—7, 1872—1879) П. Чубинського; «Народные песни Галицкой и Угорской Руси» (1863—1877) Я. Головацького; «Исторические песни малороссийского народа» (2 т., 1874—1875) М. Драгоманова та В. Антоновича; «Українські приказки, прислів'я і таке інше (Спб., 1864) М. Номиса.

Номис (справжнє прізвище — Симонов) Матвій Терентійович (1823—1901) — український етнограф і фольклорист.

С. 211. Кольберг Оскар (1814—1890) — польський прогресивний етнограф та фольклорист, основоположник польської фольклористики, у 1882—1889 рр. видав чотиритомний збірник «Pokucie»

...збірка весільних пісень з...села Лолина... — Йдеться про збірник весільних пісень, записаних Ольгою Рошкевич в с. Лолині, надрукований у 13-му томі «Zbioru wiadomości do antropologji krajowej» (Краків, 1886) під назвою «Obrzędy i pieśni weselne ludu ruskiego we wsi Loline, powiatu Stryjskiego». І. Франкові належать у цьому збірнику передмова та впорядкування.

С. 215.... російське слово звучить «калодец» (наголос на останньому складі) ... — Тут Франко припускається помилки: як в українській, так і в російській мовах (зокрема у говорах) наголос у цьому слові на передостанньому складі.

НАРОДНАЯ ПОЭЗИЯ

Исторические очерки ординарного академика Ф. И. Буслаева. Санкт-Петербург. 1887, 8°, стор. VI + 501

Вперше надруковано польською мовою в журн. «Kwartalnik historyczny», 1888, № 2, с. 273.

Подається в перекладі за першодруком.

С. 216. Буслаєв Федір Іванович (1818—1897) — російський філолог, академік Петербурзької Академії наук з 1852 р., представник міфологічної школи у фольклористиці.

ВІД РЕДАКЦІЇ

Вперше надруковано без підпису в журн. «Товариш», 1888, № 1, с. 1—2. Автограф зберігається у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, ф. 3, № 547.

Подається за автографом.

«ТОВАРИШ», ПИСЬМО ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВЕ

Вперше без підпису під назвою «Towarysz», pyśmo literaturno-naukowe» надруковано польською мовою в газ. «Kurjier Lwowski», 1888, 27 вересня, с. 5. Близька до цієї за змістом рецензія опублікована І. Франком у варшавській газ. «Prawda», 1888, 8 вересня (28 серпня), с. 428.

Подається в перекладі за першодруком у газ. «Kurjer Lwowski».

С. 219. ...молодої і прогресивної української партії.— Йдеться про радикально настроєну студентську молодь, яка порвала з «москвофілами» і водночас почала звільнятись з-під впливу «народовців».

Козловський Степан — у 80-х роках студент Львівського університету.

Северин Зигмунт — у 80-х роках студент Львівського політехнічного інституту; поширював соціалістичні ідеї серед гімназійної молоді Львова.

Арцішевський В.— у 80-х роках студент Львівського університету, член гуртка прогресивної молоді «Kółko filozoficzne».

... редакція подає переклад однієї піснеьки...— Йдеться про публікацію «Із жидівської поезії жаргонової». У цьому виданні публікується в т. 10.

С. 220. Духінський Францішек (1817—1893) — польський реакційний історик та етнограф, що висунув антинаукову теорію, в якій заперечував спільність етногенезу росіян та українців.

...стаття пана М. Павлика про українські колонії в Америці.— Йдеться про статтю М. Павлика «Русини в Америці», що була надрукована в скороченому вигляді в газеті «Głos», 1887, № 36—38, під назвою «Chłopy na obczyznie» («Селяни на чужині»). У «Товариші» цю статтю доповнено новими матеріалами.

«Первісні форми сім'ї», за Л. Морганом ...— Мова йде про статтю З. Северина «Давніші форми сім'ї (після Льюїса Моргана)».

Морган Льюїс Генрі (1818—1881) — американський історик, етнограф і археолог, досліджував культуру первісного суспільства.

Щепановський Станіслав (1847—1900) — польський буржуазний політик і економіст. І. Франко має на увазі рецензію на його книжку «Nędza Galicyi w cyfrach» («Недоля Галичини в цифрах»), Львів, 1888.

Каблуков Микола Олександрович (1849—1919) — російський економіст і статистик.

Будзиновський Вячеслав (1868—1935) — ліберально-буржуазний публіцист і письменник. І. Франко говорить про його написану з ліберально-народницьких позицій рецензію «Die ländlische Arbeiterfrage, nach dem russischen des Kablukòw», Stuttgart, 1887 («Питання про сільських робітників, з російського, за Каблуковим...»).

...критичний огляд твору Штінде «Сім'я Бухгольців»...— Стаття Н. Кобринської, про яку говорить І. Франко, має назву: «Родина Бухгольців, образки з життя родинного німця, Юлія Стиндого. (Бібліотека найзнам[енитших] повістей)». Рецензована книжка вийшла в українському перекладі у Львові 1888 р.

Штінде Юлій (1841—1905) — німецький письменник, драматург, автор науково-популярних статей, а також серії гумористичних оповідань із життя берлінської буржуазної сім'ї Бухгольц.

Гавлічек-Боровський Карел (1821—1856) — чеський письменник. Під час революції 1848 р.— діяч ліберальної партії І. Франко, вважаючи К. Гавлічка-Боровського «найбільшим національним чеським поетом», переклав ряд його соціально-викривальних поезій і написав про нього біографічний нарис (див. 13-й том цього видання).

Попович (Боярська) Клементина Карлівна (1863—1945) — українська письменниця і громадська діячка. Брала активну участь у жіночому освітньому русі в Галичині. І. Франко постійно стежив за її творчим ростом.

один досі невідомий маленький лист Шевченка...— Йдеться про лист Шевченка до М. Я. Макарова (приблизно від 15—30 квітня 1860 р.) з проханням передати О І. Герцену примірник «Кобзаря» 1860 р., виявлений серед матеріалів сина російського письменника О. О. Герцена і надрукований у «Товаришi» під рубрикою «Дрібні вісті і матеріали», с. 109 (див.: Шевченко Т. Повне зібрання творів у 6-ти т., т. 6, К.. Вид-во АН УРСР, 1964, с. 253).

Макаров Микола Якович (1828—1899) — поміщик із Чернігівщини, царський чиновник. Добрий знайомий Т. Г. Шевченка. Співробітничав в «Основі» та «Современнику».

...лист померлого буковинського поета Федьковича...— Йдеться про лист Федьковича до Данила Танячкевича, писаний, як доводить Франко у передмові до публікації, в перших місяцях 1863 р.

ЗБІРКА К. ТРИЛЬОВСЬКОГО

Вперше надруковано польською мовою під назвою «Zbiorek K. Trylowskiego» в газ. «Prawda», 1888, 29/17 вересня, с. 463—464.

Подається в перекладі за першодруком.

С. 221. Збірка К. Трильовського.— Назва збірки така: «Вперед!» Збірник поезій. Зібрав і видав Кирило Трильовський. Вип. 1. Чернівці, 1888. 64 с.

Трильовський Кирило (1864—1942) — громадсько-культурний діяч, публіцист, член Русько-української радикальної

партії; у різні часи був редактором ряду періодичних видань. У 900-і роки в його діяльності виявилися націоналістичні тенденції.

С. 221. ...про якого в свій час я писав у «Правді»...— Збірку «Поезія» В. Масляка І. Франко розглянув у статті «Українська література в Галичині за 1886 рік» («Prawda», 1887, 8 січня, № 2, с. 18—19; 5 лютого, № 6, с. 66—67; друкується в цьому томі).

...знайшли аж двох гарячих прихильників ...— Йдеться про анонімну рецензію на «Поезію» В. І. Масляка в «Przeglądzie powzechnym», т. 17, 1888, с. 237—239, та відзив О. Огоновського, який присвятив В. Масляку спеціальний розділ в «Історії літератури руської» (див. «Зоря», 1888, № 15—16).

«Przegląd powszechny» — польський клерикальний журнал, який у 1884—1949 рр. виходив у Кракові.

С. 222. Олекса К-а — псевдонім Олександра Михайловича Колесси (1867—1945) — українського поета, мовознавця, літературознавця.

Ось дослівний переклад... вірша «Туга» ...— В рецензії вірш був наведений польською мовою, тут подається мовою оригіналу.

І. Ж.— криптонім маловідомого поета І. Журбина.

С. 223. Цезарко — псевдонім українського поета і перекладача Кесаря Олександровича Білиловського (1859—1934).

...на чудову легенду невідомого автора...— Поема підписана псевдонімом «Невідомий» і датована 1884 р.

... Некрасов у своєму вірші «Повесть о двух великих грешниках» ...— Таку назву має один із розділів поеми М. Некрасова «Кому на Руси жить хорошо?»

„LENA".

Dramat w czterych actach Mariana Jasieńczyka

Вперше надруковано польською мовою в газ. «Kurjer Lwowski», 1888, 4 жовтня, № 276, с. 5. Підпис: *Iw. Fr.*

Подається в перекладі за першодруком.

С. 225. Ясеньчик Мар'ян (справжнє ім'я та прізвище — Вацлав Карчевський; 1855—1911) — польський прозаїк і драматург, член редакції газети «Kurjer Lwowski». «Lena» належить до кращих його творів.

... відзначена на конкурсі ім. Войцеха Богуславського ...— У Польщі систематично проводився конкурс, присвячений пам'яті Войцеха Богуславського (1757—1829) — театрального діяча, актора, режисера, засновника польського реалістичного театру. «Lena» була премійована на такому конкурсі 1886 р. у Варшаві.

С. 227. Стахович — очевидно, Феліція Стахович (1875—1926) — польська актриса, яка з 1883 р. виступала на львівській сцені і була улюбленицею публіки.

Збоїнський Зигмунт (1887—1904) — польський актор і співак, виступав також у театрі товариства «Руська бесіда».

Вислобоцька Марія (1867—1942) — польська і українська актриса.

Воленський Владислав (1848—1912) — артист театру товариства «Руська бесіда».

[«ДАЙ СЕРЦЮ ВОЛЮ, ЗАВЕДЕ В НЕВОЛЮ» М. КРОПИВНИЦЬКОГО]

Вперше надруковано польською мовою у газ. «Kurjer Lwowski», 1888, 9 жовтня, с. 5, під рубрикою «Teatr ruski».

Подається в перекладі за першодруком.

С. 228. «Фрозін» (по-німецьки «Frohsinn» — веселий настрій) — зал німецького драматичного театру у Львові, в якому іноді виставляла спектаклі трупа українського пересувного театру при товаристві «Руська бесіда». Під такою ж назвою в 1869—1897 рр. у Львові існувало німецьке культурно-освітнє товариство.

С. 229. Стечинський Андрій (справжнє прізвище — Мужик; 1849—1896) — актор, режисер і драматург. Мав найбільший успіх у характерних ролях.

[«ДОВБУШ» Ю. ФЕДЬКОВИЧА]

Вперше надруковано польською мовою в газ. «Kurjer Lwowski», 1888, 11 жовтня, с. 5, під рубрикою «Teatr ruski». Підпис: *Iw. Fr.*

Подається в перекладі за першодруком.

С. 230. ... на українській *національній* сцені ...— тобто на сцені пересувного українського музично-драматичного театру при товаристві «Руська бесіда» у Львові.

«Гаспарон е» (точніше: «Гаспарон», 1884) — оперета в трьох діях австрійського композитора Карла Міллекера (1842—1899). І. Франко критикував цей твір за надмірну увагу до патріархального побуту.

С. 231. Плошевський Владислав-Казимеж (1853—1892) — польський актор і театральний художник. На сцені театру «Руської бесіди» виступав у трагедійних ролях.

Біберович Іванна (1861—1937) — драматична актриса в театрі товариства «Руська бесіда».

[«ЛИХИЙ ДЕНЬ» Г. ЦЕГЛИНСЬКОГО І «ПОШИЛИСЯ В ДУРНІ» М. КРОПИВНИЦЬКОГО»]

Вперше надруковано польською мовою в газ. «Kurjer Lwowski», 1888, 13 жовтня, с. 5, під рубрикою «Teatr ruski». Підпис: *Iw. Fr.*

Подається в перекладі за першодруком.

С. 232 .... позавчорашня вистава ... викликала гостру критику ...— Франко має на увазі свою рецензію на виставу «Довбуша», опубліковану в газеті «Kurjer Lwowski», 1888, 11 жовтня, а також рецензію «Руський театр

у Львові» В. Коцовського, опублікованої в журналі «Зоря» 15 (27) жовтня 1888 р., № 20, с. 340—343.

Янович Степан Пилипович (справжнє прізвище — Курбас; 1862—1908) — актор і режисер театру при товаристві «Руська бесіда».

Криницький — можливо, Керницький Мар'ян (1864—1945) — актор театру «Руська бесіда».

Осипович О. (? — 1890) — актор театру «Руська бесіда».

Клішевський Антон (справжнє прізвище — Родкевич; 1852—1930) — польський і український актор та режисер.

Підвисоцька Емілія (1856—20-ті роки XX ст.) — артистка театру «Руська бесіда».

С. 233. Клішевська Кароліна (1864—1927) — польська і українська акторка, співачка, дружина А. Клішевського. У 1885—1890 рр. входила до складу трупи театру «Руської бесіди».

С. О. ОСТАШЕВСЬКИЙ. СТО БАЙОК

Львів, 1888

Вперше під назвою «S. O. Ostaszewskyj. Sto bajok ...» надруковано польською мовою в газ. «Prawda», 1888, 13(1) жовтня, с. 487—488.

Подається в перекладі за першодруком.

С. 234. Осташевський Спиридон Остоя (1797—1875) — польський письменник-романтик, який писав і по-українськи. Брав участь у польському революційному русі. Повна назва його посмертної книжки: «Сто байок, а в них найдено більше як сто правд, написав для руського мира Спиридон Остоя Осташевський».

... байки ... Шевченка ...— Прізвище Шевченка, який байок не писав, тут названо випадково.

Данкевич Лука (1791—1866) — священик у Коломиї, письменник. Друкувався під псевдонімом «Лука з Ракова».

Т. ШЕВЧЕНКО В ОСВІТЛЕННІ ПАНА УРСИНА

Вперше під назвою «Taras Szewczenko w oświetleniu p. Ursina» надруковано німецькою мовою в «Przeglądzie literackim» — додатку до петербурзької газети «Kraj», 1888, 23 грудня (1889, 4 січня), с. 12—15. Підпис: *Taras.* Скорочений виклад цієї статті надруковано в журналі «Kwartalnik historyczny», 1889, № 2, с. 273—274.

Подається в перекладі за першодруком в газ. «Kraj».

С. 238. Урсин (справжнє прізвище — Здзеховський) Маріян Едмундович (1861—1938) — польський консервативний літературознавець, професор Краківського та Віленського університетів.

Товянщина — течія в польській суспільній думці XIX ст., пов'язана з іменем Анджея Товянського (1799—1878), реакційного громадського діяча, філософа-містика, що був виразником польського месіанізму.

Хомяков Олексій Степанович (1804—1860) — російський письменник, ідеолог слов'янофільства.

Прерадович Петро (1818—1872) — хорватський поет; у ранніх творах підносив ідеї національно-визвольного руху.

... слов'янофільство ... у Шевченка ...— Франко тут має на увазі глибоко інтернаціональну і демократичну Шевченкову ідею слов'янської взаємності. Щодо шляхів розвитку слов'янства Т. Г. Шевченко послідовно обстоював думки про спільну визвольну боротьбу слов'янських народів як проти іноземних загарбників, так і проти власних гнобителів, розвінчував настанови слов'янофілів про об'єднання цих народів у панславістську монархію на чолі з російським царем.

С. 239. І т о л и х о...— В оригіналі статті І. Франко тут і далі подає власний прозовий переклад поезій Т. Шевченка польською мовою.

[ВСТУП ДО ДОКТОРСЬКОЇ ДИСЕРТАЦІЇ «ПОЛІТИЧНА ПОЕЗІЯ ШЕВЧЕНКА 1844—[18]47 рр.»]

Вперше надруковано в журн. «Радянське літературознавство», 1976, № 8, с. 67—70.

Стаття є фрагментом (першим розділом чи, швидше, вступом) задуманої, але не написаної І. Франком докторської дисертації. «Задумав я робити докторський екзамен з української літератури і на тему для дисертації вибрав Шевченків «Сон», а властиво: чим була в сучасній російській літературі і відки взялася політична поезія Шевченка»,— писав Франко в листі до М. Драгоманова 22 лютого 1888 р.

Зберігся також короткий план дисертації та проспект першого розділу (Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, відділ рукописів, ф. 3, № 220, с. 10). Наводимо план дисертації:

ПОЛІТИЧНА ПОЕЗІЯ ШЕВЧЕНКА 1844—1847

1. Перегляд дотеперішніх студій над Шевченком.
2. Матеріали, які маємо для пізнання Шевченка в першій половині його діяльності.
3. Що виніс Шевченко з батьківського дому?
4. Шевченко-кріпак.
5. Шевченко-артист.
6. Шевченко — поет-дебютант.
7. Поїздка на Вкраїну.
8. «Сон», його розбір, план, думки провідні.
9. «Гус», «Кавказ» і «Посланіє».
10. Шевченко і Кирило-Мефодіївське братство.

Проспект першого розділу має такі пункти: «Значення Шевченка для України і для цілої Слов'янщини (відзиви Скабичевського, Спасовича, Драгоманова). Конечність студіювання його як появи історичної. Двояке джерело його творів: традиції й форми народні і здобутки культурні. Шевченко — неук. Нюх історичний Шевченка. Шевченко — поет і громадянин».

Подається за автографом.

С. 244. М. Д р а г о м а н о в с к а з а в ... в «Г р о м а д і» ...— Цитується стаття «Шевченко, українофіли й соціалізм» («Громада», 1879, № 4, с. 194). Виступаючи проти створення «народовцями» націоналістичного культу Шевченка, Драгома-

нов водночас із ліберально-буржуазних позицій заперечив і політичний характер його поезії та її революційне значення для нащадків. І. Франко критично поставився до помилкових тверджень М. Драгоманова про обмеженість історичних поглядів Т. Шевченка. У передмові до статті «Шевченко, українофіли й соціалізм» (вид. 2-е, Львів, 1906) Франко зазначав: «Другий розділ його статті, присвячений життю і творчості Шевченка, се радше аналіза й критика матеріалу, що мусить служити для змалювання такої повної картини, аніж проба синтезу» (с. VI), і, зокрема, спростував «маловаження (Драгомановим.— *Ред.*) Шевченкової лектури» (с. V).

«Громада» — громадсько-політичний і літературний збірник ліберально-буржуазного спрямування, видавався у 1878—1879, 1882 рр. у Женеві М. П. Драгомановим. У «Громаді» співробітничали і деякі представники радикально-демократичного руху.

... в однім із своїх листів соборних ...— Йдеться про листи, які надсилав М. Драгоманов до київської «старої» громади — осередка ліберально-буржуазної інтелігенції — з-за кордону.

...відкидав сей засуд, пишучи...— Цитата в тексті не наведена. Йдеться про те, що в першому листі до «старої» громади 8 лютого 1886 р. М. Драгоманов, хоч і далі виявляв обмежене розуміння революційності Шевченка, відмовляється від деяких своїх хибних присудів: «.. Бачу, що не тільки маса українофілів, але й українофільські писателі не тільки в Галичині, а й в Росії ще не догнали й Шевченка років на 10—20» (див.: Драгоманов М. Листи до І. Франка і інших. 1881—1886. Видав І. Франко. Львів, 1906, с. 172). В іншому листі до киян від 3—12 лютого 1887 р. Драгоманов теж, по суті, заперечує свою попередню тезу про дилетантизм Шевченка і водночас наголошує на значенні його безцензурної поезії (див.: Драгоманов М. Листи до Ів. Франка і інших. 1887—1895. Львів, с. 66—76).

С. 245. ... як суд Урсина ...— Йдеться про книжку Маріяна Здзеховського «Очерки из психологии славянского племени. Славянофилы», Спб., 1887.

... як суд Свистуна о атеїзмі ...— Йдеться про брошуру: С[в истун] Ф. Чем есть для нас Шевченко? Критичное рассуждение. Львов, 1885. Автор її намагався приписати Шевченкові проповідь покори і християнського братолюбства.

Свистун Пилип (1844—1916) — маловідомий український письменник, педагог, «москвофіл».

Скабичевський Олександр Михайлович (1838—1910)— російський літературний критик та історик літератури, народник.

Скабичевський бачить в поезії Шевченка перший прояв нових і нових доріг ...— І. Франко резюмує думки Скабичевського, висловлені ним у статті «Беседы о русской словесности (Критические письма)», опублікованій в «Отечественных записках» протягом 1876—1877 рр. Цитата в тексті не наводиться.

«Отечественные записки» — російський літературно-політичний журнал, який виходив у Петербурзі в 1818—1884 рр. В 1842—1846 рр., коли його ідейним керівником був В. Белінський, та після 1868 р., коли журнал очолювали М. Некрасов і М. Салтиков-Щедрін, він мав революційно-демократичний характер.

... Пипін в своїй статті про рос[ійські] повісті Шевченка ...— Цитата із Пипіна в тексті статті не наведена. Йдеться про статтю: Пыпин А. Русские сочинения Шевченко.— «Вестник Европы», 1888, кн. 3. В особистій бібліотеці І. Франка зберігся примірник цього номера журналу, де рукою Франка у статті О. Пипіна зроблено чимало підкреслень, зокрема виділені судження критика про «Гайдамаки», про всеслов'янське значення Тараса Шевченка.

С. 246. ... гляди о тім статтю Др[агоманова], промови Барвінського, і промову Цеглинського, і статтю П[авлик]а ...— Тут ідеться про статті: Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціалізм.— «Громада», 1879, № 4; Барвінський В. Поезія Т. Шевченка і наше народне життя.— «Правда», 1878, т. I; Цеглинський Г. Шевченко і його сучасна критика.— «Правда», 1880, № 1—3; Павлик М. (підпис: *Rusin*). Ruskie czytelnie ludowe.— «Przegląd społeczny», 1887.

«Przegląd społeczny»— науково-літературний і громадсько-політичний журнал прогресивного спрямування, виходив у Львові в 1886—1887 рр. Співробітниками цього журналу були М. Павлик та І. Франко.

Чалий Михайло Корнійович (1816—1907) — український письменник і педагог. Автор книжки «Жизнь и произведения Тараса Шевченка (свод материалов для его биографии)», К., 1882.

... біографія і оцінка всіх важніших праць поета пера д-ра Ом. Огоновського.— Йдеться про «Історію літератури руської. Період новий. 4. Тарас Шевченко».— «Зоря», 1888, № 2—8. Про цю монографію професора-«народовця» І. Франко писав у листі до М. Драгоманова 19 березня 1888 р. так: «Чи читаєте Ви біографію Шевч[енка] в «Зорі»? Лупить бідний Огоновський всякі деталі, які знає, мішаючи важне з неважним десять раз гірше Чалого...»

С. 247. Т-ый — криптонім Олексія Олександровича Андріевського (1845—1902) — українського літературознавця, педагога, історика ліберально-буржуазного спрямування. Його брошуру «Тарас Григорьевич Шевченко в отзывах о нем иностранной печати», Одесса, 1879, цитує М. Петров в «Очерках истории украинской литературы XIX столетия» (К., 1884, с. 329).

... ось що пише ...— У тексті цитата не наводиться.

... висказав і я в р. 1882 в «Світі» ...— Йдеться про другу частину статті І. Франка «Причинки до оцінення поезій Тараса Шевченка», яка була опублікована в «Світі», 1882, № 1, с. 221—224.

Кокорудз Ілля (1857—1933) — український педагог і літератор ліберально-буржуазного спрямування. Мова йде про його публікацію «Посланіе» Шевченка. Естетично-критична студія».— «Зоря», 1885, № 15—19.

С. 248. Крім поминок Афанасьєва-Чужбинського, Білозерського, Лебединцева, С[авичева] М[икити], Сошенка, Селецького ...— Йдеться про такі публікації: Афанасьев-Чужбинский А. С. Воспоминания о Т. Г. Шевченко.— «Русское слово», 1861, кн. 5; Белозерский Н. М. Тарас Григорьевич

Шевченко по воспоминаниям разных лиц (1831—1861).— «Киевская старина», 1882, кн. 10; Лебединцев П. Г. Тарас Григорьевич Шевченко (Некоторые дополнения и поправки к его биографии).— «Киевская старина», 1882, кн. 9; С[авичев] Н. Ф. Кратковременное знакомство с Тарасом Григорьевичем Шевченко (Рассказ офицера Уральского казачьего войска).— «Казачий вестник», 1884, 24, 27 мая; Сошенко И. М. Воспоминания о Т. Г. Шевченко. — У кн.: Пискунов М. Шевченко, его жизнь и сочинения. К., 1876; Селецкий П. Д. Записки, ч. 1.— «Киевская старина», 1884, кн. 8.

Афанасьев-Чужбинський Олександр Степанович (1816—1875) — український і російський етнограф, письменник.

Білозерський Микола Михайлович (1833—1896) — український письменник, фольклорист і етнограф ліберально-буржуазного напряму.

Лебединцев Петро Гаврилович (1819—1896) — протоієрей Софійського собору у Києві, в 1862—1896 рр. редактор «Киевских епархиальных ведомостей».

Савичев Микита Федорович (1826—1885) — офіцер уральського козачого війська, знайомий Т. Г. Шевченка.

Сошенко Іван Максимович (1807—1876) — український художник, педагог. Друг Т. Шевченка.

Селецький Петро Дмитрович (1821—1879) — київський віце-губернатор.

... коли буде опубліковане друге ... видання біографії Чалого ...— Друге видання книжки М. Чалого «Жизнь и произведения Тараса Шевченко (Свод материалов для его биографии)», хоч і було підготовлене, не побачило світу через цензурні перепони.

... видання великоруських творів поета, 20 літ держаних Костомаровим у сховку ... — Російські твори поета під час розпродажі майна Т. Г. Шевченка по його смерті були куплені М. Костомаровим, який довго не хотів їх публікувати, оскільки вважав значно слабшими за поетичні твори Т. Г. Шевченка, писані по-українськи. З цих міркувань більшість із них була надрукована лише в 1880-х роках у різних періодичних виданнях (журнали «Исторический вестник», «Киевская старина», газета «Труд»), а в 1888 р. вийшла окремим виданням: Шевченко Т. Г. Поэмы, повести и рассказы, писанные на русском языке. К., «Киевская старина». І. Я. Франко був одним із перших дослідників цієї частини творчості Т. Г. Шевченка.

«ВОЯНЦКА ПИСНЯ»

Вперше надруковано російською мовою в журн. «Киевская старина», 1888, кн. 12, с. 143—148. Підпис: *Мирон*.

Подається за першодруком.

«ГАЛИЦКО-РУССКАЯ БИБЛИОГРАФИЯ XIX СТОЛЕТИЯ»

Вперше надруковано польською мовою в газ. «Kurjer Lwowski», 1889, 7 січня, с. 2; 30 травня, с. 5; 12 липня, с. 6; 22 листопада, с. 6. Підпис: *Iw. Fr.*

Подається в перекладі за першодруком.

С. 253. «Галицко-русская библиография XIX ст.»... про яку ми вже неодноразово повідомляли.— Йдеться про рецензії Франка на окремі її випуски («Kurjer Lwowski», 1887, № 259; 1888, № 91, 194; «Киевская старина», 1888, кн. 5, с. 25—32, с. 32—33.

С. 254. «Червоная Русь» — «москвофільська» громадсько-політична газета, що виходила у Львові у 1888—1891 рр.

С. 255. ... цінним часописом ...— Називаючи так «Слово», Франко має на увазі, що газета в 1861—1862 рр., будучи «москвофільським» органом, друкувала також і матеріали з народного життя.

С. 256. ... автор має намір почати видання біографічного словника діячів ...— І. Левицькому вдалося видати кілька випусків такого словника під назвою «Прикарпатская Русь в XIX веке в биографиях и портретах деятелей с учетом замечательных людей, которых 1772 г. застал при жизни», т. 1, вып. 1—4, Львов, 1892—1901, які охоплювали імена на літери А—Б. Решта матеріалів словника Левицького (від літери А до літери Я) зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР.

...це час виникнення і перших кроків української народовської партії, яка спочатку виступала спільно зі старшою, так званою святоюрською, генерацією ...— Йдеться про співпрацю «народовців» і «москвофілів». На початку своєї діяльності «народовці» проводили культурницьку роботу, про яку І. Франко і говорить, що вона мала певні позитивні наслідки.

«POEZJE JANA KASPROWICZA» (Biblioteka Mrówki, t. 257—[25]9)

Вперше надруковано польською мовою без підпису в газ. «Kurjer Lwowski», 1889, 22 січня, с. 1—2; 23 січня, с. 6; 24 січня, с. 2—3.

Статтю написано з приводу виходу в світ першої збірки Я. Каспровича (Kasprowicz Jan. Poezye. Львів, 1889. (Biblioteka Mrówki).

Подається в перекладі за першодруком.

С. 257. Каспрович Ян (1860—1926) — польський письменник. Його рання творчість позначена демократизмом і рисами критичного реалізму. У 80-х роках співробітничав разом із І. Франком у редакції газети «Kurjer Lwowski». З середини 90-х років поет зійшов на позиції декадансу, за що його справедливо критикував І. Франко.

«Biblioteka Mrówki» — серійне видання класиків польської і європейської літератур; протягом 1869—1939 вийшло 356 томів.

Сирокомля Владислав (літературний псевдонім Людвіка Кондратовича; 1823—1862) — польський демократичний письменник, перекладач поезій Т. Г. Шевченка польською мовою.

С. 258. Асник Адам (1838—1897) — польський демократичний письменник.

С. 259. «Przegląd tygodniowy życia społecznego, literatury i sztuk pięknych» — польський прогресивний тижневик, виходив у Варшаві у 1866—1905 рр.

«Życie» — польський літературно-науковий і громадський тижневик, 29 номерів якого вийшло 1887 р. у Варшаві. Обстоював засади позитивізму.

«Dziennik Poznański» — польська буржуазна газета, виходила у Познані в 1859—1939 рр.

С. 260. ... «молодоконсервативної» преси... — Йдеться про видання групи краківських консерваторів — проурядової партії великих землевласників і вищих урядовців, яка в 1869 р. виступила з політичним памфлетом «Teka Stańczyka». Головним органом цих «молодих» консерваторів, або «станьчиків», був краківський журнал «Czas».

Є ж Теодор Томаш (справжнє ім'я та прізвище — Зигмунт Мілковський; 1824—1915) — польський письменник, учасник угорського (1848) повстання і польського визвольного руху. У повістях «Василь Голуб», «Гандзя Загорницька» звернувся до теми селянського життя.

[АРХЕОЛОГІЧНО-БІБЛІОГРАФІЧНА ВИСТАВКА]

Вперше надруковано польською мовою в газ. «Kurjer Lwowski», 1889, 15 лютого, с. 2—3. Підпис: *Iw. Fr.*

Подається в перекладі за першодруком.

С. 265. Дідушицький Володимир (1825—1899) — польський колекціонер етнографічних матеріалів, на базі яких був заснований музей краєзнавства у Львові. У цьому музеї експонувалась відома етнографічна збірка В. Шухевича, присвячена Гуцульщині.

С. 256. Шараневич Сидір (Ісидор) Іванович (1829—1901) — український історик-«москвофіл», професор Львівського університету, автор праць з історії та археології Галичини, Галицько-Волинської Русі.

... друкованих пам'яток ... стратинських ...— Йдеться про видання однієї з найдавніших друкарень на Україні, заснованої на початку XVII ст. львівським єпископом Г. Балабаном у селі Стрятині (тепер Рогатинського району Івано-Франківської області).

Кристинопіль — стара назва міста Червонограда Львівської області.

Заслуговує уваги також ... рукопис ...— Мова йде про рукописний збірник із творами І. Вишенського, з приводу яких І. Франко опублікував у журналі «Киевская старина» (1889, кн. 4) статті «Иоанн Вишенский» і «Сочинение Иоанна Вишенского» (друкуються в цьому томі).

... крім копії невідомого твору ...— Про цю рукописну книжку «Книга души, нарицаемая злото...» детально розповідається в статті «Сочинение Иоанна Вишенского».

Могила Петро Симеонович (1596—1647) — церковний і освітній діяч України, митрополит київський і галицький (з 1632 р.), засновник і ректор Києво-Могилянської колегії (пізніше академії).

... власністю Підгорецького ... монастиря ...— В Підгорецькому монастирі (був на території теперішнього села Підгірці Бродівського району Львівської області) у XVII—XVIII ст. зберігався великий архів.

Крехівський монастир — цей монастир був на території нинішнього Нестеровського району Львівської області. Славився своєю бібліотекою.

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА В 1888 р.

Вперше під назвою «Literatura rusińska w r. 1888» надруковано польською мовою в додатку «Przegląd literacki» до газети «Kraj», 1889, 17 (29) березня, с. 8—9.

Підпис: *Taras.*

Подається в перекладі за першодруком.

С. 268. ... в збірнику ..., що його видав К. Трильовський у Чернівцях ...— Рецензію І. Франка «Збірник К. Трильовського» і примітки до неї див. у цьому томі.

... крім одного українського твору ...— І. Франко мав на увазі поему «Кудеяр», надруковану за підписом «*Невідомий*» у збірнику «Вперед!» (Чернівці, 1888, с. 25—43).

Посмертний твір Спиридона Осташевського ...— Йдеться про книжку «Сто байок, а в них найдете більше як сто правд, написав для руського мира Спиридон Остоя Осташевський», Львів, 1889.

Гірницький Євген (1859—1913) — священик, свій переклад «Орлеанської діви» Ф. Шіллера видрукував у «Зорі» 1888 р.

Бернарден де Сен-П'єр (1737—1814) — французький письменник і поет, представник сентименталізму. Написав роман-ідилію «Поль і Віргінія».

С. 269. ... досить вдалий переклад кількох віршів Некрасова.— В збірнику було вміщено переклади п'яти поезій Некрасова.

... крім драматичних творів українця Бораковського ...— Йдеться про «Збірник драматичних творів» (Львів, 1888) маловідомого українського письменника з Наддніпрянщини Григорія Максимовича Бораковського (1846—1890).

... нову історичну драму Осипа і Володимира Барвінських під назвою «Полуботок» ...— Повна назва п'єси «Павло Полуботок». У газеті «Kurjer Lwowski» 3 листопада 1888 р. (№ 306) І. Франко надрукував рецензію на виставу цієї п'єси.

Барвінський Осип Григорович (1845—1889) — уніатський священик, автор п'єс консервативного змісту.

... великої і гарної повісті Нечуя-Левицького «Старосвітські батюшки і матушки» ...— Твір І. С. Нечуя-Левицького «Старосвітські батюшки і матушки. Повість з життя українського духовенства 20-х років віку XIX» опубліковано в «Зорі», 1888, № 1—24. Першодрук цієї повісті — «Киевская старина», 1885, № 1, 8, 9.

В новому місячнику «Правди» ...— Цей журнал виходив із перервами; в 1888 р. був відновлений після чотирирічної перерви.

... друга повість цього самого автора під назвою «Пропащі».— Ця повість І. Нечуя-Левицького була надрукована у додатку до «Правди», 1888, вип. 1—3.

Ярошинська Євгенія Іванівна (1868—1904) — українська письменниця, педагог, громадська діячка. У своїх творах реалістично відобразила життя Буковини кінця XIX — початку XX ст.

... у «Бібліотеці «Діла» ...— Йдеться про «Бібліотеку найзнаменитших повістей», літературний додаток до газети «Діло». З 1881 по 1891 р. вийшло 35 томів «Бібліотеки...», в якій були видані твори М. Гоголя, О. Бальзака, Ч. Діккенса.

С. 270. ... наведу «Русини в Америці» (в часописі «Товариш») М. Павлика, «Молоді літа Федьковича» (в «Правді») І. Франка, «Хроніка русинської духовної семінарії від початку до р. 1888» Чарнецького ...— Стаття М. Павлика опублікована в «Товаришi», 1888, № 1, с. 31—52; стаття І. Франка під назвою «Молодий вік Осипа Федьковича» — в «Правді», 1888, с. 59—66, 125—132. Простора розвідка «Хроніка духовної семінарії львівської од 1783 до 1888 р.» краєзнавця В. А. Чарнецького (1837—1900) надрукована в «Ділі», 1888, №№ 166—171, 173, 174, 176—179, 188, 190, 224, 225, 227, 228, 234, 240, 255, 256, 272, 275, 278, 282 за підписом *В[асиль] з С[ільця Белзького]*.

«Руська школа» — науково-педагогічний журнал, який видавало українське ліберально-буржуазне товариство «Руська школа» (на Буковині). Виходив у Чернівцях (1888—1891).

... працю професора С. Смаль-Стоцького ...— Йдеться про статтю С. О. Смаль-Стоцького «Нова руська школа», опубліковану в журналі «Руська школа», 1888, № 1, с. 1—17.

[БЕЗГЛУЗДЕ МИРЕННЯ]

Вперше надруковано польською мовою без підпису в газ. «Kurjer Lwowski», 1889, 17 березня, с. 4.

Подається в перекладі за першодруком.

С. 271. ... в останньому номері «Червоной Руси» ...— Франко має на увазі номер газети від 2(14) березня 1889 р., де була вміщена хронікальна замітка «Польские симпатии для Шевченка».

... з приводу поданої нами інформації...— Згадана інформація під назвою «Rocznica zgonu Szewczenki» («Річниця смерті Шевченка») була надрукована в газеті «Kurjer Lwowski» 13 березня 1889 р., № 72, с. 4. У ній ішлося про створення

комітету для вшанування пам'яті Шевченка із членів краківських студентських товариств: «Академічна громада», «Czytelnia akademicka» («Студентська читальня»), «Bratnia pomoc» («Братня допомога»), «Chór akademicki» («Студентський хор»).

Марков Остап Андрійович (1849—1909) — «москвофільський» діяч, засновник і редактор реакційних газет «Пролом» (1881—1882), «Новий пролом» (1883—1887), «Червоная Русь».

[«НАТАН МУДРИЙ» Г. Е. ЛЕССІНГА]

Вперше надруковано польською мовою в газ. «Kurjer Lwowski», 1889, 24 березня, № 83, с. 6, під рубрикою «Teatr». Підпис: *Iw. Fr.*

Подається в перекладі за першодруком.

С. 272. Шоберт Михайло (1859—1919) — псевдонім актора і режисера Михайла Пінчука.

Френкель — очевидно, це Бонавентура Адам Мечислав Френкель (1858—1935) — один із найпопулярніших польських комедійних акторів, що виступав на львівській сцені у 1885—1900 рр.

Антонеллі Джіакомо (1806—1876) — кардинал, що мав великий вплив на папу Пія IX; був правителем Папської області.

... на ставропігійській виставці ...— Йдеться про етнографічно-археологічну виставку у Львові 1889 р.

ПѢСНЬ О СВѢТѢ

Вперше надруковано російською мовою в журн. «Киевская старина», 1889, кн. 3, с. 741—744. Підпис: *Мирон.*

Подається за першодруком.

С. 273. Была ли ... вирша произведением самого Поповича ...— Пісня належить не Федорові Поповичу, а українському поетові-романтику Олександру Падальському. Інший варіант пісні опубліковано в кн.: «Пісні та романси українських поетів», К., «Радянський письменник», 1956, с. 220—223.

Калитовський Омелян (1855—1924) — український педагог, літератор ліберально-буржуазного спрямування, директор української гімназії в Тернополі, автор праці «Матеріали до руської літератури апокрифічної» (Львів, 1884).

«DER KUNSTWART», RUNDSCHAU ÜBER ALLE GEBIETE DES SCHÖNEN

Серію рецензій під цією або скороченою назвою «Kunstwart» надруковано вперше німецькою мовою в газ. «Kurjer Lwowski» протягом 1889 р. в таких номерах: № 99 (9 квітня, с. 6); № 122 (3 травня, с. 6); №151 (1 червня, с. 5); № 226 (16 серпня, с. 2); № 303 (1 листопада, с. 6); № 324 (22 листопада, с. 6). Підпис: *Iw. Fr.* Остання рецензія — без підпису.

Подається в перекладі за першодруком.

С. 277. «Der Kunstwart» (1887—1919) — німецький мистецтвознавчий журнал ліберально-буржуазного спрямування, який ставив своїм завданням популяризацію творів мистецтва.

С. 278. Кірхбах Вольфганг (1857—1906) — німецький поет, редактор і критик.

Келлер Готфрід (1819—1890) — швейцарський письменник-реаліст, демократ; писав німецькою мовою.

Мейєр Конрад Фердінанд (1825—1898) — швейцарський поет і новеліст; писав німецькою мовою.

Дранмор Фердінанд (справжнє ім'я та прізвище — Людвіг Фердінанд Шмідт; 1823—1888) — швейцарський поет; писав німецькою мовою.

Йордан Вільгельм (1819—1904) — німецький письменник і політичний діяч, еволюціонував від лівих політичних поглядів до монархічних.

Еберс Георг (1827—1898) — німецький учений-єгиптолог і письменник, автор популярних історичних романів.

Екштейн Ернст (1845—1890) — німецький письменник, автор історичних романів.

Дан Фелікс (1834—1912) — німецький правознавець, історик і поет. Обстоював ідеї великонімецького шовінізму та імперіалізму.

С. 279. Перфаль Карл (1824—1907) — німецький композитор, директор придворного театру в Мюнхені (1867—1893).

Нейман Карл (1860—1934) — німецький історик мистецтв.

Гартман Людвіг (1836—?) — німецький музичний критик і композитор, учень Ф. Ліста.

Грот Клаус (1819—1899) — німецький ліберально-буржуазний поет, писав нижньонімецьким діалектом.

«Kölnische Zeitung» — одна з найстаріших (з 1651 р.) німецьких газет. Мала проурядовий напрям.

С. 280. Готшаль Рудольф Карл (1823—1909) — німецький письменник, критик революційно-демократичного спрямування.

Бізе Альфред (1856—?) — німецький історик літератури, автор праць з питань естетики.

Боденштедт Фрідріх (1819—1892) — німецький письменник і перекладач із слов'янських та східних літератур; автор досліджень про українську поезію. Його поетичні твори позначені буржуазним моралізаторством.

С. 281. «Lieder des Mirza Schaffy» — збірка перекладів Боденштедта із азербайджанського поета Вазеха Мірзи Шафі (1796—1852) та інших східних поетів, що вийшла у світ 1851 р.

Гарт Генріх (1855—1906) — німецький письменник і літературний критик.

Верещагін Василь Васильович (1842—1904) — російський художник-баталіст.

С. 282. Гамерлінг Роберт (1830—1889) — німецький поет.

Юсті Карл (1832—1912) — німецький історик мистецтва, автор монографії «Diego Velazquez und sein Jahrhundert» (Бонн, 1888, 2 т.).

Веласкес Дієго Родрігес де Сільва (1599—1660) — видатний іспанський живописець.

Авенаріус Фердінанд (1856—1923) — німецький ліберально-буржуазний письменник і видавець, редактор журналу «Der Kunstwart».

С. 283. Кретцер (Крецер) Макс (1854—1941) — німецький письменник, представник лівого крила німецьких письменників-натуралістів.

Пордес — польський книговидавець у Львові.

Блайбтрой Карл (1859—1928) — німецький літературознавець; один із перших теоретиків німецького натуралізму.

... в мілітаристському «рейху» Бісмарка ... — Тобто в Пруссії.

Бісмарк (1815—1898) — німецький державний діяч, дипломат, у 1871—1890 рр. рейхсканцлер Німецької імперії.

С. 284. Фальке Якоб (1825—1897) — німецький історик культури і мистецтва.

Гауптман Герхард (1862—1946) — німецький письменник.

Бар Герман (1863—1934) — австрійський письменник і критик, у творчості якого відбилися захоплення натуралізмом, декадансом.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

[*До видання: Шевченко Т. Г. Перебендя. Львів, 1889*]

Вперше надруковано (разом із текстом поеми «Перебендя») 1889 р. у Львові.

Подається за першодруком.

С. 285. ... «Отзыв о сочинении г. Петрова ...» — Йдеться про «Отзыв на «Очерки истории украинской литературы XIX века» Н. И. Петрова» М. П. Дашкевича, вміщений в «Отчете о XXIX присуждении наград гр. Уварова ...», Спб., 1888.

... життєпись Т. Г. Шевченка, написана М. Чалим ... — Йдеться про книжку «Жизнь и произведения Тараса Шевченка (Свод материалов для его биографии)», К., 1882.

Комаров Михайло Федорович (1844—1913) — український бібліограф, критик і етнограф, автор перших бібліографічних покажчиків з історії української літератури XIX ст.

... мемуари Костомарова ... — Йдеться про «Воспоминания Н. И. Костомарова, записанные Н. Белозерской», надруковані в журналі «Русская старина», 1885, № 5.

... спомини Куліша ... — Мова йде про «Історичне оповідання» П. Куліша в його збірці «Хуторна поезія», 1882.

Данилевський Григорій Петрович (1829—1890) — російський і український письменник ліберально-буржуазного спрямування, автор історичних романів та досліджень з історії Слобідської України.

С. 286. ... «проскрибованого урядом» ... — І. Франко тут використовує вираз із статей М. Драгоманова на означення утисків царського уряду щодо вживання української мови в науковій літературі тощо.

...г л[я д и]: О. М. П и п і н, у «В е с т н и к е Е в р о п ы», 1 8 7 7, ф е в р., 6 8 4 і д. . .— Йдеться про статтю О. М. Пипіна, надруковану під назвою «Средние века русской литературы и образованность».

С. 287. Н а у м е н к о Володимир Павлович (1852—1919) — український буржуазно-націоналістичний історик і журналіст; у 1893—1906 рр.— редактор «Киевской старины».

С. 288. К а р є є в Микола Іванович (1850—1931) — російський ліберально-буржуазний літературознавець.

К о р ш Валентин Федорович (1828—1889) — російський журналіст та історик літератури, автор «Очерка истории греческой литературы», Спб., 1880.

К и р п и ч н и к о в Олександр Іванович (1845—1903) — російський літературознавець, представник культурно-історичної школи.

Г о р а ц і й (Квінт Горацій Флакк; 65—8 до н. е.) — римський поет.

С. 289. «W e r t h e r s L e i d e n» — точна назва цього твору Гете — «Die Leiden des jungen Werthers».

С. 291. . . . М и к е ш и н в с в о ї х с п о м и н а х . . .— Маються на увазі «Спомини про Шевченка» російського скульптора і графіка Михайла Йосиповича Микешина (1835—1896), надруковані як додаток у «Кобзарі» (Прага, 1876).

. . . ч и т а в о р и г і н а л і . . Л і б е л ь т а.— Йдеться про працю польського філософа-ідеаліста Кароля Лібельта (1807—1875) «Estetyka, czyli Umnictwo piękne» («Естетика чи прекрасне мистецтво»), перша частина якої вийшла у Познані 1849 р., друга і третя — в Петербурзі 1859 р. Шевченко критикував Лібельта за ідеалістичні погляди.

Б р ю л л о в Карл Павлович (1799—1852) — російський художник, у якого вчився Т. Шевченко.

Ш т е р н б е р г Василь Іванович (1818—1845) — український і російський художник-пейзажист реалістичного напряму, товариш Шевченка по Академії мистецтв.

Д е м с ь к и й Леонард — студент-поляк, який у 1839 р. квартирував разом із Шевченком, вчив його французької мови, знайомив з польською літературою.

Л е л е в е л ь Йоахім (1786—1861) — польський революційний діяч, професор історії Віленського і Варшавського університетів. Під час польського повстання 1830—1831 рр. очолював ліве крило повстанців, в часи еміграції— організатор лівих сил. Обстоював ідею єдності слов'ян, позитивно оцінював боротьбу українського народу проти шляхетського панування.

. . . п р о й о г о п і з н і ш и й (1 8 3 0) п о б у т у В а р ш а в і . . .— Як доведено радянськими дослідниками, Шевченко у Варшаві ніколи не був.

С. 293. . . . Ч у б и н с ь к и й, «Т р у д ы», V . . .— Франко тут посилається на видання: «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край» (т. 1—7, 1872—1879), т. 5, Спб., 1874, де було вміщено любовні, сімейні, побутові і жартівливі пісні.

С. 294. . . . д о і с т о р и ч н и х п і с е н ь, в и д а н и х А н т[о н о в и ч е м] і Д р а г[о м а н о в и м] . . .— Мова йде про збірник «Исторические песни малорусского народа с объяс-

нениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова», т. 2, вып. 1 (К., 1875).

С. 295. ... Голов[а ц ь к и й], II, 87; Kolb[erg], Pok[ucie], II ...— Франко тут подає, зокрема, скорочені назви таких видань: «Народные песни Галицкой и Угорской Руси. Собрал Я. Головацкий с предисловием О. Бодянского. В трех частях». Часть 2. Обрядные песни. М., 1878; Kolberg O. Pokucie. Obraz etnograficzny. T. 2, Kraków, 1883.

С. 296. Рильський Тадей Розеславович (1841—1902) — український громадський і культурний діяч буржуазно-демократичного напряму, етнограф.

С. 297. «Записки о Южной Руси» — фольклорно-етнографічні збірники, видані П. Кулішем в двох томах 1856—1857 рр. у Петербурзі.

С. 299. «Лірник» — цей твір Т. Падури нині публікується під назвою «Пісня Відортова» (див.: «Українською музою натхненні. (Польські поети, які писали українською мовою)», К., «Радянський письменник», 1971, с. 44).

С. 300. ... споминки П. Лебединцева ...— Мається на увазі стаття П. Лебединцева, вміщена під назвою «Тарас Григорьевич Шевченко (некоторые дополнения и поправки к его биографии)» в «Киевской старине», 1882, кн. 9, с. 560—567.

Ржевуський (Жевуський) Вацлав (1765—1881) — польський консервативний діяч, поміщик, який у власному маєтку заснував школу лірників.

Олізаровський Томаш Август (1811—1879) — польський публіцист, поет, драматург, учасник повстання 1831 р.

... зібрані д-ром О. Огоновським в розборі Шевченкової поеми.— Йдеться про розвідку: Огоновський Ом. «Гайдамаки». Поема Тараса Шевченка. Студіум.— «Правда», 1879, №№ 3—6.

Семенський Люціан (1807—1878) — польський письменник і літературний критик ліберально-буржуазного спрямування.

С. 301. Пильчиков Дмитро Павлович (1821—1893) — український громадський і культурний діяч, педагог; член лівого крила Кирило-Мефодіївського братства. З 1846 р. викладав історію в Полтавському кадетському училищі, в 60—70-х роках член полтавської громади, через що І. Франко називає його «лівобережцем».

С. 302. Озеров Владислав Олександрович (1769—1816) — російський драматург, в творчості якого простежується перехід від класицизму до сентименталізму.

Жуковський Василь Андрійович (1783—1852) — російський поет-романтик.

«Пчела» — російська реакційна газета «Северная пчела», яка виходила у Петербурзі в 1825—1864 рр. І. Франко цитує фразу із повісті Шевченка «Художник»: «Читаю в «Пчеле» разбор выставки, бойко написанный, должно быть Кукольником» (див.: Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів у 6-ти томах. Т. 4. Повісті. К., «Наукова думка», 1964, с. 239).

С. 303. ... Пипін, «Характеристики» ...— І. Франко посилається на «Характеристики литературных мнений от двадцатых до пятидесятых годов», які О. Пипін опублікував

в журналі «Вестник Европы» за 1872—1873 рр. і які було видано окремою книжкою (Спб., 1909).

Веневітінов Дмитро Володимирович (1805—1827) — поет-романтик, один із найталановитіших представників російської філософської лірики 20-х років.

Шеллінг Фрідріх Вільгельм Йозеф (1775—1854) — німецький філософ-ідеаліст.

Рейнгольдт Олександр Олександрович (1856—?) — російський літературознавець, німець за походженням, який жив і працював у Петербурзі. Автор популярної книжки «Geschichte der russischen Literatur von ihren Anfang bis auf neuste Zeit» («Історія російської літератури від її початку до нових часів»).

С. 306. ... ліберальні пориви та реакційний об'єктивізм Пушкіна ...— В даному випадку Франко некритично використав твердження О. Рейнгольдта з його «Geschichte der russischen Literatur von ihren Anfang bis auf neuste Zeit» про те, що естетичні погляди О. Пушкіна в останні роки його життя нібито змінилися в бік чистого естетства.

ВІДПОВІДЬ КРИТИКОВІ «ПЕРЕБЕНДІ»

Вперше надруковано в журн. «Правда», 1889, вип. 7, с. 72—74.

Друкується за першодруком.

С. 308. ... критикові Перебенді.— Тобто авторові рецензії на розвідку І. Франка «Переднє слово [до «Перебенді» Т. Г. Шевченка]» (Львів, 1889) в журналі «Правда» (1889, вип. 5, с. 365—367).

С. 310. Козлов Іван Іванович (1779—1840) — російський поет і перекладач. Автор романтичних поем і балад.

Рилєєв Кіндрат Федорович (1795—1826) — російський поет, декабрист, керівник республіканського крила Північного товариства декабристів.

Про вплив Козлова на Шевченка часто було говорено ...— Про деяку близькість раннього Шевченка до Козлова говориться в працях: Драгоманов М. П. Література російська, великоруська, українська і галицька, ч. 3.— «Правда», 1873, № 4; Петров Н. И. Очерки истории украинской литературы XIX столетия. К., 1884, с. 126, а також Куліш П. Історичне оповідання.— «Хуторна поезія», 1882.

СОЧИНЕНИЕ ИОАННА ВИШЕНСКОГО

Вперше надруковано російською мовою в журналі «Киевская старина», 1889, кн. 4, с. 21—63. Підпис: *Мирон.*

Подається за першодруком.

С. 312. Печатаемое ниже сочинение Иоанна Вишенского ...— Мова йде про фрагмент «Книжицы Иоанна мниха Вишенского...», опублікований І. Франком в журналі «Киевская старина», 1889, кн. 4.

... на выставке, устроенной .. в память 900-летнего юбилея крещения Руси.— Йдеться про етнографічно-археологічну виставку у Львові 1889 р. Огляд цієї виставки публікується в цьому томі.

С. 313. Ніссійський (Нісський) Григорій — єпископ у Кесарії Каподокійській (Мала Азія). Писав богословські догматично-полемічні твори та морально-аскетичні проповіді. Жив у IV ст.

Афанасій Александрійський (293—373) — автор численних богословських творів; був деякий час александрійським архієпископом.

... позднейший список ... катехизиса еп[ископа] Шептицкого ... печатанного в Угорцах ... 1699 г.— Насправді «Собрание вкратце артикулов вѣры» є копією книжки, що її видрукувано з ініціативи православного магната Олександра Федоровича Шептицького ченцем-друкарем Лютковичем в маєтку Угорцях 1618 р.

«Сия книжка ... записано есть року 1795 ...»— На перших нумерованих аркушах «Книги думы» стоїть дата: 1695 р.

С. 314. Княгиницький Іов (?—1621) — православний чернець, засновник Манявського скиту (монастиря), приятель Івана Вишенського.

Сохранилась ли эта рукопись ...— Рукопис Підгорецького монастиря за часів Франка зберігався в архіві львівського Святоонуфріївського монастиря.

С. 315. ... см. Голубев, Приложения ...— Йдеться про «Приложение. Материалы для истории западнорусской церкви» до дослідження Сергія Тимофійовича Голубєва «Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники», т. I, К., 1883. В цьому додатку було вміщено два твори І. Вишенського («Зачапка» та «Краткословный отвѣт Феодула»).

Острозький Василь (Костянтин) Костянтинович (1526—1608) — український магнат, культурний діяч. Виступав на захист православ'я, проти засилля католицтва та уніатів.

С. 316. ... допущенных пр[офессором] Сумцовым в его интересной статье об Иоанне Вишенском ...— І. Франко має тут на увазі статтю М. Ф. Сумцова «Иоанн Вишенский», надруковану в «Киевской старине», 1885, кн. 4, с. 649—677.

ИОАНН ВИШЕНСКИЙ

(Новые данные для оценки его литературной и общественной деятельности)

Вперше надруковано російською мовою в журн. «Киевская старина», 1889, кн. 4, с. 141—151.

Підпис: *Мирон.*

Подається за першодруком.

Зберігся автограф начерку статті І. Франка під заголовком «Новые данные к оценке литерат[урной] деят[ельности] Иоанна Вишенского» (ф. 3, № 220, арк. 10—11).

С. 318. Гуттен Ульріх фон (1488—1523) — німецький письменник, видатний представник гуманізму, майстер політичної полеміки.

С. 319. ... западное течение отчуждает целые семьи, целые слои от русского народа ...— Йдеться про те, що під впливом реформаційних релігійних рухів на Заході українська шляхта відрікалася від православної церкви, переходила в католицьку віру з метою досягнути привілейованого становища в суспільстві.

Платон (428 або 427—348 або 347 до н. е.) — давньогрецький філософ-ідеаліст.

Арістотель (384—322 до н. е.) — давньогрецький філософ, учений-енциклопедист, учень Платона. Арістотелізм проймав усі філософські курси в Києво-Могилянській академії.

... положено было впоследствии во главу нового православного просвещения.— Йдеться про спрямування освіти в Києво-Могилянській академії (1633—1771), яка успадкувала наукові здобутки так званого латинського світу. Крім природничих та богословських наук, мов, студентам академії викладали риторику, поетику, діалектику (уміння виголошувати промови і проводити диспути), філософію в дусі пізніх схоластичних учень, спрямовану проти філософії католицизму — томізму.

Баранович Лазар (1620—1693)—український церковний і політичний діяч, письменник-полеміст. Ректор Києво-Могилянської колегії (з 1650 р.).

Галятовський Іоаникій (?—1688)—український письменник, культурний діяч. Ректор Києво-Могилянської академії (з 1657 р.).

С. 321. ... двумя беглыми замечаниями Игнатия из Любарова ...— Йдеться про життєпис І. Княгиницького, опублікований у збірнику «Зоря галицкая яко альбум на год 1860» під назвою «Жизнь преподобного отца Іова, основателя ставропигиальной скитской обители чину св. Василия, списана современником Игнатием из Любарова».

... свидетельство архиепископа Филарета ...— І. Франко посилається тут на книжку: «Обзор русской духовной литературы» (вид. 3-є, Спб., 1884) чернігівського єпископа та історика Філарета (в миру Дмитро Григорович Гумілевський; 1805—1866).

Афонська гора — східний виступ Халкідонського півострова в Егейському морі, де з XI ст. утворився один із релігійних центрів давньоруської православної церкви. Афон виступав провідником візантійських і південнослов'янських впливів на Русь і навпаки.

С. 323. Терлецький Кирило Семенович (?—1607) — церковний діяч, один із ініціаторів Брестської церковної унії.

С. 324. Збируйський Діонісій (Дмитро Грицькович) — церковний діяч, в 1596—1603 рр. холмський уніатський єпископ.

... Сексоном и Майдебурским правом свое черево кормил ...— У наведеній цитаті з Вишенського йдеться про середньовічний судебник «Саксонське зерцало» — звід феодальних правових норм, чинних у тодішній Саксонії, та про Магдебурзьке право, що було запроваджене у німецькому місті

Магдебурзі і поширилося на багато європейських міст, у тому числі й на українські та білоруські. Вишенський у даному разі натякає на те, що Діонісій Збируйський перед висвяченням на єпископа був юристом.

Дерманський монастир — монастир у селі Дермань, нині Гощанського району Ровенської області.

Октоїх (восьмигласник) — богослужбова гімнографічна книжка. Пісні в ній подавалися на весь тиждень і були розписані на вісім голосів. Іов Княгиницький брав участь у підготовці октоїха, який вийшов друком 1604 р.

С. 325. Угорники — село, нині Богородчанського району Івано-Франківської області. В Угорниках був монастир архістратига Михаїла, де жив Іов Княгиницький до виїзду в Маняву.

Целевич Юліан Андрійович (1843—1892) — український буржуазний історик і педагог.

Балабан Гедеон (1530—1607) — львівський єпископ (з 1566 р.), противник Брестської унії, сприяв розвитку освітньо-видавничої справи.

С. 326. Рогоза Михайло (?—1599) — київський митрополит, один із ініціаторів Брестської церковної унії 1596 р. У боротьбі з антифеодальним рухом спирався на шляхетську Польщу, силоміць запроваджував на українських та білоруських землях унію.

Скарга (Петро Павенський; 1536—1612) — польський єзуїт, письменник, виступив ініціатором Брестської унії, вів релігійну полеміку з православним духівництвом.

Пігас Мелетій (30-ті роки XVI ст.—1601) — александрійський патріарх, брав активну участь у справах православної церкви на Україні.

МИХАЙЛО ЄВГРАФОВИЧ САЛТИКОВ

Вперше під назвою «Michał Eugrafowicz Sałtykow» надруковано польською мовою у газ. «Kurjer Lwowski», 1889, 15 травня, с. 2—3, без підпису.

Подається в перекладі за першодруком.

С. 327. Він народився ... в селі Спаському Тверської губернії ... — Точна назва села — Спас-Угол, тепер — Спас Кімрського району Калінінської області.

У 1847 р. виступив на літературній арені з короткими нарисами.— Насправді у цьому році М. Є. Салтиков-Щедрін дебютував повістю «Суперечності».

Брати Достоєвські — Ф. М. Достоєвський та його рідний брат Михайло Михайлович Достоєвський (1820—1864), російський письменник, співредактор щомісячних літературно-політичних журналів «Время» (1861—1863) і «Эпоха» (1864—1865), які виражали ідеї, близькі до слов'янофільства, і виступали за зближення дворянської інтелігенції з народом.

Петрашевський (Буташевич) Михайло Васильович (1821—1866) — російський революціонер, соціаліст-утопіст, один із керівників підпільного гуртка революційної молоді у Петербурзі, розгромленого царським урядом 1849 р. Зближення Салти-

кова-Щедріна із Петрашевським відбулося ще до того, як Достоєвський навесні 1847 р. став відвідувати відомі «п'ятниці» у Петрашевського; вони подружилися під час спільного навчання у Царськосельському ліцеї.

С. 328. «Современник» — російський літературний і громадсько-політичний журнал; виходив у Петербурзі в 1836—1886 рр. В «Современнике» працювали в різний час В. Белінський, М. Чернишевський, М. Добролюбов, М. Салтиков-Щедрін. З 1847 р. і до закриття цензурою журнал був органом революційної демократії.

Аракчеєв Олексій Андрійович (1769—1834) — російський реакційний державний діяч.

Найкращі російські письменники (Гоголь, Достоєвський, Толстой, частково навіть Тургенєв) під старість давали слабші речі ...— Франко тут повторює спрощені і загалом хибні судження ліберальних істориків літератури про ідейну та художню кризу великих російських реалістів в останні роки їхнього життя.

... з 1875 р., коли Росія заплуталася в пекучому східному питанні ...— Франко має на увазі російсько-турецьку війну 1877—1878 рр., викликану піднесенням національно-визвольного руху на Балканах (повстанням проти турецького ярма в Боснії і Герцеговині 1875 р. та Болгарії 1876 р.) і загостренням міжнародних суперечностей на Близькому Сході.

[НАДІЯ ДМИТРІВНА ЗАЙОНЧКОВСЬКА]

Вперше надруковано польською мовою в газ. «Kurjer Lwowski», 1889, 28 червня, с. 3. Підпис: *Iw. Fr.*

Подається в перекладі за першодруком.

С. 330. Народилася 1825 року в Рязані.— Н. Д. Зайончковська (літературний псевдонім — В. Крестовський) народилася 1824 р. в тодішньому Пронському повіті Рязанської губернії. Письменниця співробітничала в «Современнике» і «Отечественных записках». У відтворенні провінційного побуту була близька до російських демократичних письменників.

PIEŚNI CÓRALI BIESKIDOWYCH Z OKOLIC RABKI

Zebrał prof. dr. I. Kopiernicki. Kraków, 1888

Вперше надруковано польською мовою в журн. «Kwartalnik historyczny», 1889, № 2, с. 262—263.

Подається в перекладі за першодруком.

С. 331. ... бескидських гуралів ...— Йдеться про жителів гір у відрогах Карпат на території нинішнього Краківського воєводства у Польській Народній Республіці.

... келецького населення ...— Тобто населення, що проживає на території нинішнього Келецького воєводства у Польській Народній Республіці.

Підгалля — так називається південний захід Польщі на північних схилах Татр (від польського слова hale — пасовисько, гірська лука).

Д. И. ЭВАРНИЦКИЙ. ЗАПОРОЖЬЕ В ОСТАТКАХ СТАРИНЫ И ПРЕДАНИЯХ НАРОДА

С 55 рисунками и 7 планами (Еварницький. Запоріжжя в археологічних пам'ятках і народних легендах). 2 томи. Петербург, 1888 р

Вперше надруковано польською мовою в журналі «Kwartalnik historyczny», 1889, № 2, с. 332—333.

Подається в перекладі за першодруком.

С. 333. Зібрані автором з уст народу пісні про Запоріжжя ... будуть видані окремо.— Значну частину історичних пісень Д. Яворницький опублікував у книжці «Малороссийские народные песни, собранные в 1878—1905 гг.», Екатеринослав, 1906.

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ РУСЬКОЇ

Написав Омелян Огоновський, часть II, Львів, 1889

Вперше під назвою «Istoria literatury ruskoji, napysaw Omelan Ohonowskij, czast' II, Lwiw, 1889» надруковано польською мовою в газ. «Kurjer Lwowski», 1889, 7 липня, с. 5—6. Підпис: *Iw. Fr.*

Подається в перекладі за першодруком.

С. 335. ... історія усієї української літератури України ...— Тут слово «Україна» вжито для позначення українських земель у складі Російської держави.

... Огоновський послідовно і з деяким полемічним завзяттям стоїть на національно-українських позиціях ...— В такому формулюванні тут і далі Франко лише вказує на обмежений характер основних концепцій праці О. Огоновського; у ряді своїх пізніших статей І. Франко уже недвозначно говорить про націоналістичну суть цього видання. Зокрема, в статті «Професор Омелян Огоновський» («Народ», 1894, № 20, с. 316—318; № 21, с. 334—336; № 23, с. 382—385) І. Франко, розвиваючи і певною мірою ширше аргументуючи положення рецензії, показав, як згубно позначається «націоналістична доктрина» («націоналістично-патріотична струна») на композиції і методі аналізу всіх художніх творів в «Історії літератури руської». В результаті критик підсумовував: «Нового світла на весь хід розвою нашого духового життя він (Огоновський.—*Ред.*) не кинув; нашого знання головних течій того життя не поглибив; донеслості і ваги русько-українського письменства для сусідніх народів в минувшині і будущині Слов'янщини він не показав».

ГОМЕРОВА «ОДІССЕЯ»

Гекзаметром на мову українську переві́ршував Петро Байда. Накладом редакції «Правди», Львів, 1889

Вперше під назвою «Homerowa Odysseja, heksametrom na mowu ukrainsko-ruśku perewirszowaw Petro Bajda» надруковано польською мовою в газ. «Kurjer Lwowski», 1889, 10 липня, с. 5. Підпис: *Iw. Fr.*

Подається в перекладі за першодруком.

ПОМИЛУВАННЯ ЧЕРНИШЕВСЬКОГО

Вперше під назвою «Ułaskawienie Czernychewskiego» надруковано польською мовою в газ. «Kurjer Lwowski», 1889, 13 серпня, с. 5—6. Підпис: *W. Abendpost.*

Подається в перекладі за першодруком.

С. 338. ... та перебування в Архангельську ...— В Архангельську Чернишевський не був. Після ув'язнення в Петропавловській фортеці (1862—1864), каторги в Нерчинську (1865—1872), тюрми у Вілюйську (1872—1882) він у 1883—1889 рр. перебував на поселенні в Астрахані і лише після цього одержав дозвіл повернутися до Саратова. Це «помилування» й має на увазі І. Франко.

Бакунін Михайло Олександрович (1814—1876) — російський дрібнобуржуазний революціонер, ідеолог анархізму, філософ-ідеаліст. Його ідеї були популярними серед народників у 60—70-х роках.

Огарьов Микола Платонович (1813—1877)— російський революційно-демократичний поет, публіцист, видавець (разом із Герценом) «Колокола», «Полярной звезды».

... Чернишевський дав один примірник цього роману якійсь людині ...— Насправді рукопис частини роману «Що робити?», дозволений цензурою до друку, випадково загубив по дорозі в друкарню М. О. Некрасов. Рукопис було знайдено і повернуто в «Современник».

С. 339. Робесп'єр Максимільєн Марі Ізидор (1758—1794)— видатний діяч французької буржуазної революції кінця XVIII ст., вождь якобінців.

Його «Листи без адреси» ... були звернені до царя Олександра II ...— «Листи без адреси», в яких Чернишевський викривав кріпосницьку суть царизму і заявляв про необхідність селянської революції, хоча й були написані в 1862 р., побачили світ лише в 1874 р.

... наші, польські, мученики свободи.— Йдеться про учасників польських повстань 1830—1831 і 1863—1864 рр., заарештованих і засуджених царським урядом до в'язниці та каторги.

С. 340. ... не дуже вже могла придатися свобода людині, яка в неволі ... збожеволіла...— Каторга, справді, зломила здоров'я Чернишевського, але і на засланні він зберіг ясний розум.

[«ХТО ВИНЕН?» КАРПЕНКА-КАРОГО (І. ТОБІЛЕВИЧА)]

Вперше надруковано польською мовою в газ. «Kurjer Lwowski», 1889, 9 листопада, с. 5—6, під рубрикою «Teatr ruski». Підпис: *Iw. Fr.*

Подається в перекладі за першодруком.

С. 341. «Хто винен?» — перша назва драми І. Карпенка-Карого «Безталанна».

На вчорашній, першій, виставі українського театру ...— Йдеться про український театр при товаристві «Руська бесіда».

С. 343. Гембицький Тит (1842—1908) — актор, у 1898—1900 рр. директор театру при товаристві «Руська бесіда».

... трупи пана Бачинського ...— Тобто приватної польсько-української трупи, організованої актором Омеляном Бачинським (1863—1907) після його чергового виходу із театру товариства «Руська бесіда». У 1882—1889 рр. трупа гастролювала по всій Галичині, даючи вистави польських та українських п'єс.

... трупи пана Біберовича.— Ця трупа, очолювана І. Біберовичем спільно з Гриневецьким (до його смерті у 1889 р.), в 1882—1892 рр. виступала на сцені театру «Руська бесіда».

ПОЕТ-ГЕРОЙ

Пам'яті Северина Гощинського
в річницю Бельведерської ночі

Вперше під назвою «Poeta-bohater. Pamięci Seweryna Goszczyńskiego w rocznicę nocy Belwederskiej» надруковано польською мовою в газ. «Kurjer Lwowski», 1889, 29 листопада, с. 2—3; 30 листопада, с. 2—3.

При написанні статті І. Франко використав свою історичну розвідку «Польське повстання в Галичині 1846 року», надруковану в журналі «Зоря», 1884, № 1—19. Друга частина статті, яка містить біо-бібліографічні відомості про С. Гощинського,— це реферат (у багатьох місцях майже дослівний) розвідки А. Гіллера «Seweryn Goszczyński. Szkic biograficzny» з книжки «Sobótka. Książga zbiorowa na uczczenie pięćdziesięcioletniego jubileuszu Seweryna Goszczyńskiego», Lwów, 1875, с. 2—29.

Зберігся переклад статті (ф. 3, № 744), написаний невідомою рукою. На звороті сторінки 4 рукою І. Франка додано: «Писан переклад 18 червня 1913». Текстуальні розбіжності між цим рукописним перекладом і першодруком другої частини статті зумовлені внесенням деяких доповнень до тексту перекладу.

Подається перша (оригінальна) частина статті, підписана І. Франком, в перекладі за першодруком, друга частина наводиться у примітках.

С. 344. ... в річницю Бельведерської ночі.— Йдеться про ніч 29 листопада 1830 р., коли загін повстанців напав на Бельведерський замок у Варшаві — резиденцію намісника Польщі князя Костянтина, брата Олександра І. Це стало початком повстання 1830—1831 рр.

... від часу Люблінської унії...— тобто польсько-литовської унії 1569 р., яка проголосила злиття Польщі і Литви в одну державу — Річ Посполиту.

С. 347.... додамо.. хоча б сухий, побіжний нарис головних моментів його життя ...— Наводимо тут текст другої частини розвідки «Поет-герой»:

«Северин Гощинський народився в перших днях листопада 1801 р.* в містечку Іллінцях Липовецького повіту, за сім миль від Умані на Україні. Батько його був родом із Мазовщини, він навчався у Варшавському кадетському корпусі; як офіцер артилерії, брав участь в кампанії 1792 р. під командуванням князя Юзефа Понятовського*, а в 1794 р. служив у військах Костюшка. Після третього поділу Польщі* Юзеф Гощинський переселився на Україну разом із шамбеланом Прущинським, шурином князя Єроніма Сангушка*, і, як довірена особа, завідував його маєтком. Хрещеним батьком Северина був Падура, батько поета Томаша, який у тім самім році народився також в Іллінцях.

Із Іллінець родина Гощинських переселилася до села Семаки під Славутою на Волині. Дитячі і частково юнацькі роки провів Северин у тім селі, а також у містечку Новім Константинові на Поділлі, куди переселилися пізніше і його батьки. Спочатку навчався дома. В 1811 році батьки віддали хлопця до школи ордену піярів* в місто Межиріч Корецький. Однак через рік взяли його з тої школи, і він виховувався вдома до 1814 р. Тоді відкрилася в Вінниці на Поділлі гімназія, куди було записано і Северина. Через рік батьки віддали його до василіанської гімназії в Умань. Уже в гімназії разом із Богданом Залеським він прославився як поет. Тут він написав вірш «Dumę na gruzach ojczyzny», за який зазнав переслідування поліції. Скінчивши гімназію в 1820 р., Северин разом з Богданом Залеським виїхав до Варшави. Пробув там рік і був прийнятий до таємного товариства «Braci wolnych polaków»* до загону «Rejtan». Того ж року Гощинський та Залеський надрукували перші свої твори (переклад двох од Горація) в «Dzienniku Wileńskim»*. Наступного року опублікував Гощинський в тижневику Ф. С. Дмоховського «Wanda»* свою поему «Dumę o Stefanie Czarneckim», кілька сонетів та тріолетів.

Грецьке повстання, яке вибухнуло того року*, сповнило його, як і багато іншої молоді усієї Європи, гарячим запалом до справи звільнення того народу. Гощинський хотів іти до Греції, щоб вступити в ряди повстанців, і тому спалив своє оповідання «Goslam» та багато віршів і рушив пішки на Україну, щоб здобути засоби на подорож до Греції. Ця піша мандрівка, у якій довелось йому пройти більше як 100 миль серед різних невигод, була першою твердою школою його життя. Змучений і втомлений тою мандрівкою*, не знайшовши ніяких грошей для дальшої подорожі, він мусив лишатися вдома, де й жив до 1828 р. У р. 1828 він видав у Варшаві поему «Zamek Kaniowski»*.

Перебуваючи на Україні, написав, крім того, декілька менших віршів, як «Modlitwa Wolnego», «Rejtan», «Larwa niewoli», «Ojczyzna matka», «Korabl wolnosci», «Uczta zemsty», а в 1825 р. у Києві написав «Cerkiew św. Andrzeja». В 1824 р. в журналі Гжимали «Astreja»* надрукував вірш «Ostatnia przechadzka», що наробив розголосу як віщун романтизму.

В 1828 р. він разом із польським письменником Міхалом Грабовським виїхав за кордон* і, оскільки не міг від поліції добути власного паспорта, виїхав переодягнений в лакея Грабовського за його паспортом. Обидва приятелі поїхали через Галичину до Відня і, недовго побувши там, повернулися через Краків до Варшави. Тут, однак, поліція відкрила incognito Гощинського, і він поспішно вернувся на Україну, щоб уникнути арешту. Аж у травні 1830 р. він повернувся знову до Варшави з наміром розпочати видання власного журналу. Там він відразу опинився у вирі конспірацій і змов, що мали скінчитися незабаром великим вибухом.

Гаряча, невтомна вдача Гощинського могла тут нарешті проявити увесь запас захованої в ній енергії. Вдень займався конспіраціями, вночі писав свої вірші, сповнені вогню та сили, які, розповсюджуючись потім у рукописних списках, в свою чергу допомагали роздувати полум'я, що бухало навкруги. Для заробітку він почав перекладати повість Вальтера Скотта «Монастир».

Людвік Набеляк* увів його до таємної «Спілки військових»*, якою керував Петро Висоцький, підпоручик гвардії гренадерів і учитель школи підхорунжих. Разом з Набеляком та 18 іншими учнями тої військової школи він належав до тої героїчної дружини, яка дала сигнал до листопадового повстання нападом на Бельведер з метою захопити намісника Королівства Польського, великого князя Костянтина. Подробиці тої пам'ятної в історії ночі він описав пізніше в своїй книжці «Noc Belwederska».

Під час повстання він створив воєнні вірші — «Antychryst wolności», «Marsz na Bug» і т. ін. Коли генерал Дверницький* вирушив на Україну, Гощинський із кількома добровільцями пристав до нього. Ті добровільці мали йти між український народ як емісари та пропагандисти повстання; крім Гощинського там були також Август Бельовський*, Леонард Реттель* та інші. Задуму цього, одначе, виконати не довелось; замість розповсюдження своїх ідей між народом мусили вони воювати в рядах Дверницького, Гощинський взяв участь у битвах під Сточком та Новим Селом, але хвороба змусила його повернутися до Варшави. Видужавши, він аж до кінця повстання був ад'ютантом військового міністра Францішка Моравського*. Після капітуляції Варшави разом із загоном Рибінського* він перейшов прусський кордон і вирушив до Познані. Звідти він, одначе, не пристав до головної маси емігрантів і не рушив до Франції, а поспішив до Галичини, де був уже в кінці листопада 1831 р.

На початку 1832 року, відразу ж після прибуття до Львова, він заснував в існуючому і до цього часу готелі Куна «Związek dwudziestu i jednego»*, що було початком цілого ряду таємних патріотичних організацій, які відтоді аж до 1846 року постійно ширились у Галичині*. До складу цієї першої спілки* увійшли переважно учасники повстання. Серед інших до неї належали Вінценти Поль, Генрік Янко*, Август Бельовський, Мечислав Даровський*, Людвік Яблоновський, Гнат Кульчинський*, Юзеф Залеський, Люціян Семенський, Ксаверій Красіцький і інші. Ця організація мала на меті налагодити зносини з польськими патріотами на російській Україні і з цією метою вислала Вінцента Поля до Києва. Одночасно прибув із Франції емісар Петкевич* і намагався налагодити зв'язки з усією спілкою в справі організації партизанської війни проти Росії, яку мав намір розпочати Залевський*. Здається,

що саме ця невдала партизанська боротьба поклала кінець існуванню «Związku dwudziestu i jednego», але породила нові організації, зокрема засноване Наполеоном Новицьким* «Wolnomularstwo Polskie»*.

Конспіруючи та організовуючи, Гощинський і в Галичині не покидав літературної праці. Він переклав прозою в 1832 р. пісні Оссіана*. Перебуваючи у Миколайовицях та Лопушні, маєтностях Фетмаєрів, він здійснив подорож до Татр і зайнявся вивченням звичаїв і життя народу. Наслідком тих мандрівок і студій був «Dziennik podróży do Tatrów», надрукований частково в краківському «Powszechnym pamiętniku nauki i umiejętności*» за 1835 р., а повністю був виданий в Петербурзі в 1853 р.* і, крім того, знаменита поема «Sobótka», написана в 1833 р. Ця поема була написана в Мостках під Львовом і вперше надрукована в новорічнім альманасі Бельовського «Ziewonia»* за 1834 рік.

Коли перебування у Галичині через ненастанні обшуки та арешти зробилося для нього неможливим, він переїхав до Кракова. Тут, разом із Конарським, він організував «Stowarzyszenie ludu polskiego»*, яке незабаром розширилося по Королівстві Польському, Литві, Поділлю, Волині та Україні і сягало своїми впливами до Чехії, Словакії, Моравії та хорватів, скрізь ширячи ідею взаємодопомоги в прагненні до здобуття свободи та незалежності кожного народу».

З праці Агатона Гіллера, див: "Sobótka, książka jubileuszowa dla S. Goszczyńskiego", Львів, 1875

...Гощинський народився в перших днях листопада 1801 р....— У Франка помилково написано «1803 р.». Виправлено нами.

...брав участь в кампанії 1792 р. під командуванням князя Юзефа Понятовського...— У Франка — 1791 р. Виправлено нами. Йдеться про польське повстання 1792 р. під проводом Т. Костюшка проти Торговицької конфедерації — реакційного союзу польських магнатів і царського війська, що прагнув ліквідувати прогресивні реформи в Польщі.

Понятовський Юзеф (1761—1813) — польський політичний і військовий діяч. Під час вторгнення Наполеона в Польщу командував польським корпусом у складі французької армії. Пізніше був військовим міністром Варшавського князівства.

Після третього поділу Польщі ...— Договір про третій поділ Польщі між Австрією і Росією було підписано 3 січня 1795 року. 24 жовтня цього ж року його підписала Пруссія.

Сангушко Владислав Єронім (1803—1870) — польський політичний діяч; займав угодовську проавстрійську позицію.

... до школи ордену піярів ...— Йдеться про початкову школу («Scholarum piarum») єзуїтського ордену піярів, в якій поряд із богослів'ям викладали природничі науки і західноєвропейські мови.

«Braci a wolni polacy» («Брати вільні поляки»), або ж «Związek wolnych polaków» («Спілка вільних поляків») — таємна політична організація, заснована польською шляхтою у 1820 р. Ширила ідеї будівництва незалежної Польщі.

«Dziennik Wileński» — польський щомісячний літературний журнал, що виходив у Вільні у 1815—1830 рр.

Друкував також фольклорні матеріали, зокрема переклади українських народних пісень польською мовою.

«Wanda» — польський щотижневий журнал, який виходив у Варшаві і який редагував публіцист і літературний критик Францішек Дмоховський (1801—1871).

Грецьке повстання, яке вибухнуло того року ...— Мова йде про національно-визвольне повстання греків проти турецького панування. Почате восени 1820 р. у Молдові, воно навесні 1821 р. перекинулося в саму Грецію. Героїчна боротьба грецького народу викликала симпатію у різних європейських країнах.

Змучений і втомлений тою мандрівкою ...— У рукописному перекладі далі йде: «зайнятий увесь час, крім домашнього господарства, літературною працею».

... видав ... «Zamek Kaniowski». — У рукописному перекладі далі йде: «що запевнила [поема] йому одне з чільних місць у групі польських поетів, названих «українською школою».

«Astrej a»— польський літературний журнал, що у 1821—1825 рр. виходив у Варшаві разом із додатком «Pielgzym Nadwiślański». Редактором журналу був Францішек Гжимала (1790—1891) — учасник листопадового повстання 1830 р., поет, видавець, який сприяв польським романтикам.

...із ... Грабовським виїхав за кордон...— Йдеться про польського літературного критика і романіста консервативного напряму Міхала Грабовського (1804—1863).

Набеляк Людвік (1804—1833) — польський поет й історик, учасник штурму Бельведера та боїв польських поставниць 1830—1831 рр.

«Спілка військових» — нелегальне військове товариство, створене 1828 р. в офіцерській школі підхорунжих у Варшаві з ініціативи підпоручика Петра Висоцького (1797—1874). Брала активну участь у підготовці польського визвольного повстання 1830—1831 рр.

Дверницький Юзеф (1779—1857) — командуючий польським експедиційним корпусом, посланим на Волинь для підняття повстання. Зазнавши невдачі, цей корпус перейшов кордон Галичини і був інтернований австрійською владою.

Бельовський Август (1806—1816) — польський прогресивний історик і літератор, редактор альманаху «Ziewonia». Учасник листопадового повстання 1830 р.

Реттель Леонард (1811—1885) — польський політичний діяч, учасник повстання 1830 р. Після його поразки емігрував до Франції.

Моравський Францішек (1783—1861) — польський поет і літературний критик, який у так званому «національному уряді» повсталих поляків (1831) був військовим міністром. Після поразки повстання був засланий царським урядом до Вологди.

Рибінський Мацей (1784—1874) — польський генерал, учасник наполеонівських походів, останній керівник польського визвольного повстання 1830—1831 рр.

«Związek dwudziestu i jednego» («Спілка двадцяти і одного») — польська таємна патріотична організація у Львові.

...постійно ширились у Галичині.— В рукописному перекладі далі додано: «та не давали спати австрійським властям».

До складу цієї першої спілки...— в рукописному перекладі далі: «зв'язку який, зрештою, не розвинув ніякої політичної діяльності і не дійшов до відома властей у пізніших роках». Після прізнища Ю. Залеський йде: «пізніший автор страшенно з'їдливих нападів на весь патріотично-демократичний рух» («Prawda w oczy koie»); після «Луціян Семенський» — «визначний польський поет».

Янко Генріх (1806—1887) — галицький поміщик, член польської повстанської організації 1863 р.

Даровський Мечислав (1810—1889) — польський громадсько-культурний діяч, з 1886 р. проживав у Львові. Автор книги «Wieczory wielkopolanina» (Львів, 1886).

Кульчинський Гнат (1804—1847) — церковний діяч, автор статей з історії уніатської церкви.

Петкевич Валеріан — засновник однієї з перших підпільних революційних організацій у Галичині напередодні повстання 1830 р.

...яку мав намір розпочати Залевський.— На місці цієї фрази в рукописному перекладі написано: «що мала виходити з Галичини. Ті переговори не давали ні до чого, а справу партизанської війни взяв на себе Залевський». Наступна фраза у перекладі читається так: «Його нещасливий похід до Росії викликав першу реакцію австрійського уряду проти польських конспіраторів у Галичині і під страхом тої реакції щез також зв'язок 21-го (тобто товариства «Związek dwudziestu i jednego».— *Ред.*). Незалежно від нього почав емісар Наполеон Новицький організовувати таємний зв'язок польських карбонаріїв».

Залевський Осип (1797—1855) — польський військовий і політичний діяч, один із керівників демократичної армії у повстанні 1830 р. З метою ширення революційного руху намагався створити у Галичині із місцевих мисливців та емігрантів із Королівства Польського озброєні загони. Ця експедиція Залевського зазнала поразки.

Новицький Наполеон — член масонської карбонарської ложі у Кракові. У 1834 р. був посланий до Львова із завданням створити аналогічну ложу і підпільні гуртки.

«Wolnomularstwo polskie» — польська таємна масонська організація, яка в своїй програмі проголошувала любов до людей різних національностей незалежно від їхньої релігійної приналежності.

...пісні Осціана...— Після цих слів у перекладі 1913 р. додано: «які дочекалися видання у Львові 1838 р.».

«Powszechny pamiętnik nauk i umiejętności»— літературно-науковий журнал, який видавався у 1825 р. у Кракові, містив ряд матеріалів на українські теми.

...виданий в Петербурзі в 1853 р.— В рукописному перекладі далі написано: «Звиджування Татрів та пізнання їх жильців зродили в його душі ідею до великої поеми «Kościelisko», якої один уступ п[ід] з[аголовком] «Sobótka» він написав зараз же 1833 р.».

«Ziewonia» — літературний альманах, який видавався у Львові у 1834—1839 рр. і в якому публікувалися твори демократично настроєних польських письменників.

«Stowarzyszenie ludu polskiego» — політична організація, створена 1835 р. у Кракові замість тамтешньої масонської ложі. Комітети цього товариства існували також у Львові серед

військових, «академіків», семінаристів, до яких, зокрема, входили М. Шашкевич та І. Вагилевич.

Гіллер Агатон (1831—1887) — польський політичний діяч, член народного уряду під час повстання 1863 р. Обстоював ідею єдності усіх класів тодішньої Польщі в боротьбі за національну незалежність.

POKUCIE

Obraz etnograficzny. Skreslił Oskar Kolberg. Tom III. Kraków, 1888

Вперше надруковано польською мовою в журн. «Kwartalnik historyczny», 1889, № 4, с. 740—741. Підпис: *І. Ф.*

Подається в перекладі за першодруком.

С. 348. Паулі Жегота (1814—1895) — польський фольклорист, історіограф, етнограф, видавець збірника «Pieśni ludu ruskiego w Galicji», т. 1—2 (Львів, 1838—1840).

С. 349. Войціцький Казимеж Владислав (1816—1879) — польський ліберально-буржуазний етнограф, письменник і архівіст, автор праць про культуру і побут українського селянства.

Кіркор Адам Гонорій (1818—1866) — польський і білоруський археолог, лінгвіст і публіцист, автор праць з історії Литви, Білорусії, України, а також з історії слов'янських літератур.

O GÓRALACH RUSKICH W GALICJI

Zarys etnograficzny według spostrzeżeń w podróży, odbytej w końcu lata 1888 r., skreslił prof. dr. I. Kopernicki (Osobne odbicie z XIII t. Sprawozdań Komisii Antropologicznej Akademii Umiejętności). Kraków, 1889, str. 1—34

Вперше надруковано польською мовою в журн. «Kwartalnik historyczny», 1889, № 4, с. 742—745. Підпис: *І. Ф.*

Подається в перекладі за першодруком.

С. 350. Майєр Юзеф (1808—1889) — фізіолог, доктор медицини, професор Ягеллонського університету, перший президент Академії наук у Кракові.

С. 351. Праці Торонського і Хиляка про лемків ...— І. Франко має на увазі такі праці: Торонський А. Русини-лемки.— «Зоря галицкая», 1860, с. 389—428; Хиляк В. Свадебные звычаи у лемков.— «Литературный сборник», 1872, с. 4—29.

Торонський Олексій (1838—1899) — український уніатский священик, педагог.

Хиляк Володимир Гнатович (літературний псевдонім — Іеронім Анонім; 1843—1899) — український уніатський священик, письменник-«москвофіл».

Праці ... Бідермана, Леже і де Воллана про угорських українців...— Йдеться про видання: «Die ungarische Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Gewerb und ihre Geschichte» (2 т., Інсбрук, 1862—1867), «Russische Umtriebein in Ungarn» (Інсбрук, 1868) Бідермана; «Histoire de l'Autriche-Hongrie» (Париж, 1879) Л. Леже; «Угорская Русь. Исторический очерк» (М., 1878) де Воллана.

Бідерман Герман-Ігнатій (1831—1892) — професор державного права Пештського, Віденського та Грацького університетів, автор праць із статистики, етнографії, та історії Австрії і Угорщини.

Леже Луї (1843—1923) — французький славіст, професор слов'янознавства в Колеж де Франс (Париж).

Праці... Вагилевича про бойків, величезна збірка народних пісень Головацького, його праця про народний одяг українців... — І. Франко має на увазі такі праці: Вагилевич І. Русько-слов'янський бойківський народ у Галичині.— «Časopis Českeho Museum v Praze», 1841, зош. 1, с. 30—72; Головацкий Я. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, т. 1—4, М., 1878; О костюмах или народном убранстве русинов или русских в Галичине и северо-восточной Венгрии, М., 1868.

... книжка Огоновського «Studien auf dem Gebiete der ruthenishe Sprache»... — Праця Ом. Огоновського «Студії в галузі української мови» вийшла у Львові 1888 р. (німецькою мовою).

С. 353. Григорович Іван (1792—1852) — російський археолог, редактор перших томів видань «Акты исторические», «Акты, относящиеся к истории Западной России». Тут ідеться про незакінчений ним «Словарь западнорусского наречия».

С. 354. ... див статтю Ольги Франко в українському збірнику «Перший вінок» і мою у варшавському «Głosie» ...— Йдеться про статті дружини І. Франка О. Франко (1864—1941) «Карпатські бойки і їх родинне життя» (альманах «Перший вінок», Львів, 1887, с.217—230) та І. Франка «Гміна» і «задруга» серед русинського населення в Галичині і на Буковині».— «Głos», 1887, 2(14) травня, № 19, с. 294—296.

ФОРМАЛЬНИЙ І РЕАЛЬНИЙ НАЦІОНАЛІЗМ

(Кілька уваг про IX і X випуск «Правди»)

Вперше надруковано М. Возняком у львівській газеті «Назустріч», 1936, 1 червня, с. 1—2.

Публікація супроводжувалася дослідженням «Недрукована стаття Івана Франка», в якій висвітлювалась історія її написання.

Рукопис статті Франка зберігається в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (відділ рукописів, ф. 3, № 679). Перші три сторінки переписані рукою О. Борковського, тодішнього редактора журналу «Зоря», для якого готувалася стаття, решта — автограф І. Франка. До рукопису прикладено початок великої примітки, написаної О. Борковським, яка мала супроводжувати статтю. Стаття Франка не була надрукована в «Зорі», очевидно, в зв'язку із зміною редактора. В автографі Франка зроблені деякі малозначні виправлення і викреслення. В попередніх публікаціях вони не брались до уваги як такі, що нібито належали О. Борковському. Насправді ж вони зроблені почерком І. Франка і тим самим чор-

нилом, яким він писав статтю (початок статті О. Борковський переписав іншим чорнилом, іншим чорнилом написано і його примітку).

Стаття подається за рукописом (початок рукою О. Борковського, решта — автограф Франка) із врахуванням усіх викреслень і виправлень.

С. 355. ... в відповіді «Одного з молодіжі» ... — За таким підписом І. Франко і його молоді однодумці опублікували лист «Кому за се сором? (Відкритий лист до редакції «Правди»)», де різко критикувались націоналістичні принципи програмної статті «Правди», автором якої був О. Кониський (див.: «Ognisko», 1889, № 1). З цим листом Франко ще раніше звертався до редакції «Правди», але та відмовилась його надрукувати.

«Ognisko» — журнал радикально настроєної студентської молоді. Видавався при Краківському університеті у 1889—1890 рр. Був закритий за поширення соціалістичних ідей.

Чудак — літературний псевдонім М. П. Драгоманова, яким було підписано статтю «В справі відносин українців до російської літератури. (Листи до редакції «Зорі»)» («Зоря, 1889, № 8, с. 143—144, № 9, с. 158—159, № 10, с. 174—175, № 11, с. 191—192).

С. 356. ... кружка руської академічної молодіжі ...— Див. прим. на с. 371.

Штунда, штундизм — загальна назва християнських сект, що виникли в середині XIX ст. на півдні Росії серед українських та російських селян під впливом протестантизму, занесеного переселенцями з Заходу. Штундизм притягав селянську бідноту насамперед ілюзорною можливістю здійснення її соціальних прагнень. Саме цю ілюзорність і підкреслює І. Франко.

С. 357. ... зробила з неї щось подібного до нинішньої Болгарії.— І. Франко має на увазі політичне становище Болгарії після 1886 р., коли новоутворений уряд на чолі із Стамболовим і князь Фердінанд Кобурзький повели ворожу щодо Росії політику підкорення країни австро-німецькому впливові. В Болгарії було встановлено режим диктатури, скасовано конституційні свободи, в економіці запанував іноземний капітал.

В статті «Національне питання в Росії» та в відповіді «Зорі» на статті д. Чудака...— Автором статті «Національне питання в Росії» був Т. Звіздочот (Трохим Абрамович Зіньківський; 1861—1891), ліберально-буржуазний письменник і публіцист. «Відповідь «Зорі» належала О. Кониському.

С. 358. ... писати статтю про національне питання в Росії по самому майже Каткову.— Франко тут гостро виступає проти «народовців», які реакційні, шовіністичні заяви російського публіциста і журналіста Михайла Никифоровича Каткова (1818—1887) приписували всій російській інтелігенції.

«Московские ведомости» — російська урядова газета, виходила в Москві з 1756 до 1917 р. За редакторства М. Каткова (з 1863 р.) стала реакційним органом.

«Современные известия» — російська громадсько-політична і літературно-художня газета реакційного напряму;

приділяла багато уваги церковним питанням, виходила в Москві з 1867 до 1887 р.

«Русский вестник» — російський політичний і літературний журнал, заснований у 1856 р. М. Катковим у Москві. До 1861 р. дотримувався поміркувано-ліберального напряму, а згодом перетворився на реакційний орган. Виходив до 1906 р.

... в кружку Станкевича ...— Йдеться про літературно-філософське об'єднання у Москві в 30-х роках XIX ст., яке очолював Микола Станкевич. Серед учасників цього гуртка були В. Бєлінський, М. Бакунін, К. Аксаков, В. Боткін, Т. Грановський та інші відомі діячі російської культури і науки.

Станкевич Микола Володимирович (1813—1840) — російський літератор, просвітитель, філософ-ідеаліст.

Аксаков Костянтин Сергійович (1817—1860) — російський письменник, критик, публіцист, один з ідеологів «слов'янофілів».

Боткін Василь Петрович (1812—1869) — російський письменник, критик, мистецтвознавець. В 30—40-х роках приятелював із Бакуніним, Бєлінським, Герценом.

Грановський Тимофій Миколайович (1813—1855) — російський історик і громадський діяч. Професор загальної історії Московського університету (1838—1855).

Гартман Едуард (1842—1906) — німецький філософ-ідеаліст. За дорученням Бісмарка опрацював і опублікував у 1888 р. загарбницький проект так званого «самостійного» Київського королівства, яке мало бути створене після переможної війни Німеччини з царською Росією.

С. 359. «Revue contemporaine» — французька газета, заснована 1852 р. у Парижі; з 1885 р. і до першої світової війни виходила під різними назвами як журнал.

... «працю» Хенера ...— Далі примітка рукою Франка викреслена і не читається.

Хенер Помпейо — іспанський критик другої половини XIX ст., автор статті про російську літературу в мадрідській газеті «El liberal». В цій статті, зміст якої переказав у «Листі подорожного» («Правда», 1889, вип. VI) Турист (псевдонім В. Антоновича), давалась негативна оцінка російської белетристики.

... статейку «Про національно-політичне виховання» ...— Йдеться про редакційну передову статтю «Правди» (вип. X, с. 1—4).

С. 360. ... дезинфекції, яку справлено процесами А[дольфа] Добрянського і с[ілки] ...— І. Франко має на увазі судовий процес 1882 р. над «москвофілами» А. Добрянським, його дочкою Ольгою Грабар, І. Наумовичем, В. Площанським та ін., звинуваченими в державній зраді. А. Добрянський, Ольга Грабар та ін. судом присяжних були виправдані. Над І. Наумовичем, В. Площанським та іншими відбувся додатковий суд у 1883 р.

Добрянський Адольф Іванович (1817—1901) — реакційний публіцист і громадський діяч, один з ідеологів «москвофільства» на Закарпатті.

Наумович Іван (1826—1891) — український клерикальний діяч, «москвофіл», видавець, журналіст.

Площанський Венедикт (1834—1902) — галицький діяч «москвофільського» табору, історик і журналіст.

... в Галичині обі «партії» руські ...— Маються на увазі партія «москвофілів», або «старорусинів», і «народовців», або «молодорусинів».

С. 361. «Наука» — журнал «москвофільського» спрямування для селян, виходив у Коломиї і Львові (1871—1886), у Відні (1886—1901) і в Чернівцях (1902).

«Правда русская» — «Русская правда», щомісячна «москвофільська» газета, що виходила у Відні в 1888—1892 р.

С. 362. Ауербах Бертольд (1812—1882) — німецький письменник, автор оповідань, в яких ідеалізувався патріархальний побут.

Успенський Микола Васильович (1837—1889) — російський письменник.

Решетников Федір Михайлович (1841—1871) — російський письменник-демократ, автор реалістичних оповідань із життя селянства.

Українець — псевдонім М. П. Драгоманова.

С. 363. ... дуже інтересна ... стаття «Слов'янським гостям» ...— Повна назва статті: «Слов'янським гостям, що завітали у Київ на ювілей 900-літнього християнства Русі»; підписана криптонімом *Х. Л.* (вміщена в першому—другому випусках «Правди» за 1888 р.).

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

Аксесо́рії — аксесуари
Альме́нд — громадський земельний наділ
Атра́мент — чорнило

Ба́діка, бадічка — старший мужчина в сім'ї
Бля́герство — базікання, пустомовство
Бо́рше — швидше

Вакува́ти — бути бездіяльним, бити байдики
Виобра́ження — уявлення
Вте́клий (стеклий) — скажений
Волочко́ва — вовняна

Габілітáція — захист наукової роботи на право читання лекцій в університеті
Гій (гі) — спонукальний крик, на худобу, звіра
Гмі́на — волость
Гу́льден — австрійська монета

Долягáти — заважати, перешкоджати, непокоїти
Драперія — ширма

Емфáза — тут: пишномовність, гордість

Зглядá — погляд, догляд, контроль
Змáза — пляма

Ізво́р — джерело
Імпертине́нція — зухвалість
Інте́нція — спроба, намагання

Кáмера — державне майно
Капелáнія — садиба, де живе ксьондз-капелан
Капцáн — бідняк, бідолаха
Квітувáти — звільнятися
Кермáш — керманич
Коло́дка — замóк
Крýтіж — прірва
Курувáти — лікувати

Лúпський — лейпцігський

Мандáтор — урядовець на селі
Медіатизáція — посередництво
Мітки (мітка) — ознака, знак
Моне́ста — намисто

Набíл — молоко і молочні продукти
Нам'ятність — пристрасть
Негувáти — заперечувати
Ногавúці — штани

Обцáси — каблуки

О к а з о́ в и й — від «оказувати» — виявляти, обзиватися
О п а́ с л и й — товстий
О п и́ н к а — запаска
О́ р ч и к — барок

П а р т и к у л я р и́ с т — тут: відокремленець
П а с — паспорт
П р о т и́ в н о — навпаки
П у т е р у в а́ т и — здужати

Р а н т у х о́ в и й — зроблений із тонкого білого полотна
Р е к о л е́ к ц і ї — духовні вправи й проповіді в католицькій церкві
Р е с т и т у́ ц і я — поновлення у попередніх правах

С к р у́ х а — туга, сум
С к у́ п ч е н а — збільшена
С т у д і о́ з — студент
С т у́ д і я — вивчення, дослідження
С т я ж — вуздечка (ще: залізний брухт)
С у б в е р с и́ в н и й — тут: підривний
С а н а ц і́ й н и й — оздоровний

Т р и́ с к а т и — виринати з води, бризкати

Ф у д у́ л ь н и й — пихатий, зарозумілий

Ц и́ р к а — мережка

Ш е м а́ т — схема
Ш о́ п а — клуня

ПОКАЖЧИК ІМЕН І НАЗВ

Абель Карл 12, 370
Абламович Ігнатій Карлович 197, 405
Август Гай Октавій 23, 374
Августиновнч Томаш 197, 405
Авенаріус Фердінанд 282, 426
Агапі Григорій — див.: Гординський Іван
Адамінек Еміль 197, 405
Аделунг Фрідріх 197, 405
«Академічне братство» 14, 371, 387
Аквінський Фома 173, 398
Аксаков К. С. 358, 445
Александрійський Афанасій 313, 430
Алексеєв О. М. (Нахляс Вольф) 197, 405
Альбов 196
Ангелович А. 135—137, 204, 391
Андреєв О. 197, 198, 405
Аиквіч Анджей Алоїз 141, 392
Антонеллі Джіакомо 272, 424
Антонович В. Б. 7, 12, 188, 190, 192, 294, 368, 403, 410, 428, 446
Аракчеев О. А. 328, 433, 440
Аріосто Людовіко 389
Арістотель 319, 431
«Архив Юго-Западной России» 187, 402
Арцішевський В. 219, 220, 411
Асник Адам 257, 258, 421
Ауербах Бертольд 362, 446
Афанасьєв О. М. 10, 11, 188, 369
Афанасьєв-Чужбинський О. С. 248, 291, 418

Бажанський П. І. 199, 407
Байда Петро — див.: Ніщинський П. І.
Байрон Джордж-Ноел-Гордон 30, 98, 167, 261, 264
Бакунін М. О. 338, 358, 435, 445
Балабан Гедеон 325, 326, 421, 432
Бальзак Оноре де 377, 423
Бандтке Єжи Самуель 145, 393
Бар Герман 284, 426
Баранович Лазар 319, 431
Барвінок Ганна (Куліш-Білозерська О. М.) 96, 383
Барвінський В. Г. 96—99, 107, 245, 269, 383, 418, 422
Барвінський О. Г. 96, 104, 192, 383
Барвінський Осип 269, 404, 422
Барсов Є. В. 188, 403
Батий (Бату) 28, 374
«Батьківщина» 98, 99, 384
Бах Йоганн-Себастьян 199
Бах Олександр 206, 408
Бачинський Омелян 343, 436
Белей І. М. 14, 98, 371, 384
Бельовський Август 438—439
Бервінський Рішард 67, 381
Беренштам В. Л. 36, 376
Бернарден де Сен-П'єр 268, 422
Бернбург 282
Бернфельд 219
«Бескид» 201, 407
Бетховен Людвіг ван 199
Бєлінський В. Г. 358, 417, 433, 445
Біберович Іван 53, 231, 336, 341, 343, 378
Біберовичева Іванна 231, 343, 414
«Бібліотека для молодежі» 179, 400
«Бібліотека «Діла» 269, 423
«Бібліотека «Зорі» 17, 273, 373, 390
«Бібліотека найзнаменитших повістей» («Бібліотека «Діла») 44, 269, 377, 378, 412, 423
«Бібліотека німецьких поетів XVI ст.» 113
«Бібліотека Оссолінських» 17, 131, 132, 273, 373
«Библиотека для чтения» 405

Бідерман Г.-І. 351, 442, 443
Бізе Альфред 280, 425
Білиловський К. О. (Цезарко) 23, 413
Білозерський М. М. 248, 418
Бісмарк Отто фон-Шенгаузен 283, 358, 359, 426, 445
Блайбтрой Карл 283, 426
Бобровський 176
Богорський 162
Богуславський Войцех 225, 413
Боденштедт Фрідріх 280, 281, 425
Бодянський О. М. 295, 428
Бораковський Г. М. 269, 422
Борковський Осип 271, 443, 444
Бортиянський Д. С. 199, 406
Боткін В. П. 358, 445
Брандес Георг 109, 386
Брант Себастян 113, 387
Бродзінський Казимеж 145, 393
Брунег Геслер фон 121
Брут Марк Юній 121
Брюллов К. П. 291, 302, 304, 306, 427
Будзиновський Вячеслав 220, 412
«Буковина» 178, 179, 221, 399, 400
Булгарін Ф. В. 197, 405
Буслаєв Ф. І. 216, 410
Буткевич Г. О. 15, 372
Бюргер Готфрід-Август 57, 113, 379

Вагилевич І. М. 205, 349, 351, 408, 442, 443
Вазех Мірза Шафі 425
«Ватра» 99—102, 104, 384—386
Вахнянин А. К. 199, 200, 406
Вацлав з Олеська — див.: Залеський Вацлав
Веласкес Дієго Родрігес де Сільва 282, 425
Венгеров С. А. 196, 197, 405
Веневітінов Д. В. 303, 429
Вербицький М. М. 199, 200, 406
Верещагін В. В. 281, 425
Веселовський О. М. 12, 64, 176, 188—190, 192, 370, 404
«Вечерниці» 179, 372, 400
«Вестник Европы» 187, 286, 393, 402, 403, 427, 429
Вислобоцька Марія 227, 414
Висоцький Петро 227, 272, 438, 440
Вишенський Іван 266, 312—326, 421, 430, 431
Вишньовський (Вишневський) Теофіл 176, 398
Віланд Христофор Мартін 118, 388
Владимиров П. В. 188, 402
Владимирський-Буданов М. Ф. 187, 402
Возняк М. С. 443
Войціцький Казимеж Владислав 349, 440, 442
Воленський Владислав 227, 272, 414
Воллан Григорій де 13, 351, 370, 442
Воробкевич Сидір 96, 103, 104, 199, 200, 376
«Вперед!» 270

Габсбурги 135
Гаватович Якуб 9 — 11, 369
Гавлічек-Боровський Карел 220, 412
Гайдн Йозеф 199
Гайота (Рогозінська Гелена-Яніна) 123, 124, 129, 389
Галицько-руська матиця 206, 408
«Галичанин» 202, 203, 407
Галка Іеремія — див.: Костомаров М. І.
Галятовський Іоаникій 319, 431
Гамерлінг Роберт 282, 425
Ган Генріх-Вільгельм 112, 386
Ганенко Марія 114, 397
Ганицька 175
Ганицькі 157
Ганка Вацлав 144, 379
Ганкевич М. 151, 157, 395
Гануш Ігнатій Яи 145, 393
Гарасевич Михайло 135—137, 391
Гарт Генріх 281, 425
Гартман Едуард 358, 445
Гартман Людвіг 279, 358, 359, 425
Гауер Францішек Серафім 141, 143
Гауптман Герхард 284, 426
Гауштейн 279
Гедеке Кароль 112, 386

Гейбель Емануель 113, 387
Гейне Генріх 94, 150, 234
Геккель Ернст 98, 384
Гекслі Томас-Генрі 98, 384
Геллерт Христіан 53, 378
Гембицький Тит 343, 436
Гердер Йоганн-Готфрід 58, 59, 118, 379
Геровський 227, 272
Герцен О. І. 220, 338, 358, 412, 435, 445
Гете Йоганн-Вольфганг 57, 58, 62, 64, 113, 118, 121, 167, 248, 271, 289, 388, 427
Гетьманець — див. Старицький М. П.
Геуман К. Й. 123, 129, 389
Гжимала Францішек 440
Гіка Г. О. 153, 154, 160
Гіллер Агатон 436, 439, 442
Гіллерн Вільгельміна 44, 378
Гіреї 28, 374
Гірницький Євген 268, 422
Глібов Л. І. 234
Гоголь В. П. (Яновський) 146, 394
Гоголь М. В. 238, 240, 302, 328, 377, 423, 433
Головацький Я. Ф. 40, 41, 141, 192, 202, 203, 205, 206, 210, 295, 348, 349, 351, 377, 391, 404, 407—410, 428, 443
Голубєв С. Т. 315, 318, 321—324, 430
Гомер 64, 111, 337, 435
Гончаров І. О. 196, 197, 269
Горацій Флакк Квінт 288, 289, 303, 427
Гординська Катерина 161, 162
Гординський де-Федькович Адальберт 151, 157, 158, 396
Гординський Іван 160, 161, 177
Гординський Юрій — див.: Федькович Осип
Горленко В. П. 12, 370
Горовенко Юрій 385
Городенчук Юрій — див.: Федькович Осип
Готшаль Рудольф Карл 280, 400, 425
Гощинський Северин 66, 67, 300, 301, 306, 309, 344, 346, 381, 436—439
Гощинський Юзеф 437
Грабар Ольга 99, 384, 445
Грабовський Міхал 197, 405, 438, 440
Грановський Т. М. 358, 445
Гребінка Є. П. 234, 306
Грегорович Іван 353, 443
Гриневецький Іван 53, 378, 436
Грімм Вільгельм 188, 216, 403
Грімм Якоб 188, 216, 403
Грінченко Б. Д. (Чайченко В.) 103, 104, 223, 385
«Громада» 244, 287, 297, 306, 418, 428
«Громадський друг» 97, 98, 383, 384
Грот Клаус 279, 425
Грушевський М. С. (Заволока М.) 114—116, 383, 387
Гулак-Артемовський С. С. 200, 234
Гуттен Ульріх 318, 431
Гютнер Кароль 145, 204, 393

Дан Фелікс 278, 425
Данилевський Г. П. 285, 426
Данкевич Лука 234, 415
Данте Аліг'єрі 344
Даровський Мечислав 438, 441
Дашкевич Ганна 157, 396
Дашкевич М. П. 12, 159, 177, 187, 189, 192—195, 285—287, 295, 297, 299, 301, 308, 310, 370, 401, 404, 426
Дверницький Юзеф 438, 440
Дембовський Едвард 176, 398
Демський Леонард 291, 427
Державін Г. Р. 142, 291, 392
«Дзвін» 97, 383, 384
Дзержковський Юзеф 68, 382
Дідицький Б. А. 39, 152, 157, 158, 160, 161, 163, 179, 207, 360, 376, 395
Дідро Дені 44, 374
Дідушицький Володимир 265, 421
Діккенс Чарлз 44, 362, 377, 423
«Діло» 14, 96, 98, 99, 104, 108, 116, 371, 383, 423
Дмоховський Ф. С. 440
«Дністрянка» 96, 383
Добровський Юзеф 144, 145, 392
Добролюбов М. О. 98, 114, 115, 328, 433
Добрянський А. І. 360, 445

Довбуш Олекса 154, 390
Доленга-Ходаковський Зоріан (Чарноцький Адам) 58, 145, 197, 380
Домбровський Ярослав 28, 144, 374, 392
Достоєвський М. М. 327, 432
Достоєвський Ф. М. 197, 269, 283, 327, 328, 432
Драгоманов М. П. 9—12, 14, 39, 101, 188, 190, 192, 210, 219, 220, 244, 247, 251, 287, 294, 297, 306, 308, 355, 357, 359, 362, 368, 369, 372, 376, 385, 389, 395, 403, 410, 416—418, 426—429, 444—446
Дранмор Фердінанд 278, 425
Древс 279
«Дрібна бібліотека» 98, 384
«Друг» 14, 371
«Друг народа» 201, 407
Духінський Францішек 220, 411
Дучак Михайло 158, 396
Дюма Александр 362
Дюнцер Генріх 122, 389

Еберс Георг 278, 425
Еварницький Д. І.— див. Яворницький Д. І.
Ездра 16, 373
Екштейн Ернст 278, 425
Енгель Йоганн-Хрістіан 58, 134, 380
Енгельгардт В. В. 300
Енгельгардт П. В. 300
Естрейхер Кароль 202, 203, 208, 408

Єж Т. Т. (Мілковський Зигмунт) 260, 261, 421
Єлінек Едвард 177, 399

Житецький П. Г. 394
«Жизнь» 306
«Жіноча бібліотека» 386
«Жіноче товариство» — див.: «Товариство руських женщин»
«Жіночий альманах» 99, 105, 384
Жуковський В. А. 302, 428
Жупанський Я. К. 123, 129, 389
Журбин І. (І. Ж.) 222, 413
«Журнал библиотеки Оссолинских» 205
«Журнал министерства народного просвещения» 17, 187, 273, 373, 402

Заволока М.— див.: Грушевський М. С.
Зайончковська Н. Д. (Крестовський В.) 330, 433
Залевський Осип 438, 441
Залеський В. М. 59, 145, 146, 293, 348, 380
Залеський И. Б. 23—32, 57, 293, 299, 305, 437, 438, 441
Зан Томаш 198, 406
«Записки о Южной Руси» 11, 223, 297, 428
«Записки Юго-Западного отдела Русского географического общества в Киеве» 154
«Запорожская старина» 193
Заточник Данило 191, 403
Захар'ясевич Я. Х. 68, 69, 381
Збируйський Діонісій (Дмитро Грицькович) 324, 431
Збоїнський Зигмунт 227, 272, 413
Здзєховський Маріян 245, 417
Зеїме (Зоїме) Іоганн Готтфрід 118, 388
Золотаренко В. Н. 28
Золя Еміль 44, 96, 98, 109, 110, 280, 283, 386
«Зоря» 13, 15, 17, 53, 95, 98—101, 104, 105, 108, 109, 152, 158, 161, 168, 169, 247, 263, 269, 273, 355, 357, 362, 368, 372—376, 383, 385, 386, 395, 397, 400, 409, 413, 418, 421, 423, 436, 443, 444
«Зоря галицкая» 318, 324, 325, 442
Зубрицький Д. І. 145, 205, 393
Зубрицький Михайло 17, 373

Ібсен Генрік 281
Іванов П. В. 12, 370
Іващенко К.— див.: Шрам К.
Ігнатій з Любарова 321
І. Ж.— див.: Журбин І.
Іродчук — див.: Куліш П. О.
«Історична бібліотека» 192
«Исторический вестник» 418

Йордан Вільгельм 278, 425
Йосиф II 133, 134, 143, 144, 390

К-а Олекса — див.: Колесса О. М.
Каблуков М. О. 220, 411, 412
Кавчинський Максиміліан 61, 380
Кадлец Карел 177, 399
Казимир Великий (Казимир III) 182, 401
Кайсевич Геронім 31, 375
Календар «Просвіти» 49, 99, 100, 378
Калитовський Ом. 17, 273, 368, 390, 424
Калінка Валеріан 130, 390
Канчузький Климентій 313
Караджич Вук Стефанович 58, 144, 145, 379
Кареєв М. І. 288, 427
Карпенко-Карий (Тобілевич І.К.) 115, 341, 343, 387, 436
Карпінський Францішек 59, 131, 146, 380, 390
Каспрович Ян 257, 259—264, 420
Катков М. Н. 358, 444, 445
Квітка-Основ'яненко Г. Ф. 102
Кеберле 281, 282
Келлер Готфрід 278, 282, 425
Кемпійський Фома 172, 398
Кернер Хрістіан-Готтфрід 120, 388
Кирпичников О. І. 288, 427
Кіркор Адам Гонорій 349, 440, 442
«Киевская старина» 9—13, 35, 36, 269, 285, 287, 295, 296, 300, 320, 368—370, 375, 390, 394, 407, 409, 419—424, 427—430
Кірхбах Вольфганг 278, 425
Клішевська Кароліна 233, 415
Клішевський (Родкевич) Антон 232, 415
Кльонович С. Ф. 193, 404
Кміцикевич Володимир 117, 387
Кнігге Адольф 112, 387
Княгиницький Іов 314, 321, 324, 325, 430, 432
Кобилиця Лук'ян 152, 155, 157, 160, 161, 395
Кобилянський Антон 179, 400
Кобринська Н. І. 99, 106, 107, 220, 384, 386, 412
Кобурзький Фердінанд 444
Ковачевич Володимир 194, 404
Коженьовський Ю. 68, 69, 197, 381, 406
Козлов І. І. 310, 429
Козловський Степан 219, 411
Кокорудз Ілля 247, 418
«Колокол» 435
Колесса О. М. 222, 224, 413
Кольберг Оскар 211, 295, 348, 349, 353, 410, 428, 442
Комаров М. Ф. 285, 426
Конарський Шимон 176, 398
Конiський О. Я. 45, 100, 103, 104, 301, 378, 385, 444, 445
Конопніцька Марія 69, 70, 258, 382
Коперницький Ізидор 210, 212, 213, 215, 350, 351, 354, 409, 410, 433, 442
Копітар Варфоломій 136, 144, 145, 391, 392
Корнецький 45
Корочукова Ксеня 162
Корш В. Ф. 288, 427
Косинський Криштоф 24, 28, 374
Коссован Юрій — див.: Федькович Осип
Костомаров М. І. 11, 188, 248, 285, 369, 376, 403, 418, 426
Костюшко Т. 439
Костянтин, князь 436, 438
Котляревський І. П. 102, 143, 146, 147, 287
Котта 113, 387
Коубек Ян Православ 145, 393
Коцовський Володимир 206, 409
Кочеранюк Микола 163
Кравченко Уляна (Шнайдер Ю. Ю.) 102, 385
Красінський Зигмунт 173, 257, 260, 398
Красіцький Ксаверій 438
Красюченко — див.: Конiський О. Я.
Крашевський Юзеф Ігнаци 9, 68, 145, 369
Кренер 387
Крестовський В.— див.: Зайончковська Н. Д.
Кретцер Макс 283, 426
Криницький (Керницький) Мар'ян 232, 415
Кронес Мархланд Франц фон 117, 388
Кропивницький М. Л. 52, 114,

115, 228, 229, 232, 414
Кузьмичевський — див.: Драгоманов М. П.
Куліш (Білозерська) О. М.— див.: Барвінок Ганна
Куліш П. О. 7, 11, 96, 103, 104, 223, 285, 297, 298, 302, 310, 368, 403, 426, 428
Кульчицький Гнат 438, 441
Кунцек (Кунзек) Август 145, 393
Купчанко Г. І. 154, 361, 396
Кухаренко Я. Г. 76, 353

Лавеле Еміль Луї Віктор 98, 384
Лаврівський І. А. 200, 407
Лебединцев Ф. Г. 248, 300, 419, 428
Левицький І. О. 201—204, 206—209, 269, 407, 409, 420
Левицький Йосип 142, 392
Левицький Михайло 135, 136, 140—142, 391
Леже Луї 351, 442, 443
Лелевель Йоахім 291, 427
Ленартович Теофіл 69, 70, 257, 258, 382
Ленін В. І. 371
Леопольд II 143, 392
Лермонтов М. Ю. 310
Лессінг Г. Е. 44, 118, 119, 271, 272, 377, 424
Лисенко М. В. 199, 200
Литвинович С. І. 135, 148, 391, 395
Лібельт Кароль 291, 427
Ліковський Едвард 130, 390
Ліліенкрон Рокус Фрайгер 122, 388
Лінда Йосиф 379
Лінде Самуель Богуміл 145, 393
Ліпінський Кароль 146, 199, 293
Ліппе-Детмольд, родина 118, 388
Ліске Ксаверій 187, 402
Ліст Ференц 199
Літвос — див.: Сенкевич Генрік
«Литературный сборник» 209, 409, 442
Лобода Ф.— див.: Лебединцев Ф. Г.
Лодій П. Ф. 135, 390
Ломиковський В. Я. 394
Ломиковський Парфеній 313
Лукаш, дяк 152
Лукашевич П. Я. 58, 146, 379
Лукич Василь (Левицький В. Л.) 99, 100, 102, 104, 384
Лучаківський Володимир 103, 104, 385
Лучаківський Кость 165, 169, 397
Людовик XIV 118
Лям Ян 25, 374

Мазепа І. С. 28, 299
Майєр Юзеф 350, 440, 442
Макаров М. Я. 220, 412
Маковей О. С. 102, 220, 384, 395, 396, 399, 400
Максиміліан IV Йосиф 388
Максимович М. О. 146, 287, 394
Макушев В. В. 17, 273, 373
Макферсон Джеймс 57, 379
Мала літопись білої книги 121
Малиновський Михайло 207, 391
Мангардт Вільгельм 64, 188, 216, 403
Марі Жозеф — див.: Сю Ежен
Маріо Ц. 280
Марія Тереза 133, 390
Маркевич Олена 114, 387
Марков О. А. 270, 271, 424
Маркович О. В. 199, 200, 406
Маркс Карл 389
Марсоп Павло 277
Мартин, абат 185
Марцінковський 135
Масляк В. І. 45, 46, 48, 49, 53, 54, 221, 378, 399, 413
Матюк В. Г. 199, 200, 406
Маус (Маврс) Юзеф 145, 393
Межов В. І. 202, 203, 407
Мейер Конрад Фердінанд 278, 425
«Мета» 179, 372, 400
Микешин М. И. 291, 427
«Мир» 201, 407
Мирний Панас 45, 100, 104, 385
Міклошич Франц Ксавер 194, 404
Міллекер Карл 414
Міллер О. Ф. 11, 183, 369
Міцкевич Адам 27, 59, 66, 78, 89, 197, 198, 238, 248, 257, 287, 290—292, 297, 304, 306,

309, 380, 382, 406
Млака Данило — див.: Воробкевич Сидір
Мнішек 131
Могила Петро 266, 312, 318, 319, 321, 322, 422, 430
Могильницький Антін Любич 165, 397
Могильницький Іван 136, 137, 142, 205, 391, 392
Могильницький Сава 166—169, 398
«Молот» 97, 384
Мольер Ж. Б. 389
Моравський Францішек 438, 440
Морган Льюіс Генрі 220, 411
Мордовець Д. Л. 45, 102—104, 115, 116, 378
Морозов П. О. 187, 402
«Московские ведомости» 358, 445
Мурнер Томас 10, 369

Набеляк Людвік 438, 440
Навойка 185
Навроцький В. М. 41, 168, 397
«Назустріч» 442
Наполеон I Бонапарт 117—121, 388, 406
Наполеон III Бонапарт 117, 119—121
Насреддін Ходжа 11, 369
«Наука» 361, 446
Науменко В. П. 286, 287, 427
Наумович Іван 360, 361, 445
Нахляс Вольф — див.: Алексєєв Олександр
«Наша доля» 386
Нейбауер Ернест 178, 400
Нейман Карл 279, 425
Некрасов М. О. 15, 197, 223, 224, 269, 338, 339, 362, 372, 413, 417, 422, 435
Нестор 17, 41, 266, 373
Нечуй-Левицький І. С. 7, 45, 99, 103, 104, 115, 116, 269, 385, 423
«Нива» 161, 179, 372, 396
Нижанківський О. Й. 199, 200, 406
Ніссійський Григорій 313, 430
Ніщинський П. І. (Петро Байда) 199, 200, 337, 406
«Новий пролом» 424
Новицький Наполеон 439, 441
Номис М. (Симонов М. Т.) 210, 212, 410

Огарьов М. П. 338, 435
Огоновський О. М. 103, 104, 206, 221, 246, 269, 300, 335, 351, 376, 385, 409, 413, 418, 428, 434, 443
Ожешко Еліза 87, 269, 382
Озаркевич І. Г. 106, 385
Озеров В. О. 302, 428
Оконський В. 70, 382
Олександр I 328, 390, 436
Олександр II 339, 435
Олізаровський Томаш Август 300, 428
Ольга, княгиня 49
Оне Жорж 44, 378
Онишкевич Гнат 135
Осипович О. 232, 343, 415
«Основа» 7, 8, 202, 291, 302, 368, 412
Оссолінський Юзеф Максиміліан 145, 373, 393
Оссіан 57, 439, 441
Осташевський Спиридон 234, 268, 352, 415, 422
Острозький Василь 315, 322, 324, 326
Остромирове євангеліє 266
«Отечественные записки» 245, 417, 433
«Отзыв» 286, 295, 297, 299, 301

Павлик М. І. 97, 206, 220, 245, 269, 270, 383, 384, 371, 409, 411, 418, 423
Павловський О. П. 146, 147, 193, 394
Падальський О. 424
Падура Томаш 59, 143, 146, 299—301, 306, 309, 380, 428
Паллеске Еміль 121, 389
Паньківський К. Ф. 199, 200, 406
Парадюк 232
Партицький Омелян 95, 98, 159, 383
Паулі Жегота Ігнаци 348, 440, 442
Пелеш Юліан 14, 107, 372
Персі Томас 57, 379
Перфаль Карл 279, 425
«Перший вінок» 354, 384, 386, 443

Петкевич Валеріан 438, 441
Петрашевський М. В. 327, 432, 433
Петро Великий 328
Петров М. І. 187, 192, 193, 247, 285—287, 291, 297, 306, 310, 401, 404, 418, 426, 429
Петрушевич А. С. 207, 208, 266, 409
«Пѣснь о свѣтѣ» 132, 273, 390, 424
Пильчиков Д. П. 301, 428
Пипін О. М. 165, 187, 245, 286, 303, 397, 402, 418, 427, 428
Писарєв Д. І. 98
Писемський О. Ф. 197, 405
Пігас Мелетій 326, 432
Підвисоцька Емілія 232, 415
Підгорецький 266
Пікард Луї Бенуа 120, 388
Піліховський 266
Піскунов М. 419
Платон 319, 431
Плошевський В. К. 231, 232, 414
Площанський Венедикт 360, 445
«Полярная звезда» 435
Поль Вінценті 67, 145, 179, 257, 381, 438
Поль фон Поленбург 145
Понятовський Юзеф 437, 439
Попович (Боярська) К. К. 192, 220, 412
Попович Теодор 132, 134, 273, 424
Пордес 283, 426
Поремба 208
Порфир'єв І. Я. 18, 20, 373
Потебня О. О. 12, 188—192, 293, 295, 401
«Правда» 41, 96, 179, 221, 269, 337, 355—357, 359, 360—363, 383, 401, 402, 413, 423, 428, 429, 435, 444—446
«Правотарь» 99
Прерадович Петро 238, 415
Прислопський Іван 132, 133
«Пролом» 424
«Просвіта» 14, 99, 100, 104, 179, 199, 200, 256, 371, 406
Прус Болеслав (Гловацький О.) 66, 70, 73, 77, 78, 80, 81, 87—93, 380, 382
Пушкін О. С. 197, 248, 288, 291, 302—304, 309, 310
«Пчела» 302, 428
Пчілка Олена 99, 107, 384, 385

Рабле 328
Раден 288
«Радянське літературознавство» 416
Раймунд Голо (Фредеріх Берта) 44, 377
Рапацький Вінцент 181—186, 401
Ревакович Тит 152, 158, 161, 162, 395
Рейнгольдт О. О. 303, 429
Рейс-Грейц-Шлейц 118, 388
Реттель Леонард 438, 440
Решетников Ф. М. 362, 446
Ржевуський Вацлав 300, 428
Ржегорж Ф. 373
Рибінський 438, 440
Рилеєв К. Ф. 310, 429
Рильський М. Т. 380
Рильський Т. Р. 296, 428
Римаркевич Ян 185, 401
Ріфферт 278
Робесп'єр Максиміліан Марі Ізидор 339, 435
Рогоза Михайло 326, 432
Рогозінська Г. Я.— див.: Гайота
«Родимий листок» 376
Рокоссовська Софія 210—213, 409
Ролле Антоній Юзеф 28, 374
Романчук Юліан 98, 384
Рохгольц Ернст Людвіг 122, 388
Рошкевич Ольга 40, 376, 377, 410
Руданський С. В. 100, 103
Руліковський Едвард 210, 410
«Русалка дністровая» 205
Русов О. О. 114, 387
«Русская правда» 361, 446
«Русская старина» 187, 401, 426
«Русский архив» 187, 401
«Русский вестник» 358, 445
«Русский филологический вестник» 188, 358, 445
Руссо Жан-Жак 120, 288, 388
«Руська бесіда» 14, 52, 179, 180, 371, 378, 413—415, 436
«Руська хата» 37, 96, 376
«Руська школа» 270, 423

Савичев М. Ф. 248, 418

Сагайдачний П. К. 28, 374
Салтиков-Щедрін М. Є. 132, 327, 328, 362, 417, 432, 433
Самійленко В. І. (Сивенький) 103, 385
Сангушко Владислав Єронім 437—439
Свидницький А. П. 7, 8, 367, 368
Свистун Пилип 245, 417
«Світ» 14, 98, 247, 371, 418
Северин Зигмунт 219, 220, 411
Селецький П. Д. 248, 419
Сембратович Йосип 135, 391
Сембратович Сильвестр 135, 391
Семененко Петро 31, 375
Семенський Люціан 300, 301, 428, 438, 441
Сенкевич Генрік 70, 382
Сенковський О. 197, 405
«Сельская рада» 201, 407
Сивенький — див.: Самійленко В. І.
Сирокомля Владислав 257, 260, 421
Сімрокк Карл 121, 389
Сіріянин Ісаак 313
«Січ» 99, 385
Скабичевський О. М. 245, 416, 417
Скарга (Павенський) Петро 326, 426, 432
Скорина Франциск 402
Скотт Вальтер 438
Словацький Юліуш 64, 238, 248, 257, 261, 380, 382
«Слово» 98, 99, 179, 255, 384, 397, 420
«Слово о полку Ігоревім» 191, 318, 337, 352, 353, 403
Смаль-Стоцький С. О. 137, 157, 160, 180, 270, 391, 423
Снегірьов І. М. 188, 403
Соболевський О. І. 194, 404
«Современник» 328, 338, 412, 433, 435
«Современные известия» 358, 444
Софокл 363
Сошенко І. М. 248, 306, 418
Спасович В. Д. 165, 245, 397, 416
Срезневський І. І. 191, 192, 403
Ставропігійський інститут 201, 208, 254, 265, 267, 312, 317, 322, 407
Сталь (Гольштейн) Анна-Луїза-Жермен 118, 388
Стамболов Стефан 444
Станкевич М. В. 358, 445
Старицький М. П. (Гетьманець) 52, 103, 104, 114, 115, 200, 385
Стахович Феліція 227, 413
Сташкевичі 142
«Степ» 114, 116, 387
Стефанчук 33
Стечинський Андрій 229, 414
Стодольський 220
Стоцький — див.: Смаль-Стоцький С. О.
Стронський Франтішек 145, 393
Сумцов М. Ф. 11, 12, 316, 320, 321, 369, 430
Сю Ежен (Марі Жозеф) 125, 389

Танячкевич Данило 151, 153, 155, 159, 395, 412
Телль Вільгельм 121, 122
Терлецький В. А. 30, 31, 374
Терлецький Кирило 323, 324, 431
Терлецький О. С. 206, 383, 385, 409
Т-ый (Андрієвський О. О.) 247, 418
Тимольський Фабіан 199, 406
Тихонравов М. С. 19, 373
Тітман Ю. 113
Тобілевич І. К.— див. Карпенко-Карий
Товариство імені Шевченка 95, 362
«Товариство руських женщин» («Жіноче товариство») 106, 107, 386
«Товариш» 151, 156, 217—220, 269, 270, 366, 395, 411, 412, 423
Товянський Анджей 238, 415
Толстой Л. М. 197, 328, 362
Торонський А. 351, 442
Трильовський Кирило 221, 222, 268, 412, 422
Троцинський Д. П. 394
«Труд» 418
«Труды этнографическо-статистической експедиции в За-

паднорусский край» 41, 293, 404, 427
Тургенев І. С. 196, 197, 327, 328, 362, 373, 377, 433
Тутолмін Т. І. 134, 135, 390

Уваров О. С. 403, 404
Уваров С. С. 188, 192, 403, 404
Уейський Корнель 68, 69, 381
Українець — див.: Драгоманов М. П.
«Украинская старина» 285
Уланд Людвіг 179, 400
Ундольський Вукол 202, 203, 407
Урсин (Здзєховський) М. Є. 238—243, 245, 415, 417
Успенський М. В. 362, 446
Устиянович К. М. 96, 383
Устиянович М. Л. 165, 397

Фальке Якоб 284, 426
Федькович Юрій Осип 37—39, 96, 103, 104, 149—165, 177—180, 200, 220, 230, 269, 270, 376, 384, 395, 396, 399, 400, 412, 414, 423
Фее Октав 44, 377
Фелінський Зигмунт Щесний (Z teki Anhellego) 172, 398
Фельдман Вільгельм 170, 171, 398
Філарет (Гумілевський Д. Г.) 321, 431
«Филологический вестник» 12, 370
Фортіс Джованні-Баттіста 58, 379
Франко Ольга 354, 443
Франц І 143, 392
Фрейденбергер, парох 121
Френкель Бонавентура Адам Мечислав 272, 424

Хенер Помпейо 359, 445
Хиляк В. Г. 351, 442
Хлендовський Валентин 147, 394
Хмельницький Б. 49, 96, 382
Ходаковський — див.: Доленга-Ходаковський Зоріан
Хомяков О. С. 238, 415

Цеглинський Григорій 53—55, 101, 105, 107, 109, 232, 245, 378, 395, 414, 418
Цезарко — див.: Білиловський К. О.
Целевич Ю. А. 325, 326, 432
Ценглевич Каспер 90, 382
Цертелєв (Церетелі) М. А. 58, 146, 379
Цшоке Йоганн Генріх Даніель 179, 400

Чайковський Микола 67, 301, 309
Чайковський Міхал 67, 381
Чайченко В. — див.: Грінченко Б. Д.
Чалий М. К. 246, 248, 285, 297, 306, 418, 426
Чарнецький В. А. 270, 423
Чарнецький Стефан 28, 374
Чарторизький Адам (Чарторийський Єжи) 197, 405
Чацький Тадеуш 197, 405
«Червона Русь» 254, 271, 420, 423, 424
Черемшина Марко 385
Чернишевський М. Г. 338—340, 433, 435
Чінгісхан 374
Чубинський П. П. 41, 192, 210, 293, 295, 404, 410, 427
Чудак — див.: Драгоманов М. П.
Чуді Егідій 121, 388
Чорневич Петро 17

Шадурський Микола 130
Шайноха Кароль 14, 183, 394
Шараневич С. І. 266, 317, 421
Шафарик П. Й. 145, 392, 393
Шашкевич М. С. 166, 205, 360, 361, 409, 442
Шварц Амалія 44, 377
Шварценберг Фелікс 206, 408
Шевченко Т. Г. 14, 15, 25, 30, 35, 38, 44, 99, 104, 105, 162, 187, 194, 200, 220, 234, 238—248, 260, 261, 285—287, 291—311, 365, 370—372, 375, 376, 383, 402, 412, 415—419, 423—429
Шейковський К. В. 8, 368
Шекспір Вільям 64, 179, 229, 279

Шеллі Персі-Біші 259, 261
Шеллінг Ф. В. 303, 429
Шептицький О. Ф. 313, 430
Шерер Вільгельм 120, 388
Шіллер Ф. 57, 113, 117—122, 229, 248, 268, 289, 387, 388, 422
Шмідт Людвіг Фердінанд 425
Шоберт Михайло 272, 424
Шпільгаген Фрідріх 44, 283, 284, 362, 378
Шрам К. (Іващенко К. А.) 114, 115, 387
Шрам Наум (Воробкевич Г. І.) 96, 383
Шталь Кароль — див.: Гедеке Кароль
Штейнгаузен Н. 283
Штернберг В. І. 291, 427
Штінде Юлій 220, 412
Шуман 278
Шумлянський Онуфрій 131, 390
Шухевич В. О. 421
Шютце Н. 278, 283

Щепановський Станіслав 220, 411

Юлій Цезар 374
Юсті Карл 282, 425

Яблоновський Людвік 438
Яворницький (Еварницький) Д. І. 187, 333, 402, 434
Ягелло Владислав 401
Ягич Ватрослав 144, 392
Ядвіга д'Анжу 182, 401
Янко Генрік 438, 441
Янович (Курбас) С. П. 232, 343, 415
Янський Богдан 31, 375
Ярошинська Є. І. 269, 423
Ясеньчик Мар'ян (Карчевський Вацлав) 225, 413
Яхимович Григорій 135, 390

«Astreja» 440
«Biblioteka Mrówki» 257, 259, 421
«Czas» 32, 375, 421
«Czasopismo naukowe księgozbiory publicznego imienia Ossolińskych» 205, 392, 408
«Der Kunstwart» 277, 282—284, 424, 426
«Der Pilger von Lemberg» 145
«Dziennik literacki» 110, 386
«Dziennik patriotycznych polityków we Lwowie» 135, 391
«Dziennik Poznański» 259, 421
«Dziennik Wileński» 439
«El liberal» 445
«Gazeta Lwowska» 393
«Gazeta polska» 177, 399
«Gesta Romanorum» 10, 369
«Głos» 78, 259, 354, 382, 289, 390, 411, 443
«Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft» 141, 391
«Kölnische Zeitung» 279, 425
«Kraj» 106, 110, 259, 281, 386, 415, 422
«Kritisches Jahrbuch» 281
«Kurjer Lwowski» 14, 259, 364, 372, 385, 386, 398, 411—414, 420—424, 432—436
«Kwartalnik historyczny» 165, 397, 401, 409, 410, 415, 433, 440
«Nowa reforma» 177, 399
«Ognisko» 355, 441, 444
«Pielgrzym Lwówski» 145, 293, 393
«Praca» 372
«Prawda» 45, 56, 78, 105, 106, 259, 370, 377, 383, 387, 397, 399, 406, 411—415, 418
«Przegląd literacki» 422
«Przegląd polski» 173, 398
«Przegląd powszechny» 221, 413
«Przegląd społeczny» 246, 259, 418
«Przegląd tygodniowy życia społecznego literatury i sztuk pięknych» 259, 421
«Revue contemporaine» 359, 445
«Rozmaitości» 145, 393
«Ruch» 181—379, 381, 386, 389, 400
«Slowanský sbornik» 177, 399
«Tugendbund» 198
«Wanda» 440
«Wiener Literaturzeitung» 145, 393
«Ziewonia» 440—442
«Zteki Anhellego — див.: Щенсний Фелінський Зигмунд
«Życie» 259, 421

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

1. І. Франко серед членів редакції газети «Kurjer Lwowski». Фото. 1896 . . . 192—193
2. Сторінка автографа вступу до докторської дисертації І. Франка «Політична поезія Шевченка 1843—1845 рр.» . . 192—193
3. Титульна сторінка журналу «Товариш». 224—225
4. Сторінка автографа статті «Формальний і реальний націоналізм» . . . . . 224—225

У підготовці до видання 27-го тому брала участь текстологічна комісія у складі: *Бернштейн М. Д. (голова), Білявська О. О., Вишневська Н. О., Гончарук М. Л., Полотай А. М., Секарева К. М.*

ЗМІСТ

ДОСЛІДЖЕННЯ, СТАТТІ, МАТЕРІАЛИ

Анатоль Патрикійович Свидницький [уваги до його «Люборацьких»] 7
[«Киевская старина»] 9
25-та річниця смерті Шевченка та її відзначення в Галичині . . 14
[Примітка до вірша М. О. Некрасова «На смерть Шевченко»] . . 15
Причинки до історії руської літератури XVIII віку 16
Юзеф-Богдан Залеський 23
Пісня про знесення панщини 33
Новонайдені твори Т. Шевченка 35
Осип-Юрій Федькович (кілька слів по поводу 25-літнього ювілею його літературної діяльності) 37
Передне слово [*до збірки „Obrzędy i pieśni ludu ruskiego we wsi Lolinie powiatu Stryjskiego". Zebrała Olga Roszkiewicz, opracował Iwan Franko*] 40
Українська література в Галичині за 1886 рік 41
Як виникають народні пісні 57
Польський селянин в освітленні польської літератури [«*Placówka*», *powieść Bolesława Prusa, Warszawa*, 1886] 66
Українська альманахова література 95
Письмо до редакції 109
Кароль Гедеке 112
«Степ». Херсонський белетристичний збірник. Херсон, 1886 . . . 114
Передмова [*до видання «Вільгельма Телля» Ф. Шіллера. Драма в п'яти діях. Переклав з німецької Володимир Кміцикевич*] 117
Гайота. «Новели» 123
Нариси з історії української літератури в Галичині 130
Молодий вік Осипа Федьковича 149
Кость Лучаківський. Антін Любич Могильницький, його життя, його значення 165
«Piękna żydówka, szkic społeczno-psychologiczny» 170
Z teki Anhellego. Oskar i Wanda 172

Осип Гординський-Федькович. Посмертний спогад 177
«Do światła» 181
Нові праці про Україну 187
С. А. Венгеров. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых 196
«Руський співаник» 199
Галицко-русская библиография XIX столетия с увзгляднением изданий, появившихся в Угорщине и Буковине (1801—1886) 201
Галицко-русская библиография за 1887 г. 209
Przyczynek do etnografii ludu ruskiego na Wołyniu 210
Народная поэзия 216
Від редакції 217
«Товариш», письмо літературно-наукове 219
Збірка К. Трильовського 221
«Lena» 225
[«Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького] . . . 228
[«Довбуш» Ю. Федьковича] 230
[«Лихий день» Г. Цеглинського і «Пошилися в дурні» М. Кропивницького] 232
С. О. Осташевський. Сто байок 234
Т. Шевченко в освітленні пана Урсина 238
[Вступ до докторської дисертації «Політична поезія Шевченка 1844—1847 рр.»] 244
«Воянцка писня» 249
«Галицко-русская библиография XIX столетия» 253
Поезія Яна Каспровича 257
[Археологічно-бібліографічна виставка] 265
Українська література в 1888 р. 268
[Безглузде мимрення] 271
[«Натан Мудрий» Г. Е. Лессінга] 272
«Пѣснь о свѣтѣ» 273
«Der Kunstwart», Rundschau über alle Gebiete des Schönen . . 277
Передне слово [*до видання «Псребенді» Т. Г. Шевченка, Львів, 1889*] 285
Відповідь критикові «Перебенді» 308
Сочинение Иоанна Вишенского 312
Иоанн Вишенский (Новые данные для оценки его литературной и общественной деятельности) 318
Михайло Євграфович Салтиков 327
[Надія Дмитрівна Зайончковська] 330
Pieśni górali bieskidowych z okolic Rabki 331
Д. И. Эварницкий. Запорожье в остатках старины и преданиях народа 333

Історія літератури руської 334
Гомерова «Одіссея» 337
[«Хто винен?» Карпенко-Карого (І. Тобілевича)] 341
Поет-герой. Пам'яті Северина Гощинського в річницю Бельведерської ночі 344
«Pokucie» 348
«O góralach ruskich w Galicji» 350
Формальний і реальний націоналізм (Кілька уваг про IX і X випуск «Правди».) 355
Коментарі 365
Пояснення слів 447
Покажчик імен і назв 449
Список ілюстрацій 461

Академия наук
Украинской ССР

Институт литературы
им. Т. Г. Шевченко

ИВАН

ФРАНКО

Собрание сочинений
в пятидесяти томах

Литература и искусство

Тома 26—43

Том 27

Литературно-критические
произведения (1886—1889)

Друкується за постановою
Президії АН УРСР

Редактор
В. І. Мазний

Художній редактор
С. П. Квітка

Оформлення художника
О. Г. Комяхова

Технічні редактори
М. А. Притикіна,
І. М. Лукашенко

Коректори *В. М. Семенюк,*
Л. М. Творківська

Інформ. бланк № 2376.

Здано до набору 30.11.79. Підп. до друку 02.06.80. Формат 84×108¹/₃₂. Папір друк. № 1, Літ. гарн. Вис. друк. Фіз. друк. арк. 14,5+2 вкл. Ум. друк. арк. 24,57. Обл.-вид. арк. 25,28. Тираж 6800 пр. Зам. 9-460. Ціна 2 крб. 90 коп.

Видавництво «Наукова думка», 252601 Київ, МСП, Репіна, 3.
Книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе Республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, Харків, Донець-Захаржевська, 6/8.